

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**İKTİSADİ KÜRESELLEŞME SÜRECİ İÇİNDE
ÜLKELERARASI KAYNAK AKTARIM
MEKANİZMALARININ ANALİZİ; TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Günsel KIRCALIOĞLU EKREN

Danışman
Prof. Dr. Yaşar UYSAL

2008

Yemin Metni

Doktora Tezi olarak sunduđum “İktisadi Kűreselleűme Sűreci İçinde Ŭlkelerarası Kaynak Aktarım Mekanizmalarının Analizi; Tűrkiye Őrneđi” adlı çalıřmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűűecek bir yardıma bařvurmaksızın yazıldıđını ve yararlandıđım eserlerin kaynakçada gűsterilenlerden oluřtuđunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmıř olduđunu belirtir ve bunu onurumla dođrularım.

.../.../.....

Gűnsel KIRCALIOđLU EKREN

DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Günsel KIRCALIOĞLU EKREN
Anabilim Dalı : İktisat
Programı : İktisat
Tez Konusu : İktisadi Küreselleşme Süreci İçinde Ülkelerarası
Kaynak Aktarım Mekanizmalarının Analizi;
Türkiye Örneği
Sınav Tarihi ve Saati :...../...../.....

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün ..... tarih ve ..... Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 30.maddesi gereğince doktora tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini .... dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA	O	OY BİRLİĞİ	O
DÜZELTİLMESİNE	O*	OY ÇOKLUĞU	O
REDDİNE	O**		

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir.	O
Tez, mevcut hali ile basılabilir.	O
Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir.	O
Tezin, basımı gerekliliği yoktur.	O

JÜRİ ÜYELERİ	İMZA
..... □ Başarılı □ Düzeltme □ Red	.....
..... □ Başarılı □ Düzeltme □ Red	.....
..... □ Başarılı □ Düzeltme □ Red	.....
..... □ Başarılı □ Düzeltme □ Red	.....
..... □ Başarılı □ Düzeltme □ Red	.....

ÖZET

Doktora Tezi

İktisadi Küreselleşme Süreci İçinde Ülkelerarası Kaynak Aktarım
Mekanizmalarının Analizi; Türkiye Örneği

Günsel Kırçalıoğlu Ekren

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

Küreselleşme sürecinin bazı duraklamalar dışında, 16. yüzyıldan bu yana gelişim halinde olduğu kabul edilmekle birlikte, küreselleşme kavramının sosyal bilimler literatüründe yaygın bir şekilde yer alışı 1980’li yıllardan sonra olmuştur. Küreselleşme olgusunun bu dönemde yoğun olarak gündeme gelmesinin önemli nedenlerinden biri, küreselleşme ile ilişkilendirilen ve toplumsal alanlarda tartışmalara yol açan gelişmelerin daha yakın bir zaman diliminde olmasıdır.

Toplumsal alanlarda -ekonomik, politik ve sosyo-kültürel- yaşanan gelişmelerin, bu olgunun tanımlanma sürecine de yansıdığı görülmektedir. Örneğin, ekonomik açıdan yapılan küreselleşme tanımlarında sermayenin şekillendirici gücü öne çıkarken, sosyo-kültürel açıdan küreselleşme tanımlarında yer alan yerel-küresel bağlantı ve farkındalık artışı, din ve etnik temelli çatışmaları küreselleşmenin bir parçası olarak görmektedir. Küreselleşme sürecinde politik alana ilişkin gelişmeleri vurgulayan tanımlarda ise, ulus devletin gücünün zayıflaması ve ulus-üstü kurumsallaşma öne çıkmaktadır.

Küreselleşme sürecinin tüm toplumsal alanları içeren çok boyutluluğuna rağmen, 1980’li yıllardan günümüze kadar geçen dönemde ekonomik alanda görülen gelişmelerin daha fazla vurgulandığı görülmektedir. Bu dönemde, küreselleşme karşıtları tarafından da kabul gören, ekonomik alanda yaşanan en olumsuz gelişme gelir dağılımının hem ülkeler arasında hem de ülke içinde bozulmasıdır.

1980 sonrası dönemde gelişmekte olan ülkeler, 1990'lı yıllarda yaşadıkları krizlere rağmen, önemli üretim/ihracat artışı gerçekleştirmişlerdir. Ancak, bu ülkelerin geçmişe nazaran daha yüksek üretim/ihracat gerçekleştirdikleri bu dönemde, üretilen hasıladan daha fazla pay aldıkları ve böylece gelişmiş ülkelerle aralarındaki gelir farklılıklarını azalttıkları söylenemez. Gelişmekte olan ülkelerin üretilen hasıladan nispi olarak daha az pay almalarının nedeninin ülkelerarasında mal, hizmet ve para (borç–yatırım) alışverişlerinin bakiyesi temelinde oluşan kaynak aktarımları olduğu düşünülmektedir. Gelişen reel ve parasal ilişkiler, bu ülkelerin ürettikleri hasıladan gelişmiş ülke ekonomilerine kaynak aktarımına neden olmaktadır. Çalışmanın amacı bu temelde oluşan ülkelerarası kaynak aktarım mekanizmasının ortaya konulmasıdır. Böyle bir analizin, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerarasındaki eşitsiz gelişiminin açıklanmasına da katkı sağlaması beklenmektedir.

Literatürde kaynak aktarımı, sadece mali bir aktarım olarak değerlendirilmekte ve küreselleşme sürecindeki eşitsiz gelişimi kaynak aktarım olgusu çerçevesinde ele almış bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışmamızda mal, hizmet ve para alışverişleri temelinde oluşan kaynak aktarım kanalları olarak değerlendirdiğimiz, küreselleşme sürecinde görülen değişimlerin gelişmekte olan ekonomiler üzerindeki etkileri farklı çalışmalara konu olmuştur. Sürece hem bütüncül yaklaşılmamış hem de bu gelişmelerin kaynak aktarımı açısından değerlendirilmesi yapılmamıştır.

Kaynak aktarım mekanizmalarının ortaya konulmasında, 1980 sonrası dönemde, gelişmekte olan ülkelerden aktarılan kaynağın hangi kanallar yoluyla gerçekleştiği ve küreselleşmenin aktarım kanallarının önem derecesi üzerine nasıl bir etkide bulunduğu analiz edilmiştir. Türkiye rneğinde kaynak aktarım kanalları ise, bu dönemde uygulanan politikalar çerçevesinde ekonomik göstergelerdeki değişimler ortaya konularak değerlendirilmiştir.

Çalışmada ayrıca, küreselleşme süreci ile gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere kaynak aktarımı arasındaki ilişki, Türkiye örneğinde, ekonometrik yöntemler kullanılarak ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler; Küreselleşme, Mal ve Para Akımları, Kaynak Aktarımı, Neo-Liberal Politikalar, Küreselleşme Endeksleri.

ABSTRACT

PhD Thesis

**Analysis of Resource Transfer Mechanisms between Countries in the period of
Economic Globalization: the Case of Turkey**

Günsel KIRCALIOĞLU EKREN

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of Economics

Globalization is considered in evolution since 16th century except for some suspended periods. However, it has occurred more pervasively in social science literature after 1980s. The reason of this pervasiveness in academic literature in 1980s was the controversial developments asserted as the consequences of globalization in social fields.

These controversial developments also appeared to affect the definitions of globalization. For instance, in the definitions of economic globalization criticized capital movements were claimed to form the economies. According to some sociologist, religious and ethnic conflicts are considered the side-effects of increased local-global connections and relativeness. Accusing the globalization to undermine governments' power to control their economies by assigning supranational institutions has been stated in definitions as well.

Despite globalization involves all social fields, developments in economics were criticized more. The worse consequence of economic globalization recognized also by pro-globaliser is widening income gap between not only developed and less-developed countries but also rich and poor people.

After 1980s many developing countries managed to increase their national products and/or exports substantially in spite of economic and financial crisis happened in 1990s. However, they were not able to increase their share in manufacturing value added and thus be able to narrow the income gap as

expected. Resource transfer mechanisms formed by balancing of exchange of goods, services and money (debt or investment) were considered one of the reasons of having relatively less during that period. Improved relations, financially and commercially seemed to cause transfer of resources from developing countries to developed countries. The purposes of this study are to analysis of resource transfer mechanisms between countries in the period of economic globalization (i.e. since 1980) and apply this mechanism to Turkey.

In literature, resource transfer has been mostly defined only as a financial transfer. There's no study that has been referred to both resource transfer and inequality also. However, some consequences of globalization causing resource transfer as we evaluated were analyzed in different studies. But they were neither approached as a whole nor analyzed as resource transfer channels.

By propounding the resource transfer mechanisms, it was intended analyzing through which channels the resource transfer were taken place and how globalization affected them. The resource transfer mechanisms for Turkey were also evaluated in the framework of applied politics and by tracing the changes of economic indicators in that period. Apart from this, the relationship between globalization and the resource transfer mechanisms were proved by using cointegration analysis for the case of Turkey.

Key words; Globalization, Goods and Capital Flows, Resource Transfer, Neo-Liberal Politics, Globalization Indices.

İKTİSADİ KÜRESELLEŞME SÜRECİ İÇİNDE ÜLKELERARASI KAYNAK AKTARIM MEKANİZMALARININ ANALIZI; TÜRKİYE ÖRNEĞİ

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xiv
TABLOLAR LİSTESİ.....	xvi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xx
GİRİŞ	1
1. Araştırma Konusunun Önemi ve Amacı	1
2. Araştırmanın Yöntemi.....	2
3. Araştırmanın Planı	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE İKTİSADİ BOYUTU

1.1. Küreselleşme Olgusu ve Süreci	6
1.2. Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar.....	11
1.2.1. Dünya Sistemi Yaklaşımı.....	12
1.2.2. Dünya Yönetimi Yaklaşımı.....	15
1.2.3. Dünya Kültürü Yaklaşımı	17
1.2.4. Diğer Yaklaşımlar	19
1.3. Küreselleşmenin Boyutları.....	21
1.3.1. Ekonomik Alanda Küreselleşme.....	21
1.3.1.1. Üretimde Küreselleşme ve Araçları.....	25
1.3.1.1.1. Dış Ticaret.....	26
1.3.1.1.2. Üretimin Organizasyon Yapısında Değişim ve Uluslararası Yeni İşbölümü.....	29
1.3.1.1.3. Çokuluslu Şirketler.....	30

1.3.1.1.4. İşgücü Hareketleri	33
1.3.1.1.5. Özelleştirmeler	34
1.3.1.2. Finansal Küreselleşme ve Araçları	35
1.3.1.2.1. Sermaye Hareketleri	37
1.3.1.2.2. Mali Piyasaların Entegrasyonu	39
1.3.2. Politik Alanda Küreselleşme	40
1.3.2.1. Devletin Rolünde Değişim	42
1.3.2.2. Ulusüstü Kurumsallaşma	44
1.3.3. Kültürel Alanda Küreselleşme	47
1.3.3.1. Güçlenen Yerel ve Geleneksel Değerler	48
1.3.3.1.1. Dini Sistemler ve Köktendincilik	49
1.3.3.1.2. Etnik Milliyetçilik	50
1.3.3.2. Kültürel Alanda Ortak Değer Oluşum Süreçleri	52
1.3.3.2.1. Tüketici Egemenliği	52
1.3.3.2.2. İletişim Teknolojileri ve Model Topluluk	53
1.4. Küreselleşme Düzeyinin Ölçümü	54
1.5. Küreselleşme Sürecine İlişkin Genel Değerlendirme	58

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE ÜLKELERARASI KAYNAK AKTARIM

MEKANİZMALARI

2.1. Küreselleşme ve Kaynak Aktarımı	63
2.2. Kaynak Aktarımının Göstergeleri	66
2.3. Ekonomik Küreselleşme ve Kaynak Aktarım Mekanizmaları	70
2.3.1. Üretimde Küreselleşme ve Kaynak Aktarım Mekanizmaları	70
2.3.1.1. Dış Ticaret Kanalı	73
2.3.1.1.1. Endüstri-içi Ticaret	75
2.3.1.1.2. Firmalar Arası Ticaret	80
2.3.1.1.3. Fason Üretim	82
2.3.1.1.4. Dış Ticaret Hadleri Kanalı	85
2.3.1.1.4.1. Dış Ticaret Haddi Tanımları	88

2.3.1.1.4.2. Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerin Gelir Etkisi.....	89
2.3.1.1.4.2.1. Gelir Etkisini Ölçme Yöntemleri	90
2.3.1.1.4.2.2 Dış Ticaret Hadlerindeki Değişimin Gelir Üzerinde Etkisi – Birleşmiş Milletler Uygulaması	94
2.3.1.1.4.3. Dış Ticaret Hadleri ve Kaynak Aktarımı	96
2.3.1.1.5. Cari Açık Kanalı	98
2.3.1.1.5.1. Cari Açığa İlişkin Yaklaşımlar.....	100
2.3.1.1.5.2. Cari Açık ve Kaynak Aktarımı	104
2.3.1.2 Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanalı	107
2.3.1.2.1. Çokuluslu Şirketlerin Kar Transferleri.....	109
2.3.1.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Kaynak Aktarımı	113
2.3.1.3. Beyin Göçü Kanalı.....	114
2.3.1.4. Özelleştirmeler Kanalı	118
2.3.2. Finansal Küreselleşme ve Kaynak Aktarım Mekanizmaları.....	124
2.3.2.1. Dış Kaynak İhtiyacının Gereklere ve Kalkınma Sürecine Katkısı	124
2.3.2.2. Finansal Akımlar ve Gelişmekte Olan Ekonomiler	126
2.3.2.3. Finansal Boyutta Kaynak Aktarım Kanalları.....	130
2.3.2.3.1. Borç Kanalı	132
2.3.2.3.2. Diğer Yatırımlar Kanalı	136
2.3.2.3.2.1. Birleşme ve Satın Almalar	137
2.3.2.3.2.2. Kurumsal İştirakler.....	140
2.3.2.3.2.3. Portföy Yatırımları	142
2.3.2.3.3. Rezerv Artışları Kanalı	145
2.3.2.3.4. Senyoraj Kazançları Kanalı	147

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KAYNAK AKTARIM MEKANİZMALARI VE TÜRKİYE

3.1. Küreselleşme Sürecinde Neo-Liberal Politikalar ve Kaynak Aktarımı	151
3.2. Türkiye’de Neo-Liberal Politikaların Uygulanma Süreci.....	153
3.2.1. Dışa Açılma Dönemi (1980-1989).....	154
3.2.2. Finansal Liberalizasyon Dönemi (1990-1999).....	160
3.2.3. IMF Denetiminde Dünya İle Entegrasyon Dönemi (2000-2007)	165
3.3. Türkiye’de Küreselleşme Süreci ve Kaynak Aktarım Mekanizmaları	170
3.3.1. Dışa Açılma Döneminde Kaynak Aktarım Kanalları	170
3.3.1.1. Dış Ticaret Kanalı	171
3.3.1.1.1. Fason Üretim.....	172
3.3.1.1.2. İhracat Teşvikleri	174
3.3.1.1.3. Dış Ticaret Hadleri.....	174
3.3.1.2. Borç Kanalı	176
3.3.2. Finansal Liberalizasyon Döneminde Kaynak Aktarım Kanalları	177
3.3.2.1. Dış Ticaret Kanalı	178
3.3.2.1.1. Fason Üretim.....	179
3.3.2.1.2. Cari Açık.....	181
3.3.2.2. Borç Kanalı	183
3.3.2.3. Portföy Yatırımları Kanalı	187
3.3.2.4. Rezerv Artışları Kanalı	189
3.3.2.5. Senyoraj Kazançları Kanalı	190
3.3.3. IMF Denetiminde Dünya İle Entegrasyon Döneminde Kaynak Aktarımı..	191
3.3.3.1. Dış Ticaret Kanalı	192
3.3.3.1.1. Endüstri İçi Ticaret.....	192
3.3.3.1.2. Fason Üretim.....	194
3.3.3.1.3. Dış Ticaret Hadleri.....	195
3.3.3.1.4. Cari Açık.....	197
3.3.3.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanalı	200
3.3.3.3. Özelleştirmeler Kanalı	205
3.3.3.4. Borç Kanalı	208

3.3.3.5. Portföy Yatırımları Kanalı	210
3.3.3.6. Rezerv Artışları Kanalı	211
3.3.3.7. Senyoraj Kazançları Kanalı	212

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
EKONOMİK KÜRESELLEŞME VE KAYNAK AKTARIM
MEKANİZMALARI ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN AMPİRİK ANALİZİ

4.1. Literatür Taraması	214
4.2. Ekonometrik Yöntem	217
4.2.1. Zaman Serilerinde Birim Kök Sınaması	217
4.2.1.1. Genişletilmiş Dickey Fuller Testi	218
4.2.1.2. Phillips Perron Birim Kök Testi	219
4.2.1.3. KPSS Birim Kök Testi	219
4.2.2. Koentegrasyon – Eşbütünleme Yöntemi: Sınır Testi Yaklaşımı	220
4.2.3. Küreselleşme Endeksleri	221
4.3. Ekonometrik Analizde Kullanılan Veriler ve Ampirik Uygulama	223
4.3.1. Birim Kök Testi Sonuçları	227
4.3.2. Sınır Testi Uygulaması ve Sonuçları	228
SONUÇ	233
KAYNAKLAR	248

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ASEAN	Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BIS	Uluslararası Ödemeler Bankası
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EFTA	Avrupa Serbest Ticaret Birliği
FAO	Birleşmiş Miller Tarım ve Gıda Örgütü
GSMG	Gayri Safi Milli Gelir
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
ISO	İstanbul Sanayi Odası
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
MIGA	Dünya Bankası Çok Taraflı Yatırımlar için Garanti Ajansı
NAFTA	Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Birliği
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OIB	Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TMMOB	Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TUİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UN	Birleşmiş Milletler Teşkilatı
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNIDO	Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu

WHO

Dünya Sağlık Örgütü

WB

Dünya Bankası

WTO

Dünya Ticaret Örgütü

YASED

Uluslararası Yatırımcılar Derneği

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Ekonomik Küreselleşmenin Envanteri	24
Tablo 2: Amerikan ve Japon Şirketleri Arasındaki Organizasyonel Farklar	30
Tablo 3: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin GSMH ve GSYİH Farklılıkları (1980-2006) (Milyar ABD Doları)	69
Tablo 4: Gelişmekte Olan Ülkelerin Cari İşlemler Dengesi (1980-2006) (Milyon ABD Doları)	73
Tablo 5: Gelişmekte Olan Ülkelerin Telif Hakkı ve Lisans Ödemeleri (1980-2006) (Milyon ABD Doları)	75
Tablo 6: Gelişen Piyasalarda Dış Ticaretin (Mal ve Hizmet İhracatı + Mal ve Hizmet İthalatı) Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı (%) (1970-2006)	79
Tablo 7: Seçilmiş Bölge ve Ülkelerin Toplam Dünya Çıktı Değeri İçindeki Payları	84
Tablo 8: Seçilmiş Bölge ve Ülkelerde Kişi Başına İmalat Sanayi Katma Değeri (1995 ABD Doları Fiyatlarıyla)	84
Tablo 9: Ticarete Dayanan Deflatörler ve Gelir Etkisi	92
Tablo 10: Ticarete Dayanmayan Deflatörler ve Gelir Etkisi	93
Tablo 11: Gelişmekte Olan Ülkelerin Ticaret Hadlerindeki Değişime Karşı Duyarlılığı (%) (1996-2004)	97
Tablo 12: Gelişmekte Olan Ülkelerden Kar Transferleri(Milyon ABD Doları)	110
Tablo 13: Gelişmekte Olan Ülkelerin Kar Transferlerinin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı (%)	110
Tablo 14: Ticaret Hadlerindeki Değişimin ve Net Gelir Ödemelerinin Milli Gelir Üzerindeki Etkileri (Seçilen Ekonomiler İçin 2002-2004 Arası- GSYİH'nın Yüzdesi Olarak)	112
Tablo 15: Seçilmiş OECD Ülkelerinde Eğitim Durumlarına Göre Göçmenlerin Sayısı ve Toplam İçinde Dağılımı (2001)	115
Tablo 16: Beyin Göçü Yaşanan Ülkeler	118
Tablo 17: Dünyada Sektörlere Göre Özelleştirme Gelirleri(Milyon ABD Doları)	122
Tablo 18: Dünyada Bölgelere Göre Özelleştirme Gelirleri (Milyon ABD Doları)	122

Tablo 19: Sermaye İthal Eden Gelişmekte Olan Ülkelerden Finansal Kaynak Aktarım (1980-1989) (Milyar. ABD Doları)	127
Tablo 20: Gelişmekte Olan Ülkelerde Net Finansal Akım (1993-2006) (Milyar ABD Doları)	127
Tablo 21: Gelişmekte Olan Ülkelerden Finansal Akımlar Çerçevesinde Net Kaynak Transferi (1993 2006) (Milyar ABD Doları)	128
Tablo 22: Gelişmekte Olan Ülkeler Borç Analizi (Milyar ABD Doları)	133
Tablo 23: Gelişmekte Olan Ülkeler Borçluluk Rasyoları	135
Tablo 24: Sermayenin Geldiği Ülke Açısından Sınır Ötesi Birleşme ve Satın Almaların Doğrudan Yabancı Yatırımlar İçindeki Payı (%)	138
Tablo 25: Sınır Ötesi Birleşme ve Satın Almalar (Bir Milyar ABD Doları Üstü) (1987-2005)	138
Tablo 26: Gelişmekte Olan Ülkelerin Gelir-Gider Dengesinin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı (%)	145
Tablo 27: Gelişmekte Olan Ülkelerin Rezerv Varlıklarındaki Değişim (Milyar ABD Doları)	145
Tablo 28: Yabancı Para Birimlerinin Yaygın Olarak Kullanıldığı Ülkeler ve Para İkamesi Göstergeleri	149
Tablo 29: Vergi Gelirlerinin Dağılımı (%)	156
Tablo 30: Dışa Açılma Döneminde Dış Ticaret Dengesi (1980-1989) (Milyon ABD Doları)	171
Tablo 31: İmalat Sanayi İhracat ve İthalat Ürünlerinin Teknolojik Açıdan Sınıflandırılması (1980-1990)	172
Tablo 32: Dış Ticaret Hadlerindeki Değişiminin Gelir Etkisi (1982-1989)	175
Tablo 33: Borçların GSMH ve Vergi Gelirleri İçindeki Yüğü (1980-1989)	177
Tablo 34: İşletmelerin Ölçeksel Dağılımı (1992)	179
Tablo 35: İmalat Sanayi İhracat ve İthalat Ürünlerinin Teknolojik Açıdan Sınıflandırılması (1990-2000)	181
Tablo 36: Finansal Liberalizasyon Döneminde Dış Ticaret Dengesi (1990-1999) (Milyon ABD Doları)	181
Tablo 37: Büyümenin Kaynakları (1990-1999) (1987 Fiyatları ile)	182
Tablo 38: Toplam İhracatımızda İlk Yedi Fasıl (1990-1999) (Bin ABD Doları)	183

Tablo 39: Finansal Liberalizasyon Döneminde Sermaye Akımları (1990-1999) (Milyon ABD Doları)	184
Tablo 40: Borçların GSMH ve Vergi Gelirleri İçindeki Yüğü (1990-1999)	185
Tablo 41: Finansal Liberalizasyon Döneminde Hazine Bonosu ve Enflasyon Oranları	186
Tablo 42: Sermaye Akımları ve Gelir-Gider Dengeleri (1984-1989) (1990-1999) (Milyon ABD Doları)	188
Tablo 43: Finansal Liberalizasyon Döneminde Rezerv Varlıklarının Gelişimi (Milyon ABD Doları)	189
Tablo 44: Finansal Liberalizasyon Döneminde DTH Hesaplarının Toplam Mevduat İçindeki Payı	190
Tablo 45: İmalat Sanayi İhracat ve İthalat Ürünlerinin Teknolojik Açından Sınıflandırılması (2000-2005)	194
Tablo 46: Büyümenin Kaynakları (2000-2006)	194
Tablo 47: Dış Ticaret Hadlerindeki Değişimin Gelir Etkisi (2000-2004)	197
Tablo 48: Dış Ticaret Hadlerindeki Değişimin Gelir Etkisi (2003-2007)	197
Tablo 49: Dünya İle Entegrasyon Döneminde Dış Ticaret Dengesi (2000-2007) (Milyon ABD Doları)	198
Tablo 50: Dünya İle Entegrasyon Döneminde Sermaye Akımları (2000-2007) (Milyon ABD Doları)	199
Tablo 51: Sermaye Akımları ve Gelir-Gider Dengeleri (1990-1999) (2000-2007) (Milyon ABD Doları)	199
Tablo 52: Türkiye’de Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Bileşenlerine Göre Dağılımı (Milyon ABD Doları)	201
Tablo 53: Sektörler İtibariyle Doğrudan Yatırımların Payı (Milyon ABD Dolar)	202
Tablo 54: İthalat ve İhracatımızda İlk Altı Fası (2000-2007)	203
Tablo 55: Uluslararası Sermayeli Şirketlerin Sektörel Dağılımı	204
Tablo 56: Özelleştirme Gelirleri (Milyon ABD Doları)	206
Tablo 57: Doğrudan Yabancı Yatırımlar İçinde Özelleştirmelerin Payı	207
Tablo 58: Borçların GSMH ve Vergi Gelirleri İçindeki Yüğü (2000-2005)	209
Tablo 59: Dünya İle Entegrasyon Döneminde Dış Borcun Analizi	210

Tablo 60: Dünya İle Entegrasyon Dönemimde Rezerv Varlıkların Gelişimi (Milyon ABD Doları)	211
Tablo 61: Dünya İle Entegrasyon Dönemimde DTH Hesaplarının Toplam Mevduat İçindeki Payı	212
Tablo 62: Mevduat ve Katılım Bankaları Nezdinde Yurt İçi Yerleşiklere Ait Döviz Tevdiat Hesaplarının Döviz Kompozisyonu	213
Tablo 63: Reel-Finansal Küreselleşme ile Kaynak Aktarım Endeksleri	226
Tablo 64: Birim Kök Testleri	227
Tablo 65: Sınır Testi İçin Optimum Gecikme Sayısı ve Ardışık Bağımlılık Sınaması	229
Tablo 66: Sınır Testi F İstatistiği ve Kritik Değerler	229
Tablo 67: ARDL(1\3\1) Sonuçları	230
Tablo 68: ARDL İle Hesaplanan Uzun Dönem Katsayıları	230
Tablo 69: Kısa Dönem ARDL Modeli Hata Düzeltme Mekanizması Sonuçları	231

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1:	Küresel Ekonominin Politik Üçlemi	43
Şekil 2:	Üretimde Küreselleşme ve Kaynak Aktarım Mekanizmaları	73
Şekil 3:	Gelişmekte Olan Ülkelerin Cari İşlemler Dengesi (1980-2006)	74
Şekil 4:	Endüstri-içi Ticaret ve Kaynak Aktarımı	80
Şekil 5:	Dış Ticaret Hadleri ve Kaynak Aktarımı	98
Şekil 6:	Cari Açık ve Kaynak Aktarımı	107
Şekil 7:	Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Kaynak Aktarımı	114
Şekil 8:	Beyin Göçü ve Kaynak Aktarımı	117
Şekil 9:	Özelleştirmeler ve Kaynak Aktarımı	123
Şekil 10:	Finansal Küreselleşme ve Kaynak Aktarım Mekanizmaları	131
Şekil 11:	Borç Kanalı ve Kaynak Aktarımı	135
Şekil 12:	Diğer Yatırımlar Kanalı ve Kaynak Aktarımı	137
Şekil 13:	Rezerv Kanalı ve Kaynak Aktarımı	147
Şekil 14:	Senyoraj Kanalı ve Kaynak Aktarımı	150
Şekil 15:	Finansal Liberalizasyon Döneminde Yabancı Sermaye Akımları	188

İKTİSADİ KÜRESELLEŞME SÜRECİ İÇİNDE ÜLKELERARASI KAYNAK AKTARIM MEKANİZMALARININ ANALİZİ; TÜRKİYE ÖRNEĞİ

GİRİŞ

1. Araştırma Konusunun Önemi ve Amacı

Başlangıcı 16. yüzyıla kadar götürülebilmesine rağmen küreselleşme olgusuna yönelik sistemli yaklaşımların 1980'li yıllarda ortaya çıktığı görülmektedir. İlgili yaklaşımlara göre küreselleşme, kapitalizmin gelişimi ile birlikte başlayan, Dünya Savaşları ve kapitalizme alternatif sistemlerin gelişiminin neden olduğu duraklamalar dışında devam eden bir süreçtir. Bu duraklamalar, küreselleşme dönemlerinin ayrıştırılmasına da zemin hazırlamıştır. 1980'li yıllardan günümüze yaşanan dönem, bazı yaklaşımlarda ikinci, bazılarında üçüncü küreselleşme süreci olarak kabul edilmektedir. Bu dönemi diğerlerinden ayıran en önemli özelliğin, tüm toplumsal alanlarda yaşanan gelişmelerin küreselleşme olgusu çerçevesinde değerlendirilmeye başlanması olduğu söylenebilir. Süreç içinde öne çıkan en önemli gelişme ise, tüm toplumsal alanları ilgilendirmesi açısından gelir dağılımındaki eşitsizliğin hem ülkelerarasında hem ülkeler içinde artmış olmasıdır. Bu durum, sürecin oluşumuna liberal politikaların yayılması yoluyla katkı sağlayan küreselleşme kurumları (Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Teşkilatı gibi) tarafından hazırlanan raporlarda da ifade edilmektedir.

Gelir dağılımındaki eşitsizliğin artışının, gelişmekte olan ülkelerin önemli bir bölümünde, yüksek büyüme oranlarının gerçekleştiği bir dönemde yaşanması, küreselleşmenin gelir paylaşımında etkili olan mekanizmaları bulunduğu şekilde değerlendirilebilir. Gelişmekte olan ülkelerin geçmişe nazaran daha yüksek bir üretim gerçekleştirmelerine rağmen, küresel hasıladan nispi olarak daha az pay almalarının temel nedeninin; ülkelerarasında mal, hizmet ve para (borç-yatırım) alışverişlerinin bakiyesi temelinde oluşan kaynak aktarımları olduğu düşünülmektedir. Sürecin bu açıdan değerlendirilmesinin, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerarasındaki eşitsiz gelişiminin açıklanmasına ışık tutması beklenmektedir.

Literatürde, küreselleşme sürecindeki eşitsiz gelişimi kaynak aktarım olgusu çerçevesinde ele almış bir çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca, literatürde kaynak aktarımı, sadece mali bir aktarım olarak görülmektedir. Konunun sadece mali boyutunu dikkate alarak küreselleşme sürecinin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkilerini ele alan çalışma sayısı ise oldukça sınırlıdır. Ancak, bu çalışmalarda küreselleşme sürecine hem bütüncül yaklaşmadığı hem de bu gelişmelerin kaynak aktarımı açısından değerlendirilmesinin yapılmadığı görülmektedir. Bu durum çalışmamıza, konuya bütüncül yaklaşan ilk çalışma olma niteliği kazandırmaktadır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerarasındaki eşitsiz gelişimi, küreselleşme sürecinde oluşan kaynak aktarım mekanizması çerçevesinde analiz eden bu çalışmanın, hem alanında bir ilk olması hem de bütüncül bir açıdan gelişmeleri değerlendirmesi açısından önem taşıdığı ifade edilebilir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada 1980 sonrası dönemde yaşanan küreselleşme sürecinin analizi yapılarak süreç içinde gelişmekte olan ülkelere (çevre ülkeler) gelişmiş ülkelere (merkez ülkeler) yapılan kaynak aktarımı, bu aktarımın izlenebileceği göstergeler yardımıyla ortaya konulmuştur. Bu analiz hem küresel boyutta hem de Türkiye özelinde gerçekleştirilmiştir. Küresel boyutta yapılan analizde IMF ülke sınıflamasına göre gelişmekte olan ülke kategorisine giren ülkelerin, Dünya Bankası ve UNCTAD tarafından yayınlanan istatistik verileri kullanılmıştır. Kaynak aktarımını Türkiye örneği çerçevesinde ortaya koyduğumuz analizde ise, ülkemize ait veriler TÜİK ve TCMB'nin elektronik veri tabanından alınmıştır. Bu analizler sonucunda gelişmekte olan ülkelere aktarılan kaynağın hangi kanallar yoluyla gerçekleştiği ve küreselleşmenin aktarım kanallarının önem derecesi üzerine nasıl bir etkide bulunduğu da değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada kaynak aktarım mekanizmaları ortaya konulduktan sonra, küreselleşme süreci ile gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere kaynak aktarımı arasındaki ilişki, Türkiye örneğinde, ekonometrik yöntemler kullanılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye örneğinde

yaptığımız bu analizlerde literatürden yararlanılarak tarafımızdan geliştirilen endekslerden yararlanılmıştır. Küreselleşme süreci için, literatürde yer alan küreselleşme endeksleri metodolojilerine uygun olarak, üretimde küreselleşme sürecini ortaya koyan reel küreselleşme endeksi, finansal küreselleşme sürecini ortaya koyan finansal küreselleşme endeksi olmak üzere iki ayrı endeks oluşturulmuştur. Çalışmada ayrıca farklı kaynak aktarım kanalları dikkate alınarak toplam kaynak aktarım endeksi de hazırlanmıştır. Çalışmamızın genel çerçevesi dahilinde 1980-2007 döneminin analizi daha anlamlı olduğu halde gerekli detaylı verilerin Türkiye için elde edilememesi nedeniyle, ancak 1992-2007 dönemine ait veriler kullanılarak sözkonusu analizler yapılabilmektedir.

Bu çerçevede oluşturulan küreselleşme endeksleri ile kaynak aktarım endeksi arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi amacıyla, serilerin durağanlıklarının testinden sonra, koentegrasyon (eşbütünleşme) analizi yapılmıştır. Serilerin durağanlığının tespitinde genişletilmiş Dickey Fuller, Phillips Perron ve KPSS testleri kullanılmış, koentegrasyon analizi Pesaran, Shin ve Smith tarafından geliştirilen sınır testi ile yapılmıştır. Böylece hem reel boyutta hem de finansal boyutta küreselleşme sürecinin Türkiye'den diğer ülkeler aktarılan kaynak üzerindeki etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

3. Araştırmanın Planı

1980 sonrası dönemde yaşanan küreselleşme sürecinin ülkelerarası kaynak aktarımına mekanizmalarını üzerine etkilerini analiz ettiğimiz ve bu etkileri Türkiye açısından değerlendirdiğimiz çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, öncelikle, küreselleşme sürecinin tanımı ile ilgili tartışmalara yer verilmiş ve küreselleşme sürecine ilişkin teorik yaklaşımlar ele alınmıştır. Daha sonra, toplumsal alanların bütününe etkilendiği bir değişim süreci olması nedeniyle, küreselleşme süreci ekonomik, politik ve kültürel boyutlarıyla değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonrasında, ülkelerarasında karşılaştırma yapmak amacıyla, başta ekonomik alan olmak üzere, tüm toplumsal alanlarda küreselleşme olgusu çerçevesinde değerlendirilen gelişmelerin, bütüncül bir

yaklaşım ile ele alınmasıyla oluşturulan küreselleşme endekslerine ilişkin literatürde yer alan çalışmalar incelenmiştir. Bölümün sonunda, sürecin genel olarak değerlendirilmesinde, küreselleşmeye yönelik eleştirilerin odağında yer alan eşitsiz gelişmeye ilişkin ortaya atılan teorilere ve bu çerçevede, eşitsiz gelişmenin nedeni olarak gördüğümüz kaynak aktarımı olgusuna vurgu yapılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, 1980 sonrası dönemde yaşanan küreselleşme süreci içinde oluşan kaynak aktarım mekanizmaları analiz edilmiştir. Bu çerçevede, öncelikle kaynak aktarımının tanımı yapılmış ve aktarımın hesaplanabileceği ekonomik göstergeler incelenmiştir. Daha sonra, ülkelerarası kaynak aktarım mekanizmasını oluşturan kanallar, ekonomik alanda gerçekleşen küreselleşme sürecinin araçları ayırımı çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu teorik analiz, ayrıca gelişmekte olan ülke verileri ile desteklenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Türkiye’de oluşan kaynak aktarım mekanizmaları, 1980’li yıllardan günümüze uygulanan liberal politikalar ve ekonomik gelişmeler ışığında değerlendirilmiştir. Üç döneme ayrılarak yapılan analizde, her bir dönemde oluşan kaynak aktarım kanalları ayrı ayrı ele alınmış, dönemler açısından önem taşıyan kaynak aktarım kanallarının ortaya konulmasına çalışılmıştır. Dönemsel ayırımda, önemli bir strateji değişikliğini (ithal ikameci stratejiden ihracata dayalı büyüme stratejisine dönüşüm) gösteren 24 Ocak 1980 Kararları, sermaye hareketlerinin liberalizasyonu kararının alındığı Ağustos’1989 tarihli 32 Sayılı Karar ile 2000’de IMF ile yapılan anlaşmada yer alan koşullar çerçevesinde uygulamaya konulan ekonomi politikaları öne çıkmıştır.

Dördüncü bölümde, gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’den, gelişmiş ülke ekonomilerine yapılan kaynak aktarımının küreselleşme süreci ile olan ilişkisi, ekonometrik bir model çerçevesinde ortaya konulmuştur. Bu amaçla, reel ve küreselleşme endeksleri ile kaynak aktarım endeksleri oluşturularak gerekli ekonometrik analizler yapılmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise kaynak aktarım mekanizması oluşumuna ilişkin bir değerlendirme yapılarak, kaynak aktarımının önlenmesine yönelik politika önerileri tartışmaya açılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE İKTİSADİ BOYUTU

1.1. Küreselleşme Olgusu ve Süreci

1980'lerin ikinci yarısından itibaren, 20. yüzyılın son çeyreğinde dünyada yaşanan toplumsal değişimler, küreselleşme olgusu çerçevesinde analiz edilmeye başlanmıştır. Ancak, ekonomik, politik ve kültürel alanlarda yaşanan değişimlerle ilgili olarak oluşturulan bu ortak tanımlama, hem anlamı hem de yaşanan değişimin değerlendirilmesi açısından oldukça tartışmalı bir sürecin de başlamasına yol açmıştır. Küreselleşmenin ekonomik açıdan olumlu ve olumsuz sonuçlarının yanı sıra, bu sürecin yeni veya süregelen, doğal veya tasarlanan, ulus devleti sona erdiren veya ulus devletin yeniden tanımlandığı bir süreç mi olduğu konularında tartışmalar yoğunlaşmıştır. Küreselleşme olgusu tanımlarında bu tartışmaların izleri görülmektedir.

Ekonomik alanda görülen değişimlerin diğer toplumsal alanlardaki değişimlerin temel dinamiği olması, küreselleşmenin ekonomik boyutunu ön plana çıkardığından, küreselleşme tanımlarının çoğu ekonomik açıdan süreci ifade etmeye yöneliktir. Örneğin, yaygın bir kabule göre küreselleşme, “mal ve hizmetlerin, üretim faktörlerinin, teknolojik birikimin ve finansal kaynakların ülkeler arasında serbestçe dolaşabildiği ve faktör, mal, hizmet ve finans piyasalarının giderek bütünleştiği bir süreçtir.”¹ Bu tanıma göre bütünleşme ekonomilerin giderek daha fazla bağımlı hale geldiği şeklinde yorumlanmaktadır. Bu açıdan, “ulusal ekonomilerin giderek artan bir şekilde birbirine bağımlılığı”² olarak yapılan bir küreselleşme tanımı, ekonomik bağımlılığa vurgu yapmaktadır. Ancak, “süreç içinde ekonomik bağların yanı sıra, toplumsal –kültürel- ve politik bağların oluştuğu ve küreselleşmenin, dünya toplumunun artan karşılıklı bağımlılığını” ifade ettiğini ileri süren görüşler de bulunmaktadır.³

¹ Fikret Şenses, “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı Engel mi?”, **Kalkınma ve Küreselleşme**, der. Saniye Dedeoğlu – Turan Subaşat, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s. 13.

² Nusret Ekin, **Küreselleşme ve Gümrük Birliği**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1999, s. 50.

³ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000, s. 67.

Bu karşılıklı bağımlılık sürecini doğal bir gelişim olarak değerlendiren bir tanıma göre küreselleşme, “sosyal ve kültürel düzenler üzerindeki coğrafik kısıtların önemsizleştiği ancak insanların giderek daha fazla uzaklaştıklarının farkına vardıkları sosyal bir süreçtir.”⁴ Bu sosyal süreç David A. Smith’e göre, tüm dünyada sosyo-politik, ekonomik ve kültürel bağlantıların değişimini tanımlamaktadır. Yerelin küresel olduğu ve küreselin yereli belirlediği bu süreç, bir anlamda da dünyanın küçülmesini ifade etmektedir.⁵ Bu paralelde Robertson; küreselleşme konseptinin dünyanın hem güçlü bir biçimde algılanmasını hem de daralmasını ifade ettiğini ve bunun hem küresel bağımlılığı hem de küresel farkındalığı bir bütün haline getirdiğini söylemektedir. Bu süreç toplumların iç dinamiğinden bağımsız olarak meydana gelmektedir. Küreselleşme iç dinamikleri etkileyen bir mantığa sahiptir. Robertson ayrıca küreselleşmenin aşamalarının yeni olmadığını, modernleşme ve kapitalizmin yükselişi sürecine kadar uzandığını ve bu mantığın köklerinin 18. yüzyıldaki kültürel olarak homojen ulus devletlerin doğuşunda bulunduğunu iddia etmektedir.⁶ Giddens de, Robertson gibi küreselleşme sürecinin yeni bir olgu olmadığını ve küresel sistemin ilk olarak, insan topluluklarının modern tarihini oluşturan kapitalist sistem görüşünü reddeden, Marksist teorinin eleştirisi içinde doğduğunu iddia etmektedir.⁷

Küreselleşmeyi doğal gelişimden ziyade tasarlanan bir süreç olarak değerlendiren bir tanıma göre küreselleşme, “ulusal sınırlar dışında değer yaratmak için ticari bir ağ oluşturan ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları yapan çokuluslu şirketlerin faaliyetleridir”.⁸ Ulusal ekonomilerin dünya piyasaları ile eklemlenmesi ve bütün iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleriyle belirlenmesi⁹ olarak yapılan bir tanım, küreselleşmenin yine tasarlanan bir süreç olarak algılandığını göstermektedir.

---

⁴ Malcom Waters, **Globalization**, Routledge, London, 1995, s. 3.

⁵ Dugassa Mulugata ve Atsede Assefa, “The Economic Focus”, **Ethiopian Economic Association**, Volume IV, no:4 Jan-Feb 2002, s. 1.

⁶ Roland Robertson, **Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, ss. 103-105

⁷ Waters, ss. 47-50.

⁸ Alan Rugman, **The End of Globalization**, Random House, London, 2000, s. 3.

⁹ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 13.

Bu paralelde, küreselleşmenin kapitalizm ile ilişkisini sorguladığı bir makalede Ercan, küreselleşmenin bir süreç ve bir strateji olduğu kadar aynı zamanda bir ideoloji olarak da ele alınması gerektiğini iddia etmektedir. “Süreç olarak küreselleşme, kapitalizmi tanımlayan toplumsal ilişkilerin tarihsel gelişiminin belirli bir aşaması -kapitalizmi tanımlayan ilişkilerin yoğunlaşması ve genişlemesi- anlamına gelmektedir. Strateji olarak küreselleşme ise, kapitalizmin belirli bir aşamasına tekabül eden krizin aşılması ve yeni bir sosyal birikim rejimine geçiş için geliştirilen bir dizi mekanizmayı ifade etmektedir.”¹⁰ Bu mekanizmanın neo-liberal politikalarla gerçekleştiğini ifade eden Kazgan’a göre ise küreselleşme, “yeni sağ diye anılan, temelde yeni neo-klasik okulun ideolojisinden türeyen kurumları ve laissez-faire’i güçlendirerek uygulamaya konulan iktisadi politikalar demetidir.”¹¹ Özellikle kalkınma sorununa çözüm tartışmalarının 1980’li yıllardan günümüze kadar uzanan küreselleşme dönemi içinde neoliberal iktisat politikaları çerçevesinde sürdürülmesi, merkezi planlı sosyalist rejimlerin de liberalizmi benimseyerek, kapitalizmin kurumlarını hızlı bir şekilde adapte etmeğe çalışması, bu düşüncüyü paylaşanların en önemli argümanıdır. 1980’lerin sonunda Doğu Blok’unun dağılımı sonrasında ortaya çıkan ülkeler merkezi planlı ekonomiyi sürdürmemişler, hızlı bir şekilde serbest piyasa ekonomisine geçmişlerdir. Çin ise ekonomi alanında liberal önlemler uygulamaya koymuş, küreselleşme kurumlarından biri olarak görülen Dünya Ticaret Örgütüne üye olmuştur. Diğer taraftan, az gelişmiş ülkelere krizlerden çıkış için IMF ve Dünya Bankası gibi küresel kurumların yardım karşılığı önerdiği politikalar da piyasa ekonomisinin koşullarını içermektedir.

Küreselleşme sürecinin en tartışmalı boyutlarından olan, ulus devlet yapısında görülen değişime vurgu yapan tanımlara göre küreselleşme, “artan uluslararasılaşma nedeniyle, ulus devletin bağımsız yerel politikalarını yürütme konusundaki rol ve gücündeki göreceli azalmadır¹²” ve/veya “ulus devletin sonu anlamına

---

¹⁰ Fuat Ercan, “Küreselleşme Sürecindeki Yerellikler”, **Kapitalizm Küreselleşme Azgelişmişlik**, der. Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Fuat Ercan, Koray R. Yılmaz, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s. 30.

¹¹ Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, Kasım 2002, s.172.

¹² Turan Subaşı, “Küreselleşme ve Devletin Rolü”, **Kalkınma ve Küreselleşme**, der. Saniye Dedeoğlu, Turan Subaşı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s. 59.

gelmektedir.¹³ Küreselleşme sürecinde ulus devlet sınırlarını zorlayan dinamikler, ulusötesi şirketlerin faaliyetleri, küresel üretim, küresel iletişim ve medya ağı, diğer üretim faktörlerinin yanında bilginin yayılımı, dini ve etnik bağların önemindeki artış ve ulusüstü topluluk ve kurumların otoritesinin ortaya çıkışı olarak görülmektedir. Bu süreç devletin faaliyetlerini, “piyasaya girişleri kolaylaştırmak, ticari ve finansal liberalizasyon, mülkiyet haklarının korunması, kamusal mülkiyetin özel mülkiyete dönüşümünü sağlayacak düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, sermaye üzerindeki sosyal sorumlulukların kaldırılması ve karar alma süreçlerini geniş kitlelerin katılımına kapatacak yeni özerk kurumların oluşturulması”¹⁴ şeklinde sınırlamış görünmektedir.

Buraya kadar ortaya konulan küreselleşme tanımlarında ulus devletin en küçük birim olarak ele alındığı ve uluslararası alanda bir aktör olarak tanımlandığı görülmektedir. Ancak, son dönemde yaşanan gelişmelerin ulus devlet merkezli düşünce ile açıklanamayacağını ileri süren görüşler de ortaya çıkmıştır. Örneğin, William Robinson, küresel kapitalizm teorisi etrafında yaşanan gelişimi, dünya kapitalist sistemi tarihi içinde yeni, ulusüstü bir aşama olarak görmektedir ve bu nedenle yeni politik, kültürel ve kurumsal ilişkilerin ulusüstü bir çerçeveden bakılarak analiz edilmesi gerektiğini, ulus devletin bu ilişkilere aracılık edemeyeceğini iddia etmektedir. 1970’li yıllardan bu yana, kapitalist üretimde organizasyonel yenilikler ve enformasyon teknolojisi ile uyarılan finansal akımlar ve küresel olarak entegre olan üretim, değer yaratımını, dağılımını ve elde edilmesini değiştirmiştir. Bu ulusüstü aşama sistem içindeki yapısal değişimlerle izlenebilir. Bu değişimler;

- ✓ Ulusüstü sermayenin yükselişi ve her bir ülkenin yeni küresel üretim ve küresel finansal sisteme entegre olması,
- ✓ Yeni ulusüstü kapitalist sınıfın ortaya çıkışı,

---

¹³ K Ohmae, <http://www.sociology.emory.edu/globalization/debates.html> (14.09.2006), s. 1.

¹⁴ Özlem Tezcak, “Ortodoks Kalkınma Yazınında Devlet”, **Kapitalizm, Küreselleşme, Azgelişmişlik**, Der. Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Fuat Ercan, Koray R. Yılmaz, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s. 185.

- ✓ Ulusüstü devletin doğuşu – ulus devlet araçları ile birlikte, ulus ötesi güçler tarafından nüfuz edilen ve dönüştürülen ulusüstü ekonomik ve politik kurumları kapsayan gevşek bir ağ oluşumu,
- ✓ Küresel toplumda yeni güç ilişkileri ve eşitsizliğin ortaya çıkışı, şeklinde sıralanabilir.¹⁵

Diğer taraftan, ulusal kültürlerin, ulusal ekonomilerin ve ulusal sınırların çözüldüğü, sosyal hayatın büyük bölümünün küresel süreçler tarafından belirlendiği bir çağda yaşadığımız savı, Hirst ve Thompson tarafından bir mit olarak kabul edilmektedir. Onlara göre yaşadığımız süreç, 1860'lardan bu yana var olan bir takım farklı uluslararası ekonomi konjonktürlerinden biridir ve hatta, mevcut uluslararası ekonomi bazı yönleriyle 1870-1914 yılları arasında hüküm süren rejimden daha az açık ve daha az bütünlüştürmüştür. Sürecin temel ekonomik aktörü olarak görülen, hiç bir ulusal devlete bağımlı olmayan gerçek ulusötesi şirketlerin sayısı azdır ve çoğu şirket ulusal temellidir. Uluslararası ticaret, yatırım ve finansal hareketler daha çok Avrupa, Japonya ve Kuzey Amerika üçgeninde sürmektedir.¹⁶

Bu farklı bakış açıları ışığında, küreselleşme sürecinde öne çıkan en önemli gelişmenin, bireylerin ve toplumların farkındalıklarının ve tüm toplumsal alanlar açısından karşılıklı bağımlılıklarının artması olduğu söylenebilir. Artan ekonomik, sosyal-kültürel ve politik bağlar, ülkeleri yeni bir ekonomik ve politik düzen oluşumuna zorlamaktadır. Sürecin nasıl şekilleneceğine ilişkin bazı yaklaşımlar geliştirilmekle birlikte, yaşanan çatışmalar ve ortaya çıkan sorunlara küresel çözümler üretilmemesi, sürece ilişkin belirsizliğin artmasına yol açmış görünmektedir. İzleyen bölümde, küreselleşmiş bir dünyanın çerçevesini çizme amacını taşıyan küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar değerlendirilmiştir.

---

¹⁵ William I. Robinson, "Global Capitalism: The New Transnationalism and the Folly of Conventional Thinking", **Science & Society**, Vol 69, No:3, July 2005, s. 317.

¹⁶ Paul Hirst, Grahame Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Çev. Çağla Erdem, Elif Yücel, Dost Kitabevi, Ankara, 2007, ss. 26-28.

1.2. Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar

Sosyal hayatın büyük bir bölümünün küresel süreçler tarafından yönlendirileceği savına uygun olarak, Waters, küresel dünyada tüm gezegene yayılan tek bir toplum ve kültür olacağını iddia etmektedir. Bu toplum ve kültür, zorunlu olmamakla birlikte uyumlu bir şekilde entegre olmayacaktır. Bunun yerine yüksek seviyede farklılaşmış, çok merkezli ve kaos içinde bir toplum olma eğiliminde olacaktır. Merkezi bir hükümet organizasyonu, kültürel öncelikler ve kurallar seti bulunmayacaktır. Küresel kültür entegre oldukça farklılıkları ve bireysel seçimleri hoşgörerek, soyutlaşacaktır. Sosyal ve kültürel hayatı düzenleyen bir prensip olarak, belli bir yere aidiyet yok olacak, sınırları olmayan bir topluluk oluşacaktır.¹⁷

T. Subaşat'a göre, gerçek anlamda küreselleşmiş bir dünyayı ekonomik sistemini tek bir ülke ekonomisine benzetmek mümkündür. Böyle bir sistemde ulusal sınırların anlamı yoktur, sermaye ve emek dünya üzerinde istedikleri yere yatırım yapmakta ve yerleşmekte özgürdürler. Yasalarıyla birlikte bir dünya devleti oluşmuştur. Ulus devlet ya yok olmuş yada yerel hükümetler düzeyine indirilmiştir. Ulus devletin ideolojisi olarak milliyetçilik yok olmuştur. Farklılıklar sürmekle birlikte, kültürel ve dinsel yakınlaşma ve hatta ortak bir dünya dili söz konusudur. Politika küresel düzeyde örgütlenmekte, küresel partiler küresel seçimlere katılmaktadırlar. Sivil toplum örgütleri de küresel düzeyde faaliyet göstermektedirler.¹⁸

Hirst ve Thompson ise, küreselleşmiş bir ekonominin uluslararası ekonomiden farklı olduğunu, böyle bir sistemin farklı ulusal ekonomiler içermekle birlikte, bu ekonomilerin uluslararası süreçler ve işlemlerle sisteme yeniden eklemlendiğini, piyasalar ve üretim gerçekten küreselleştikçe, uluslararası ekonomik sistemin toplumsal yerleşiklikten çıkarak özerkleşeceğini ileri sürmektedirler. Böyle bir süreçte en önemli sorun, toplumsal koşullarından soyutlanmış piyasaların düzenlenme sorunudur.¹⁹

---

¹⁷ Waters, s. 3.

¹⁸ Subaşat, s. 59.

¹⁹ Hirst ve Thompson, s. 35.

Teorik düzeyde de olsa, yukarıda çerçevesi çizilen küreselleşmiş bir dünyaya ilişkin değişim dinamiğinin nasıl oluştuğuna ilişkin çeşitli yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Özellikle sosyologlar tarafından geliştirilen bu yaklaşımların, ekonomistlerin yirminci yüzyılın son çeyreğindeki uluslararası ticaret hacmindeki gelişmeleri açıklamaya çalışan ve teknolojinin imkan verdiği yeni uluslararası işbölümüne dayanan üretimin entegrasyonu yaklaşımlarına nispeten, yaşanan süreci tüm toplumsal alanları içerecek şekilde, daha geniş yelpazede ele aldıkları görülmektedir. Aşağıda öncelikli olarak süreci ekonomik, politik ve kültürel açıdan değerlendiren üç ana yaklaşım –Dünya Sistemi, Dünya Yönetimi, Dünya Kültürü-²⁰ incelenecek, daha sonra 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya atılan ekonomi perspektifli teorilere yer verilecektir.

1.2.1. Dünya Sistemi Yaklaşımı

I. Wallerstein'e göre küreselleşme, 20. yüzyılda kapitalist sisteminin tüm dünyada yayılmasıyla sona eren bir süreçtir ve yüzyıllar boyunca dünya sistemi, kapitalist sistemin ana özelliklerine sahip olduğundan küreselleşme yeni bir olgu değildir.²¹ Dünya sistemi, sınırları belli, yasaları olan, birbirine bağlı parçaların (devletlerin) tarihsel-sosyal sistemidir. Dünya sisteminde üç durum göze çarpmaktadır; küçük sistemler, dünya imparatorlukları ve dünya ekonomileri. Modern dünya sistemi bir dünya ekonomisidir ve kendi birimleri (devletler) arasındaki temel bağ ekonomiktir. Kapitalist ekonomide, üretimde sömürü ve piyasada kar amaçlı satış sermaye birikiminin arkasındaki itici güçtür.

Modern dünya sisteminin tarihsel kökleri 15. yüzyıl sonları ve 16. yüzyıl başlarındaki Avrupa ekonomisine dayanmaktadır. Mevcut şeklini 17. yüzyıl ortalarında almıştır. Bu dönemde feodalizmin krizi yeni pazarlar ve kaynaklar arayışına doğru güçlü bir motivasyona yol açmıştır. Teknoloji, Avrupa'ya keşifler için temel sağlamıştır. Uzak kıyılara olan ticaret ve üretimdeki yenilikler (ilerlemeler) Avrupalıların kürenin diğer tarafına ulaşımını teşvik etmiştir. Daha ileri bir askeri güç ve ulaşım araçlarındaki yenilikler Avrupalıların, merkez Avrupa'da

²⁰ The Globalization Website, <http://www.sociology.emory.edu/globalization/theories.html> (10.09.2007), ss. 1-3.

²¹ Bu konuda bkz. I. Wallerstein, *Utopistics*, The New Press, New York, 1998.

servet birikimini desteklerken, diğer bölgelerle ekonomik ilişkiler kurmasına yol açmıştır. Böylece 16. yüzyıl boyunca Avrupa'da, merkez ülkelerde sermaye yoğun, çevre ülkelerde düşük vasıflı emek yoğun ve hammadde üretimine dayanan hem coğrafik hem de mesleki bir ayırım oluşmuştur. Merkez Avrupa ve çevre Avrupa arasındaki bu eşit olmayan ilişki kaçınılmaz olarak eşit olmayan gelişime yol açmıştır. Yarı çevre olan bazı bölgeler bu dengesizliği bir tampon görevi görerek yumuşatmıştır. Merkezde devletler, mülkiyet haklarını ve ticaret yollarını koruyarak kapitalist ekonomiyi gözettiklerinden ve oluşan karın monopol konumdaki üreticilere yönlendirilmesine yardım ettiklerinden, mevcut hiyerarşik yapının devamında önemli bir rol üstlenmişlerdir.²²

Sistem birçok kültür ve devlet içermesine rağmen, uluslararası anlamda işbölümü tektir. Emek, mesleki görevlerin hiyerarşik olarak sıralandığı, coğrafik olarak farklı alanlar arasında bölünmüştür. Merkez devletler yüksek vasıflı, sermaye yoğun üretimde yoğunlaşmışlardır. Askeri olarak güçlüdürler ve dünya ekonomisinde artığın veya fazlanın çoğunu kendine ayırmaktadırlar. Çevre ülkeler düşük vasıflı emek yoğun ve hammadde çıkarımına dayanan üretimde yoğunlaşmışlardır. Zayıf bir devlet sistemi vardır. Yarı çevre ülkeler, çevre ülkelere nazaran merkez ülkelere daha az bağımlıdır. Daha çeşitlendirilmiş ekonomileri vardır ve daha güçlü bir devlet sistemine sahiptirler. Dünya sisteminin birinci yüzyılında Kuzeybatı Avrupa merkezi oluştururken, Avrupa'nın Akdeniz ülkeleri yarı çevre, Doğu Avrupa ve Batı Yarıküre (Asya'nın bir bölümü) çevreyi oluşturmaktaydı. 20. yüzyılın sonunda, Japonya'yı da içeren merkez ülkeler zengin endüstrileşmiş ülkelere dönüşmektedir. Yarı çevre ülkeler Batının dışında, uzun zamandan beri bağımsız olan ülkeleri kapsamaktadır. Bağımsızlığını yeni kazanmış olan fakir ülkeler ise çevreyi oluşturmaktadırlar.²³

Görüldüğü üzere, küreselleşme süreci ile birlikte, endüstriyel açıdan güçlü merkez ülkeler ile merkeze bağlı çevre ve yarı çevre ülkeler oluşmaya devam etmektedirler. Bu sürecin tarihsel gelişimi aşağıda verilmektedir.

---

²² The Globalization Website, <http://www.sociology.emory.edu/globalization/theories.html> (10.09.2007), s. 1.

²³ The Globalization Website, s. 1.

- ✓ Avrupa'nın avantajına olan yayılım; 1733-1817 arasında Avrupa, Hindistan'ın alt kıtası, Osmanlı İmparatorluğu, Rus İmparatorluğu ve Batı Afrika gibi kuşattığı alanlarda, verimli işbölümünü büyük ve yeni bölgelere dahil etmeğe başladı. Modern dünya sistemi 19. yüzyılın ikinci yarısında coğrafik olarak küreselleşti ve 20. yüzyılın ikinci yarısında yeryüzünün daha uzak bölgeleri ekonomik olarak entegre oldu. Bunun sonucunda birçok mal pazar veya piyasa malı, emek ise ücretli emek haline geldi.
- ✓ Yenilikler ve genişlemeler döneminden sonra oluşan dönemsel krizler karları azalttı ve yorulan piyasalarda durgunluklara yol açtı. Bu dönemleri yeni birikim dönemleri izledi.
- ✓ Bir güçten diğerine üstünlüğün/hegemonyanın değişimi verimlilik, tekellerin kırılabilirliği ve savaşlardaki üstünlük sonucu gerçekleşti. Hollanda 17. yüzyıl ortalarında, İngiltere 19. yüzyıl ortalarında, Amerika 20. yüzyıl ortalarında hegemonya elde etti.
- ✓ Rejim değişikliğine, ideolojik değişime yol açan anti-sistemik hareketlerin direnci sisteme alternatif getirdi. Son iki yüzyıldır görülen en önemli sistem karşıtı güç sosyalizmdir ve merkez ülkeleri serveti yeniden dağılıma zorlamıştır.
- ✓ Kapitalist dünya ekonomisi tarihsel bir sürece sahiptir ve bu nedenle değişime uğramalıdır. Geleneksel araçlarla karşılanamayan küresel sistemdeki daha yoğun krizler değişime yol açacaktır.²⁴

Bu yaklaşıma göre, küreselleşme süreci kapitalizm ile başlamıştır ve sürecin dinamiği olarak görülmektedir. Bu nedenle, kapitalist sisteme karşı geliştirilen temel alternatifler aynı zamanda küreselleşme karşıtı oluşumlar olarak da algılanmaktadır.

---

²⁴ The Globalization Website, s. 1.

1.2.2. Dünya Yönetimi Yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre, küreselleşme, dünya medeniyetinin oluşumudur. 19. yüzyılın ortalarından bu yana örgütlenen dünya kurumsal ve kültürel düzeni, devletlere, organizasyonlara ve bireysel kimliklere şekil veren evrensel uygulanabilir modellerden oluşarak belirginleşmiştir.²⁵

Yönetim, otoritenin kolektif müzakereler ile değer yaratım sistemidir. Sistem, model olarak da adlandırılan bir dizi kuraldan oluşur. Dünya yönetimi, bütün dünya için değerli (ortak) olanı tespit eden tek bir kurum veya aktörü içermez. Merkezi bir aktör yerine, ulus devlet için sorumlu ve otoriter aktörlüğü tesis eder. Dünya topluluğundaki yasal aktörleri, onların amaçlarını ve bu amaçlara nasıl ulaşacaklarını belirleyen evrensel olarak uygulanabilen modeller seti aktörlerin otoritelerine kaynak oluşturur. Küresel bir model oluşumu, farklı devletler arasında önemli derecede kurumsal benzerlik yaratır. Dünya topluluğu modeli, ulus devletlerin kimliklerini, yapılarını ve davranışlarını dünya çapında kültürel ve ortaklık süreçleri kanalıyla şekillendirir.²⁶

Dünya yönetimi sisteminin kökleri rasyonel organizasyonların görüldüğü Ortaçağ Hıristiyanlık dünyasına kadar uzanır. 19. yüzyıl sonu ise, artan bir şekilde birbirinden ayrı devletlerin sınırlarının çizildiği ve ulusüstü kuralların hazırlandığı birçok organizasyon ile yoğun bir şekilde dünya yönetimine ilişkin yeniliklerin olduğu bir dönemdir. 1945 sonrasında, dünya kültürü çok sayıda uluslararası organizasyonların faaliyetleri ile yayılmıştır. Meyer'e göre II. Dünya Savaşı felaketi, ulusal olarak organize edilen kalkınma çabaları ve küresel adalet modelinin oluşumunda itici güç olmuştur. Soğuk savaş ise, küresel seviyede insani kalkınmaya zorlamıştır.

Sistem aktörleri (ulus devlet, birey), amaçları (kalkınma, ilerleme) ve prensipleri (insan hakları, adalet) belirleyen modellerden oluşur. Kolektif dünya topluluğunun dört ana bileşeni bu düzenin ilkelerini uygulayıcılar ve katkı sağlarlar.

---

²⁵ Bu konuda bkz. J.Meyer, J.Boli, G.M. Thomas, World Society and the Nation-State, **American Journal of Sociology**, 144-181, 1997.

²⁶ The Globalization Website, s. 2.

Bunlar uluslararası devletler organizasyonu-özellikle Birleşmiş Milletler sistemi içinde-, ulus devletler, çok çeşitli alanlarda gönüllü birlikler ve bilim adamları ve profesyonellerdir.

Bu yaklaşıma göre, küresel yönetim ilkelerinin oluşturulma çabası sürecin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Sürecin işleyişinin aşağıdaki gibi olması beklenmektedir;

- ✓ Devletsiz dünya topluluğunda, medeniyet tek bir otorite tarafından kontrol edilemez. Böyle bir özel kontrolün olmaması yenilik için alan yaratır.
- ✓ Benzer devletlerin benzer amaçlar peşinden koşması yoğun bir rekabete yol açar. Daha fazla sayıda kurumun benzer kaynaklar gerektiren, benzer çıkarların peşinden koşması daha fazla sayıda kurumun çatışma içinde olması anlamına gelir.
- ✓ Dünya topluluğu, çok farklı aktörleri (bireyler, devletler, çıkar grupları, uluslararası organizasyonlar) meşrulaştırır. Bunlar kaçınılmaz biçimde çatışma içinde olacaklardır. Bu çatışmayı giderme amacıyla farklı çözümler ortaya konulması dünya medeniyeti modelinin çeşitlenmesine yol açacaktır.
- ✓ Dünya medeniyeti standartları küresel entegrasyon ve kurallara uyma konusunda güçlü beklentiler yaratacak ve bu nedenle bireyler, şirketler veya devletlerin bu gibi standartları bozmaları (işkence, atıklar, yozlaşma gibi) küresel sosyal tepkileri uyacaktır.
- ✓ Sivil toplum kuruluşları değişimin itici gücü olabilir.²⁷

Sistem aktörleri arasındaki çatışmaların olağan karşılandığı bu yaklaşıma göre, çatışmaları sona erdirecek çözümlerin yine sistem içindeki aktörler tarafından bulunacağı ileri sürülmektedir.

---

²⁷ The Globalization Website, s. 2.

1.2.3. Dünya Kültürü Yaklaşımı

Robertson tarafından ileri sürülen bu yaklaşıma göre, küreselleşme, dünyanın mekansal olarak küçülmesi ve bir bütün olarak algılanmasının artmasıdır. Çünkü bir bütün olarak küresel saha, uygarlıkların kültürlerinin, ulus toplumların, ulus içi ve uluslararası hareketler ile uluslararası örgütlenmelerin, alt toplumlar ile etnik grupların, toplum içi grupların, bireylerin ve benzerlerinin giderek daha fazla baskı altına alındığı ama aynı zamanda farklı biçimde güçlendirildikleri bir noktaya doğru sıkıştırılmasıyla ortaya çıkan toplumsal kültürel bir sistemdir. Küreselleşme sürecinin dört temel odak noktası bulunmaktadır. Bunlar; ulus olarak oluşturulmuş toplumlar, uluslararası toplumlar sistemi, bireyler ve insanlık. Sırasıyla şekillenen süreçler ise, sosyalleşme, uluslararasılaşma, bireyselleşme ve insanoğlunun farkındalığının yaygınlaşmasıdır. Küreselleşme çağdaş dünya düzeninde aktörlerin özerkliğini sona erdirir. Bu görecelileşme sürecinde, entegre olan bütün birimler bir pozisyon almaya ve ortaya çıkan küresel bütüne bağlantılı olarak bir kimlik tespit etmeye zorlanmaktadır.²⁸

Küreselleşme, modernliğin yükselişi sonucundan ziyade, aynı süreç içinde yüzyıllar boyunca oluşmuştur. 15. yüzyılda Avrupa'nın köklerinin atıldığı dönemde, ulus toplulukları, bireyler ve insanlık ile ilgili fikirler oluşmaya başlamıştı. Daha sonraki yüzyıldan 19.yüzyıl sonuna kadar olan dönemde, bu fikirler daha somut bir şekil almıştır. Örneğin, üniter devletler uluslararası ilişkilere katılmışlardır.

Üniter devletlerin uluslararası ilişkilere katılımı ile oluşmaya başlanan süreç ilişkili temel özellikler şöyledir;

- ✓ Görecelileşme: Oluşan yeni düzende her bir birim çevresindekilere göre şekillenir. Örneğin, ulus devletler, ortak insanlık kavramından ortaya çıkan evrensel standartlara bağlandıkça bu topluluklarda vatandaşlık görecelileşir. Devlet sistemi açısından toplulukların görecelileşmesi somut olarak yeniden canlanan ulusal kimlikle ilgili endişelerde ortaya çıkar.

---

²⁸ Robertson, ss. 130-135.

- ✓ Benzeme: Küreselleşme herkesin aynı inanç ve değerlere sahip olduğu ortak bir kültür oluşturmamakla birlikte, "normatif bağlayıcılığı olmayan ama dünyaya ilişkin bir söylem üreten bir küresel kültür oluşacaktır".²⁹
- ✓ Glokalleşme: Küreselleşmede içerilen evrensel fikirler ve süreçler farklı şekilde benimsenir ve yorumlanır. "Küreselleşmenin tüm toplumları görecelileştirerek eşitlemesi, tüm toplulukların tek mekanda yer almasını sağlayan farklılıkların, yerelliklerin bir aradalığını doğurur. Robertson'un eşanlılığı vurgulamak için önerdiği glokalleşme kavramı"³⁰ homojenleşme ile heterojenleşmenin iç içe geçtiği bir durumu ifade etmektedir. Bu bağlamda glokalleşmenin küresel düşün yerel davran anlayışını doğurduğu görülmektedir.
- ✓ Direniş: Küresellik bir mücadeledir. Açıkça ifade edilmeyen küresel kaynaklı ideolojileri içeren küresel kültürel politikalar dönemi yaşanmaktadır. Dinsel gelenekler ve hareketler, mücadele eden dünya görüntüsü oluşturmada öne çıktığından, din bu direnişte kritik konumdadır.³¹

Bu yaklaşıma göre, küreselleşme sürecinde görülecek muhtemel gelişmeler şöyledir;

- ✓ Küreselliğin doğasında olan dinamikler; Yaklaşım süreci, süregelen ve açık uçlu olarak tanımlamaktadır. Kültürel çatışma en fazla ortak görünen mekanizmadır.
- ✓ Küreselleşme karşıtı veya yeni küreselleşme hareketleri; Küreselleşmeye tepki veya direnişe yol açar. Buna örnek olarak radikal islam hareketleri gösterilebilir. Radikal hareketler küreselleşmenin eş kültürler oluşturmaya karşı çıkarken, bunun yerine kendi küresel görüşünü yerleştirmeye çalışmaktadır.
- ✓ Çoklu Kaynak; Değişim herhangi bir yer kaynaklı olabilir. Rastlantısal ve bilinmezdir.³²

---

²⁹ Ali Balcı, "Roland Robertson: Küreselleşme ve Kültür", **Bilgi Dergisi**, Sayı 12-1, 2006, s. 31.

³⁰ Balcı, s. 31.

³¹ The Globalization Website, s. 3.

³² The Globalization Website, s. 3.

Bu sürece ilişkin özellikler incelendiğinde, günümüzde yaşanan sosyal ve politik olayların ortaya çıkış nedenleri daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim yaklaşıma göre, küreselleşme karşıtı oluşumlar da küreselleşmenin bir parçasıdır ancak, sürece karşıt gelişmeler ve/veya çatışmalar sürece ilişkin belirsizlikleri artırmaktadır.

1.2.4. Diğer Yaklaşımlar

Küreselleşme sürecinde ekonomik alanda yaşanan gelişmelere paralel olarak geliştirilen yeni dış ticaret ve büyüme teorisi; standart ticaret teorisinin eksiklikleri üzerine kurulmuştur. Freeman ve Soete'e göre bu teoriler iktisadi analize büyük ölçüde gerçeklik aşlamışlardır. Bu gerçeklik, büyük firmaların aksak rekabet ve ölçek ekonomilerinin hâkim olduğu ortamlarda faaliyet gösterdiği, tüketicilerin farklılaştırılmış mallar tüketip sürekli yeni çeşitler aradığı, ülkeler büyürken ticaretin azalan getiriler ve belli bir faktör yapısı çerçevesinde cereyan etmediği ve tarihsel olarak teknolojinin yarattığı avantajlar ve mutlak maliyetlere dayanarak çoğalan "dışsallıklara" kaydığıdır.³³

Yeni ticaret teorisine göre iktisadi faaliyetlerin önemli bir kısmı ölçeğe göre artan getiriler altında çalışmaktadır. Bu perspektiften bakınca, ticaretten doğan kazançlar, her ulusal ekonomide öncelikle serbest ticaret yoluyla ortaya çıkan ölçek ekonomilerinden doğmaktadır.³⁴ Ölçeğe göre artan getirinin varlığının gerekçeleri şunlardır;³⁵

- ✓ Bölünemezlik -girdilerin bölünmezliği ve bu paralelde girdilerin etkin kullanımı-
- ✓ İş bölümü –uzmanlaşma-
- ✓ Geometrik ilişkiler –fizik kanunlarının ölçeğe göre artan getiri ile uyumu, örneğin iki katına çıkarılan bir deponun kullanım alanının dört katına çıkması-
- ✓ Optimal stok seviyesindeki artışın çıktıya (satışlara) oranla düşüklüğü – çıktı % 50 artarken stok artışının % 30'larda olması gibi.

³³ Chris Freeman, Luc Soete, **The Economics of Industrial Innovation - Yenilik İktisadi**, çev. Ergun Turkan, TUBITAK Yayınları, Ankara 2003, s. 398.

³⁴ Freeman ve Soete, s. 385.

³⁵ Miltiades Chacholiades, **International Economics**, McGraw Hill Publishing Company, Singapore, 1990, s. 102, 103.

Bugün uluslararası ticaretin yarından fazlası endüstrileşmiş ve benzer faktör donanımına sahip ülkeler arasında yapılmaktadır. Malların nitelikleri üzerinde yapılan yenilikler tüketicilerin seçeneklerini artırmış ve firmaları fiyat rekabeti yerine kalite rekabetine yöneltmiştir. Monopolcü rekabet olarak tanımlanan piyasaların gelişimi aynı endüstri içinde yer alan malların hem ihraç hem de ithal edilmesini sağlayarak, endüstri içi ticaretin uluslararası ticaretin önemli bir belirleyicisi olmasına neden olmuştur.

Ölçek ekonomilerine dayanarak serbest ticaretten doğan kazançların geleneksel ticaret teorisinin ulaştığı sonuçtan daha fazla olduğu iddia edilmekle birlikte, bazı piyasalarda bu kazançların oluşmaması ekonomistleri, stratejik bir ticaret politikası gerektiği sonucuna götürmüştür. Stratejik ticaret yaklaşımı teknolojik değişime ilişkin bazı dinamik nitelikler, özellikle bunun birikimli biçimde gelişimini öne çıkarmaktadır. Ölçeğe göre artan getirilere dayalı iktisat argümanına göre, uluslararası ticarete konu olan bir malın uluslararası üretiminin bazı bölgelerde/ülkelerde yoğunlaşması veya yoğunlaşmaması stratejik müdahale olanağını doğurur. Başka bir deyişle başkaları yapmadan önce bu bölge/ülkelerin üretimde artan statik getirilere kavuşmasıdır. Stratejik ürün veya sektöre bağlı bölgesel veya ulusal dışsallıklar büyümeyi destekleyecek ve dolayısıyla bu stratejik sektörlerdeki destek politikalarını daha sistematik bir şekilde haklı çıkaracaktır.³⁶

Yeni bir büyüme modeli olarak, içsel büyüme modelleri teknik ilerlemenin değişkenlerini ele alarak, kalkınmanın kaynaklarını içsellikle belirlemektedir. Bu büyüme modellerine göre, belli bir miktarda kaynak, bir faktörü belli bir miktarda değil, belli bir yüzdeyle artırmaktadır. Bu çerçevede teknoloji ve bilginin yayılımı, uluslararası ticaret ve içsel büyüme modeli arasındaki ana mekanizma olmaktadır.³⁷

Yeni ticaret teorisi ile serbest ticaretten doğan kazançların önemi tekrar öne çıkartılırken, stratejik ticaret politikası ile bir anlamda devletlere müdahale imkanı sunulmuş görülmektedir.

---

³⁶ Freeman ve Soete, s. 392.

³⁷ Freeman ve Soete, ss. 373-392.

1.3. Küreselleşmenin Boyutları

Küreselleşme sürecine ilişkin olarak geliştirilen yaklaşımların temel çıkış noktası, ekonomik, politik ve kültürel alanlarda yaşanan değişimlerdir. Küreselleşmenin boyutlarının sınıflandırılması, daha geniş bir çerçevede, toplumsal alanların tümünü ilgilendiren gelişmeler içermesi ve küresel ilişkiler kurulmasında önemli bir rol üstlenen teknolojik gelişmelerin eklenmesiyle, “teknolojik, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel küreselleşme”³⁸ olarak yapılabilir. Ancak, bir taraftan konuya ilişkin teorik yaklaşımlarla uyumlu olmak, diğer taraftan teknolojik boyutun sürecin bizzat içindeki bir faktör, sosyal boyutun ise bir tür sonuç olması açısından, çalışmamızda küreselleşmenin boyutları ekonomik, politik ve kültürel alanlar olmak üzere üç açıdan ele alınmıştır.

İzleyen bölümde *ekonomik, politik ve kültürel alanlarda* görülen değişimler ve sürecin oluşumuna ilişkin ipuçları ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

1.3.1. Ekonomik Alanda Küreselleşme

Sosyologların analizlerinde ulus devletlerin oluşumuyla hızlandığı ifade edilen küreselleşme süreci, sınırları zorlayan dinamizmini ekonomik gelişmelere borçludur.

Küreselleşme olgusu 20. yüzyılın son çeyreğinde kullanılmaya başlanmakla birlikte teorisyenler, küreselleşme sürecinin başlangıcını 16. yüzyıla kadar götürmektedirler. Çünkü, iktisadi açıdan sermaye birikimini ve piyasa ekonomisi şartlarını hazırlayan ticari kapitalizmin geliştiği çağ; merkantilizmin egemen olduğu, ortaçağın sonu ile sanayi devrimi arasındaki dönemdir. Bu dönemde özellikle İngiltere’de egemen olan merkantilizm, ulusların zenginliği olarak görülen değerli metallere elde edilmesinin kaynağının ticaret, daha doğrusu ticaret bilançosu fazlası olduğu düşüncesine dayanır. Merkantilizm aşamasında sağlanan sermaye birikimi sanayileşmenin dolayısıyla da, sınırların dışına taşma eğilimine zemin hazırlamıştır. Gelişen sanayi ekonomik faaliyetlerin ulusal sınırlar dışına taşma eğilimine zemin oluşturmuş, liberal ideolojinin egemen olmasını sağlamıştır. Liberal ideolojinin

---

³⁸ Hüsnü Erkan, **Ekonomi Sosyolojisi**, Fakülteler Kitabevi Barış Yayınları, İzmir, 2004, s. 219.

egemenliğinin başlangıcı 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başına, Fizyokratlara kadar uzanmaktadır. Bu dönem aynı zamanda İngiltere’de tekstil ve demir endüstrilerinin başını çektiği sanayi devriminin gerçekleştiği dönemdir.³⁹

Küreselleşme sürecinin başlangıcı 16. yüzyıla kadar götürülürken, farklı dinamiklerin etkisi altında birden fazla küreselleşme döneminin yaşandığı ileri sürülmektedir. Baskın Oran; üç küreselleşme döneminin yaşandığını ve birinci küreselleşmenin 1490’lar, ikinci küreselleşmenin 1890’lar, üçüncü küreselleşmenin 1990’lar dönemi olarak ayırt edilebileceğini belirtmiştir. Oran, 1490’lardaki küreselleşmenin itici gücü olarak denizcilikteki gelişmeleri (pusula ve keşifler), 1890’lardaki küreselleşmenin itici gücü olarak sanayileşme ve doğurduğu gereksinimleri, 1990’lardaki küreselleşmenin itici gücü olarak ise çokuluslu şirketleri (1970’lerden günümüze), iletişim devrimini (1980’lerden günümüze), Sovyet bloğunun çökmesi (1990’lar) üzerine Batının rakibinin kalmaması olarak görmektedir.⁴⁰

Sürecin itici gücü dönemler arasında farklı gibi görünse de, her üç küreselleşme dönemi için de ortak olan, teknolojik ilerlemelerdir. Kazgan; birinci küreselleşme sürecinde coğrafik keşiflere olanak veren teknolojik buluşların, ikinci küreselleşme sürecinde sanayi devrimine yol açan buhar makinesi ile ulaşımda yaşanan ilerlemelerin, üçüncü süreçte ise haberleşmede yaşanan gelişmelerin öne çıktığını vurgulamaktadır.⁴¹ Erkan, bilgi ve iletişim teknolojisinin yarattığı ortam içinde ekonomik faaliyetin küreselleşme eğilimine girdiğini belirtirken,⁴² Castells, 16. yüzyıldan bu yana var olan dünya ekonomisinin ancak 20. yüzyılın sonlarında, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin sağladığı yeni alt yapıya bağlı olarak, hükümetlerin ve uluslararası kurumların yasal düzenlemelerden muaf tutma ve

---

³⁹ Paul Bairoch ve Richard Kozul Wright, “Globalization Myths: Some Historical Reflections on Integration, Industrialization and Growth in the World Economy”, **WIDER Conference Paper on Transnational Corporations and the Global Economy**, Cambridge, September 1995, s. 5.

⁴⁰ Baskın Oran, “Kaçınıcı Küreselleşme”, **Rekabet Kurumu - Perşembe Konferansları**, Haziran 2000, ss. 112, 114.

⁴¹ Gülten Kazgan, “Sanayi Devriminden Günümüze Siyasal, Ekonomik ve Teknolojik Boyutlarıyla Küreselleşme”, **Osmanlı Bankası Voyvoda Caddesi Toplantıları**, 01/12/2004, http://www.obarsiv.com/guncel_vct_0405_gultenkazgan.html (05.08.2005), s. 1.

⁴² Hüsnü Erkan, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, s. 98.

liberalleştirme politikaları ile birlikte küresel hale geldiğini iddia etmektedir.⁴³ Teknolojik ilerlemeler sınır ötesi hem ticari hem de üretim faaliyetlerini karlı hale getirirken, değişen uluslararası işbölümü verimlilik artışına yol açmıştır.

Ricardo Petrella -AB FAST Komisyonu Başkanı- küreselleşme sürecini farklı bir analize tabi tutmuştur. 20. yüzyılın son döneminden önce yaşanan dönemi uluslararasılaşma ve çok uluslaşma olarak ikiye ayırmıştır. Uluslararasılaşma ham ve mamul maddeler, hizmetler, para, fikir ve emeğin ulus devletler arasında değişimi ile başlamıştır. 16. yüzyılda başlayan bu süreç 20. yüzyılın başından itibaren çok uluslaşma aşamasına geçmiştir. Bir dereceye kadar emek ama özellikle sermaye hareketleri kanalıyla oluşan kaynak transferleri ile karakterize edilen bu aşamada firmalar, diğer ülkelerde doğrudan iştirak veya satın almalar kanalıyla üretim kapasitesi oluşturmaya başlamışlardır. 20. yüzyılın sonunda ise küreselleşme aşamasına geçilmiştir. Bu aşamanın ekonomik özellikleri olarak; finansal piyasaların uluslararasılaşması, kurum stratejilerinin uluslararasılaşması -özellikle servet oluşumunun kaynağı olarak rekabete bağlılık-, teknolojinin, araştırma geliştirme faaliyetlerinin ve bilginin dünya çapında yayılımı, öne çıkmaktadır.⁴⁴

Küresel bir ekonominin varlığından söz edebilmek için, finans piyasaları, uluslararası ticaret, ulusüstü üretim, bilim ve teknoloji ile uzmanlaşmış emekten oluşan küresel çekirdeğin performansı büyük önem taşımaktadır. Küreselleşen bu bileşenler, ekonomik sistemin küresel olarak bağlantılı hale gelmesine yol açmaktadır.⁴⁵ Bu bileşenler, Waters tarafından oluşturulan ekonomik açıdan ideal küreselleşme modelinde de görülmektedir (Tablo 1).

---

⁴³ Manuel Castells, **Ağ Toplumunun Yükselişi Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Nisan, 2005, s. 128.

⁴⁴ Thomas Clarke, Stewart Clegg, **Changing Paradigms The Transformation of Management Knowledge for the 21st century**, Harpers Collins Business, London 1998, ss. 62, 63.

⁴⁵ Castells, s. 128.

TABLO 1: EKONOMİK KÜRESELLEŞMENİN ENVANTERİ

Boyutları	İdeal Küreselleşme Modeli	Mevcut Durum
Ticaret	Bölgeler arası mübadelede tam bağımsızlık, sembolik mallar ve hizmetlerde sınırsız akım.	Minimum tarife oranları ancak tarife dışı ile kültürel engeller etkin. Bölgesel yeni merkantilizm mevcut.
Üretim	Fiziksel/coğrafik avantajların belirlediği herhangi bir yerde üretim faaliyeti dengesi.	Teknik işbölümü uluslararası sosyal işbölümünün yerini almakta. Merkezi olmayan üretim artarken, mallar maddi özelliklerini kaybetmekte.
Yatırım	Minimum doğrudan yabancı sermaye ve üretim ve ticari ittifaklarla yer değişim.	İttifaklar ulusüstü kurumlarla yer değiştirmekle birlikte önemli miktarda doğrudan yabancı yatırım mevcut.
Organizasyon İdeolojisi	Küresel piyasalara esnek uyum.	Esnek model benimsenmekte fakat Fordist üretim önemli sektörlerde hala sürmekte.
Finansal Piyasalar	Merkezi olmayan, anlık ve devletsiz.	Küreselleşme büyük oranda gerçekleşmiş durumda.
Emek Piyasası	Emeğin serbest hareketi. Bir yere bağlı sürekli kimliğin olmaması.	Artan bir şekilde devlet denetimi altında. Ekonomik göç fırsatları için önemli oranda bireysel baskı bulunmakta.

Kaynak: Waters, Globalization, Routledge, London, 1995, s. 94.

Waters'ın ideal küreselleşme modelinde, malların, sermayenin, emeğin ve teknolojik gelişme anlamında bilginin sınırsız akımına izin verildiği bir düzen oluşacağı öngörülmektedir. Ancak, çıkarların örtüştüğü alanlarda küresel ekonomik yönetişimin nasıl yürütüleceği modele dahil edilmemiş, sorunların çözümü ulus-üstü kurumların gücüne bırakılmıştır.

Üretim faktörlerinin serbestçe hareketleri sonucu ekonomik alanda gerçekleşen küreselleşme (Castells'in küresel çekirdeği), birbiriyle etkileşen ancak, ayrı dinamiklerin etkisi altında oluşan üretimin küreselleşmesi ve finansal küreselleşme olarak, iki ayrı açıdan analiz edilebilir. Üretimin küreselleşmesi, firmaların küresel pazarlar için mal ve hizmet üretimlerini çeşitli ülkelerde gerçekleştirmeleridir. Üretim faktörlerin verim farklılığından yararlanmak üzere, üretimin mekansal kısıtlarından teknolojik gelişmeler sonucu kurtulmaları firmaların, üretim faaliyetlerini çeşitli ülkelere yaymalarına neden olmuştur. Finansal küreselleşme ise, ulusal sınırları aşan finansal akımlar kanalıyla artan küresel bağlantıyı ifade eder. Üretimin küreselleşmesi, finansal küreselleşme ile daha da hızlanmıştır.

İzleyen bölümde üretimin ve finansın küreselleşmesini sağlayan gelişmeler değerlendirilmiştir.

1.3.1.1. Üretimde Küreselleşme ve Araçları

20. yüzyılın son çeyreğinde üretimde yaşanan küreselleşmenin itici güçleri, 1970'li yıllarda gelişmiş ülkelerde görülen verimlilik artışının yavaşlaması ve Doğu Asya'dan gelen rekabet karşısında Batılı gelişmiş ülkelerin sanayicilerinin, teknolojik gelişmelerin yardımıyla üretimin örgütlenme tarzını değiştirmesi ve sanayiye yeniden yapılandırmasıdır.

Bu çerçevede yeniden yapılanan sanayi sektörünün özellikleri şöyledir;⁴⁶

- ✓ Tüketim metalarında mal farklılaştırılması rekabeti şiddetlendirmektedir. Malların farklılaştırılması, tüketici artığına el koyma ve teknelci karı elde etme imkanları yaratmaktadır.
- ✓ Mikro elektronikteki gelişmenin açtığı otomasyon imkanlarından yararlanarak, ölçmeye dayanan işlerde insanın algı organları yerine alet kullanmak suretiyle kalite standartlaştırmasında (üretimde defolu malların oranını düşürmede) rekabet etmektedirler.
- ✓ Yeni iletişim imkanlarından yararlanarak, işletmelerde dikey entegrasyonu azaltmak, fason imalat yaptırmak ve az stokla çalışmak suretiyle maliyetleri düşürmeğe çalışmaktadırlar.
- ✓ İletişim ve taşımacılık kolaylığı sayesinde, maliyetleri azaltmak için üretimin bazı aşamalarını başka ülkelere aktarmaktadırlar. Örneğin, niteliksiz işgücünün kullanılabilirdiği sektörlerde sanayiciler, üretimin bazı aşamalarını düşük ücretle çalışmaya razı işçilerin bol olduğu gelişmekte olan ülkelere aktararak, maliyetleri düşürmeğe çalışmaktadırlar.

Üretimin küreselleşmesine yani firmaların üretim faaliyetlerini kendi ülkeleri dışındaki ülkelere kaydırmasına neden olan araçlar, bunu olanaklı kılan teknolojik gelişmelerin dışında şunlardır; Farklılaşan dış ticaret ve dış ticaret kanalıyla gelişmekte olan ülkelerdeki küçük ölçekli firmaların küresel üretime fason imalat

---

⁴⁶ DPT, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar Alt Komisyon Raporu, Ocak 1995, s. 20.

anlaşmaları kanalıyla entegre olması, üretimin organizasyonunda ve buna paralel olarak uluslararası işbölümünde değişim, çokuluslu şirketlerin yurt dışında doğrudan yatırımları yada iştirakleri, devletlerin sahip oldukları iktisadi kuruluşları özelleştirme gerekçeleri çerçevesinde özel sektöre satışı, emeğin uluslararası dolaşımı. Bu araçlar izleyen bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

1.3.1.1.1. Dış Ticaret

Dış ticaret ekonomik küreselleşmenin en eski ve en etkili araçlarından biridir. Ticaretin üretimde küreselleşme sürecine en önemli katkısı, coğrafik açıdan uzak olan üreticiler arasında bağ kurması ve bu çerçevede karşılıklı bağımlılığın ortaya çıkmasına yol açmasıdır. Clark ve Clegg (1998) uluslararası ticaretin üretimde küreselleşmeye yol açan üç önemli bileşenini; bölge içi ticaret, firmalar arası ticaret, endüstri içi ticaret ve ara malı girdilerin uluslararası tedariki olarak sınıflandırmışlardır.⁴⁷

Küreselleşme süreci içinde dış ticaretin önemli değişimler gösterdiği görülmektedir. Birinci ve ikinci küreselleşme döneminde koloniyel ticaretin ağırlığı oldukça fazladır ve hegemonik güç olan İngiltere geliştirmekte olan ülkelerden hammadde ithal ederken, mamul mal ihraç etmektedir. Dünya ticaretinde ise, Avrupa'nın kendi içinde yaptığı ticaret ile Avrupa'nın denizaşırı ülkelerle yaptığı ticaretin ağırlığı görülmektedir. Bu dönemin başında Avrupa dünya ticaretinin % 66,9'unu gerçekleştirirken, bu oran dönemin sonunda Kuzey Amerika'nın artan payı ile birlikte % 62'ye düşmüştür. Bu dönemde yapılan uluslararası ticaret daha çok dünyanın zengin bölgeleri arasında yapılmaktaydı ve ağırlıklı olarak, tekstil, kumaş, demir, çelik, gemi ve demiryolu materyali, kimyasal ürünler gibi temel ürünlerdi.⁴⁸ Bu süreç içinde gelişmiş ekonomiler sanayileşerek kalkış (take-off) aşamasına gelirken geliştirmekte olan ekonomilerde gerileme (sanayisizleşme) görülmüştür. Örneğin; Üçüncü Dünya Ülkeleri 1750 yılında dünya mamul imalatının % 73'ünü gerçekleştirirken, bu oran 1913 yılında % 7,5'a düşmüştür.⁴⁹ Avrupa'dan yapılan

---

⁴⁷ Clarke ve Clegg, ss. 62-63.

⁴⁸ Bairoch ve Wright, s. 9.

⁴⁹ Richard E. Baldwin ve Phillippe Martin, "Two Waves of Globalization: Superficial Similarities, Fundamental Differences", **NBER Working Paper** Series 6904, Jan 1999, s. 4.

mamul mal ithalatı gelişmekte olan ÷lkelerde bu süreci sanayisizleşme sürecine dñnřt÷rmüştür. Sermaye yoğun ve verimli ÷retime paralel olarak ulaşım maliyetlerindeki dñřüř, mamul mal ithalatını kolaylaştırırken gelişmekte olan ÷lkelerin emek yoğun ÷retimi bu rekabet karşısında ayakta kalamamıştır.

Berksoy (2005) bu dönemdeki ticaretin end÷strilerarası ticaret olarak nitelendirebileceğini ifade etmektedir. Oluşan uzmanlaşma desenine göre kim, hangi alanda daha verimli ÷retiyor ise o alanda ÷retim yapacak, bu şekilde bu malların karşılıklı ticareti gerçekleştirilecektir. Halen oldukça önemli miktarlarda end÷strilerarası ticaret hacmi bulunmakla birlikte bugün, özellikle gelişmiş ÷lkelerin kendi aralarındaki ticaret çok hızlı gelişmiş, niteliği de end÷strilerarası ticaretten end÷stri-içi ticarete dñnmüřtür. Yani aynı end÷stri içerisinde farklı nitelikli malların el değiştirmesi, günümüzdeki küreselleşmenin önemli özelliklerinden birisidir. Bu değişim uluslararası uzmanlaşma desenini de değişmiştir. Eskiden end÷strilerarası uzmanlaşma varken, bugün uzmanlaşma ürünler üzerine yoğunlaşmiş durumdadır.⁵⁰ Bu gelişmede 1980’li yıllardan itibaren kurulan bölgesel blokların (ASEAN, AB, NAFTA) ve uygulanan liberal politikaların etkisi büyüktür.

Üretimde küreselleşmenin önemli bir göstergesi, bugün dünya ticaretinin üçte ikisinden fazlasının aynı faktör donanımına sahip ÷lkeler arasında (gelişmiş ÷lkeler) yapılmasıdır. Bunun da ötesinde bu ticaretin dñrtte üçünden fazlası mamul malların iki yönlü ticareti yani end÷stri-içi ticarettir.⁵¹ Ancak end÷stri-içi ticaret sadece gelişmiş ekonomiler arasında gör÷len bir olgu olmaktan çıkmıştır. Son yirmi beş yılda, gelişmekte olan ÷lkeler arasındaki ticaret dünya ticaretinden iki kattan daha fazla artmıştır. 2006 yılı verilerine göre bu ÷lkelerin mamul mal ihracatlarının % 46’sı diğer gelişmekte olan ÷lkelere yapılmaktadır. 1980 yılında bu oran % 26 idi.⁵² Bunun yanı sıra çokuluslu firmaların ÷retim alanlarını çeşitli ÷lkelere kaydırması ile

---

⁵⁰ Taner Berksoy, “Küreselleşmede İki Dönem: Benzerlikler, Farklılıklar ve Sonuçlar”, **Osmanlı Bankası Voyvoda Caddesi Toplantıları**, 02/03/2005, http://www.obarsiv.com/guncel_vct_0405_tanerberksoy.html (05.08.2005), s. 2.

⁵¹ Baldwin ve Martin, s. 12.

⁵² UNCTAD, Emergence of a new South-South Trade, **Key Trade and Development Issues and The New Realities on the Geography of The World Economy UNCTAD Konferansı**, 20-25 April 2008, s 2.

firmalar arası ticaret önemli oranda artmıştır. UNCTAD'ın verilerine göre küresel ticaretin üçte biri firmalar arası ticarettir.⁵³

Diğer taraftan, ara girdilerin uluslararası piyasalardan tedariki, uluslararası yatırımların artmasıyla toplam ticaret içinde önemli bir paya sahip olmaya başlamıştır. Sahip oldukları rekabet üstünlüğünü korumak yada üstünlük kazanmak amacıyla firmalar, artan oranda girdilerinin önemli bir kısmını ithal etmeğe başlamışlardır. Dış kaynağın yani yurt dışından tedarik edilen girdilerin toplam girdi içindeki oranı, gelişmiş ülkelerde yarıdan fazladır.⁵⁴

Uluslararası ticaretin değişen şekli, gelişmekte olan ülkelerde mamul mal üretim ve ticaret hacminin artmasına yol açmış görünmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin sanayileştiği, gelişmiş ülkelerin sanayisizleştiği ileri sürülen⁵⁵ bu süreçte, gelişmekte olan ülkeler açısından böyle bir değerlendirme, bu şekilde oluşan sanayileşmenin maliyetlerini göz ardı etmektedir. Çünkü, Castells'e göre, ticaretin bu yapısal dönüşümünde malların ve hizmetlerin bilgi bileşeninin katma değer anlamında belirleyici hale gelmesi etkili olmuştur. Bu durumda geleneksel ticari dengesizlik yeni bir nitelik kazanmıştır. Bu, bilginin ve teknolojinin ülkelere ve bölgelere eşit olmayan bir biçimde dağılımının şekillendirdiği, ileri teknolojiye dayalı mallar ve hizmetlerle, ileri olmayan teknolojiye dayalı mallar ve hizmetlerin ticaretidir.⁵⁶

Özellikle ileri teknolojiye dayalı mallar ve hizmetler üretmeyen gelişmekte olan ülkelerin üretim ağına nispi olarak katma değeri düşük bir üretim aşaması ile entegre oldukları görülmektedir. Bu durum, artan dış ticaret hacmine rağmen, gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında süregelen gelir eşitsizliğinin önemli nedenlerinden biridir.

---

⁵³ UNCTAD, Foreign Direct Investment, <http://www.unctad.org>, (16.06.2008).

⁵⁴ Clarke ve Clegg, s. 74.

⁵⁵ Baldwin ve Martin, s. 5.

⁵⁶ Castells, s. 136.

1.3.1.1.2. Üretimin Organizasyon Yapısında Değişim ve Uluslararası Yeni İşbölümü

1970’li yıllarda yoğunlaşan küresel ekonomik kriz ve Japon rekabeti ile birlikte imalat endüstrisi, küresel düzeyde önemli bir dönüşüm ve yeniden yapılanma dönemine girmiştir. Artan uluslararası rekabet, farklılaşan tüketici taleplerine uyum zorunluluğu ile hızlanan bu yeniden yapılanma süreci, imalat endüstrisinin teknolojik, organizasyonel ve coğrafi yapısında büyük değişikliklere yol açmış ve bu yeni üretim paradigması post-fordizm olarak adlandırılmıştır.

Post-Fordizmin esnek uzmanlaşma ve yalın üretim yaklaşımları olmak üzere iki versiyonu bulunmaktadır. Piore ve Sabel tarafından ortaya atılan esnek uzmanlaşma ile kastedilen; emek piyasası ve üretim sürecinde oluşturulacak yeniden yapılanmadır. Böylelikle firmalara, konjoktüre göre emek ve ürün yapısını değiştirebilme kabiliyeti kazandırılırken, uluslararası rekabete de uyum sağlanması kolaylaştırılmış olmaktadır. Japon üretim ve yönetim tekniklerine dayanan yalın üretim modeli ise, daha basık organizasyonel yapılar⁵⁷, takım çalışması, sürekli iyileştirme, israfın önlenmesi ve kaynakların etkin kullanımı ve tam zamanında üretim (TZÜ) esaslı malzeme tedarikidir.⁵⁸ Bu üretim modelinde kullanılan yeni teknolojiler büyük şirketlerin başlıca özelliği olan üretim bantlarının piyasadaki değişimlere (ürün esnekliği) ve teknolojik girdilerdeki farklılaştırmaya (süreç esnekliği) duyarlı programlanabilir üretim birimleri haline gelmesini sağlamaktadırlar.⁵⁹

Yalın üretim modelinde, Japon endüstrisinin başarısındaki kritik faktör, yönetim uygulamalarındaki yeni bir bileşimdir. Bunlar kısmen Japon çokuluslu şirketlerin Japonya dışındaki şubelerinde uygulanmasıyla yayılmıştır. Bu çerçevede Amerikan ve Japon şirketlerinin organizasyonel farklılıkları aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

⁵⁷ Yetkilendirmenin uygulandığı ve sadece bir kaç yönetim basamağından oluşan organizasyonlar.

⁵⁸ Zeki Parlak, “Yeniden Yapılanma ve Post-Fordist Paradigmalar”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1999, Cilt 1, Sayı 1, Adapazarı, ss. 84, 89, 90.

⁵⁹ Castells, s. 211.

TABLO 2: AMERİKAN VE JAPON ŞİRKETLERİ ARASINDAKİ ORGANİZASYONEL FARKLAR

Organizasyonel özellikler	Amerikan Şirketi	Japon Şirketi
Yapı	Katı	Esnek
Yönlendirme	Yerel Optimizasyon	Toplu Optimizasyon
İletişim	Uzun Komuta Zinciri	Açık
Anlaşma	Kontrat Temelli	Kurumsal Temelli
Sendikal Odak	İş Temelli	Şirket Temelli
Yetenek	Kısıtlı	Geniş
Eğitim	Düşük Kaliteli	Yüksek Kaliteli
Tedarikçi İlişkileri	Kısa Dönemli/çok sayıda	Uzun Dönemli/seçici

Kaynak: William Lazonick, "Organizational Learning and International Competition", **Globalization, Growth and Governance**, der. Jonathan Michie and John Grieve Smith, Oxford University Press, New York, 1998, s. 217.

Bu değişim dinamiği ile dışarıdan hizmet alma anlaşmaları, üretim lisansı, ortaklıklar, kısmi birleşmeler ve firmalar arası anlaşmalar gibi yeni firma oluşumları/organizasyonları görülmüş ve çokuluslu şirketler üretimlerini, düşük ücret ve vergi avantajı ile daha liberal emek ve çevre koruma rejimlerine sahip gelişmekte olan ülkelere kaydırmaya başlamışlardır. Uluslararası yeni işbölümü, mal üretiminin çeşitli kısımlara ayrılarak her bir kısmın en uygun sermaye/emek bileşimi bulunan yerde üretilmesine dayanmaktadır. Küreselleşme süreci içinde, değişen uluslararası uzmanlaşma desenine yada işbölümüne paralel, az gelişmiş ülkeler daha çok emek-yoğun, tarımsal yada hammadde üreten ve bunların ticaretini yapan ülkeler konumundan çıkarak nispi olarak daha fazla sermaye yoğun ancak üretim sürecinde emeğin hala önemli paya sahip olduğu mamul mallar üretir hale gelmişlerdir.

1.3.1.1.3. Çokuluslu Şirketler

Üretimde küreselleşmenin araçlarından olan çokuluslu şirketler, süreç içinde yapısal olarak değişim göstermişlerdir. Bu değişim, bazı analistler tarafından kurumların faaliyetlerinin bölgeselleşmesi nedeniyle küreselleşmenin sonu olarak algılsa da, sürecin küreselleşmeye karşı olmadığı, tam tersine sürecin işlerliğine katkı yaptığı görülmektedir.

Kapitalizmin eleştirisi için sıklıkla kullanılan bir araç olarak çokuluslu şirketler, kapitalizmin karşıtları tarafından bu aracın özellikle insani olmayan sömürünün küresel olarak yayılmasına neden olduğu savıyla eleştirilmektedir. Bu

aracın taraftarları ise çokuluslu şirketleri, yatırımların artması, teknolojik gelişme ve emeğin kalitesinin yükselmesi için yegane kaynak olarak görmektedirler. Son dönemde yapılan bir diğer eleştiri ise bu kurumların çok büyük ve güçlü olmaları nedeniyle devletin egemenliğini azalttığı yönündedir. Ancak, devlet egemenliğindeki azalmanın kaynağı tek başına bu şirketlerin gücü ve büyüklüğü değildir. Devletin ekonomideki etkinliğini azaltan politika uygulamaları, devlet egemenliğindeki azalmanın başlıca kaynağıdır.

Çokuluslu şirketlerin doğrudan yabancı yatırımlarının başlangıcı oldukça eskiye uzanmaktadır. Ancak, son dönemde küreselleşme sürecindeki hızlanmaya paralel olarak, çokuluslu şirketlerin sayılarının artmasının yanısıra yapılarında da bazı değişiklikler görülmektedir. Bu değişim aşamalarının izleri Dunning (1996) ve Gilpin (1987) tarafından, 1990'lı yıllara kadar, aşağıdaki gibi ortaya konulmuştur.⁶⁰ 1990'lı yıllardan sonra yaşanan değişimler ise tarafımızdan değerlendirilmiştir.

- ✓ **Merkantilist Kapitalizm ve Kolonizm (1500-1800);** Devlet destekli veya imtiyazlı kuruluşlar tarafından koloni bölgelerinde tarım ve doğal kaynakların sömürüsü. Örneğin; Dutch East India, Hudson's Bay, Massachusetts Bay.
- ✓ **Girişimci ve Finansal Kapitalizm (1800-1875);** Arz ve tüketici piyasalarının kontrolünün embriyonik gelişimi: ulaşım ve inşaa çalışmalarında finans kurumları tarafından yapılan alt yapı yatırımları.
- ✓ **Uluslararası Kapitalizm (1875-1945);** Kaynağa dayalı ve pazar odaklı yatırımların hızlı gelişimi: Amerikan temelli uluslararası kartellerin büyümesi.
- ✓ **Çokuluslu Kapitalizm (1945-1960);** Doğrudan yabancı yatırımlarda Amerikanın üstünlüğü: yayılan ekonomik emperyalizm: çokuluslu şirketlerin büyüklüğünde artış.
- ✓ **Küresel Kapitalizm (1960-1990);** Kaynağa dayalı ve pazar odaklı yatırımlardan yaygın (spatial) üretim optimizasyonu ve kar fırsatlarına dönüşüm: Avrupa ve Japon kaynaklı doğrudan yabancı yatırımlar: Avrupalı

---

⁶⁰ Waters, s. 77.

eski sosyalist topluluklarda artan doğrudan yabancı yatırımlar: Firmalar arası ittifak ve ortak yatırımların artışı: parçaların ülke dışında üretiminde artış.

- ✓ **Yeni Uluslararası İşbölümü (1990-2001);** Gelişmekte olan ülkelerde sermaye yoğun mal üretiminde artışa yol açan, dışarıdan hizmet alma anlaşmaları, üretim lisansı, ortaklıklar, kısmi birleşmeler ve firmalar arası anlaşmalar gibi üretim maliyetini düşüren organizasyonlara yönelim.
- ✓ **Küresel Entegrasyon (2001---);** ABD, Avrupa ve Japonya'nın dışında gelişmekte olan ülkelere çıkan çok uluslu şirketlerin sayısında artış, küresel üretim ağına katılım, şirketlerin ulusüstü konumunda tanımlanmaya başlanması.

Küreselleşme sürecinde çokuluslu şirketler yada özellikle son dönemde kullanılan yeni adıyla ulusüstü şirketler, daha önceki süreçlerde görülen geleneksel çokuluslu şirketlerden farklı yapıdadırlar. Clarke ve Clegg (1998) ulusüstüne dönüşümde, çokuluslu şirketlerin başka bir ülkenin egemenliği altında faaliyette bulunmanın riski nedeniyle politik olmaları gerektiğini ve politik olmanın da esnek olmayı gerektirdiğini iddia etmektedirler. Yani çokuluslu şirketlerin organizasyon yapısı ve idari sistemi fonksiyonel ve coğrafi çeşitliliğe sahip olmalıdır.⁶¹

Castells'e göre ise, malların ve hizmetlerin küresel üretimi, giderek çok uluslu şirketler tarafından değil ulusüstü üretim ağları tarafından gerçekleştirilmekte ve çok uluslu şirketler bu ağların temel parçası olmaktadır. Yeni üretim sistemi, bir stratejik ittifaklar bileşkesine, şirketler, her büyük şirketin merkezden ayrı birimleri, birbirlerine ve/veya büyük şirketlere yada şirket ağlarına bağlı küçük ve orta ölçekli girişim ağları arasındaki ad hoc⁶² işbirliği projelerine dayanır.⁶³ Bu nedenle, UNCTAD, ulusüstü şirketleri, menşeinden bağımsız, birden fazla ülkede faaliyet gösteren birbirine bağlı kuruluşların sadece sahiplik esasında değil bilgi, kaynak ve sorumluluğun paylaşımı açısından bir diğerrinin faaliyeti üzerinde önemli etkilerde bulunabilen kuruluşlardan meydana gelmesi olarak tanımlamıştır.⁶⁴ Bu tanımın

---

⁶¹ Clarke ve Clegg, s. 93.

⁶² Ad hoc: amaca özel

⁶³ Castells, ss. 153-154.

⁶⁴ www.unctad.org (10.01.2006).

mevcut yasalar çerçevesinde yapılan herhangi yasal kurum tanımına uymaması küresel süreçte şirketlerin daha çok ittifak içinde olmaları ve çokuluslu şirketlerin küresel pazarlama yapan, yerel üreticiler lehine yok olmaları savına uymaktadır.⁶⁵ Bu iddia üretimin organizasyonu ile ilgili teknolojik gelişmeler ve ulaştırma maliyetlerinde görülen düşüşe bağlanmakla birlikte ulus devlet egemenliğinin zayıflaması da bu sürecin bir diğer boyutunu oluşturmaktadır.

1.3.1.1.4. İşgücü Hareketleri

Üretimin küreselleşmesi sürecinin en önemli araçlarından birisi de temel üretim faktörlerinden emeğin uluslararasıdaki hareketleridir. Birinci küreselleşme sürecinde görülen işgücü hareketi, Afrika'dan Amerika'ya ve diğer kıtalara doğru yapılan köle ticaretidir. Bu süreçte yeni keşfedilen bir kıta olarak, Amerika, gereksinim duyduğu işgücüne kavuşmuştur. İkinci küreselleşme sürecinde ise işgücü hareketleri görece daha zengin ülkeler olan Kuzey ülkelerinin kendi arasındadır. Kazgan, sanayi kapitalizminin yaşandığı süreçte işgücü hareketlerinin, Avrupa'nın dış sermaye yatırımlarına paralel, deniz aşırı topraklarda imkanların geniş olması, ücretlerin yüksek olması ve kol gücüne duyulan ihtiyaçtan kaynaklandığını belirtmiştir.⁶⁶ 1800'lerde Britanya nüfusunun % 3'ü, İtalya'nın % 1,6'sı, İspanya'nın % 1,5'i, İsveç'in % 3'ü, Portekiz'in % 3,5'i göç etmiş; ABD kendi nüfusunun % 5,7'si, Kanada % 2'si, Avustralya % 11'i, Arjantin % 4,5'i, Brezilya % 2'si, Yeni Zelanda % 53'ü kadar göç almıştır.⁶⁷ Ayrıca göçler, sermaye akımları ve temel mallar ihracatı ile beraber bu ülkeler (göç alan) için uzun soluklu -20 yıl- bir büyüme süreci yaratmıştır.⁶⁸

Küreselleşmenin kesintiye uğradığı düşünülen dünya savaşları sonrasında, iş gücü kayıpları ve ekonomik gereksinimler nedeniyle gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere niteliksiz emek gücü talepleri görülmüştür. Bu talep bir önceki sürece oranla sınırlı ve kısa süreli olmuştur.

---

⁶⁵ Waters, ss. 79-80.

⁶⁶ Kazgan, Sanayi Devrimi, s. 2.

⁶⁷ Berksoy, Küreselleşmede İki Dönem, s. 5.

⁶⁸ Baldwin ve Martin, s. 19.

1980 sonrası dönemde yaşanan küreselleşme sürecinde ise, çokuluslu şirketlerin emek yoğun üretim birimlerini merkez ülkelerden çevre ülkelere aktarmasıyla, çevre ülkelerde oluşan yeni sanayi kentlerinde kırdan kente göç eden ucuz işgücüne talep yaratılmıştır. Ancak, gelişmenin düzeyi bu ülkelerin hızlı nüfus artışına ve genç nüfus yapısına denk düşecek düzeyde istihdam yaratamadığından bu ülkelerde ülke dışına göç isteği halen önemli miktarlardadır. Diğer taraftan yeni süreçte gelişmiş ülkelerin göçmen alma talepleri, özellikle vasıfsız emeğe olan talep hemen hemen durmuş görünmektedir. Fakat sermaye ve malların dünya çapında transferiyle özellikle üretimle bağlantılı hizmet işlerinde çalışan ve küreselleşmenin işleyişi açısından vazgeçilmez olan yüksek vasıflı işgücü için küresel bir işgücü piyasası ortaya çıkmıştır. Merkez ülkelerin ekonominin motoru niteliğindeki bilişim sektöründe yaşadıkları işgücü açıkları, bu ülkeleri yüksek vasıflı uzman işgücünü giderek artan oranda çevre ülkelerden temin etmeye ve bu amaçla söz konusu işgücüne yönelik cazip koşullar yaratarak, kendi aralarında rekabet etmeye zorlamaktadır.⁶⁹

1.3.1.1.5. Özelleştirmeler

Küresel üretim kapasitesinin oluşmasına hizmet eden özelleştirmeler gelişmekte olan ülkelerde, 1980 sonrası dönemde yaygın uygulama alanı bulmuştur. Özelleştirme uygulamaları gelişmiş ülkelerde kamunun sunduğu bazı hizmetlerin devredilmesi ile sınırlı kalırken, gelişmekte olan ülkelerde ağırlıklı olarak varlık satışları ile gündeme gelmiştir.

Özelleştirme denilince akla ilk gelen, kamu mülkünün özel şahıslara satışdır. Geniş tanımı ile özelleştirme (i) kamusal mülkiyete konu olan fiziksel yada mali varlıkların özel (gerçek yada hükmi) şahıslara *satışını*, (ii) bir mal yada hizmetin üretim ve/veya dağıtımını sağlamak üzere özel şahıslara *imtiyaz* verilmesini, (iii) yetkili kamu makamları tarafından belirli kurallara bağlanmış olan mal/hizmet üretim ve/veya dağıtımının *kuralsızlaştırılmasını yada kural koyma ve uygulama yetkisinin*

---

⁶⁹ Gülay Toksöz, **Uluslararası Emek Göçü**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 2.

özerk düzenleyici kuruluşlara devrini (yabancı dilden aktarılmış karşılıkları ile deregülasyon ve regülasyon'u) içerir.⁷⁰

Dünya'da ilk özelleştirme faaliyetleri 1970'li yılların sonunda İngiltere'de başlamıştır. Öncelikle kamu kurumlarının verimsizliği savıyla yapılan özelleştirmeler, 1980'li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı borç krizine bir çözüm olarak sunulmuştur. Borç yükünü hafifleterek gelir sağlama ve bütçe açıklarını kapatma amacıyla özelleştirmeler, gelişmekte olan ülkelere IMF ve Dünya Bankası tarafından sunulan istikrar programlarının ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur. Uygulanan liberal politikalar ve yapılan reformlarla birlikte, 1950'li yıllarda devletin özel girişimin yetersizliği, özel tekellerin oluşmasını engellemek, makro ekonomik hedefleri gerçekleştirmek, kamu hizmetlerinin verilmesini garanti altına almak, devlete gelir sağlamak gibi amaçlarla kurduğu kamu iktisadi teşekküllerinin çeşitli şekillerde yatırımcılara (ağırlıklı olarak yabancı yatırımcılara) satışı gerçekleşmiştir.

Özellikle 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelere hızlanan doğrudan yabancı yatırımlar, çokuluslu şirketlerin özelleştirmeler kanalıyla yaptıkları birleşme ve satın almalara dayanmaktadır. Çokuluslu şirketler, yabancı sermayeye getirilen teşvikler ve uluslararası tahkim gibi korumacı uygulamalarla, özelleştirmeler kanalıyla hem dünya ölçeğinde üretim yapma imkanı bulmuşlar hem de ulusların egemenliğini sınırlayan ulusüstü oluşumların yolunu açmışlardır.

1.3.1.2. Finansal Küreselleşme ve Araçları

Finansal liberalizasyon politikalarının 1970 sonrası yaygın bir şekilde uygulanması çerçevesinde, artan ve çeşitlenen sermaye hareketlerine paralel olarak finansal küreselleşmenin tanımı da değişime uğramıştır. Sermayenin herhangi bir sınırlama olmaksızın ülkeler arasında hareket ettiği bir liberalizasyon süreci olarak tanımlanan finansal küreselleşme, son dönemde bir bağlantı ve/veya entegrasyon sürecine dönüşmüştür. Örneğin, Arestis ve Basu finansal küreselleşmeyi, yeryüzündeki ülkelerin finansal piyasalarının entegre olduğu bir süreç olarak

⁷⁰ Oktay Türel, "Özelleştirme Üzerine Notlar"
www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/IktisatToplum11Agu.2003 (08.02.2006), s. 1.

tanımlamışlardır.⁷¹ Prasad ise, süreci, sınır ötesi sermaye hareketleri kanalıyla artan küresel bağlantı olarak tanımlamıştır. Prasad ayrıca, finansal entegrasyonun, bir ülkenin uluslararası sermaye piyasalarına bağlantısını ifade ettiğini ve finansal küreselleşmenin bu entegrasyon sonucu zorunlu olarak oluşacağını iddia etmektedir.⁷² Bu açıklamalara göre, sermaye hareketlerinin liberalizasyonu finansal küreselleşmenin gerekli ancak yeter şartı değildir. Bu entegrasyon süreci, sermaye hareketlerinin liberalizasyonunun yanı sıra serbest piyasa koşullarında fiyat oluşumlarına izin verilmesi, yabancı sermayenin ekonomik alanda faaliyetlerinin genişletilmesi gibi politikaları da içermektedir. Yani yabancı sermayenin sınır ötesi serbestçe hareketinin sağlanmasının yanı sıra sermayenin ekonomik bir değer yaratmasını sağlayacak şekilde faaliyetlerine izin verilmesi gerekmektedir.

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin ülkeler açısından olumlu sonuçlar doğuracağı savı, iktisat literatüründe McKinnon-Shaw tezi olarak bilinen yaklaşıma dayanmaktadır. Buna göre; finansal baskının kalkması ve finansal derinleşmenin sağlanması tasarruf ve yatırım davranışlarını uyaracak, dolayısıyla kalkınma süreci hızlanacaktır.⁷³ Genelde, mali sektördeki her türlü kısıtlamayı ve müdahaleyi kapsayacak şekilde kullanılan ve özelde, negatif reel faiz politikaları şeklinde uygulanan iktisat politikaları McKinnon ve Shaw tarafından mali baskı olarak adlandırılmaktadır. Mali baskının uygulandığı ekonomilerde; mevduat ve kredi faizleri genellikle reel olarak negatif seyretmekte, krediler rasyonel kriterlere göre verilmemekte, yeni mali araçların geliştirilmesine olanak sağlamamakta ve mali sektöre giriş kısıtlanmaktadır. Tasarruf yetersizliği içinde olan gelişmekte olan ülkelerde, mali serbestleşme ile birlikte oluşan pozitif reel faizlerin tasarrufların artmasına ve artan tasarrufların kredilere dönüşerek yatırımları, dolayısıyla büyümeyi olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir⁷⁴

---

⁷¹ Philip Arestis ve Santonu Basu, "Financial Globalization and Regulation", **The Levy Economic Institute**, Working Paper, New York, December 2003, s. 1.

⁷² Eswar Prasad, Kenneth Rogoff, Shang-Jin Wei, M.Ayhan Köse, "Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence", **International Monetary Fund**, Washington D.C., 17 March 2003, s. 7.

⁷³ Yeldan, "Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi", s. 129.

⁷⁴ Evrim İmer, "Genel Kabul Gören Gözlemler açısından Türkiye Ekonomisindeki Krizler ve Krizlerin Bulaşıcılığı Üzerine Bir Uygulama", **T.C. Merkez Bankası Uzmanlık Yeterlilik Tezi**, Eylül 2003, Ankara, ss. 15, 16.

Bu yaklaşım temelinde, finansal liberalizasyon sonucu oluşacak finansal entegrasyondan yada finansal küreselleşmeden beklenen, ekonomilerde bir büyüme sürecine yol açmasıdır. Sermaye hareketleri bu sürecin önemli bir aracıdır.

1.3.1.2.1. Sermaye Hareketleri

Finansal küreselleşmenin en önemli aracı sermaye hareketleridir. Uluslararası sermaye hareketleri kamu ve özel sermaye hareketlerinden oluşur. Kamuya ait sermaye hareketleri devletler arasında tek taraflı veya çok taraflı hareketler biçiminde gerçekleşir. Bir devletin diğerine borç vermesi tek taraflı, IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşların kredi vermesi ise çok taraflıdır. Özel sermaye hareketlerinin başlıca üç çeşidi vardır: yabancı banka kredisi, portföy yatırımı, doğrudan yabancı yatırım. Yabancı banka kredisi ticari bankaların veya çok taraflı kuruluşların (IMF, Dünya Bankası gibi) bir ülkede kamu veya özel sektöre verdiği kredilerdir. Portföy yatırımları, yatırımcının yerleşik olmadığı bir ülkede özel sektörün piyasaya sürdüğü hisse senetlerini, tahvilleri, türevleri ve diğer finansal araçları satın almasıdır. Tahviller devlet tarafından da piyasaya sürülmüş olabilir. Doğrudan yabancı yatırım, yatırımcının yerleşik olduğu ülke dışındaki bir ülkede bir şirketten şirket varlıklarının en az % 10'u olarak tanımlanan, denetim hissesi satın almasıdır.⁷⁵

Sermaye hareketleri açısından bakıldığında, birinci küreselleşme döneminde yaşanan ticari kapitalizmin neden olduğu servet akımının Avrupa'da sermaye birikimine yol açtığı ve bu birikimin ikinci küreselleşme sürecinde, özellikle yeni keşfedilen kıtalara yönelik Avrupa kaynaklı sermaye hareketlerinin kaynağını oluşturduğu görülmektedir. Üçüncü küreselleşme sürecinde ise sermaye hareketleri temelde bir önceki süreç kadar yoğundur, ancak, sürecin tanımının değişmesinde de etkili olan, önemli farklılıklar bulunmaktadır. Son iki küreselleşme sürecinde yaşanan sermaye hareketleri açısından karşılaştırılma yapıldığında, aşağıdaki farklar göze çarpmaktadır;

---

⁷⁵ Ha-Joon Chang ve Ilene Grabel, **Kalkınma Yeniden-Alternatif İktisat Politikaları**, çev. Emre Özçelik, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, ss. 141-142.

- ✓ İkinci küreselleşme sürecinde sermaye akımları uzun vadeli. Banka kredileri ve doğrudan yabancı yatırımlar kanalıyla oluşan bu hareketler temelde ülkelerarası kazanç farklarına dayanmaktadır. Üçüncü küreselleşme sürecinde ise sermaye akımı yine kazanç farklarına dayanmakla birlikte, çeşitlenen yatırım araçlarına paralel kısa vadeli ve spekülâtif amaçlı yatırımlar öne çıkmıştır. Özellikle portföy yatırımı olarak kabul edilen yabancı sermayenin tahvil ve hisse senedi yatırımları spekülasyonlara ve aktif fiyatlarında balonların oluşumuna yol açmıştır. Ayrıca kısa vadeli yatırım araçlarının yarattığı volatilité -dalgalanma- belirsizliği ve dolayısıyla risk primini artıran bir etmen olarak görülmeye başlanmıştır.
- ✓ İkinci dönemde, kapasite yaratan doğrudan yabancı sermaye hareketleri, üçüncü dönemde yerini mevcut üretim kapasitesine yapılan yatırımlar olan, birleşmeler ve satın almalar yoluyla yapılan doğrudan yabancı yatırımlara bırakmıştır.
- ✓ Üçüncü küreselleşme sürecinde gelişen telekomünikasyon teknolojisi, sermaye hareketlerinin hızlı bir şekilde hareket etmesine sağlayarak, sürecin oluşumuna ivme kazandırmıştır. Teknolojinin yardımıyla, sermaye hareketlerinin neden olduğu belirsizlikler ve riskler bir taraftan artarken, diğer taraftan yeni mali araçların geliştirilmesi (vadeli işlemler, türev piyasalar) ile ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Yıldızoğlu (2003) yeni süreçte mali sermayenin dolaşımının yaygınlaşması ve hızlanması etkisini, kendi dinamiklerini dayatma ve çevresini şekillendirme gücünü olağanüstü bir biçimde artırdığını ileri sürmektedir.⁷⁶ Bu güç, ülkelerin ekonomilerini şekillendirdiği gibi -üretim yapısını değiştirerek-, deregülasyon politikaları ile politik açıdan ulus devletin egemenlik haklarını aşındırmaktadır. Bu gelişmeler, finansal küreselleşmenin en önemli aracı olan sermaye hareketlerinin kısıtlanması yada kısıtlanmayarak daha iyi yönetilmesi gerektiğinin ileri sürüldüğü, bir kutuplaşma sürecine yol açmıştır.

---

⁷⁶ Ergin Yıldızoğlu, “Hegemonyadan İmparatorluğa”, **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Der. A. Haşim Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 551.

1.3.1.2.2. Mali Piyasaların Entegrasyonu

Mali piyasaların entegrasyonu; değişik ülke mali piyasalarındaki getiri oranları/ fon maliyetleri arasındaki farkların ortadan kalkmasıdır.⁷⁷ Son süreçte yaygın bir şekilde uygulama alanı bulan liberalizasyon ve deregülasyon politikaları ile oluşacak mali entegrasyondan, ülkelerin mali piyasalarında yer alan getiri oranları ve fon maliyetleri arasındaki farkların ortadan kalkması ile sürecin özellikle dış kaynak ihtiyacı içinde olan ekonomiler için büyümeye katkı sağlaması beklenmiştir. 1980’li yıllardan günümüze yaygın bir uygulama alanı bulan bu politikalar çerçevesinde, gelişmiş ülkelerin getiri oranlarında önemli yakınlaşmalar görülürken, gelişmekte olan ekonomiler açısından bu farklar, ortadan kalkmadığı gibi süreç, bu ülkelerde yaşanan finansal krizlerle birlikte anılmaya başlanmıştır. Yaşanan krizler, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin finansal akımlar karşısında kırılganlıklarını ortaya çıkarmış, küreselleşme karşıtlarının en önemli tezlerinden birini oluşturmuştur.

Gelişmekte olan ülkeler açısından mali entegrasyonun oluşamamasının nedenleri olarak, ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyeleri arasındaki farkların yanı sıra farklı para ve maliye politikası uygulamaları, politik istikrarsızlıklar ve mevzuat farklılıkları gibi faktörler gösterilmektedir.⁷⁸ Ancak bu açıklamalar, sermaye hareketlerinin neden olduğu dalgalanma ile artan risk primleri ve süreç içinde yaşanan finansal krizlerin ekonomiler üzerindeki etkilerini ihmal ettiğinden oldukça eksik kalmaktadır.

Bu çerçevede, küresel anlamda tam bir finansal entegrasyonun oluştuğunu söylemek oldukça zordur. Küresel finansal entegrasyonun oluşmamasının önündeki engeller, küresel anlamda bir düzenleyici yada koordine edici bir kurumun olmayışı (var olduğu düşünülse bile –IMF gibi- arzu edilen şekilde faaliyet göstermeyişi) ve herhangi bir ülke parasından bağımsız bir dünya parasının bulunmayışı olarak gösterilmektedir.⁷⁹ Stiglitz de, küresel finansal istikrarsızlığın kaynağının -tek başına

---

⁷⁷ Ali Alp, **Finansın Uluslararasılaşması-Finansal Krizler, zm nerileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 77.

⁷⁸ Alp, s. 169.

⁷⁹ Bu konuda bkz. Arestis, Basu, “Financial Globalization and Regulation”, The Levy Economic Institute Working Paper, December 2003- Davidson, “The Future of The International Financial System”, paper presented at conference Cambridge University, September–2003)

olmasa bile- rezerv olarak tutulan paranın dolar olmasında yattığını iddia etmekte ve Keynes'in önerdiği "bancor" parası gibi tüm dünya ülkelerinin kullanacağı bir para biriminin krizler karşısında önemli işlevler göreceğine inanmaktadır.⁸⁰ Ülke paralarının diğer ülke paraları ile değişim oranlarına ilişkin belirsizliğin aşılmasının, mali entegrasyonu sağlamasının yanı sıra muhtemel krizlerin olumsuz etkilerini de azaltacaktır.

Görüldüğü gibi, finansal küreselleşmenin gerçekleşmesi için sadece sermaye hareketlerinin liberalizasyonu yetmemektedir. Belirsizliklerin azaltılması için küresel anlamda düzenleyici bir kuruma ve küresel bir para birimine gereksinim duyulmaktadır.

1.3.2. Politik Alanda Küreselleşme

Dünyada ekonomik alanda küreselleşme hızla gerçekleşirken, politik alanda küreselleşme sürecine karşı bazı dirençler olduğu görülmektedir. Bu direnç, politik açıdan küreselleşme süreci içinde zayıflaması beklenen ulus devletin, azalan ekonomik işlevlerine karşın, egemenlik alanını daraltan ve böylece karar merkezi olma işlevini ortadan kaldıran uygulamalara karşı oluşmuştur.

Kazgan (2002), son küreselleşme sürecine gelinceye kadar ulus-devletin ekonomik ve sosyal işlevlerinin genel anlamda aşağıdaki gibi şekillendiğini, ancak bu süreç içinde ulus-devletin bu işlevlerini yerine getiremediğini iddia etmektedir. Bu işlevler; etnik yada dinsel kimliği ne olursa olsun, vatandaşlarına olanaklar ölçüsünde diğer ülkelerin saldırısına karşı güvenlik, içeride bireylerin, toplumsal sınıfların yada etnik-dinsel alt grupların birbirleri karşısında hukuksal eşitlik, adalet ve güven, ekonomik birimlerin sermayesine güvenli bir pazar ve ekonominin büyümesini gerçekleştirecek ortamı yaratmak, hatta buna katkı yapmak. Ekonomik yaşamı yürüten mübadeleleri ve hesapları kolaylaştırmak ve kesinleştirmek için para arzını ve para kurumlarını düzenlemek. Bu bağlamda makro istikrarı sağlamak. Gerekli hukuk çerçevesini yürürlükte tutmak. Sosyal devlet kimliğini benimsediği

---

⁸⁰ Joseph E. Stiglitz, **Making Globalization Work**, W.W. Norton & Company Inc, New York, 2006, s. 260.

ölçüde vatandaşlarının çalışma olanaklarını ve asgari refahını, eğitim-kültür ve sağlık düzeyinin yükselmesini güvence altına almak yoluyla ileri bir toplum yaratmaktır.⁸¹

Ulus devletin bu işlevleri yerine getiremediği yada yerine getirmekte zorlandığı politik küreselleşme süreci ile ilgili olarak Held (1991)⁸² bazı argümanlar ileri sürmüştür;

- ✓ Artan ekonomik ve kültürel bağlar, ulus devlette hükümetin etkisini ve gücünü azaltmaktadır. Artık devletler sınırlarında ekonomik malların ve fikirlerin kontrolünü yapamamaktadırlar ve bu durum iç politika araçlarının etkinliklerinin kaybolmasına neden olmaktadır.
- ✓ Devletin gücü, ulusüstü süreçlerin hem sayıca hem de ölçek olarak büyümesinden dolayı azalmaktadır. Örneğin ulusüstü kurumlar genellikle bir çok hükümetten daha büyük ve güçlüdür.
- ✓ Bu nedenle devletin sorumluluğundaki geleneksel alanlar (savunma, iletişim, ekonomi yönetimi gibi) uluslararası veya hükümetler arası temelde koordine edilmelidir.
- ✓ Devletler böylece egemenliklerini daha büyük politik birimlere (AB, ASEAN), çok taraflı anlaşmalara (NATO, OPEC) yada uluslararası organizasyonlara (UN, WTO, IMF) devretmek zorunda kalmışlardır.
- ✓ Küresel yönetim sistemi, devletin gücünü azaltan yönetim sistemi ve politika gelişimi ile birlikte oluşmaktadır.
- ✓ Bu durum üstün baskı ve yasama gücüne sahip ulusüstü devletin ortaya çıkışının temelini oluşturmaktadır.

Hirst ve Thompson ise, yeni süreçte ulus devletin yok olmayacağını ancak, devletin daha az egemen olmakla birlikte uluslararası idareye daha çok katılacağını, ulus devletin esas işlevinin ulusüstü ve ulusaltı yönetim mekanizmalarının⁸³ sorumluluklarını tanımlamak ve meşrulaştırmak olacağını iddia etmektedirler. Ancak

---

⁸¹ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet-Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, ss. 243-244.

⁸² Waters, s. 97.

⁸³ **Ulusüstü düzlem**, ulus devletler (AB gibi bir teşekkül oluşturarak) bazı egemenlik haklarını buna devrettiklerinde, daha da önemlisi bu organ tarafından alınan kararlarla kendilerini bağladıklarında ortaya çıkmaktadır. **Ulusal düzlem** doğal olarak ulus devlete, ulusal hükümetlere ve ulusal devlet aktörlerine işaret etmektedir. Bölgesel ve yerel yönetim aktörlerinin faaliyetleri ise **ulusaltı düzlemi** oluşturmaktadır.

bu sorun, ekonominin ne kadar ulusüstü veya artan uluslararası ticarete rağmen ulusal süreç ve ekonomik faaliyetlerin merkezde olduğu bir ekonomi mi olduğu sorusuyla da ilişkilidir.⁸⁴ Burada ulusüstü kurumların tüm tarafların çıkarlarını koruyacak şekilde meşruluğunu kazanmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

İzleyen bölümde devletin rolünde değişim ile devletin egemenlik alanını daraltan ulusüstü kurumsallaşmanın -küreselleşme kurumlarının- gelişimi değerlendirilmiştir.

1.3.2.1. Devletin Rolünde Değişim

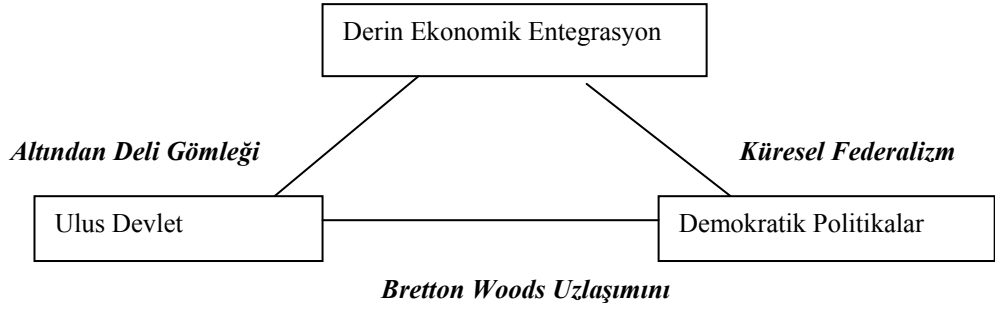
Dani Rodrik (2002) tarafından, devletin rolündeki değişimi anlamlı kılan kavramsal bir araç ortaya konulmuştur. Küresel ekonomi, politik açıdan bir üçlem karşısındadır. Bu üçlemi gösteren aşağıdaki şekildeki ana mesaj, ekonomik ve sosyal önceliklere karar veren *ulus-devlet sistemi*, *derin ekonomik entegrasyon* ve *demokrasi üçleminin* karşılıklı olarak uyumsuz olduğudur. Rodrik'e göre, en fazla iki seçenekte bulunulabileceğinden, eğer küresel ekonomik entegrasyon hızlandırılmak isteniyorsa, ya ulus devlet sisteminden yada kitle politikasından vazgeçilmek zorunda kalınacaktır. Eğer demokrasi sürdürülmek ve derinleştirilmek isteniyorsa, ulus devlet ile uluslararası ekonomik entegrasyon arasında bir seçim yapılması gerekmektedir. Eğer ulus devlet sürdürülmek isteniyorsa, demokrasi ile uluslararası ekonomik entegrasyondan biri seçilmek zorundadır.⁸⁵

---

⁸⁴ Hirst ve Thompson, ss. 204, 220.

⁸⁵ Dani Rodrik, "Feasible Globalization", July 2002, <http://ksghome.harvard.edu/~drodrik/Feasglob.pdf>, (15.02.2007).

ŞEKİL 1: KÜRESEL EKONOMİNİN POLİTİK ÜÇLEMİ

Kaynak: Dani Rodrik, “Feasible Globalization”, <http://ksghome.harvard.edu/~drodrik/Feasglob.pdf>, July 2002, (15.02.2007), s. 25.

Bu üçlemin tabanı, temel olarak İkinci Dünya Savaşından 1970’li yılların ortalarına kadar uygulanan Bretton Woods uzlaşmasını temsil etmektedir. Bu dönemde, ülkelerin kendi ekonomik ve sosyal öncelikleri ve büyüme yolu ile ilgili karar vermesine imkan veren sınır ötesi sermaye hareketleri sınırlanmıştı. 1970’li yılların ortalarından itibaren finansal piyasaların liberalizasyonu ve neo-liberal karşı değişim ile bir çok ülke, bu seçeneği gönüllü olarak yada IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların zorlamasıyla terk etti. Giderek daha fazla sayıda ülke altından deli gömleği olarak adlandırılan, üçlemin sol tarafı yönünde hareket etmeğe başladı.

Thomas Friedman’a göre, altın deli gömleği olarak isimlendirilen seçeneği tercih eden bir ekonomide, iki eğilim görülür. Ekonomi büyürken, politika küçülür. Altından deli gömleği, nispi olarak kısıtlı parametrelerin kontrolünde politik ve ekonomik seçimleri sınırlar. Bu nedenle son zamanlarda, altından deli gömleği giyen ülkelerde iktidar ve muhalefet partileri arasında bir fark bulmak oldukça zordur. Bu ülkelerde politika seçimleri adeta Pepsi veya Kola seçeneği gibi daraltılmıştır. Ancak demokratik politikaların dışlanması, kuralların küresel ekonominin gereklerine göre alınması, ulusal ekonomi politikalarının oluşturulmasında yerli aktörlerin katılımını sınırlar. Bu durum, Arjantin örneğinde yaşandığı gibi, demokrasilerde, yabancı kreditorlerin taleplerinin yerli seçmenlerle çatışması durumunda, birincinin yenilgisi ile sonuçlanır. Bir diğer seçenek olan ulus devletinin atılması durumunda, küresel

federalizm yetki alanını piyasalar ile düzenler ve sınırların etkisini kaldırır. Küresel federalizmde ulusal hükümetler yok olmamakta ancak güçleri ulusüstü yasal, idari ve yetkili otoriteler tarafından sınırlanmaktadır.⁸⁶

Entegrasyon düzeyi sürekli artan dünya ekonomisinde, ulus devletler uluslararası piyasalar açısından olabildiğince çekici olmaya odaklanmak zorundadırlar. Bağımsız yada küresel uygulamalardan farklı politik kararlar oldukça azaltılmalıdır. Kamu malları, entegre küresel piyasadaki büyük oyuncular, yatırımcılar ve araçların mantığı karşısında olmadığı sürece temin edilecektir.⁸⁷

Devletlerin yetki ve etki alanlarını daraltan küresel düzene entegrasyon süreci, ulusüstü kurumsallaşmayı ön plana çıkartmaktadır. Bu kurumsallaşma sadece ekonomik değil, politik açıdan da devletlerin bazı yetkilerinin devredilmesi sürecini içermektedir.

1.3.2.2. Ulusüstü Kurumsallaşma

19. yüzyılda, yeni ulus devletler tarafından oluşturulan uluslararası sistemin ana özelliği egemenlik ilkesiydi ve bu ilke bir ülkenin diğer ülkenin içişlerine karışmasını nedensiz olarak nitelendiriliyordu. Mevcut küreselleşme sürecinde bu prensip, dünya yerleşiklerinin ortak sorunları çerçevesinde çok taraflı bir temele oturmuştur.⁸⁸ Örneğin insan hakları, terörizm, uyuşturucu ticareti, çevre kirliliği, adil bölüşüm, barış ve düzen gibi konular giderek daha fazla sayıda devletin diğer devletlerin içişlerine müdahale etmelerine neden olmaktadır. Bu müdahaleler ulus devletlerin üye oldukları uluslararası ve/veya bölgelerarası organizasyonlar tarafından yada bunların kararlarına dayanarak ittifak içinde olan ülkeler tarafından yapılmaktadır. Küresel sorunlar ve/veya ortak değerler ulus-devletlerin sınırlarını ve güçlerini aştıkça, devlet egemenliği kaçınılmaz olarak azalmakta ve bu çerçevede kurulan ulusüstü kurumlara devredilmektedir.

---

⁸⁶ Rodrik, ss. 15-17.

⁸⁷ Robert Went, "Globalization:Waiting In Vain for the New Long Boom", **Science & Society**, Vol 69, No.3, July 2005, s. 380.

⁸⁸ Waters, s. 101.

Örneğin, tarihsel olarak vatandaşlık ilişkisi çerçevesinde kurumlaşan insan hakları görüşü, refah devleti anlayışıyla daha da gelişerek vatandaşlığın yasal, politik ve ekonomik alanlara yayılması ile devletin yükümlülüklerini artırdığı gibi egemenliğini de sınırlama eğilimine girmiştir. Evrensel insan hakları, konuşma ve hareket özgürlüğü, politik birlik ve birliğe katılım özgürlüğü, kanunlara dayanan dava hakkı, minimum olarak sağlık, eğitim ve refaha erişim hakkını içermektedir. Ancak, bu çerçevede yapılan Cenevre Anlaşması, kolektif bir güç aracı niteliği taşımadığından, devletler bu prensiplere genellikle uymamaktadırlar. Bununla birlikte bireylerin, Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna baş vurmasına izin veren, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin ilgili Birleşmiş Milletler anlaşmasını yürürlüğe koymasını isteyebileceği, Avrupa İnsan Hakları ve Özgürlükleri Koruma Anlaşması (1950) önemli bir gelişmedir. Ayrıca yasal değil ama politik açıdan aşırı bir şekilde insan haklarının çiğnenmesi genellikle çok taraflı politik hareketle birlikte yaygın bir nefret ile karşılanmaktadır. Buna örnek olarak, Birleşmiş Milletlerin, 1992 yılında savaşın neden olduğu açlık ve vahşetten sivil toplumu korumak için, Bosna ve Somali'ye müdahalesi verilebilir.⁸⁹

Çevreye ait sorunların küreselleşme açısından kavramlaşması, insan topluluğunun dünyanın fiziksel sınırları ve kaynaklarının ötesinde genişleyemeyeceği görüşüne dayanmaktadır. Ayrıca yaşanan savaşlar ve çevresel felaketler sonucunda ulus devletlerin giderek daha fazla bir şekilde küresel tehlikelere karşı devlet egemenliğini kısıtlayan anlaşmalar imzaladıkları görülmektedir. Örneğin nükleer denemelerin yasaklanması, nükleer ve kimyasal silahların yasaklanması, Karbon Monoksit gazının emisyonunun sınırlandırılması anlaşmaları gibi.

Diğer taraftan, gelir dağılımında eşitsizliğin küresel olarak algılanıp, ortak bir politik sorun olarak kurumsallaşması 1950 ve 1960'lı yıllarda zengin kapitalist ülkelerin fakir ülkelerle yaptığı yardım anlaşmalarında görülmüştür. UNCTAD'ın girişimleriyle yapılan bir konferansta (1974), bu konuda ilke olarak girişimlerde bulunulması kabul edilmekle birlikte somut adımlar atılmadığı görülmektedir.

---

⁸⁹ Waters, ss. 102,103.

Dünya Barışı ile ilgili olarak en önemli gelişme, bu amaçla kurulan Birleşmiş Milletlerdir (1945). Bu çerçevede devletler aşağıdaki ilkeleri benimsemişlerdir;

- ✓ Devletlerarası savaş ve güç kullanımı yasaklanmıştır.
- ✓ Güç kullanımı tekeli, kolektif güvenliği sağlamak ve saldırıları sınırlamak için askeri güç kullanması beklenen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne verilmiştir.
- ✓ Devletler, sadece bir başka devletin saldırıları karşısında kendilerini korumak için güç kullanacaklardır (Cassese 1991).⁹⁰

Ancak, Birleşmiş Milletler'de hegemonik güçlerin baskısı altında kararlar alınması, bu kurumun üstlendiği misyonla ilgili şüpheler doğurmuştur. Buna örnek olarak ABD'nin Irak'ı işgali gösterilebilir.

Sorunların küresel olarak tanımlanması çözümün küresel kurumlara bırakılarak devleti sorunların çözümünde etkisiz hale getirmekte ve egemenlik alanını sınırlamaktadır.

Siyaset bilimcileri bu amaçlarla kurulan uluslararası organizasyonları ikiye ayırmaktadırlar. Birincisi devletler arası organizasyonlardır. Ancak, bu organizasyonlar (inter-governmental organizations) sadece devletler arasında değil parlamentolar, merkez bankaları yada çevre kurumları gibi yönetim sistemleri arasında bağ kuran organizasyonlardır. (UN, ITU, FAO, UNCTAD, UNESCO, UNICEF, WHO, IMF, WORLD BANK, WTO, NATO gibi). Bu organizasyonların sayısında 1945 yılından bu yana oldukça hızlı bir artış olmuş ve sayıları üçbini aşmıştır. Diğer grup ise uluslararası sivil toplum kuruluşları olup (Friends of the Earth, Greenpeace, International Federation of Red Cross gibi), bunların sayısının 1992 yılı itibariyle 15.000 olduğu bilinmektedir.⁹¹ Küreselleşme açısından uluslararası sivil toplum kuruluşları giderek devletler arası organizasyonlardan daha fazla önemli hale gelmişlerdir.

---

⁹⁰ Waters, s. 110.

⁹¹ Waters, ss. 112-113.

Sivil toplum girişimlerinin temelinde üç ana neden gözlemlenmektedir; Birincisi, ileri düzey kapitalist üretim zihniyetinin dünya ölçeğinde yaratmış olduğu doğayı yıkıcı etki, ikincisi, küresel ölçekte artan adaletsiz refah dağılımı, üçüncüsü ulus devletlerin küresel ölçekte ortaya çıkan sorunları çözmekteki yetersizlikleridir.⁹²

Kazgan (2002), bu kuruluşların ulus-devletin zayıflamasının yarattığı boşluğu doldurarak küresel tepkiler vermeye başladıklarını ancak, bu kuruluşların rolünün daha çok var olana tepki yolunda ortaya çıktığını, yeni bir girişimle var olanı ikame edebilme güçlerinin olmadığını belirtmektedir. Ayrıca para kaynaklarının sınırlı, hareketin önder olan kişilere bağlı olması, kolayca güç odaklarının oyuncağı olabileme ihtimalleri bu kurumların etkilerini sınırlamaktadır.⁹³ Gönüllü bağışlarla faaliyetlerini sürdüren sivil girişimler ile çokuluslu şirketler arasında son zamanlarda bir çıkar ilişkisi olduğu gözlenmektedir. Böyle bir ilişkinin varlığı sivil hareketlerin gücünü sınırlamasının yanı sıra bu tür hareketlere duyulan güvenin sarsılmasına da yol açmaktadır.

1.3.3. Kültürel Alanda Küreselleşme

Kültürel açıdan küreselleşme, hem farklılıkların öne çıktığı hem de ortak davranış kalıplarının görüldüğü bir süreçtir. Bu açıdan kendi içinde çelişkili gibi görünse de, bu süreç küresel düzenin kaotik yapısına katkı sağlamaktadır. Küresel kültürün düzen içinde değil, kaos içinde bir kültür olacağı, kültürlerin birbirleriyle ilişki içinde, entegre ve bağlı ancak, merkezi yada birleştirilmiş olmayacakları ifade edilmektedir. Bu çerçevede küreselleşmiş kültür, her bir bireyin kendini ifade yada tüketim amacıyla sınırsız olarak erişebileceği, ortak fakat oldukça farklılaşmış değer, tat ve tarz fırsatları alanlarının oluşumunu içerecektir. Küresel kültür, hareketli bireyler, sembolik araçlar ve elektronik modeller aracılığıyla sürekli bir şekilde fikir, bilgi, vaat, değer ve tat akımlarına izin verirken, Featherstone (1990) küresel kültürün bu akımlarla şekilleneceğini iddia etmektedir.⁹⁴

⁹² Davut Ateş, "Küreselleşme: Ne Kadar Tek Boyutlu", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, İstanbul, 2006, s. 31.

⁹³ Kazgan, Küreselleşme, ss. 246-247.

⁹⁴ Waters, s. 127.

Kültürel küreselleşme sürecinde kültürel çeşitlilik anlamında din ve etnik farklılıklar daha fazla ortaya çıkmıştır. Robertson, küreselleşmenin kendisinin farklılık ve çeşitlilik ürettiğini, çeşitliliğin farklı açılardan küreselliğin temel bir boyutu olduğunu düşünmektedir. Köktenciligi (kökenleri arayış) önceleri, toplumların (bölgelerin, uygarlıkların ve alt-ulus varlıklarının) içsel ve dışsal amaçlar için kendi kimliklerini ilan etme gereksinimine yol açan mekan-zaman sıkışması üzerine küreselleşmeye karşı bir tepki olarak gören Robertson, daha sonraları süreci daha genel bir çerçevede ele alma ihtiyacı içinde olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵ Ancak, süreç içinde bu farklılıkların öne çıkması, küresel anlamda devlet egemenliğindeki azalmanın yerini dolduran bir güç olarak görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle, politik küreselleşme sürecinde görülen dirençler, kültürel küreselleşme sürecinde çatışmaya dönüşmüş görünmektedir. Bu çatışmalar, ulus devlette görülen zayıflamalar paralelinde öne çıkan yerel ve geleneksel değerlerin küresel olarak algılanması sürecinde oluşmaktadır.

Diğer taraftan, bireyi öne çıkaran gelişmeler yeni iletişim olanakları sayesinde birbirleriyle iletişim içinde olan bireyler, gruplar ve toplumlar oluşumuna hizmet etmektedir. Ulusal sınırların önemsizleştiği süreçte oluşturulan ortak değerlerde batı kaynaklı yaşam biçimlerinin egemen olduğu görülmektedir.

İzleyen bölümde çatışmaların temelinde olan yerel ve geleneksel değerler ile ortak değer oluşum süreçleri ele alınacaktır.

1.3.3.1. Güçlenen Yerel ve Geleneksel Değerler

Yerel ve geleneksel değerlerin daha fazla algılanmakla birlikte zayıfladığı düşünülen süreci başlatan en önemli dinamik, iletişim alanındaki gelişmelerdir. Kültür küresel düzeyde homojenleşirken, buna tepki olarak yerel kültürlerin güçlenmesinin eşzamanlı gerçekleştiğini ileri sürülmektedir. Teknoloji bir yandan yerel kültürleri tehdit ederken bir yandan da onlara kendi kültürel iletişim ve bilgi ağlarını kurma olanağı sunmaktadır. Bu şekilde yerel kültürler canlanıp

---

⁹⁵ Robertson, ss. 278, 282

dinamizmlerini artırabilmekte, dinsel ve geleneksel değerlere dönüşebilmekte ve yeniden şekillenen toplumun öteki yüzü olarak belirlemektedirler.⁹⁶

Yerelleşme hareketi olarak ifade edilen bu süreç, ekonomik ve sosyal işlevleri azalan ulus-devletin varlığını ulusal kültüre dayandırması nedeniyle, oluşan baskıya karşı bir tepkiye ve küresel kapitalizmin dayatmış olduğu tek tip tüketim modeli üzerine kurulu ahlak ve kimliğin reddine dayandırılmaktadır. Liberal kapitalist küreselleşme ile dayatılan bireyselleşme ideali çerçevesinde, kimliğin aslında bir farklılıktan doğduğu ve bir grup niteliğinden ortaya çıktığı varsayılır ise, birey kendisini ulusal kimliğe yabancı hissetmekte, daha çok yerel merkezli etnik ve dini kültürel öğelere dayanarak yeni bir kimlik arayışına girmektedir.⁹⁷ Tepkisel olarak, yeni kimlik arayışıyla güçlenen farklılıklar aşırı dincilik ve etnik milliyetçiliği öne çıkarmaktadır. Bu da, Yugoslavya örneğinde olduğu gibi, ciddi sorunlar ve/veya savaşlar üretebilmektedir.

1.3.3.1.1. Dini Sistemler ve Köktendincilik

Robertson, her dünya dininin, değişen açıklık derecelerinde “tek dünya” imgeleri oluşturduğunu vurgulamakla birlikte, siyasal ve dinsel kökenleri arayışının - toplum kimliğini açıklama girişimi olarak köktencilik şeklinde-, dini küreselleşme karşıtı bir duruş almaya zorladığını düşünmektedir.⁹⁸

Dini açıdan küreselleşmeye karşı oluşan en önemli tepki, köktendinciliğin (aşırı dincilik) tüm dünyada yayılması olmuştur. Lehner köktendincilik ve etnik milliyetçiliğin post-modernliğin farklılaştırıcı eğilimine karşı ortaya çıktığını iddia etmekte ve bunları, değer odaklı, anti modern, belirli bir mutlak değerler dizisine bağlı olarak yaşamın tüm alanlarını yeniden düzenleme amacını güden toplumsal kültürel bir hareket olarak tanımlamaktadır.⁹⁹ Ayrıca modernlik karşıtı bir reaksiyonun küresel iddiaları olacağını ve küreselleşme karşıtı hareketlerde olduğu gibi, aşırı dinciliğin evrensel sorunları çözmeye teşebbüs ettiğini ifade etmiştir. Tüm

⁹⁶ H.Ömer Köse, “Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü”, **Sayıştay Dergisi**, Ankara, Sayı 49, Nisan Haziran 2003, s. 13.

⁹⁷ Ateş, s. 33.

⁹⁸ Robertson, s. 283.

⁹⁹ Robertson, s. 274.

dinler aynı derecede sistematik bir üslupla, dünyevi küreselleşme karşıtlarının ilgilenmediği manevi konulara, evrensel birlik, küresel dini özgürlük ve insanlığın çıkarlarını ifade konularına çağrı yapmaktadır. Görünen şekilde küreselleşmenin reddi daha yenilikçi bir yapılanma şeklindedir.¹⁰⁰ Amerika’da New Christian Right, İslam dünyasında İran, Pakistan ve Malezya’daki İslam Cumhuriyetleri ile Orta Doğu’daki Müslüman Kardeşler ve Hizbullah hareketleri, Japonya’da Soka Gakkai hareketi giderek yayılan köktendinciliğin örnekleri olarak gösterilebilir.

Bu paralelde, dini sistemlerin evrensel talepleri ve bu yöndeki çabaları kaçınılmaz bir biçimde dinin politize edilmesine neden olmuştur. Bu durumun en güçlü şekilde din ve politikanın tarihsel açıdan yakın ilişkide olduğu İslam Ülkelerinde görüldüğü söylenebilir.

1.3.3.1.2. Etnik Milliyetçilik

Waters’a göre etnik ayırım ve ulus arasındaki bağ, yükselen politik sınıflar tarafından feodal otarşi yerine arayışlar sonucu kurulmuştur. Bu bağın kurulmasında, 18. yüzyılın sonundan itibaren dünyanın birçok yerinde, özellikle Avrupa’da, ulusal farkındalığı yeni bir politik organizasyon olan, ulus devlet lehine arttıran özel çabalar etkili olmuştur. Bu milliyetçilik Hobsbawn’a (1992) göre, insan (ortak kimlik), devlet (politik sistem), millet (topluluk) ve yönetim (idare) referans noktaları arasında bir paralellik bulmayı amaçlamaktadır. Ancak, bu ulus devlet paralelinde oluşan milliyetçilik ideolojik karakterdedir. Çünkü, dünya üzerinde belli sınırlar içinde bu referans noktaları açısından homojen olan ulus devletlerin sayısı oldukça azdır.¹⁰¹

Kazgan’a göre, Avrupa’nın kurumsallaştırdığı ulus-devlet modeli 1970’li yıllara ortasına kadar temel niteliği bozulmadan, daha sosyal nitelikli bir kimlik kazanarak gelmiştir. Ancak, küreselleşme süreci içerisinde ulus-devletin işlevlerini kaybetmesi, farklı toplumsal grupları bir arada tutan işlevinin de azalmasına yol

---

¹⁰⁰ Frank J. Lechner, “Rejections of Globalization and Their Directions”, **Association for the Sociology of Religion** meeting, Chicago, 2002, s. 24.

¹⁰¹ Waters, s. 134.

açarak alt kimliklerin öne çıkmasına neden olmuştur.¹⁰² Robertson ise, toplumlararası sistemin küçülmesinin dinin yanı sıra siyasal açıdan kökenleri arayışa yol açtığını ileri sürmektedir.¹⁰³

Arnason (1990), Hall (1992)¹⁰⁴ bu sürecin etnik ayırım ve milli birlik üzerindeki etkilerini aşağıdaki şekilde analiz etmişlerdir;

- ✓ Küreselleşme, homojenleştirme olduğu kadar farklılaştırma süreci olduğundan, kültürel alanların değerini ve yerel becerileri kabul ederek dünyayı çoğullandırır.
- ✓ Ulus ve devlet arasındaki varsayılan bağı, karışmış olan etnik azınlıkları ortaya çıkararak ve daha önceki devlet sınırlarında ulusların oluşumuna izin vererek zayıflatır. Bu durum azınlıkların konfederasyonu olarak kurulan devletler için geçerlidir. Hall(1992) küçük devletlerin kurulmasını, devlet bazında küresel bir uluslar organizasyonundan çok, küresel anlamda politik ve ekonomik bir organizasyon, yerel anlamda kimlik ve kültür organizasyonuna doğru bir eğilim olan ulusüstü (supranationalism) ve ulusaltı (infranationalism) bir hareket olarak görmektedir.
- ✓ Merkezi çevreye taşır. Küreselleşme batı modernizasyonu içinde doğduğundan, kültürlerle çevredeki yeni etnik kimliklerle ilgili imkanları tanıtır. Araçları medya ve turizmdir.
- ✓ Aynı zamanda çevreyi de merkeze taşır. Buradaki araç nispi olarak daha avantajlı bir bölgeye yapılan ekonomik göçlerdir. Böylece, önceden homojen olan ulus devletler çok kültürlülüğe doğru yönelmişlerdir.

Ekonomik entegrasyonun arttığı ve politik uygulamalar arasındaki bağı kuvvetlendiği süreç içinde, etnik kimliğin yükselmesi küreselleşme karşıtı olarak algılanmakla birlikte, küreselleşmenin gerektirdiği bağlılık ve etnik çoğulculuğun artmasına hizmet ettiği de görülmektedir.

---

¹⁰² Kazgan, Küreselleşme, s. 244.

¹⁰³ Robertson, s. 282.

¹⁰⁴ Waters, s. 136.

1.3.3.2. Kültürel Alanda Ortak Değer Oluşum Süreçleri

Yeni iletişim biçimlerinin temel özelliği, bütün kültürel ifadeleri kapsamı ve aktarmasıdır. Kültür ifadelerinin birçoğunun, dijitalleşmiş elektronik üretime, dağıtımına ve sinyal alışverişine dayalı bütünleşmiş bir iletişim sistemine dahil edilmesinin toplumsal oluşumlar, süreçler üzerinde ciddi etkileri vardır.¹⁰⁵ Bu nedenle, “küresel kitle iletişiminin bir sonucu olarak yerel kültürlerin evrensel bir kültüre doğru dönüşümleri kaçınılmaz olmaktadır.”¹⁰⁶

Evrensel bir kültüre dönüşümde öne çıkan bireysellik, ulusal sınırları aşarak ortak değerler yaratmaktadır. Ancak, kitle iletişim araçlarında egemen olan batı kültürünün yerel kültürleri tehdit eden yayılımı küreselleşme karşıtlarının en önemli tezlerinden biridir. Bu nedenle, ortak değer oluşum süreçlerinde analiz edilen tüketici egemenliği ve kitle iletişiminin ortaya çıkardığı model toplumda egemen batı kültürünün etkileri görülmektedir. Bunlar izleyen bölümde incelenmiştir.

1.3.3.2.1. Tüketici Egemenliği

Tüketici egemenliği, tüketicilerin tercihleriyle piyasada belirleyici ve yönlendirici olmasını ifade etmektedir. Ancak, Amerikan kaynaklarının, televizyon programları, filmler, reklamlar ve çeşitli elektronik iletişim biçimlerinin üretim ve dağıtımına sahip olması tüketicilerin tercihlerinin bu kültürün yaşam biçimini yansıtacak şekilde oluşmasına hizmet ettiğinden, tüketici egemenliğinin Amerikanlaşma veya Batılı kültürel emperyalizm yayılımı olarak algılanmasına yol açmıştır. Tüketici egemenliği, bu değişimin yerel/ulusal kültürleri yok ettiği iddiasında olan küreselleşme karşıtları tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Tüketim kültüründe tüketim, kimliğin kaynağı ve kendini ifade etme biçimi olmuştur. Bu durum değer, üretim ve kullanım açısından değil mübadele açısından takdir edildiği, materyal olan ve materyal olmayan (akrabalık, sevgi, sanat ve akıl gibi) objelerin metalaştırılmasını ifade eder. Reklam ve kitle iletişiminin taklit etkileri sonucu oluşan, post-modern tüketim kültürü, tüketimin marka isimler olarak bilinen özel anlamlarla farklılaştığı ve ürünler arasındaki çok küçük farklar ve küçük

---

¹⁰⁵ Castells, ss. 499-500.

¹⁰⁶ Köse, s. 12.

değişimlerin talepte çeşitliliği belirlediği aşırı metalaştırma sürecidir.¹⁰⁷ Metalaşma ise üretimin tüketim için değil, değişim için yapılması anlamına gelmektedir ve burada üretilen malın kullanım değeri ile değişim değerinin üst üste ve iç içe geçmesi söz konusudur.¹⁰⁸

Tüketici egemenliği homojenleştiren bir süreç olarak, reklamlar, sinema filmleri ve kitle iletişim araçları kanalıyla seçimleri sınırsızlaştırmakla birlikte, dil, din, ırk vb. farkların etkisi olmaksızın ortak bireysel tercihler oluşturmaktadır.

1.3.3.2.2. İletişim Teknolojileri ve Model Topluluk

Küreselleşme sürecine önemli katkı sağlayan gelişmelerden biri teknolojiadaki ilerlemelerdir. 19. yüzyılda ulaştırma alanındaki teknolojik gelişmeler kültürler arasındaki bağları artırırken, 20. yüzyılda ileri iletişim teknolojileri kullanan medya, “gündelik yaşamda kullandığımız bilginin büyük bölümünü sağladığından”¹⁰⁹ küreselleşmenin sembolik olarak şekillenmesini de sağlamıştır.

Küreselleşme açısından iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin üç ana etkisi vardır; *Birincisi*, haberler, eğlence programları, spor ve reklamlar kanalı ile dağıtım ağına egemen batılı kaynaklar ile “tüketim fikri kültürü” ihraç edilmiştir. Örneğin, reklamlar evrensel temalar kullanarak idealize edilen batılı hayat tarzlarını göstererek ürün sattırmaktadırlar. *İkincisi*, kültürel akımlar yeni ulusları kültürel emperyalizm ağına çektiği gibi, iletişim teknolojileri aracılığıyla bu ağın içindeki sınırları yok etmekte ve bağlanmasına yardımcı olmaktadır. Örneğin uydu haberleşmesi, radyo dalgaları üzerindeki milli egemenliğe izin vermemektedir. Ayrıca uydu yayınları İngilizce'nin küresel haberleşme dili olmasına hizmet etmiştir. *Üçüncüsü*, kitle iletişimi insan ilişkilerini sembollere dönüştürdükçe, uzak mesafeler arasındaki insanları birbirine bağlamaktadır. Bu sürecin etkinliği artıkça, daha önce karşılaşmamış olan insanlar arasında çıkar toplulukları oluşturabilir. Bu topluluklar, davranış örnekleri kitle iletişim araçları tarafından verildiği için, model topluluklar olarak adlandırılırlar.¹¹⁰

¹⁰⁷ Waters, s. 140.

¹⁰⁸ Gencay Şaylan, **Postmodernizm**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 130.

¹⁰⁹ Giddens, s. 421.

¹¹⁰ Waters, ss. 149-150.

1.4. Küreselleşme Düzeyinin Ölçümü

20. yüzyılın son çeyreğinde toplumsal alanlarda görülen değişimlerin küreselleşme adı altında, ortak bir olgu etrafında değerlendirilmesi, sürecin ülkelerarasında karşılaştırmalı olarak analiz edilmesine imkan veren çeşitli göstergelerin oluşturulmasına neden olmuştur. Küreselleşme sürecinde özellikle ekonomik alanda uygulanan liberal politikaların ülkelerin ekonomik performanslarıyla olan ilişkilerinin ortaya konulması amacını taşıyan küreselleşme göstergeleri, sürecin daha fazla entegrasyon veya bağlılık anlamı kazanmasıyla hem çeşitlenmiş hem de diğer toplumsal alanlardaki değişimleri içerecek şekilde, küreselleşmenin tüm boyutlarıyla, bir bütün olarak değerlendirilmesi gereğini de doğurmuştur. Küreselleşmenin bütüncül açıdan değerlendirilebilmesi için küreselleşme endeksi oluşturulması, ülkelerin hem süreç içinde gelişmelerinin izlenmesine hem de ülkeler arasında karşılaştırmalar yapılmasına imkan vermiştir.

Yapılan çalışmalarda, küreselleşmenin boyutlarında ele aldığımız gelişmelerin çoğunun küreselleşme endekslerine yansıtıldığı görülmektedir. Örneğin, ekonomik alanda kullanılan küreselleşme göstergeleri ağırlıklı olarak, aynı zamanda ekonomik küreselleşmenin araçlarından olan, dış ticaret, yabancıların doğrudan yatırımları ile portföy yatırımlarını içermektedir. Politik açıdan küreselleşme göstergelerinde ülkelerin uluslararası organizasyonlara katılımı ön plana çıkmaktadır. Kültürel açıdan görülen değişimler küreselleşme göstergelerine internet kullanımı ve turizm gibi bireylerin sınır ötesi kültürel paylaşımları olarak yansımış görünmektedir.

Bu konuda yapılan çalışmalar arasında, ilk defa 2001 yılında A.T. Kearney Danışmanlık Firması tarafından oluşturulan küreselleşme endeksi, ağırlıklandırma metodolojisi açısından oldukça fazla eleştiri almasına rağmen, yaygın bir şekilde referans alınan bir çalışma olmuştur. Bu çalışmada, küreselleşme endeksi oluşumunda kullanılan göstergelerden bazılarında –dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar- daha fazla ağırlık verilmiş ve farklı veri setleri normalleştirilmiştir. Ekonomik entegrasyon verileri GSYİH'nın yüzdesi olarak alınırken, turist sayıları ve

internet kullanımı nüfus ile ilişkilendirilmiştir. Kearney küreselleşme endeksine giren göstergeleri dört kategoriye ayırmıştır. Bunlar;¹¹¹

- 1) Ekonomik Entegrasyon; Dış ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar ile portföy yatırımları akımı, gelirler ve giderler,
- 2) Politik Bağlılık; Uluslararası organizasyonlara üyelik, ülkenin katıldığı birleşmiş milletler güvenlik konseyi görevleri, yabancı elçilikler,
- 3) Teknoloji; İnternet kullanıcıları ve internet sunucu sayısı,
- 4) Kişisel Bağlantılar; Uluslararası seyahat ve turizm, uluslararası telefon trafiği, sınır ötesi transferlerdir.

Lockwood tarafından yapılan çalışmada, Kearney'in endeks göstergeleri kullanılmakla birlikte, göstergelerin ağırlıklandırılması ve normalleştirilmesi¹¹² metodolojisi eleştirilmiştir. Endeks, Lockwood tarafından yapılan metodoloji ile yeniden hesaplanmış ve ülke sıralamalarında değişimlerin olduğu görülmüştür.¹¹³

Andersen ve Herbertsson tarafından yapılan çalışmada ise, küreselleşme göstergeleri farklı kategorilere ayrılmadan –ekonomi ağırlıklı- aşağıdaki gibi belirlenmiştir. Ayrıca, yapılan bu endeksin daha güvenilir bir dışa açıklık göstergesi olarak kullanılabilmesi ileri sürülmüştür.¹¹⁴

- ✓ Alternatif yabancı paraları kullanma özgürlüğü,
- ✓ Sermaye ve finans piyasalarında işlem yapma özgürlüğü,
- ✓ Serbest dış ticaret,
- ✓ Brüt özel sermaye akımı (% GSYİH),
- ✓ İhracat ve ithalat miktarı (% GSYİH),
- ✓ Faktör gelirleri (% GSYİH),

---

¹¹¹ A.T. Kearney Inc., “Measuring Globalization: Who’s Up, Who’s Down?”, **Foreign Policy Magazine**, Jan-Feb 2003, ss. 62-63.

¹¹² **Normalleştirme**= serilerin aynı ölçeğe getirilmesi.

¹¹³ Ben Lockwood, “How Robust is the Foreign Policy/Kearney Index of Globalisation”, **The University of Warwick - Centre for the Study of Globalization Regionalization**, Working Paper, Ağustos 2001, ss. 3-5.

¹¹⁴ Torben M. Andersen, Tryggvi Thor Herbertsson, “Measuring Globalization”, **The Institute for Study of Labor Discussion Paper, Bonn**, 2003, No: 817, ss. 8-9.

- ✓ Faktör giderleri (% GSYİH),
- ✓ Dış ticaret hadlerinde değişim,
- ✓ Doğrudan yabancı sermaye akımı (% GSYİH).

Martens ve Raza tarafından yapılan Maastricht Küreselleşme Endeksinin son revizyonunda ise bazı yeni göstergelerin kullanıldığı görülmektedir. Endekse dahil edilen yeni göstergeler, organize şiddet kategorisi altında dış ticaret içinde konvansiyonel silahlara yapılan askeri harcamaların payı ile çevre kategorisi altında küresel ekolojik açığı gösteren ekolojik ayak izi¹¹⁵ göstergeleridir.¹¹⁶ Ayrıca, bu çalışmada ilk defa küreselleşme karşıtlarının görüşlerinin de endeks oluşumunda dikkate alınması gerektiği ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından oluşturulan İnsani Gelişme Endeksi gibi çözümlerin küreselleşme ölçümlerine dahil edilebileceği ifade edilmiştir. Ancak, bu yeni çözümün revize edilen küreselleşme endeksine dahil edilmediği görülmektedir. Bununla birlikte, küresel barış ve çevre gibi sorunlara dikkat çekilerek sürecin olumsuz etkilerinin ortaya konulması açısından, bu göstergelerin küreselleşme endeksine dahil edilmesi önemli bir adımdır.

2005 yılında Bobek tarafından yapılan çalışmada ise, küreselleşme göstergeleri büyüme ile ilişkilendirilerek, yedi ana kategori altında seksen üç gösterge kullanılarak küreselleşme endeksi hesaplanmıştır. Çalışmada yer alan yedi ana küreselleşme göstergesi kategorileri şunlardır;¹¹⁷

- ✓ Üretken kaynaklar,
- ✓ Teknoloji,
- ✓ Organizasyonel düzenlemeler,
- ✓ Ürün piyasası özellikleri,
- ✓ Uluslararası ticari faaliyetler,

---

¹¹⁵ **Ekolojik Ayak İzi (Ecological Footprint / eco-footprint)**, tüketilen tüm doğal kaynakların üretilmesi için gereken toprak alanını gösteren bir ölçüdür. Bir eko-ayakizi, tükettiğimiz tüm enerji, su, madde, ürün ve hizmetleri üretmek için ihtiyacımız olan kara ve denizin ölçümüdür. Bu ölçümde önemli olan, bildiğimiz gibi sınırlı olan doğanın kaynaklarıyla bu yükü desteklemeyi sürdürüp sürdürmeyeceğinin değerlendirilmesidir.

¹¹⁶ Pim Martens, Mohsin Raza, "An Updated Maastricht Globalisation Index", **International Centre for Integrated and Sustainable Development Universiteit Maastricht**, 2008, s. 7.

¹¹⁷ Vito Bobek, Romana Korez Vide, "The Signification and the Feasibility of Measuring Globalization of Economy", **The Emerald Research UK**, 2005-105/ 5, ss. 597-598.

- ✓ Kurumsal çerçeve,
- ✓ Devletin rolü.

Büyüme ve küreselleşme süreci ilişkisini küreselleşmenin tüm boyutlarıyla ortaya koymak amacıyla Dreher tarafından yapılan bir başka çalışmada¹¹⁸, küreselleşme endeksi üç ana kategori altında, toplam 23 değişken kullanılarak oluşturulmuştur. Üç ana kategorinin açıklaması şöyledir;

- ✓ Ekonomik küreselleşme; sınır ötesi mal, hizmet ve sermaye akımlarının yanısıra bu akımları ilgilendiren kısıtlamalar,
- ✓ Politik küreselleşme; devletin politikalarının yayılımı,
- ✓ Sosyal küreselleşme; fikirler, bilgiler, imaj ve kişilerin dağılımı.

Çalışmada diğer endekslerden farklı olarak ekonomik küreselleşme endeksi iki alt endekse ayrılmıştır. Birinci alt endeks dış ticaret ve sermaye akımlarından oluşurken, ikinci alt endeks uluslararası ticareti kısıtlayan yada engelleyen göstergelerden oluşturulmuştur. Ayrıca, diğer endekslerde teknolojik ve kültürel küreselleşme olarak ayrılan kategoriler, sosyal küreselleşme olarak tek başlık altında toplanmıştır. Dreher tarafından kullanılan ekonomik, politik ve sosyal küreselleşme endeksini oluşturan göstergeler aşağıdaki gibidir;

A. Ekonomik Küreselleşme

(i) Akımlar

- Dış Ticaret (GSYİH'nın %'si)
- Doğrudan yabancı yatırım (GSYİH'nın %'si)
- Portföy yatırımları (GSYİH'nın %'si)
- Yabancı uyrukluların gelirleri (GSYİH'nın %'si)

(ii) Kısıtlamalar

- Gizli ithalat engelleri
- Ortalama tarife oranı
- Uluslararası ticaret üzerindeki vergiler (toplam gelirin %'si olarak)
- Sermaye hesabı kontrolleri

---

¹¹⁸ Axel Dreher, "Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization", *Applied Economics*, London, 2006 - 38, ss. 1092-1094.

B. Politik Küreselleşme

Ülke içindeki yabancı elçilikler
Uluslararası organizasyonlara üyelik
Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi görevlerine katılım

C. Sosyal Küreselleşme

(i) Kişisel bağlantı verileri

Yurtdışı telefon trafiği
Transferler (GSYİH'nın %'si)
Uluslararası turizm
ABD'ye ortalama telefon maliyeti
Yabancı nüfusun toplam nüfus içindeki payı

(ii) Bilgi akışı verileri

Telefon anahatları (her 1000 kişiye)
İnternet sunucusu (kişi başına)
İnternet kullanıcısı (nüfusun %'si)
Kablolu televizyon (her 1000 kişiye)
Günlük gazete (her 1000 kişiye)
Radyolar (her 1000 kişiye)

(iii) Kültürel yakınlık verileri

McDonald restoranları sayısı

Küreselleşme düzeyinin ölçülebilmesi amacıyla oluşturulan endekslerin, sürecin bütüncül değerlendirmesine ilişkin göstergelerin elde edilebilmesine paralel olarak arttığı ve çeşitlendiği gözlenmektedir.

1.5. Küreselleşme Sürecine İlişkin Genel Değerlendirme

Küreselleşme sürecinin başlangıcı teorisyenlerin iddia ettiği gibi, 16.yüzyıla kadar geri götürebilir. Ancak, literatürde küreselleşme sözcüğünün kullanımının 20. yüzyılın son çeyreğinde, hatta 1980'li yılların ikinci yarısında yoğunluk kazandığı görülmektedir. Teknolojik gelişmeler ve uygulanan liberal politikalar paralelinde mal, para ve emek akımlarının hızlanması, sürecin geçmiş ile bağlantısının kurulmasına imkan verirken, ekonomik alanda yaşanan değişimlerden etkilenen politik ve kültürel alanlar küreselleşmenin, toplumsal alanların bütününe şekillendiren yeni bir süreç olarak algılanmasına neden olmuştur. Politik açıdan ulusüstü kurumsallaşma ile devletin değişen rolü ve sınırlanan ulusal egemenlik alanı, kültürel açıdan iletişim teknolojilerinin gelişimi ile kültürler arası bağlantıların

ve bir o kadar da çatışmaların artması, politik ve kültürel alanlarda yaşanan önemli gelişmeler olarak öne çıkmıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda ekonomik alanı etkileyerek, sürecin tüm toplumsal alanlarda yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Bu nedenle toplumsal alanlar arasında karşılıklı, dönüşlü sürekli bir etkileşim ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal sorunların (ekonomik, politik veya kültürel) giderek küresel olarak algılandığı bir düzende, bu sorunlara ulusüstü kurumsallaşma ile çözümler bulunacağı, süreci olumlu olarak değerlendiren küreselleşme taraftarlarının en önemli tezidir. Ancak, küreselleşme sürecinin karşıtları ise ulusüstü kurumsallaşmanın çözümler üretmede yetersiz kaldığını, zaman zaman çözüm üretmekten çok sorunun bir parçası haline geldiğini düşünmektedirler. Süreç içinde etnik çoğulculuk anlayışının savaflara, öne çıkan dini değerlerin köktencilige, devletin rolünde değişim ve egemenlik alanının daralmasının politikaların etkinliğinin kaybolmasına ve gelir dağılımında eşitsizliğin artmasına yol açmış olması, karşıtların tezlerini güçlendirmiştir.

Ekonomik alanda önemli bir sorun olarak geniş kabul gören, ülkeler arasındaki gelir dağılımında eşitsizliğin artışı, son küreselleşme sürecine özgü yeni bir olgu değildir. Bununla birlikte, neo-liberal politikaların ilk uygulamalarının görüldüğü 1970’li yılların ortalarından itibaren, gelişmiş Batı ile dünyanın geri kalanı arasındaki gelir farklılığının daha da açılmış olduğu görülmektedir. Bu dönemde hem üretilen hasıla, hem de bu paralelde kişi başına düşen gelir açısından önemli artışlar görülmesine rağmen gelişmekte olan ülkeler, süreç içinde aradaki farkın açılmasını engelleyememişlerdir. Birleşmiş Milletlerin, Ekonomik ve Sosyal Konseyinin hazırladığı (World Economics and Social Survey) 2006 raporuna göre, 1980 ve 1990’lar boyunca milli gelirler arasında yakınlaşma oldukça az sayıda ülke arasında meydana gelmiş ve bu gelişme iddia edilen aksine, ticaretini ve finansal sistemini küresel sisteme açan ülkeler yerine, bu yöndeki reformlara daha kuşkuyla yaklaşan ülkelerde gerçekleşmiştir. Bu eşitsizliğin oluşumunda, son elli yılda endüstrileşmiş ülkelerin gelir düzeylerinin istikrarlı bir şekilde yükselmesi, buna karşın gelişmekte olan ülkelerde, özellikle 1970’li yıllardan bu yana görülen durgunluk ve volatilitenin istikrarsız bir büyümeye yol açması etkili olmuştur. Hatta Çin ve Hindistan gibi son

dönemde istikrarlı bir büyüme gösteren ve dünya nüfusunun neredeyse yarısını oluşturan iki ülke dahil edilmeden yapılan çalışmalarda, küresel eşitsizliğin daha da yüksek çıktığı görülmüştür.¹¹⁹

Küreselleşme sürecini analiz eden teorisyenlerine göre ülkelerarası eşit olmayan gelişme sürecinin kökleri oldukça eskidir. Örneğin, I.Wallerstein sanayileşmiş bir merkezle daha az gelişmiş çevre arasındaki bölünmenin onsekizinci yüzyıl sonunda İngiltere'deki ilk sanayi devriminden bu yana, yani iki yüzyılı aşan bir süreden beri, dünya ekonomisinin temel özelliği haline geldiğini belirtmektedir.¹²⁰ Ekonomi yazınında ise, bu yaklaşımın merkez-çevre ilişkisine uygun olarak, merkez ile çevre arasındaki eşitsiz gelişmenin yada çevrenin geri kalmışlığının nedeni, bağımlılık okulu teorisyenleri tarafından geri kalmış ülkelerin gelişmiş ülkelerle olan ilişkisine dayandırılmıştır. Geri kalmışlığın nedenini geri kalmış ülkelerin dışında arayan bu okulunun önde gelen teorisyenlerinden Andre Gunder Frank'a göre, geri kalmışlık başlangıç evresi değildir, bu durum küresel süreçte sistematik olarak oluşturulmaktadır. Bu konuda ilk teorisyenlerinden Raul Prebisch ise, neo-klasik okula dayanan neo-liberal politikaların içinde zımnen kabul edilen, ülkelerin mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu, yani en ucuza ürettikleri mal ve hizmetlerde uzmanlaşacakları tezine karşı çıkararak, geri kalmışlığın nedeninin serbest dış ticaret olduğunu söylemiştir. Gelişmiş ülkelerin endüstriyel ürünler, geri kalmış ülkelerin hammadde üretiminde uzmanlaşmaları şeklindeki uluslararası işbölümü geri kalmışlığın en önemli nedenidir.¹²¹ Geri kalmış ülkelerin ihraç ettikleri ürünlerin dış ticaret hadlerinin aleyhte gelişimi eşitsiz gelişmenin nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Bhagwati ise daha ileri giderek, bu durumun, yani dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine dönmesinin, büyümenin sağladığı gelir artışından daha fazla gelir kaybına uğratması halinde ülkeyi yoksullaştıran bir sürece sokabileceğini ileri sürmüştür.¹²²

---

¹¹⁹ Birleşmiş Millet Ekonomik ve Sosyal Konsey, World Economic and Social Survey 2006, Chapter 1, s.1

¹²⁰ Rhys Jenkins, "Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi", **Kalkınma İktisadi Yükseliş ve Gerilemesi**, Der. Fikret Şenses, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 211.

¹²¹ Dhammika Herath, "Development Discourse of Globalist and Dependency Theorist", **Third World Quarterly**, Vol. 29, No. 4, 2008, s. 821-822.

¹²² Sadık Acar, **Uluslararası Reel Ticaret: Teori, Politika**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2000, s. 194.

Yaşanan son küreselleşme sürecinde, değişen uluslararası işbölümüne rağmen süregelen eşitsiz gelişim, -gelişmekte olan ülkelerin daha fazla mamul mal üreticisi/ihracatçısı haline gelmesi- bağımlılık okulu teorisyenlerinden Samir Amin tarafından şöyle yorumlanmıştır; Eşitsiz gelişimin kökeninde yatan, eşitsiz değişimdir. Emek hareketlerinin sınırlandırıldığı süreçte, eşitsiz değişim, emeğe ödenen ücretler arasındaki fark üretkenlikler arasındaki farktan daha büyük olduğunda gerçekleşmektedir. Ancak, bu karşılaştırmanın yapılabilmesi için ücret mallarının¹²³ uluslararası mallar olması gerekmektedir. Üretilen malların uluslararası kapitalist pazarlar için tasarlanmış olması yeterlidir. Bir saatlik emek bütün ülkelerde aynı değeri yaratırsa ve bu ülkelerden birindeki işgücü daha düşük bir değere (ücret) sahipse, artı değer oranı zorunlu olarak yüksek olur. Bu çerçevede Amin, üçüncü küreselleşme sürecinin ayrılan en önemli özelliğinin, bu yeni uluslararası eşitsiz işbölümü olduğunu, sürecin eşitsiz gelişimi yeniden ürettiğini iddia etmektedir. Paradoksal değişen dünya ticaret yapısı sonucu, azgelişmiş ülkeler sınai ürün ihracatçısı ve besin maddeleri ithalatçısı olmuşlardır.¹²⁴ Castells ise, üretimde bilgi bileşeninin katma değer anlamında belirleyici hale gelmesinin, bu geleneksel ticari dengesizliğe yeni bir dengesizlik eklediğini ileri sürmektedir.¹²⁵

Küreselleşme sürecini sorgulayan ve küreselleşme sürecinin yönetiminde sorunlar olduğunu kabul eden Hirst ve Thompson'a göre ise, uluslararası ticaret sonucu bazı ülkeler önemli oranda servete sahip olurken, bazı ülkeler marjinalleşmiştir. Uluslararasılaşma güney kuzey ayrımını ortadan kaldırmamış, ayrıca kazananlar ve kaybedenler yaratmıştır.¹²⁶ Diğer küreselleşme süreçlerinden farklı olarak, son dönemde küresel anlamda kazananlar ve kaybedenler oluşmuştur. Yani küreselleşmenin kazanan ve kaybedenleri sadece ülkelerarasında değil ülkeler içinde de yaratılmıştır. Amin, çevre sermayesinin merkeze mamul ürünler ihracında düşük ücret avantajından yararlanarak çevre içinde eşitsiz gelişime yol açtığını ileri sürmektedir.¹²⁷

---

¹²³ **Ücret malları**=Gıda ve yarı dayanıksız tüketim malları.

¹²⁴ Samir Amin, **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme**, Çev. Semih Lim, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 230, 260, 266, 278.

¹²⁵ Castells, s. 136.

¹²⁶ Hirst ve Thompson, s. 100.

¹²⁷ Amin, s. 280.

Harvey ise, hem sermayenin hem de metaların küresel piyasaya açılmasının, diğer ülkelerin önce fazla sermayeyi emen sonra da üreten ülkeler olarak küresel ekonomiye girmelerine olanak sağladığını, sürecin alt –emperyalizmin yükselişi olarak görülebileceğini öne sürerek, oluşan sermaye birikiminin etkili oldukları bölgesel alanları tanımlayarak sahip oldukları fazla sermaye için maddi olanaklar yaratmaya yönelik sistematik yollar araştırdığını vurgulamıştır.¹²⁸

Küreselleşme karşıtlarının iddiaları, küreselleşme taraftarlarının sürecin yönetişiminde gördüğü problemler, nasıl bir küreselleşme olması gerektiği yönünde çalışmaların artmasına yol açmıştır. Nasıl bir küreselleşme olması gerektiği ise, Goklany'nin ifadesinde anlam kazanmış görünmektedir; ***Küreselleşme sürecinde önemli olan, sürecin refah düzeyini artırıp artırmadığı ve eğer refah düzeyinde eşitsizlik artıyor ise, zenginlerin durumundaki iyileşmenin yoksulların daha da yoksullaşması pahasına olup olmadığıdır.***¹²⁹ Bu nedenle, sürecin eşitsiz gelişmeyi besleyen dinamiklerinin oluşumu ortaya konulmalı ve buna göre çözümler üretilmelidir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, gerek dinamikleri gerekse sonuçları açısından küreselleşmeye yönelik olarak yapılan farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Sürecin devam ediyor olması, bakış açısındaki paradigmat farklılıklar gibi bir çok faktör bu değerlendirmelerin farklı olmasına ortam hazırlamaktadır. Ancak, bu durum küreselleşmenin “kazananları” ve “kaybedenleri” olduğu yönünde bir görüş ileri sürülmesini engellememektedir. Böylesi bir yargı ise, küreselleşmenin “kazananları” tarafından yönlendirilen bir süreç olduğunu da akla getirmektedir.

Çalışmamızın izleyen bölümü, küreselleşmenin kazananlarının kaybedenlerinden hangi kanallarla kaynak transfer ettiğini ortaya koymaya yönelik olacaktır.

---

¹²⁸ David Harvey, “Baskı Rejimine Rıza Göstermek”, Çev. Münevver Çelik, **Conatus çeviri dergisi**, İstanbul, Ekim 2004, Sayı 2, s. 30.

¹²⁹ Indur M. Goklany, “The Globalization of Human Well-Being”, **Policy Analysis**, Cato Institute, August 22, 2002, No:447, s. 2.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE ÜLKELERARASI KAYNAK AKTARIM MEKANİZMALARI

2.1. Küreselleşme ve Kaynak Aktarımı

Küreselleşme sürecinde mal, hizmet, para, emek ve bilgi gibi akımlar açısından ülke sınırlarının önemini kaybetmesi ve bu paralelde devletin yada ulusun egemenlik alanı içinde sahip olduğu kaynakların, tüm dünya için kullanıma açılması muhtemel bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu şekilde kaynakların daha etkin kullanılacağı ve ülke gelişiminin hızlanacağı tezine dayanılarak uygulanan liberal politikalar, küreselleşme sürecinin en önemli aracıdır. Liberal politikaların olanak verdiği bu akımlar karşısında ülkelerin karşı karşıya kaldıkları sorunların çözümü de, yine bu politikalar çerçevesinde sunulmakta ve gelişmekte olan ülkelere büyümenin tek yolunun neo-liberal politikaların uygulanmasından geçtiği ileri sürülmektedir

Neo-liberalizm, 18 ve 19. yüzyılın klasik liberal iktisatçılara dayanan serbest piyasa öğretisinin günümüzde benimsenen karşılığıdır ve üç temel ögesi vardır.¹³⁰

- √ Neo-liberalizm, fiyat desteklerinin ve tavanlarının kaldırılmasıyla, serbest dış ticaretle, döviz kurlarının piyasada belirlenmesi vb. gibi yollarla, iktisadi yönetim alanında ve mal ve sermaye akımlarını yönlendirmede (devlete karşı) piyasaların rolünü artırır. Ekonomik kaynakların etkin kullanımı ve dağılımı piyasa aracılığı ile sağlanmaktadır.
- √ Özelleştirme ve piyasaların devlet müdahalesinden arındırılması vb. gibi yollarla, özel sektörün ve özel mülkiyetin rolünü ve kapsamını genişletir.
- √ Denk bütçe, işgücü piyasası esnekliği ve düşük enflasyon gibi yollarla, tek bir “iyi iktisat politikası” anlayışını teşvik eder.

1980 sonrası yaşanan küreselleşme sürecinde piyasaların rolünün artırılmasını amaçlayan ve yaygın uygulama alanı bulan neo-liberal politikaların belli başlıları,

---

¹³⁰ Chang ve Grabel, ss. 29-30.

sermaye hareketlerinin liberalizasyonu, dışa açılma, tarifelerde indirim, tarımsal sübvansiyonların kaldırılması, kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi, yabancı sermayenin teşviki, esnek istihdam politikaları, patent ve mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin düzenlemeler ile fiyat istikrarına odaklanan merkez bankalarının döviz kuru ve faiz politikalarıdır. Hem kaynakların etkin dağılımını hem de gelirin yaratım ve dağılım sürecini etkileyen bu politikalar, gelişmekte olan ülke ekonomilerini yeniden şekillendirmiştir.

Dışa açılma süreci olarak da değerlendirilen son küreselleşme döneminde, gelişmekte olan ülkeler önemli oranlarda gayrisafi milli hasıla artışı gerçekleştirmekle birlikte, bu durum, onların gelişmiş ülke ekonomilerine yaklaşmasını sağlamadığı gibi, küreselleşme sürecinde yaşanan yapısal dönüşüm gelişmiş ekonomilere bağımlılığı pekiştirmiş görünmektedir. Değişen uluslararası işbölümü sonucu gelişmekte olan ülkelerde, dış talebe bağlı, fiyat hareketlerine duyarlı, katma değeri düşük ve girdi bağımlılığı yüksek bir üretim yapısı oluşmuştur. İç tasarrufların yetersiz olduğu ülkelerde, bu üretim yapısı yeterli sermaye birikimi yaratamamakta ve dış kaynağa bağımlılığı pekiştirmektedir.

Talep ve kaynak açısından dışarıya bağımlı ekonomik yapı, yaratılan hasıla üzerinde etkili olan dışarıya kaynak aktarımına yol açmaktadır. Bu kaynak aktarımı, sömürge döneminde yaşanan doğal kaynak ve emek gücü transferinden farklı bir biçimde, 1980'li yıllardan günümüze, yine hegemonik güçlerin istedikleri doğrultuda oluşturulan neo-liberal politikalar çerçevesinde oluşmuştur.

Ülkeler arası kaynak aktarımı, bir ülkenin diğer ülkelerle yaptığı her türlü mal, hizmet, para (borç + yatırım) alış-verişlerinin bakiyesinin pozitif olması durumunda diğer ülkelere bu ülkeye, negatif olması durumunda ise bu ülkeden diğer ülkelere kaynak aktarımı olarak tanımlanabilir. Çalışmamıza esas aldığımız bu kaynak aktarım tanımının iki boyutu bulunmaktadır; Birincisi mal ve hizmet alış-verişlerine dayanak oluşturan üretim/ihracat yapısı yani üretimde küreselleşmenin neden olduğu kanal, ikincisi para alış-verişine dayanak teşkil eden sermaye hareketlerinin yani finansal küreselleşmenin neden olduğu kanaldır. Bu çerçevede

oluşan kaynak aktarım kanallarının analizinde, üretim ve finansal boyutta küreselleşmenin araçları aynı zamanda kaynak aktarım kanalları olarak değerlendirilmiştir.

Uluslararası finans literatüründe kaynak aktarımı olgusu, ağırlıklı olarak sayısal olarak ortaya konulabilen, sermaye hareketleri sonucu oluşan finansal/mali akım olarak değerlendirilmekte, değişen üretim/ihracat yapısının kaynak aktarımına yol açan boyutu vurgulanmamaktadır.

Bu anlayış çerçevesinde, 1994 yılında, Birleşmiş Milletler Teşkilatının bir organı olan Ekonomik ve Sosyal Konsey, ödemeler dengesini dayanak alan, finansal ve harcama esaslı olmak üzere iki ayrı kaynak transferi tanımı yapmıştır. Finansal esaslı kaynak transferleri, sermaye akımları ile bu akımlardan doğan yatırım gelirleri (giderleri) olarak tanımlanmıştır. Bu tanıma, rezerv varlıklardaki değişimler dahil edilmemekle birlikte, son dönemlerde yayınlanan raporlarda net finansal aktarım kalemleri arasında rezerv varlık hareketlerinin de yer aldığı görülmektedir. Harcama esaslı kaynak transferi ise, mal ve hizmetler için yurt dışına yapılan transferleri göstermektedir. Eğer ödemeler dengesi negatif bakiye veriyorsa (açık ise) kaynak aktarımı pozitif, pozitif bakiye veriyorsa (fazla ise) kaynak aktarımı negatif kabul edilmiştir.¹³¹ Bu kaynak transferi tanımına göre mal ve hizmet dengesi açığı yurt dışına değil yurt içine bir kaynak aktarımına yol açmaktadır. Kanımızca bu durum kaynak aktarımından ziyade net kaynak girişini veya çıkışını ifade etmektedir. Zira ödemeler dengesinin fazla veya açık vermesi belli bir dönem için muhasebe tekniği açısından bir sonucu işaret ederken, açık veya fazlanın kaynakları veya sonuçları açısından bir değerlendirmeye yeterince imkan vermemektedir.

Yine, Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından hazırlanan sürdürülebilir büyüme göstergelerinden olan net kaynak transferi/gayrisafi yurt içi hasıla göstergesinde, kaynak transferi sadece mali bir aktarım olarak görülmektedir. Net kaynak transferi IMF kredileri haricinde kullanılan uzun vadeli borçlanmalar ile borçlanma yaratmayan sermaye akımlarına yapılan ödemeler olarak tanımlanmıştır.

¹³¹ UN, Economic and Social Council, **Macroeconomic Policy Questions: Net Transfer of Resources Between Developing and Developed Countries**, A/49/309, August 1994, s. 24.

Borçlanma yaratmayan sermaye akımları, yabancı sermaye yatırımları (% 10 iştirakler dahil), portföy yatırımları ve hibelerden oluşmaktadır.¹³² Bu tür aktarımların yüksekliğinin sürdürülebilir bir büyüme için engel teşkil edeceğinin vurgulaması açısından bu rasyo önemli bir anlayış değişikliğine işaret etmektedir.

Boratav tarafından ortaya konulan kaynak aktarımı tanımı Birleşmiş Milletler uygulamasına paralellik arz etmektedir. Boratav'a göre, bir ülkenin dış dünya arasında net kaynak aktarımı, cari işlem dengesi rakamından faiz/kar gelir-gider toplamı çıkartılarak bulunulabilir. Eğer net sonuç eksi –negatif- ise dış dünyadan o ülkeye, pozitif ise o ülkeden dış dünyaya kaynak aktarımı yapılmıştır.¹³³

Yentürk tarafından milli gelir özdeşlikleri kullanılarak yapılan kaynak aktarım analizinde ise, cari açığın en genel anlamda dış kaynak transferini ifade ettiği ve cari açığın oluşmasına etki eden kaynak transferlerinin ise, yurt dışında yapılan faktör ödemeleri (esas olarak dış borç faiz ödemeleri) ile mal ve hizmet ticareti açığı olduğu belirtilmektedir.¹³⁴

Literatürdeki kaynak aktarım olgusu tanımlarında yer alan akımlar, bir ülkenin dış dünya ile artan ilişkilerinin en önemli göstergesidir. Bu nedenle, bu akımların yer aldığı ve bir ülkenin dış dünya ile artan ekonomik ilişkilerinin yada küreselleşme süreci içinde gerçekleştiği söylenen dünya ile ekonomik entegrasyonun etkilerinin izlendiği ekonomik göstergeler, bir ülkenin milli gelir ve ödemeler bilançosu kalemleridir. Bu göstergeler artan entegrasyon sürecinin neden olduğu yapısal dönüşümü ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kaynak aktarımını ortaya koymakta kullanılabilecektir.

2.2. Kaynak Aktarımının Göstergeleri

Dışa açık ekonomilerin durumunu daha iyi analiz etmemize imkân veren, mal ve hizmet ticareti ile sermaye hareketlerinden etkilenen iki temel gösterge bulunmaktadır. Bunlar, ülkede yapılan tüm harcamaların kaydedildiği milli gelir

¹³² United Nations Division for Sustainable Development, Indicators for Sustainable Development, www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators (19/08/2008).

¹³³ Korkut Boratav, **Yeni Dünya Düzeni Nereye?**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.293.

¹³⁴ Nurhan Yentürk, "Birikimin Kaynakları", **İktisat Üzerine Yazılar II-İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.H.Köse, F.Şenses, E.Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 476.

hesabı ile ülkenin dışarıya borçluluğu ile ihracat ve ithal ikamesi endüstrilerinin zenginliğini gösteren ödemeler dengesidir.¹³⁵

Ekonomik hasıla ve üretim birbiriyle yakından ilişkili kavramlar olup, herhangi bir ekonominin belli bir dönemdeki toplam hasılası, ekonominin ele alınan dönemdeki toplam üretim değerini değil, toplam katma değerini veya nihai mal ve hizmetlerin üretim değerini ifade etmektedir. Elde edilen gayrisafi yurtiçi hasılaya, net dış alem faktör gelirleri eklenerek gayrisafi milli hasılaya ulaşılır. Net dış alem faktör gelirleri ise, işçi gelirleri, faiz gelirleri, girişimci hizmet gelirleri, faiz ödemeleri ve kar transferlerinin net bakiyesidir. Net dış alem faktör gelirleri tanımında yer alan ilk üç kalem yurtdışından elde edilen faktör gelirleridir ve bunlar GSMH'yi artırıcı etkide bulunurken, faiz ödemeleri ve kar transferleri yurtdışına yapılan faktör ödemelerini oluşturmakta ve GSMH'yi azaltıcı etkide bulunmaktadır.¹³⁶ Herhangi bir üretim birimi veya sektörün katma değeri, üretim süreci içinde rol alan üretim faktörlerinin (temel girdilerin) üretime olan katkılarını yansıtmakta ve onlar tarafından ücret, faiz, rant ve kar şeklinde paylaşılan bütünü ifade etmektedir. Buna göre ekonominin toplam hasılasının “katma değerler toplamı” olarak tanımlanmasıyla, bu değerün üretime katkıda bulunan faktörlerin gelirleri toplamı olarak tanımlanması arasında fark yoktur, hasıla ve gelirin teorik olarak aynı toplamı vermesi gerekmektedir.¹³⁷

Ödemeler bilançosu ise, bir ülkenin yerleşikleri ile diğer ülkelerin yerleşikleri arasında belirli bir dönemde (genellikle bir yıl) ortaya çıkan ekonomik işlemlerin sistematik bir kayıdır.¹³⁸ Ödemeler bilançosu; cari işlemler hesabı, sermaye hesabı ve resmi finansman (rezervler) hesabı olmak üzere üç ana hesaptan oluşur. Cari işlemler hesabında mal ve hizmet ticareti, gelirler ve karşılıksız transferler olmak üzere üç alt işlem grubu bulunur. Cari işlemler hesabının üç kaleminden biri olan mal ve hizmet ticaretinden mal ticareti, işlem gören mallar, onarım gören mallar, taşıtlar için limanlarda sağlanan mallar ve parasal olmayan altını (ticari olmayan) kapsar.

---

¹³⁵ Paul R. Krugman, Maurice Obstfeld, **International Economics Theory and Policy**, Harpers Collins Publishes, New York, 1991, s. 289.

¹³⁶ Devlet Planlama Teşkilatı, Makro Ekonomik Hesaplar ve Ödemeler Dengesi Raporu, Ankara, Haziran 1998, ss. 1-2.

¹³⁷ Nevzat Güran, **Makro Ekonomik Analiz**, D.E.Ü. yayımları, İzmir, 2002, ss. 2-4.

¹³⁸ Güran, s. 289.

Hizmet ticareti ise, hizmet ihraç ve ithaline ilişkin gelir ve giderlerin kaydedildiği ana hesaptır. Kapsamını; taşımacılık (navlun dahil), turizm, haberleşme hizmetleri, inşaat hizmetleri, sigorta hizmetleri, finansal hizmetler, bilgisayar ve bilgi hizmetleri, patent ve lisans komisyonları, ticari ve ticaret bağlantılı diğer hizmetler, finansal kiralama hizmetleri, çeşitli teknik hizmetler, kişisel kültürel ve eğitsel hizmetler ile resmi hizmetler oluşturur. Cari işlemler hesabı içinde görülen gelirler kalemi, çalışanların ücretleri, doğrudan yatırım, portföy yatırımları ve diğer yatırımlardan elde edilen gelir ve ödenen tutarları içermektedir. Karşılıksız transferler ise, ekonomiye mal, hizmet ve para girişi gerçekleştiği halde bu girişler karşılığında kaynak çıkışı gerçekleşmeyen transferlerdir. Hibeler ve işçi havaleleri bunun belirgin örnekleridir.¹³⁹

Ödemeler bilançosunun sermaye hesabı ülkenin aktiflerinin satışı ile dışarıdan satın alınan aktifler arasındaki farkı ortaya koyar. Cari işlemler hesabı açık olan bir ülke, örneğin Amerika dışarıdan 1 USD borçlandığında bunun karşılığında, bu borcu gelecekte oluşacak faiziyle birlikte ödeyeceğini belgeleyen bir aktifini satar yada tersi durumda bir aktif satın alır.¹⁴⁰ Sermaye işlemleri bir yerde cari açığın nasıl finanse edildiğini -ülkenin sermaye ithal ederek- veya fazlasının nasıl değerlendirildiğini -ülkenin sermaye ihraç ederek- gösterir.

Ödemeler dengesinde yer alan ve denkleştirici bir kalem olan resmi rezerv hareketleri ise ülkenin uluslararası resmi rezervlerindeki değişimi gösterir.

Birleşmiş Milletler Teşkilatının Ekonomik ve Sosyal İlişkiler Konseyi tarafından yayınlanan gayrisafi yurt içi hasıla ve gayrisafi milli gelir rakamlarına¹⁴¹ dayanılarak yapılan karşılaştırmaya göre, gelişmekte olan ülkelerin gayrisafi milli gelirleri gayrisafi yurt içi hasıllarından daha düşüktür. Bu düşüklüğün nedeni net dış alem faktör gelir/gider dengesinin açık vermesi, yani dış dünyaya yapılan gider

---

¹³⁹ Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım ve İlkeleri ile Türkiye Uygulaması, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü Ödemeler Dengesi Müdürlüğü, www.tcmb.gov.tr (07.02.2006).

¹⁴⁰ Krugman ve Obstfeld, s. 306.

¹⁴¹ National Accounts: A practical Introduction, UN New York 2003, $GDP = GSYIH = \text{Nihai Tüketim} + \text{Brüt Sermaye Oluşumu} + \text{İhracat} - \text{İthalat} / GNI = GSMG = GSYIH - \text{işgücü ödemeleri (işçi dövizleri değil)} + \text{varlık gelirleri/giderleri}$

transferlerinin artmasıdır. Bu durum gayrisafi yurt içi hasılayı azaltıcı etkide bulunmaktadır. Tablo 3'ten görüldüğü üzere, 1980'lerden bu yana giderek artan bir oranda gelişmekte olan ülkeler daha fazla kaynağı dışarıya aktarmaktadırlar. Bu durum özellikle dış borçluluk oranları yüksek olan Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde daha belirgindir.

TABLO 3: GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN GSMH VE GSYİH FARKLILIKLARI (1980-2006)

(milyar ABD doları)		1980	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
GELİŞMİŞ ÜLKELER	GSMH	8.163	9.354	17.450	23.609	25.154	24.867	25.839	29.021	32.199	33.735	35.470
	GSYİH	8.186	9.374	17.547	23.755	24.979	24.722	25.785	28.971	32.140	33.698	35.441
	FARK	-23	-21	-97	-145	175	145	54	49	59	37	29
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	GSMH	11.781	12.910	21.948	29.408	31.876	31.639	32.815	36.868	41.440	44.666	48.293
	GSYİH	11.922	13.045	22.130	29.695	31.850	31.640	32.930	37.019	41.610	44.923	48.598
	FARK	-141	-135	-181	-287	26	-1	-115	-151	-169	-257	-305
AFRİKA	GSMH	460	413	482	519	584	564	557	668	788	926	1.038
	GSYİH	516	466	514	536	605	582	581	695	828	971	1.091
	FARK	-56	-53	-32	-16	-21	-19	-24	-28	-39	-45	-53
MERKEZ ve DOĞU AVRUPA (Geçiş Ekonomileri Dahil)	GSMH	4.972	4.263	8.376	10.092	9.202	9.353	10.230	12.487	14.522	15.319	16.440
	GSYİH	4.969	4.273	8.406	10.145	9.225	9.386	10.272	12.507	14.518	15.317	16.455
	FARK	4	-10	-30	-54	-23	-33	-42	-20	4	2	-16
GELİŞMEKTE OLAN ASYA ve ORTA DOĞU	GSMH	2.399	2.753	5.313	8.797	9.000	8.444	8.626	9.529	10.715	11.629	12.587
	GSYİH	2.417	2.776	5.338	8.851	8.983	8.410	8.612	9.511	10.678	11.640	12.597
	FARK	18	23	25	54	-18	-34	-14	-18	-37	11	9
LATİN AMERİKA	GSMH	3.751	5.278	7.420	9.558	12.638	12.846	12.918	13.562	14.669	15.961	17.361
	GSYİH	3.820	5.322	7.497	9.701	12.571	12.816	12.967	13.663	14.809	16.127	17.548
	FARK	-70	-44	-78	-143	67	30	-48	-101	-140	-166	-187
OKYANUSYA ÜLKELERİ	GSMH	199	203	358	442	451	432	483	623	746	830	867
	GSYİH	200	208	374	461	466	446	499	642	777	868	907
	FARK	-2	-5	-16	-19	-15	-13	-16	-20	-31	-38	-40

Kaynak: United Nations Statistics Division, www.unctad.org (10.02.2008).

Bu aktarımda özellikle, dış alemle ekonomik boyutta kurulu olan ilişkilerin son yıllarda parasal hareketlerin etkisi altında yön değiştirmesi ve oluşan uluslararası yeni işbölümü paralelinde değişen üretim yapısı etkili olmuştur. Daha fazla üretmesine ve satmasına rağmen, üretim sonucu elde edilen katma değerden aldığı payın düşüklüğünün yanısıra, teknoloji üretemeyen gelişmekte olan ülkelerin patent ve lisans gibi hizmet ödemelerindeki artış, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile yabancı yatırımların kar ve gelir transferleri ve artan dış borç faiz ödemeleri bu ülkelerin hasılları üzerinde etkili olmaktadır. Yani üretilen yurt içi hasıladan yurt

dışına aktarılan payın artışında, birinci bölümde ele alınan, üretimin ve finansın küreselleşmesini sağlayan araçlar kanalıyla oluşan kaynak aktarım mekanizması etkili olmuştur. Bu araçların oluşturduğu kaynak aktarım kanalları izleyen bölümde ayrıntılı olarak analiz edilmiştir.

İncelenecek kaynak aktarım kanallarının yanı sıra, son yıllarda kamuoyunda oldukça sık tartışılan ve tüm dünya açısından önemli etkilerinin olması beklenen, çevre kirliliğine yol açan sanayilerin neden olduğu doğal kaynakların tahribi de önemli bir kaynak aktarım olarak kabul edilebilir.

2.3. Ekonomik Küreselleşme ve Kaynak Aktarım Mekanizmaları

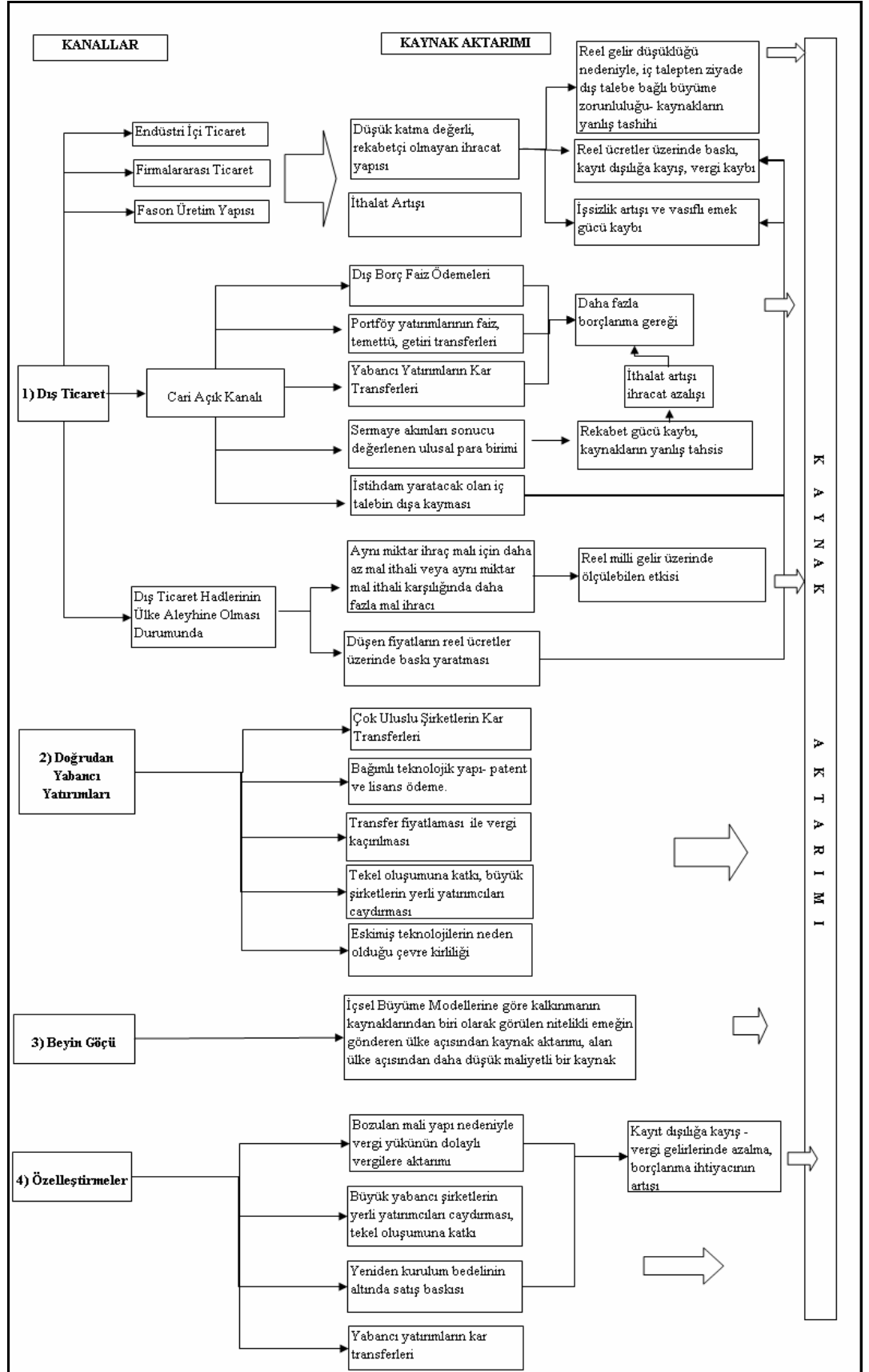
Birinci bölümde ekonomik alanda küreselleşme; üretimin küreselleşmesi ve finansal küreselleşme olarak iki açıdan ele alınıp incelenmişti. Birbirini tamamlayan olgular olmakla birlikte, izleyen bölümde bu paralelde, küreselleşme sürecinde oluşan kaynak aktarım mekanizmaları, üretimin küreselleşmesi sürecinde oluşan kaynak aktarım mekanizması ve finansal küreselleşme sürecinde oluşan kaynak aktarım mekanizmaları olarak analiz edilmiştir.

2.3.1. Üretimde Küreselleşme ve Kaynak Aktarım Mekanizmaları

Birinci bölümde, üretimde küreselleşme, bunu sağlayan araçlar olan dış ticaret, uluslararası yeni işbölümü, çokuluslu veya ulusüstü şirketler, devletlerin özelleştirme faaliyetleri ve emek hareketleri başlıkları altında incelenmişti. Buna paralel olarak, üretimde küreselleşme sürecine katkı sağlayan araçların oluşturduğu kaynak aktarım mekanizmaları da, öncelikle farklılaşan dış ticaret yapısı çerçevesinde, *dış ticaretin kaynak aktarım kanalları; endüstri-içi ticaret, firmalar arası ticaret* ve gelişmekte olan ülkelerde oluşan *fason üretim organizasyonu*, *değişen dış ticaret hadleri ve dış ticaret hadlerinin gelir etkisi* ile süregelen *cari açık* açısından ele alınacaktır. Üretimin küreselleşmesi sürecinin diğer kaynak aktarım kanalları olarak, *ulusüstü şirketlerin doğrudan yatırımları*, gelişmekte olan ülkelerde yapılan *özelleştirmelerin mali ve sosyal sonuçları* ve süreç içinde *emek talebinin niteliğindeki değişim* analiz edilecektir.

Aşağıda ayrıntılı bir biçimde analiz edilen üretimde küreselleşme sürecinde oluşan kaynak aktarım kanalları Şekil 2’de toplu olarak gösterilmiştir. Burada yer alan her bir kaynak aktarım mekanizması izleyen bölümde ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

ŞEKİL 2: ÜRETİMDE KÜRESELLEŞME VE KAYNAK AKTARIM MEKANİZMALARI

Kaynak: Bu çalışma için tarafımızdan geliştirilmiştir.

2.3.1.1. Dış Ticaret Kanalı

Bir ülkede yerleşik kişi ve kurumların diğer ülkelere mal satması ihracat (dış satım), diğer ülkelerden mal alması ithalat (dış alım) olarak adlandırılmaktadır. Dış ticaret dengesi, bir ülkenin herhangi bir dönemde (genellikle bir yılda) yaptığı ihracat toplamının ithalat toplamı ile karşılaştırılmasıdır. Bu karşılaştırma sonucunda; dış ticaret fazlası, dış ticaret açığı ve denge olması gibi üç durum söz konusu olabilir. Dış ticaret fazlası, bir ülkenin herhangi bir dönemde (genellikle bir yılda) ihracatının ithalatından fazla olmasıdır. Dış ticaret açığı, bir ülkenin ithalatının ihracatından fazla olmasını ifade etmektedir.¹⁴²

Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret rakamları incelendiğinde, 1980’li yıllarda başlayan, 1990’lı yılların sonlarından itibaren hız kazanan en önemli gelişme, bu ülkelerin önemli bir kısmının mamul mal üreticisi ve ihracatçısı haline gelmeleri ve mal dengelerinin (dış alım-satım) fazla vermeye başlamasıdır (Tablo 4, Şekil 3). Gelişmekte olan ülkelerde görülen mamul mal üretim ve ihracat artışı, büyük oranda, gelişmiş ülkelerin, üretim aşamalarının parçalanmasına imkan veren teknolojilerin ortaya çıkışı ile emek yoğun üretim aşamalarını bu ülkelere aktarımı (özellikle Asya ülkeleri) sonucu gerçekleşmiştir. Üretimin küreselleşmesi olarak değerlendirilen bu gelişme, uluslararası ticarete yaşanan gelişmelere de ışık tutmaktadır.

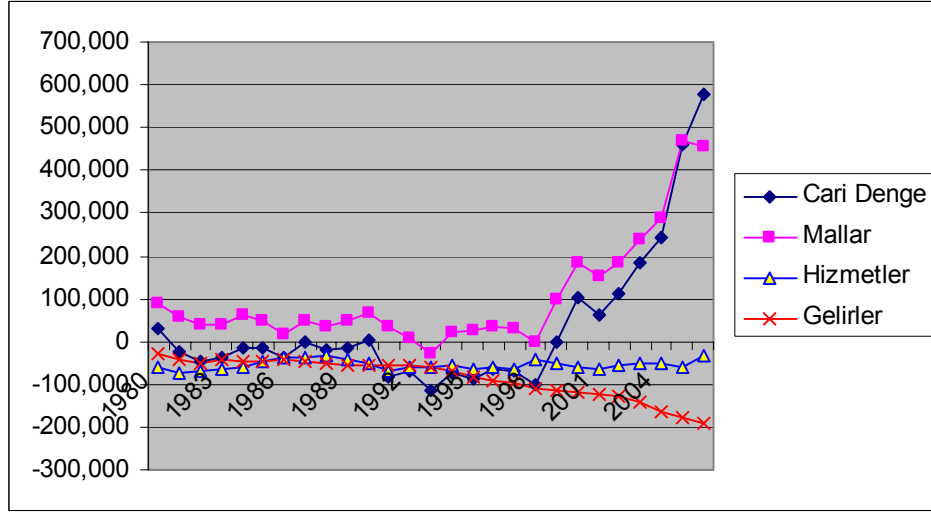
**TABLO 4: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN CARİ İŞLEMLER DENGESİ
(1980-2006) (milyon ABD Doları)**

	1980-1985	1986-1990	1991-1995	1996-2000	2001-2006
<i>Cari Denge</i>	-106.455	-67.566	-427.259	-135.672	1.640.503
<i>Mallar</i>	335.516	214.688	56.223	351.840	1.791.674
<i>Hizmetler</i>	-374.529	-205.800	-307.475	-277.174	-310.773
<i>Gelirler</i>	-259.992	-250.419	-323.793	-533.673	-928.732

Kaynak : UNCTAD, www.unctad.org (05.11.2007).

¹⁴² T.C.Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, Sorularla Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri, 2003.

**ŞEKİL 3: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN CARİ İŞLEMLER DENGESİ
(1980-2006) (milyon ABD Doları)**

Kaynak : UNCTAD, www.unctad.org (05.11.2007).

Bu dönemde bölgeler itibariyle ise en yüksek dış ticaret fazlası Asya ülkelerinde oluşmuştur. Asya ülkelerini, enerji fiyatlarındaki (petrol-doğal gaz) yükselişe paralel olarak, Orta Doğu ve Rusya izlemektedir. 2000’li yıllarda ise yükselen Asya’nın hammadde talebini karşılayan Latin Amerika ülkelerinin dış ticaret dengeleri hızla pozitif dönerken, dünyanın üretim üssü haline gelen Asya ülkeleri diğer gelişmekte olan ülkeleri de etkileri altına alarak gelişmelerini sürdürmüşlerdir.

Diğer taraftan, cari hesap kalemleri incelendiğinde (Tablo 4), gelirler kalemindeki negatif eğilimin dönem boyunca artarak sürdüğü görülmektedir. Yani, mal ve hizmetler dengesine ilişkin düzelmelerin gelirlere aynı şekilde yansıdığını söylemek oldukça zordur. Gelirler dengesinde görülen negatif eğilimin veya giderlerdeki artışın nedenlerinden birinin üretimin küreselleşmesi sürecinde, nispi olarak daha fazla teknoloji yoğun mal üretimi için ödenen telif hakkı ve lisans ödemeleri olduğu düşünülmektedir. Tablo 5’ten görüldüğü üzere bu dönemde, gelişmekte olan ülkelerin telif hakkı ve lisans ödemelerindeki artış dikkat çekicidir.

**TABLO 5 : GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN TELİF HAKKI
VE LİSANS ÖDEMELERİ**

(milyon ABD doları)	1980-1989 (birikimli)	1990-1999 (birikimli)	2000-2006 (birikimli)
Telif Hakkı ve Lisans Ödemeleri	11,255	53,097	162,514

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators, 2007.

Bu açıklamalar çerçevesinde, uluslararası ticaretin yol açtığı kaynak aktarımı, öncelikle artan dış ticareti açıklamaya yönelik endüstri-içi ticaret, firmalararası ticaret ve fason üretim modeli çerçevesinde değerlendirilmiş, daha sonra gelişmekte olan ülkelerin bir bölümü için önemli bir olgu olan dış ticaret hadleri ve cari açığın etkisi analiz edilmiştir.

2.3.1.1.1. Endüstri-içi Ticaret

Geleneksel dış ticaret teorisi, ekonomik entegrasyonun sağlanmasında ticari engellerin kaldırılmasının ülkelerin üretim yapılarında daha büyük bir farklılaşmaya (ıraksamaya) ve endüstrilerarası ticarete artışa neden olacağını iddia etmektedir. Geleneksel görüşün dayandığı karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, eğer devlet dış ticaret serbestisini bozmasa, ülkeler; toprak, emek ve sermaye donanımı bakımından üretkenliklerinin mukayeseli olarak en yüksek olduğu malların üretiminde uzmanlaşırlar. Ricardo'nun modelinde mukayeseli üstünlük, ülkenin ürettiği malların ülke içindeki emek maliyetlerine dayandırılırken, Heckscher-Ohlin teoremine göre ülkelerin mukayeseli üstünlüğünü ortaya çıkartan temel etken faktör donanımlarındaki farklılıklardır. Bu durum endüstrilerarası ticaretin nedenidir. Ancak bu teori 1970'lerden itibaren uluslararası ticareti açıklamakta yetersiz kalmıştır. Çünkü, ekonomik entegrasyonlar sonucunda ülkelerin üretim yapılarında ıraksama değil yakınsamalar görülmüştür. Bu yetersizlik, yeni ticaret teorisi adı altında ticaretin yapısını ölçek ekonomileri ve monopolcü rekabet ile açıklayan teorilerin ortaya koyduğu, ürün farklılaştırmasına dayanan endüstri-içi ticaret kavramı ile giderilmeye çalışılmıştır.¹⁴³

¹⁴³ Ayten Ayşen Kaya, "İmalat Sanayi İhracatında Uzmanlaşma", **Ege akademik Bakış**, İzmir, Temmuz 2006, ss. 1-2.

Endüstri-içi ticaret, belirli bir sektörde birbirinden farklılaştırılmış yapıdaki ürünlerin eşzamanlı olarak ihraç ve ithal edilmesiyle ülkeler arasında karşılıklı olarak iki yönlü ticaretin ortaya çıkmasıdır. Dünya genelinde üretim sisteminin gittikçe uluslararasılaşmasının etkisiyle, ülkeler aynı sektörde artan ölçüde hem ihracat hem de ithalat yapmakta ve endüstri-içi ticaret yaygınlaşmaktadır. Endüstri-içi ticaret genelde ölçek ekonomilerinden, üretim farklılaşmasından ve ulaştırma maliyetlerinden etkilenmektedir. Endüstri-içi ticaretin yaygınlaşması, uluslararası ticarete mukayeseli üstünlüklere dayalı faktör donanımının ve üretim yerinin önemini azaltırken, belirli sanayi alt kategorilerinde uzmanlaşmayı sağlayarak yeniliklerin yaygınlaşmasını artırmaktadır.¹⁴⁴

Endüstri-içi ticaretin artmasına yol açan başlıca etkenler şu şekilde sıralanabilir,¹⁴⁵

- ✓ Sektörlerde ürün farklılaştırmasının yaygınlaşması,
- ✓ Ölçek ekonomileri,
- ✓ Bazı sektörlerde oligopolistik piyasa yapısının hakim olması,
- ✓ Ulaştırma ve haberleşme alanındaki teknolojik yeniliklerin yaygınlaşması,
- ✓ Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi,
- ✓ Dış ticarete engellerin kaldırılması ve koruma oranlarının düşürülmesi,
- ✓ Yabancı sermaye yatırımlarının artması.

Son yıllarda, her bir endüstride geçerli olan ürün farklılaştırmasına bağlı biçimde, endüstri-içi ticaretin yatay ve dikey olarak ayrımının yapılması gereği tartışılmaya başlanmıştır. Yatay ticaret, farklılaştırılmış çeşitliliğe sahip benzer ürünlerin ticaretidir. Örneğin, benzer sınıf ve fiyat aralığında olan arabalar gibi. Dikey olarak farklılaştırılan ürünlerin ticaretinde mallar fiyat ve kalite açısından farklılaştırılır. Örneğin, İtalya'nın yüksek kaliteli giyim ürünlerini ihraç ederken, düşük kaliteli giyim ürünlerini ithal etmesi gibi. Yatay endüstri-içi ticaret, benzer

¹⁴⁴ Zafer Yükseler ve Ercan Türkan, Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar, **TUSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu**, Haziran 2006, s. 34.

¹⁴⁵ Yükseler ve Türkan, s. 34.

faktör donanımına sahip olan ülkelerin belirli tipte ürünlerin üretiminde uzmanlaşarak ölçek ekonomilerinden yararlanmalarına yol açar. Dikey olarak farklılaştırılmış ürünlerin ticareti ise, iş gücünün özel bir vasfı veya yüksek araştırma geliştirme maliyetleri gibi faktör donanımlarının farklılığını yansıtır. Falvey (1981) aynı istatistik grubuna ait fakat, farklı kalitedeki malların farklı bileşimlerde faktörler kullanılarak üretilebileceğini işaret etmiştir.¹⁴⁶ Bu nedenle ülkeler arasında üretimde dikey uzmanlaşma, mukayeseli üstünlüklerden etkilenebilir. Örneğin, montaj amaçlı vasıfsız emeğin yada araştırma geliştirme için uzman elemanların istihdamı gibi.¹⁴⁷

Bu çerçevede dikey endüstri-içi ticaret, endüstri-içi ticaret yazınında, uyum maliyetleri ile ilgili en çok kabul gören bazı sonuçları etkilemektedir. Kaynak dağılımında olası değişikliklerin endüstrilerin içinde olması şartıyla büyük uyum maliyetlerinin ortaya çıkmayacağı ifade edilirken, dikey endüstri-içi ticaret durumunda, farklı kaliteli mal çeşitlerinde uzmanlaşmanın farklı faktör oranları nedeniyle uyum maliyetleri üç nedenle nispeten yüksek olmaktadır. Birincisi, endüstrilerarası ticarete olduğu gibi, ihracatın ve ithalatın faktör içerikleri farklıdır. İkincisi, faktörler dikey olarak farklılaştırılmış endüstrilerde daha az hareketlidir. Üçüncüsü, emek zengini fakir ülkelerde üretilen daha düşük kaliteli çeşitler, sermaye zengini gelişmiş ülkelerde üretilen daha yüksek kaliteli ürünlerle yer değiştirecektir.¹⁴⁸

Eğer dış ticaret ülkelerin faktör donanımları arasındaki fark nedeniyle ortaya çıkıyorsa, homojen mallar endüstrilerarası ticaret, dikey olarak farklılaştırılmış ürünler endüstri-içi ticaret tezine dayandırılabilir. Bu açıdan endüstri-içi ticaretin toplam ticaret içindeki payının çok daha az olduğu iddia edilmektedir.¹⁴⁹ Ayrıca farklı üretim aşamalarındaki ürünlerin ithal ve ihracatının kesinlikle endüstri-içi ticaret

---

¹⁴⁶ Aktaran Kyoji Fukao, Hikari Ishido, Keiko Ito, "Vertical intra-industry trade and foreign direct investment in East Asia", **Journal of the Japanese and International Economies**, September 2003, s. 469.

¹⁴⁷ OECD, Intra-Industry and Intra-Firm Trade and The Internationalization of Production, **Economic Outlook 2002**, s. 160.

¹⁴⁸ Nevzat Şimşek, **Türkiye'nin Endüstri İçi Dış Ticaretinin Analizi**, Beta Yayınları, İstanbul, 2008, s. 9.

¹⁴⁹ Teit Lüthje, "Does intra-industry trade exist in the real world?", **Applied Economics Letters**, 2006, s. 825.

kapsamına alınmaması gerekmele birlikte, bu derecede ayrıştırılmış verilerin elde edilmesi oldukça zordur.

Mamul mallar kategorisinde endüstri-içi ticaret, diğer ürün kategorilerine göre daha yüksektir. Ancak, ileri derecede gelişmiş mamul mal kategorisine giren kimyasallar, makineler ve ulaştırma ekipmanları, elektrik ekipmanları ve elektronik ürünler arasında endüstri-içi ticaret daha yaygındır. Çünkü bu ürünler ölçek ekonomilerinden daha fazla yararlanırlar ve nihai tüketici için farklılaştırılmaları daha kolaydır. Ayrıca bir çok parça ve/veya üretim aşamasına dayanan daha karmaşık mamul mallar da, ülkeler arasında üretimin ayrıştırılmasından kolayca yararlanabilirler.¹⁵⁰

İhracat ve ithalat toplamının gayrisafi milli hasıllarına oranı yüksek olan ülkelerde genellikle, endüstri-içi ticaretin yaygın olduğu görülmüştür. Krugman (1995), süper ticaret ekonomileri adını verdiği bu ekonomilerin oluşumunun nihai malın üretiminden elde edilen katma değerin çeşitli ülkeler arasında bölüşülmesine bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumda, ihracat değeri, ihracattan elde edilen katma değerden önemli ölçüde yüksek olmakta ve endüstri-içi ticaretin yüksek olduğu ülkelerde istihdam ve katma değer ağırlıklı olarak ticarete konu olmayan sektörlerde oluşturulmaktadır.¹⁵¹

1980'li yıllardan itibaren, gelişen piyasalar olarak da adlandırılan bazı gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hacimlerinin gayrisafi yurt içi hasılları içindeki payında önemli yükselişler olduğu görülmektedir (Tablo 6). Bu oran bir çok gelişen ülke için % 50 sınırının oldukça üstüne çıkmıştır. Ancak, dış ticaret hacimlerinde görülen yüksek artışın büyümelerine aynı oranda yansıdığını söylemek oldukça zordur. Çünkü katma değerin paylaşımının artışı nedeniyle (üretim faaliyetlerinin çeşitli ülkeler arasında yayılımı sonucu), bu ekonomiler dış ticarettten beledikleri faydayı elde edememektedirler. Mamul mal ihracatları hızla artan gelişmekte olan ülkelerin, toplam katma değer içindeki görelı payı halen düşüktür (Tablo 8).

---

¹⁵⁰ OECD, 2002, s. 160.

¹⁵¹ OECD, 2002, s. 162.

TABLO 6: GELİŞEN PİYASALARDA DIŞ TİCARETİN (Mal ve Hizmet İhracatı+ Mal ve Hizmet İthalatı) GAYRİ SAFİ YURT İÇİ HASILA İÇİNDEKİ PAYI (%) (1970-2006)

	1970	1980	1990	1995	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Çin	5	22	35	44	38	44	43	48	57	65	69	72
Hong Kong	179	178	253	291	251	282	273	291	333	371	385	399
Güney Kore	37	72	57	59	71	78	73	69	74	84	82	85
Hindistan	8	16	16	23	25	27	26	30	31	38	44	49
Pakistan	22	37	39	36	32	28	30	31	33	30	35	39
Malezya	79	111	147	192	218	229	214	211	206	215	218	217
Endonezya	28	54	49	54	63	71	70	59	54	60	63	57
Filipinler	43	52	61	81	103	109	101	101	105	106	99	94
Tayland	34	54	76	90	104	125	125	122	125	137	149	144
Rusya	..	..	36	55	69	68	61	60	59	57	57	55
Çek Cumh.	..	..	88	106	112	130	133	123	126	140	141	148
Macaristan	63	80	60	89	131	148	143	128	125	130	134	155
Polonya	..	..	50	44	54	61	58	61	69	77	75	82
Meksika	17	24	38	58	63	64	57	55	57	61	62	65
Şili	29	50	65	56	57	61	65	66	69	72	74	76
Arjantin	10	12	15	20	21	22	22	40	39	43	44	44
Brezilya	14	20	15	16	20	22	26	27	27	29	27	26
Peru	34	42	30	31	32	34	33	33	35	39	44	48
Venezuela	38	51	60	49	42	48	42	49	51	55	60	58
Kolombiya	30	32	35	35	36	41	41	40	43	44	44	47
Suudi Arabistan	78	91	72	65	58	69	64	65	70	78	85	93
Mısır	33	73	53	50	38	39	40	41	46	58	63	62
Güney Afrika	47	63	43	45	48	53	56	62	54	54	56	63
Türkiye	11	17	31	44	50	56	65	60	58	64	61	64

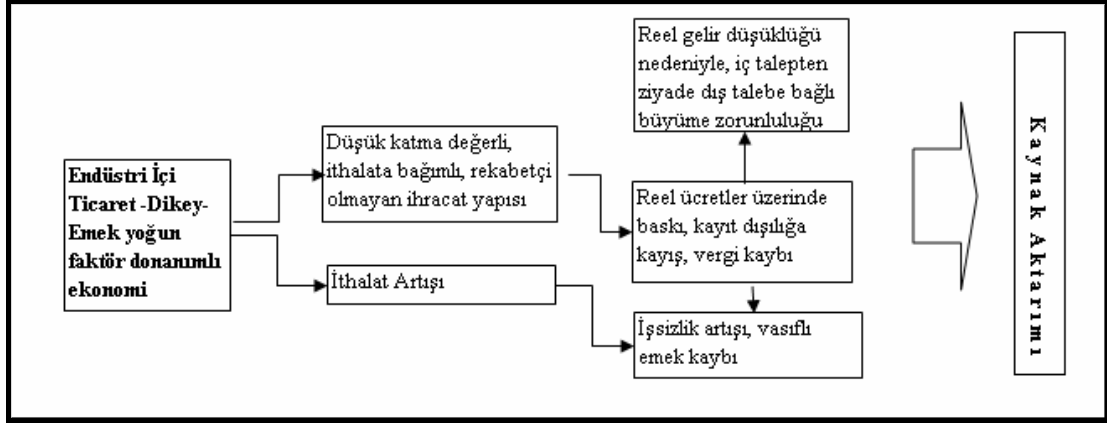
Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators 2007

Ayrıca bu eğilim, geçmişe kıyasla kısa dönemde ticaretin fiyat rekabetine karşı daha az duyarlı olduğu anlamına gelmektedir. Eğer ticareti artan mal, uluslararası üretimin bir parçası olan ara malı ise, kısa dönemde maliyetlerde veya döviz kurlarında görülen bir değişimin bunu etkilemesi muhtemel değildir. Bununla birlikte kalıcı döviz kuru çarpıklıkları ve nispi olarak birim emek maliyetlerinde değişim tüm tesisin daha rekabetçi bir ülkeye taşınmasına yol açabilir.¹⁵² Bu durum gelişmekte olan ülkeleri gelişmiş ekonomilerden ziyade, kendi aralarında ciddi bir rekabet yarışına sokmuştur. Ancak, rekabet üretimden daha fazla doğrudan yabancı sermaye çekebilme amacıyla yapılan liberal düzenlemelere yansımış görünmektedir.

¹⁵² OECD, 2002, s. 169.

Endüstri-içi ticaret ve kaynak aktarımı Şekil 4’te verilmiştir.

ŞEKİL 4: ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET VE KAYNAK AKTARIMI

Kaynak: Bu çalışma için tarafımızdan geliştirilmiştir.

Bu açıklamalar çerçevesinde, artan endüstri-içi ticaretin ülkeler arası kaynak aktarım mekanizmasında oynadığı rol şöyle ortaya konulabilir; Öncelikle endüstri-içi ticaret ile ülkelerin üretim yapısı dışa bağımlı hale gelmiştir. Endüstri-içi ticarete konu olan mal, ülkenin bu ticareten elde edeceği faydayı, yani ihracatta görülen artışın büyümeye olan katkısını belirlemektedir. Teknolojik açıdan üstün olan, ileri derecede gelişmiş mamul mal kategorisine giren ürünler üretmeyen ülkelerde, zorunlu olarak faktör donanımlarına -ağırlıklı olarak emek- dayanan üretim ve dış ticaret yapısı oluşmaktadır. Dikey endüstri-içi ticaret olarak ifade edilen bu ticaret yapısının, ekonomi üzerindeki etkisi ise katma değeri düşük ve ithalata bağımlı bir ihracat sektörünün oluşumudur. Bu süreç kaynakların yanlış dağılımının yanı sıra, benzer faktör donanımına sahip ülkeler arasındaki rekabet nedeniyle ücretler üzerinde baskı yarattığından vasıflı emek kaybına da yol açmaktadır.

2.3.1.1.2. Firmalar Arası Ticaret

Çokuluslu şirketlerin bağlı şirketleri arasındaki sınır ötesi ticaret, uluslararası ticaretin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. UNCTAD’in istatistiklerine göre, en önemli 100 ulusüstü şirketin yurt dışı aktiflerinin toplam aktifler içindeki payı 1993

yılında % 28 iken, 2005 yılında bu oran % 50'ye yükselmiştir. Yurt dışı satışların toplam satışlar içindeki payı ise % 52'ye ulaşmıştır.¹⁵³

Firmalar arası ticaretin kapsamı, ticaret ortağının gelir seviyesi ile birlikte değişmektedir. Buna göre,¹⁵⁴

- ✓ Yüksek gelirli ülkelerde bulunan firmalar arası ticaretin önemli bir kısmı, çok az ek bir üretim aşaması geçiren, hemen hemen bitmiş nihai ürünlerin dağıtımını ve pazarlanmasını yapan bağlı şirketler arasındadır.
- ✓ Bağılı şirketler daha ileri üretim aşaması yapılacak malları aldıkları zaman bile, üretimin çoğu muhtemelen yerel piyasa içindedir.
- ✓ Bununla birlikte bazı orta gelirli ülkelerin yüksek gelirli ülkelerle karşılıklı ticaretlerinde firmalar arası ticaret önemli bir yer tutmaktadır. Burada bulunan yabancı bağılı kuruluşların esas rolü, içinde ana firmanın da bulunduğu diğer piyasalar için üretim yapmalarındadır.
- ✓ Üretimin uluslararasılaşması ile doğrudan ilgili olan, yüksek ve orta gelirli ülkeler arasındaki firmalar arası ticaretin 1990'lar boyunca artmış olması bu şekilde ticaretin önemini ortaya koymaktadır. Örneğin orta ve düşük gelirli ülkeler olan, Doğu Avrupa Ülkeleri, Çin, Kore, Meksika, Tayvan gibi ülkelerin ABD'ye olan ihracatlarında önemli artışlar görülürken, ABD'nin bu ülkelere olan ihracat artışı sınırlı kalmıştır.

Yüksek gelirli ülkelerle orta ve düşük gelirli ülkeler arasındaki firmalar arası ticaret, endüstri-içi ticaretin dikey olarak farklılaştırılmış ürünlerinin ticaretine benzeyen sonuçlar yaratabilir. Çünkü firmalar arası ticaret ileri derecede gelişmiş mamul ürünlerde- bilgisayarlar, elektronik ürünler, kimyasallar, makineler gibi yaygındır ve katma değer paylaşımı endüstri-içi ticarete benzemektedir. Katma değer paylaşımı ve bağımlı üretim yapısı nedeniyle, firmalar arası ticaretin kaynak aktarım mekanizması endüstri-içi ticaretteki gibi çalışmaktadır.

---

¹⁵³ UNCTAD World Investment Report 2005, Transnational Corporations and the Internationalization of R&D, New York and Geneva, 2005.

¹⁵⁴ OECD, ss. 163-164.

2.3.1.1.3. Fason Üretim

Teknolojik gelişmeler sonucu sınaî üretiminin ucuz işçiliğe dayanan emek yoğun kısmının gelişmekte olan ülkelere aktarımı öncelikle fason üretim kanalları ile gerçekleştirilmiştir. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerde üretimde küreselleşmenin gerekçesi olarak vurgulanan, sermayenin verimliliğinde görülen düşüşü önlemesinin yanısıra, liberal politikalar sonucu açılan yeni pazarlar kanalıyla çokuluslu şirketlerin karlılığını da artırmıştır.

Fason üretim, bağımlılığı yüksek, katma değeri düşük bir üretim şekli olarak ifade edilebilir. Ayrıca, fason ilişkinin bağımlılığında belirleyici olan, istenilen model, miktar ve fiyat bakımından en az maliyetle çalışmadır. Küresel rekabet için en az maliyet ilkesi yerel/ulusal/küresel ölçekte firmalar arası değişim ilişkisinin devamlılığını sağlama veya zincire tutunma/yükselmenin gerekli koşulu olarak görülmektedir.¹⁵⁵

Çevre ülkelerinden merkez ülke piyasalarına uzanan meta zincirlerinin nihai ürün fiyatının büyük kısmını merkez ülkelerinde oluşan katma değerini teşkil ettiğini, merkez ülkelerinde pazarlanan malların piyasa değerinin çok az kısmının çevre ülkelerdeki asıl üreticilere tahakkuk ettirildiğini ortaya koyan pek çok araştırma yapılmıştır. Örneğin Kaplinsky (2000) Güney Afrika'dan Avrupa'ya ihraç edilen konserve şeftalinin değerinin % 43'ünün Güney Afrika'ya ödendiğini, Chossudovsky (1998) az gelişmiş ülkelerde üretilen kahvenin ABD'deki fiyatının % 10'unun kahve üreten ülkede kaldığını, Bangladeş'te üretilen gömleklerin ABD piyasasındaki fiyatının % 5'inin üretilen ülkede kaldığını, Figueroa (1996) El Salvador'da tanesi 18-19 sente diktirilen gömleklerin ABD'de markasına göre 12-20 dolara pazarlandığını, Liu (2001) Çin'de fabrika satış fiyatı 2 dolar olan ve San Fransisco'ya vardığında maliyeti 3 dolara çıkan oyuncakların ABD'de 7 dolar ilave edilerek 10 dolara satıldığını belirtmektedir.¹⁵⁶ Bu çerçevede, fason üretimin yaygın olduğu küçük ve orta ölçekli işletmelerin bilgi ekonomisinin esnek üretim sistemine

¹⁵⁵ Berna Güler Müftüoğlu, "Ana Sanayiler ve Fason Üretim", TMMOB Sanayi Kongresi, Aralık 2007, Ankara, s. 3

¹⁵⁶ Cem Somel, "Meta Zincirleri, Bağımlılık ve Eşit Olmayan Gelişme", **İktisat Üzerine Yazılar II- İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.H.Köse, F.Şenses, E.Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss. 562-563.

uyum sağlamış örgütlenme biçimleri olarak görülmesi doğru olmakla birlikte, bu şirketlerin yenilenmiş dinamiklerinin yeni küresel ekonomide ekonomik güç yapılanmasının merkezinde yer alan büyük şirketlerin denetiminde olduğu da bir gerçektir.¹⁵⁷

Sanayi sektörünün büyümeye etkisi, doğrudan toplam çıktıya olan katkı yoluyla olmaktadır. Bu katkı imalat sanayinde oluşan katma değer ile ortaya konulabilir. Bu değer, kişi başına gelir olarak ifade edilen toplam gelir ve nüfus arasındaki ilişkiyi ortaya koyan ölçütte olduğu gibi, kişi başına gösterilerek ülkenin ortalama endüstriyel geliri belirlenebilir. Nasıl kişi başına GSMH hem ortalama gelir ve hem de kalkınmanın seviyesini gösteriyorsa, kişi başına katma değer de ülkenin endüstriyel kalkınmasının bir göstergesidir. Tablo 7'den görüldüğü üzere, 1990'lı yıllardan günümüze endüstrileşmiş ülkelerin payı bir miktar azalmakla birlikte, bu ülkeler halen toplam çıktının yaklaşık % 75'ini üretmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerin payı ise 1990 yılında % 16 iken, 2002 yılında % 24'e çıkmıştır. Diğer taraftan, gelişmekte olan ülkeler arasında toplam çıktının % 60'ını üreten Doğu ve Güney Asya ülkeleri, gelişmekte olan ülkelerin artan payının eşit bir şekilde dağılmadığını göstermektedir. Ayrıca, bu dönemde toplam çıktı içindeki payı azalmış olmasına rağmen, endüstrileşmiş ülkelerin kişi başına ortalama endüstriyel gelirinin yükselişini sürdürdüğü (Tablo 8) görülmektedir.¹⁵⁸ Toplam katma değer içinde emeğin payında görülen azalma, emek yoğun mamul mal üretip ihraç eden imalat sanayinin katma değerinin düşmesine yol açmıştır.

Pazarını dünya ticaretine açan ve gerek doğrudan yatırımlar gerekse fason üretim kanalıyla mamul mal ihracatını hızla artıran gelişmekte olan çevre ülkelerde, gelirlerin aynı oranda artmamasının bir nedeni de oluşan katma değerinin önemli bir kısmının gelişmiş ülkelere aktarılmasıdır.

---

¹⁵⁷ Castells, s. 213.

¹⁵⁸ UNIDO, Industrial Development Report 2005, Vienna 2005.

**TABLO 7: SEÇİLMİŞ BÖLGE VE ÜLKELERİN
TOPLAM DÜNYA ÇIKTI DEĞERİ İÇİNDEKİ PAYLARI**

	Dünya Çıktı Değeri İçindeki Payları (%)	
	1990	2002
Endüstrileşmiş Ülkeler	78,17	73,25
Geçiş Ekonomileri	6,10	3,18
Gelişmekte Olan Ülkeler	15,73	23,58
Sahra Altı Afrika	0,79	0,74
Güney Afrika Hariç	0,24	0,25
Latin Amerika ve Karayipler	5,26	4,95
Meksika Hariç	4,29	3,85
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	1,46	1,91
Türkiye Hariç	1,00	1,37
Güney Asya	1,01	1,51
Doğu ve Güney Doğu Asya	7,17	14,42
Çin Hariç	4,99	7,84
Diğer Ülkeler	0,05	0,05
En Az Gelişmiş Ülkeler	0,18	0,24

Kaynak: UNIDO, Industrial Development Report 2005, Vienna 2005.

**TABLO 8: SEÇİLMİŞ BÖLGE VE ÜLKELERDE
KİŞİ BAŞINA İMALAT SANAYİ KATMA DEĞERİ
(1995 ABD Doları fiyatlarıyla)**

	1990	2002
Endüstrileşmiş Ülkeler	5.161	5.839
Geçiş Ekonomileri	863	596
Gelişmekte Olan Ülkeler	221	356
Doğu ve Güney Doğu Asya	247	576
Çin Hariç	682	1.170
Güney Asya	48	75
Latin Amerika ve Karayipler	670	674
Meksika Hariç	683	656
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	273	365
Türkiye Hariç	234	324
Sahra Altı Afrika	99	89
Güney Afrika Hariç	33	33
Diğer Ülkeler	163	163
En Az Gelişmiş Ülkeler	25	33

Kaynak: UNIDO, Industrial Development Report 2005, Vienna 2005.

Fason üretim, endüstri-içi ticaret ve firmalar arası ticarete olduğu gibi, katma değer aktarımı ile ülkelerin ticaretten sağladıkları faydanın eşitsiz bir şekilde paylaşımına yol açmaktadır. Diğerlerinden farklı olarak, dış talebe bağlı yapı bu

ticaret şeklinde daha fazla pekişmiş bir görünüm sergilemekte ve emek üzerindeki baskı daha fazla hissedilmektedir.

2.3.1.1.4. Dış Ticaret Hadleri Kanalı

Dış ticaret hadleri, en basit tanımıyla, ihracat fiyatları endeksinin ithalat fiyatları endeksine oranıdır.¹⁵⁹ Bir ülkenin sattığı ve satın aldığı malların fiyatlarındaki değişimler dolayısıyla dış ticaretten kazançlı yada zararlı çıktığını göstermeye yarayan bir kavramdır.¹⁶⁰ Eğer bir ülkenin ihraç fiyatları ithal fiyatlarından daha hızlı yükseliyorsa (yada daha yavaş düşüyorsa), yani dış ticaret hadleri iyileşiyorsa, mevcut ithalat bedellerinin ödenmesi için daha az ihracat gerekecektir. Böylece mevcut yurt içi üretim seviyesinde, mallar ve hizmetler tüketim yada sermaye oluşumundan ihracata tahsis edilecektir. Ayrıca dış ticaret hadlerinde iyileşme yerleşiklerin mevcut üretim seviyesinde daha fazla mal ve hizmet satın almasına imkan verecektir.¹⁶¹ Bu nedenle son yıllarda mal ve hizmet ihraç ve ithal hacminde görülen hızlı artış ile birlikte, özellikle ihracata dayalı büyüme stratejisi izleyen gelişmekte olan ülkeler için, dış ticaret hadlerinde görülen değişimler büyük önem taşımaktadır.

Dış ticaret hadlerinin gelişimi ile ilgili tartışmalar ekonomi literatüründe özellikle az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarıyla ilgili olarak, iktisadi planlamanın öne çıktığı dönemle birlikte anılmasına rağmen, dış ticaret hadlerinin oluşumu ve uzun dönem gelişimine ilişkin ekonomik analiz oldukça eskidir. Öncelikle dış ticaret hadleri kavramı, klasik okulun serbest dış ticaret koşullarında mal mübadelesi yapan her iki tarafın yararına olacağı savına dayanır. İki ülke iki mal varsayımı altında, dış ticaret haddi her iki ülkede aynı birim ürün elde etmek için gereken üretim faktörleri miktarı arasındaki ilişkidir. Üretime katılan faktörlerin nispi verimliliği varsayımı altında, değişim her iki ülke için ticaretin avantajlı olduğu alanda meydana gelir. Ancak, net dış ticaret haddi ülkelerin her iki mala karşı nispi

¹⁵⁹ Ebru Sarısoy, “Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi”, **Dış Ticaret Dergisi**, DTM Yayını, Ankara, Temmuz 1997, s. 1.

¹⁶⁰ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2003, s. 635.

¹⁶¹ UNCTAD, Trade and Development Report 2005, Chapter III, s. 87.

talebinin gücüne göre oluşur.¹⁶² Klasiklerin dış ticaretin mübadeleye katılan her ülke için refah artışı sağlayacağı tezini devam ettiren Neo-Klasik okulla birlikte dış ticaret haddi, marjinalite kavramı çerçevesinde ele alınmıştır. Yeraltı kaynakları endüstrilerinin azalan verim, imalat sanayinin ise azalan maliyetli olmasından dolayı, kaçınılmaz olarak dış ticaret hadlerinin hammaddeler lehine gelişeceği öne sürülmüştür. Bu görüşe paralel olarak, yatırımların devresel hareketleri olduğu ve dış ticaret hadlerinin, yatırımlar genişlerken hammaddeler lehine, daralırken mamul mallar lehine oluşacağı iddia edilmiştir.¹⁶³

Dış ticaret hadleri, kısa ve uzun dönemde farklı faktörler tarafından etkilenmektedir. Meier'e göre kısa dönemde ticaret hadleri, ticaret politikası, döviz kurlarındaki değişimler, tek taraflı transfer ödemeleri ve konjonktür dalgalanmaları tarafından belirlenmektedir. Uzun dönemde ise, ekonominin üretim ve tüketim yapısında meydana gelen değişiklikler gelişmede rol oynamaktadır. Özetle dış ticaret hadleri, iç ve dış talebin miktar ve gelir esnekliğine bağlıdır.¹⁶⁴

Klasik ve Neo Klasik okulun görüşlerinin aksine, süreç içinde fiyatların hammaddeler aleyhine gelişmesi, serbest dış ticaretin az gelişmiş ekonomiler için yararının sorgulanmasına neden olmuştur. 1950'li yılların başındaki tartışmalarda, hammadde fiyatlarının mamul mal fiyatları karşısında düşme eğilimi, hammaddeler ile mamul mallar piyasasında görülen farklı fiyat oluşumlarına dayandırılmıştır. Bu farklılıklar sonucu, hammadde üretiminde (tarımsal ürünler gibi) artan verimlilik yerli faktörleri ödüllendirmekten ziyade fiyatlarda düşüşe yol açmıştır. Çünkü bu ülkelerde emek gücü fazlalığı ücretlerde aşağı yönlü bir baskıya neden olurken, bunun aksine endüstrileşmiş ülkelerde imalat sanayinde görülen teknik ilerlemeler, güçlü sendikalar ve mark-up fiyatlama (marjinal maliyet + sabit bir kar marjı) nedeniyle ücret ve karları yükseltmiştir. Bu eğilim ayrıca tarımsal ürünlerin gelir

---

¹⁶² W.W.Rostow, The Terms of Trade in Theory and Practice, **The Economic History Review**, Vol 3, No 1, 1950, s. 3.

¹⁶³ Charles P.Kindleberger, The Terms of Trade and Economic Development, **The Review of Economics and Statistics**, Vol 40 No 1 Part 2, Feb 1958, s. 72.

¹⁶⁴ Sarısoy, s. 2.

elastikiyetlerinin düşüklüğüne ve teknik gelişmeler sonucu imalat sanayinde birim başına düşen hammadde kullanımına da bağlanmıştır.^{165 166}

Diğer taraftan bu teorilerin, dış ticaret hadlerindeki gelişmeleri ikna edici bir şekilde açıklayamadığı ve yetersiz kaldığını ileri süren görüşler de bulunmaktadır. Bu teoriler özellikle uzun dönemde dış ticaret hadlerinde belli bir yönde eğilim görülmemesi ve teorilerin yapısal değişimleri dikkate almaması açısından eleştirilmişlerdir.^{167 168}

Bu eleştirilere rağmen, 1980 sonrası yaşanan küreselleşme süreci ve bu paralelde oluşan uluslararası yeni işbölümünün yarattığı üretim yapısı, dış ticaret hadleri ve dış ticaret hadlerinin gelir üzerine etkilerini yeniden gündeme getirmiş görünmektedir.

UNCTAD'ın 2005 yılı raporuna göre, giderek daha fazla sayıda gelişmekte olan ülkenin mamul mal ticaretine katılması bu soruna daha farklı bir boyut katmıştır. Öncelikle, halen birçok gelişmekte olan ülkenin ihraç geliri az sayıda hammaddeye bağlı olmakla beraber gelişmekte olan ülkelerin hammadde ihraç edip, mamul mal ithal ettiği görüşü değişmiş bulunmaktadır. Bu durumda gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettikleri mamul malların nispi fiyat hareketleri önem kazanmaya başlamıştır. 1975 yılından bu yana, gelişmekte olan ülkelerin erken endüstrileşme dönemlerinde ürettikleri (düşük vasıflı emek yoğun mamul mallar gibi) ürünlerde, artan küresel rekabet nedeniyle dış ticaret hadlerinin düştüğünü görmektedir. Özellikle Çin'in ve bazı diğer gelişmekte olan ülkelerin ürettiği bu tip mallar rekabeti artırmakta ve fiyatlar üzerinde aşağı yönlü bir eğilime yol açmaktadır. Elektronik ürünler ile tekstil ürünleri fiyatlarında 1990'lı yıllardan bu yana ciddi düşüşler görülmüştür. Bu fiyat düşüşünde bol ve organize olmamış, düşük

---

¹⁶⁵ UNCTAD, 2005, s. 88.

¹⁶⁶ Bu konuda bkz. Singer, "The Distribution of Gains between Investing and Borrowing Countries", American Economic Review, 1950.

¹⁶⁷ H.Faysal Gökcalp, Türkiye'de Liberalizasyon Sürecinde Dış Ticaret Hadlerindeki Gelişmelerin Analizi, Dokuz Eylül Üniv. Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1998, s. 69.

¹⁶⁸ Bu konuda bkz. Haberler, "Terms of Trade and Economic Development, Economic Development in Latin America, Ed. H.Ellis, 1959- Morgan, "Trends in Terms of Trade and Their Repercussion on Primary Producers" International Trade Theory in a Developing World, Ed. R.Harrod-D.Hague,1963.

vasıflı emek gücünün ücretlerde yarattığı esneklik etkili olmuştur. Bu tip ürünlerde fiyat oluşumu, gelişmiş ülkelerdeki fiyat oluşumlarından ziyade hammaddelerin fiyat oluşumuna benzemektedir. Aradaki tek fark, bu tip ürünlerde fiyat düşüşlerinin üretim hacim artışı ile birlikte olduğu görülürken, düşük talep elastikiyeti nedeniyle, hammadde fiyatlarında görülen düşüşlerin daha az üretim hacim artışı ile birlikte olmasıdır.¹⁶⁹

2.3.1.1.4.1. Dış Ticaret Haddi Tanımları

Dış ticaret hadleri ile ilgili araştırmalara yapılan eleştiriler ağırlıklı olarak ihracat ve ithal fiyatlarının oluşumunun, ekonomideki gelişmeleri nasıl ve ne kadar yansıttığı çerçevesinde olmuştur. Ayrıca ülkelerarası karşılaştırmalar yapılırken elde edilen istatistiki bilgilerin elde edilebilirliği ve güvenilirliği de önemli bir sorun olarak görülmektedir. Bu yaklaşımlar ve eleştiriler çerçevesinde farklı dış ticaret hadleri tanımları geliştirilmiştir. Başlıca ticaret hadleri tanımları net değişim (mal), gayrisafi değişim, gelir, tek faktörlü ve çift faktörlü ticaret hadleridir. Araştırmalarda ağırlıklı olarak net değişim ve gelir ticaret hadleri kullanılmaktadır. Bu nedenle, aşağıda sadece net değişim ve gelir ticaret hadleri tanımlarına yer verilmiştir.

Net değişim ticaret hadleri, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranıdır. Dış ticaret hadleri kavramında esas alınan bu tanım, ihracat ve ithalat fiyat endeksleriyle ifade edilmektedir.¹⁷⁰

$$N = P_x / P_m$$

N: Net değişim ticaret hadleri

P_x: İhracat fiyat endeksi

P_m: İthalat fiyat endeksi

Bu formülden de açıkça görülebileceği gibi, ithalat fiyatları sabitken ihracat fiyatlarının düşmesi veya ihracat fiyatlarında bir değişim olmaksızın ithalat fiyatlarının yükselmesi durumlarında net değişim ticaret hadleri ülkenin aleyhine dönmektedir. Üçüncü bir olasılık da her iki fiyat endeksi artmakla birlikte ithalat

---

¹⁶⁹ UNCTAD, 2005, ss. 87-89.

¹⁷⁰ Seyidoğlu, s. 636.

fiyatlarındaki artışın ihracat fiyatlarındaki artıştan daha büyük olmasıdır. Bu durumda da net değişim ticaret hadleri ülke aleyhine değişmektedir. Net değişim ticaret hadlerinin bir ülkenin aleyhine dönmesi, o ülkenin dış ticaret fiyatlarındaki gelişmeden refah kaybına uğraması anlamında yorumlanabilir. Çünkü söz konusu ülkenin belirli bir başlangıç yılına göre bir birim ithal malı elde edebilmek için bir birimden daha fazla miktarda ihraç malı vermesi gerekecektir. Bir başka deyişle, net değişim ticaret hadleri aleyhine dönen bir ülke bir birim ihraç malı karşılığında bir birimden daha az ithal malı elde edecektir. Dış ticaret hadleri lehine değişen bir ülkede ise dış ticaret, refah düzeyinin yükselmesine katkıda bulunur. Bu durumda, bir tarafın refah düzeyindeki artış diğerinin refah azalışı ile karşılanmış olmaktadır.

Net Değişim Ticaret hadleri tanımında dış ticaret hacmine yer verilmez. Oysa göreceli fiyat değişmelerinden ülkenin elde ettiği toplam kazanç veya uğradığı kayıp, dış ticaret hacmindeki değişimlere de bağlıdır. Gelir ticaret hadleri, net değişim ticaret hadleri ile ihracat hacim indeksinin çarpımına eşittir.¹⁷¹

$$I = P_x / P_m * Q_x$$

I: Gelir ticaret hadleri

P_x: İhracat fiyat endeksi

P_m: İthalat fiyat endeksi

Q_x: İhracat hacim endeksi

Gelir ticaret hadleri özde, bir ülkenin ihracattan kaynaklanan ithalat kapasitesindeki değişimleri de gösterir. Bu nedenle, bu tanımlamaya ihracata dayalı “ithalat kapasitesi endeksi” de denir. Gelir ticaret hadlerindeki bir değişim net değişim ticaret hadlerinde ve/veya ihracat hacmindeki değişimlerden ortaya çıkar.

2.3.1.1.4.2. Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerin Gelir Etkisi

Ticaret hadlerindeki değişimin reel milli gelir üzerindeki etkisi çok sayıda faktöre bağlıdır. Birinci olarak, gelir etkisi, ticaret hadlerindeki değişimin yurt içi üreticilerin fiyatları düşürmesini sağlayacak bir verimlilik artışı ile birlikte olmasına

---

¹⁷¹ Seyidoğlu, s. 637.

bağlıdır. İkinci faktör ise ekonominin dışa açıklığıdır. İhracat ve ithalatın gayrisafi milli hasılaya oranı küçük olan ekonomilerde ticaret hadlerindeki değişimin gelir üzerinde etkisi nispeten daha küçük olabilirken, dışa daha çok açık olan ekonomilerde önemli derecelerde gelir etkisi görülebilir. Son olarak, ticaret hadlerindeki değişimin gelir üzerinde ikincil etkileri, yani gelir kazanımlarının (yada kayıplarının) kullanımına bağlıdır. Bu durum kazanç veya kayıpların yabancı yatırımcıların yanı sıra yerli firmalar, çalışanlar, tüketiciler ve devlet arasında dağılımından etkilenir. Ancak verimlilikteki artış nedeniyle ihraç fiyatlarındaki düşüş yada hızlı büyüyen ekonomilerin ithal fiyatlarında yükselme sonucu -yüksek iç talep nedeniyle- bozulan dış ticaret hadlerinin reel gelir üzerinde etkili olabilmesi için, özellikle son yıllarda mamul mal ihracında yüksek artışların görüldüğü ekonomilerde olduğu gibi, ihraç ürünlerde görülen verimlilik artışının rekabet halindeki diğer ülkelerdeki verimlilikten daha az olması sonucu ihracat hacminin düşmesi (kar ve istihdam azalışı) yada ihraç fiyatlarının düşmesi (ücret ve kar azalışı) gerekmektedir.¹⁷²

2.3.1.1.4.2.1. Gelir Etkisini Ölçme Yöntemleri

Milli muhasebe hesapları çerçevesinde dış ticaret hadlerindeki değişimin etkilerini ortaya koyan çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Gelir etkisinin belirlenmesinde dış ticaret dengesinin sabit fiyatlarla belirlenmesi gerektiğinden uygun deflatörün belirlenmesi önem taşımaktadır. Aşağıda incelenen yaklaşımlarda farklı deflatörler kullanılarak ticaret hadlerinin gelir etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır (Tablo 9-10).

Silver ve Mahdavy literatürde ortaya konulan, dış ticaret hadlerindeki gelişmelerin gelir etkilerini ticarete dayanan ve ticarete dayanmayan deflatörlere bağlı yapılanlar olarak iki kategoride incelemişlerdir.¹⁷³, Birinci gruptaki deflatörler,

---

¹⁷² UNCTAD, 2005, s. 102.

¹⁷³ Mick Silver, Khashayar Mahdavy, "The Measurement of a Nation's Terms of Trade Effect and Real National Disposable Income within a National Accounting Framework", **Journal of Royal Statistical Society**, 1989, s. 93.

ihraç ve ithal fiyatları veya bu iki grubun çeşitli ortalamalarıdır.¹⁷⁴ İkinci grupta ise ihraç-ithal fiyatları yanında yada bunların yerine diğer bazı ekonomik göstergeler kullanılmaktadır.¹⁷⁵

Ticarete dayanan deflatörler, ithalat - ihracat fiyat değişimleri ile ağırlıklandırılmış yada ağırlıklıklandırılmamış ihracat ve ithalat ortalamasını içermektedir.

Nicholson formülü (1) dış ticaret hadlerindeki değişim sonucunda, aynı miktar ihracat karşılığında ithalat miktarındaki değişimi gösterir. Ticaret hadlerindeki değişimden doğan kazançlar daha fazla ithalat imkanı, kayıplar ise daha az ithalat olarak değerlendirir.¹⁷⁶ İthalatın ihracattan fazla olduğu ve tüm ihracat gelirlerini ithalatını finanse etmek için kullanan ülkeler için, ithalat fiyat endeksi en uygun endekstir. Bu yöntemde dış ticaret kazancı, ihracat geliri karşılığında yapılan ithalatın ihracat hacmini aşan bölümü olarak tanımlanmaktadır. Cari ihracat geliri karşılığında, baz yılda ve cari yılda baz yılı fiyatlarıyla satın alınabilecek ithalat büyüklükleri karşılaştırılmaktadır. Ticaret hadlerindeki gelişmelere bağlı olarak ikincisinin daha büyük olması halinde reel milli gelirden bir artış, birincinin daha büyük olması halinde ise milli gelirden bir düşme olacaktır.¹⁷⁷

Anti-Nicholson formülü (2) değerlendirmesinde, gelecek ihracatın mevcut ithalatı karşılamaını sağlamak için net ithalatın pozitif ise ülke yeterliliğine

---

¹⁷⁴ Bu konuda bkz. Nicholson, The Effect of International Trade Measurement of Real National Income, **The Economic Journal**, 1960 - Anti-Nicholson, Geary-Burge, Balancing of A System of National Accounts in Real Terms, **Meet. International Association for Research on Income and Wealth**, 1957 - Geary, Problems in The Deflation of National Accounts: **Introduction**, **Rev.Inc. Wlth.** Ser 9, 1961 - Birleşmiş Milletler İstatistik Ofisi, The Treatment of Terms of Trade Effect in Measuring Economic Growth, New York, 1986 - Courbis, Compatibilite Nationale A Prix Constant et A Productive Constante, **Rev. Inc. Wlth**, Ser 15, No 1, 1969 - Kurabayashi, The Impact of Changes in Terms of Trade on A System of National Accounts: An Attempted Synthesis, **Rev.Inc. Wlth**, Ser. 17, No 3, 1971.

¹⁷⁵ Bu konuda bkz. Stuvell, A New Approach To The Measurement of Terms of Trade Effects, **Rev. Econ. Statist.**, 1956 - Scott, What Price The National Income?, **Economics and Human Welfare: Essays in Honor of Tibor Scitovsky**, New York, Academic Pres, 1979, Godley ve Cripps, Why Britain Needs A Fresh Set of Principals?, **London and Cambridge Economic Bulletin II**, University of Cambridge, 1974, Birleşmiş Milletler, A System of National Accounts, New York, 1968.

¹⁷⁶ Silver ve Mahdavy, s. 93.

¹⁷⁷ Gökalp, s. 208.

eklendiği, negatif ise ülke yeterliliğinden çıkarıldığını kabul eder. Geary-Burge formülü elde edilen kazançları ($X > M$ olduğunda) içererek Nicholson formülünü geliştirmeye çalışmaktadır. Ayrıca açık durumunda P_m , fazla durumunda P_x 'in daha fazla aydınlatıcı olacağı fikrine dayanmaktadır. P_x ve P_m ortalamalarının kullanıldığı Geary formülü aritmetik, Birleşmiş Milletler formülü ise ağırlıklandırılmamış harmonik ortalamadır. Courbis, Geary yöntemini tek ifadede toplamaktadır. İhracat ve ithalat fiyat endekslerinin aritmetik ortalamasını veya toplam ihracat ve ithalat için karma bir fiyat endeksi deflatörü kullanır.¹⁷⁸ Bu yöntem, genellikle ithalat ve ihracatları büyük ölçüde mamul ve temel mallar içeren ve ihracatın gerektirdiği ithalat yapısı sonucunda fiyatların birbirine bağlı olduğu gelişmiş ülkeler için kullanılmaktadır.¹⁷⁹

TABLO 9: TİCARETE DAYANAN DEFLATÖRLER VE GELİR ETKİSİ

<i>Formül</i>	<i>Deflatör P</i>	<i>Dış Ticaret Hadlerinin Etkisi</i> $T = (X + M)/P - (x-m) x = X/P_x m = M/P_y$
1. Nicholson (a)	= P_m	$X (1/P_m - 1/P_x)$
2. Anti-Nicholson	= P_x	$M (1/P_m - 1/P_x)$
3. Burge-Geary	$p = P_m$ for $M > X$ $p = P_x$ for $X > M$	$X (1/P_m - 1/P_x)$ $M (1/P_m - 1/P_x)$
4. Geary	$1/2 (P_x + P_m)$	$x \left[\frac{P_x - P_m}{P_x + P_m} \right] + m \left[\frac{P_x - P_m}{P_x + P_m} \right]$
5. Birleşmiş Milletler İst.Ofisi	$\frac{2}{1/P_m + 1/P_x}$	$\frac{X + M}{2} \left[1/P_m - 1/P_x \right]$
6. Courbis ve Kurabayashi(b)	$\frac{X + M}{x + m}$	$\frac{M}{X+M} X \left[1/P_m - 1/P_x \right] + \frac{X}{X + M} M \left[1/P_m - 1/P_x \right]$

Kaynak: Mick Silver, Khashayar Mahdavy, "The Measurement of a Nation's Terms of Trade Effect and Real National Disposable Income within a National Accounting Framework", **Journal of Royal Statistical Society**, 1989.

(a) Hem Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) (Stuvel, 1957) hem de BM milli muhasebe hesaplamalarında iki seçenektten biri olarak önerilmiştir.

(b) Stuvel (1986) tarafından da desteklenmektedir.

¹⁷⁸ Silver ve Mahdavy, s. 93.

¹⁷⁹ Gökalp, s. 208.

Ticarete dayanmayan grupta bulunan formüllerden, Stuvell formülü, paranın satın alma gücündeki değişimin ifadesi olarak, cari fiyatlarla net yurt içi hasıla için zımni fiyat deflatörüne dayanır. Scott, hem iç ve dış yatırımlar hem de ticaretin nihai amacının mevcut ve gelecek tüketimi karşılamak olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle tüketici fiyat endeksi uygun bir deflatördür. Godley ve Cripps deflatör olarak faktör maliyetleri ile toplam yurt içi harcamalarını seçmişlerdir.¹⁸⁰

Birleşmiş Milletlerin milli muhasebe hesapları çerçevesinde kullandığı dış ticaret hadlerinin gelir etkisi aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

TABLO 10: TİCARETE DAYANMAYAN DEFLATÖRLER VE GELİR ETKİSİ

<i>Formül</i>	<i>Deflatör P</i>	<i>Dış Ticaret Hadlerinin Etkisi</i>
7. Stuvell, Norway (c) (d)	$P = \frac{C + I + G + X - M}{c + i + g + x - m}$	$x \left[\frac{P_x}{P} - 1 \right] + m \left[\frac{P_m}{P} - 1 \right]$
8. Scott	$P = \text{CPI}$	$x \left[\frac{P_x}{P} - 1 \right] + m \left[\frac{P_m}{P} - 1 \right]$
9. Godley and Cripps (e)	$P = \frac{C + I + X - M}{c + i + x - m}$	$x \left[\frac{P_x}{P} - 1 \right] + m \left[\frac{P_m}{P} - 1 \right]$
10. Second SNA (f)	$P = \frac{C + I}{c + i}$	$x \left[\frac{P_x}{P} - 1 \right] + m \left[\frac{P_m}{P} - 1 \right]$

Kaynak: Mick Silver, Khashayar Mahdavy, "The Measurement of a Nation's Terms of Trade Effect and Real National Disposable Income within a National Accounting Framework", **Journal of Royal Statistical Society**, 1989.

(c) C, I ve G sırasıyla tüketim, yatırım ve hükümet harcamalarıdır, payda ise bu değerlerin sabit fiyatlarla ifadesidir. X, M, P_x ve P_m daha önce tanımlanmıştır.

(d) Piyasa fiyatları ile önerilen paydada içerilen, uygun olarak deflate edilen net yatırım değeri ile birlikte net sermaye tüketiminin ölçülmesiydi.

(e) Faktör maliyetleriyle

(f) Birleşmiş Milletlerin ilk milli muhasebe sistemi hesabında Nicholson formülü kullanılmıştı.

¹⁸⁰ Silver ve Mahdavy, s. 94.

2.3.1.1.4.2.2 Dış Ticaret Hadlerindeki Değişimin Gelir Üzerinde Etkisi – Birleşmiş Milletler Uygulaması

Aşağıda, Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından raporlarında kullanılmak üzere standartlaştırdığı, dış ticaret hadlerinin gelir üzerindeki etkisini ortaya koyan hesaplama metodolojisi ele alınmıştır.¹⁸¹

Yerleşiklerin yurt içi üretimden sağladığı toplam reel gelir aynı zamanda ihracatın, dünyadan yapılan ithalat ile takas edildiği orana da bağlıdır. Reel gayrisafi milli gelir yurt içi üretim tarafından yaratılan gelirin satın alma gücünü ortaya koyduğundan, dış ticaret hadlerindeki değişim, reel gayrisafi milli gelir ile sabit fiyatlarla gayrisafi yurt içi hasıla arasındaki hareketlerde önemli sapmalara neden olabilir. Sabit fiyatlarla gayrisafi yurt içi hasıla ile reel gayrisafi milli gelir arasındaki değişim genellikle ticaretten doğan kazanç yada kayıp olarak tanımlanır. Bu iki değişken arasındaki fark her zaman küçük olmaz. Eğer ithalat ve ihracatın gayrisafi yurt içi hasılaya oranı nispeten büyük ise ve ithalat ve ihracatın mal ve hizmet kompozisyonu oldukça farklı ise, ticaretten doğan potansiyel kazanç yada kayıp büyük olabilir. Örneğin, bir ülkenin ihracatı sınırlı sayıda hammaddeden oluşurken, ithalatı mamul mallar ağırlıklıysa, dış ticaretten doğan kazanç veya kayıp büyük olabilir.

Ticaretten doğan kazanç yada kayıpların var olduğu bir durumda, sistem içinde çok çeşitli reel gelir toplamı tanımlanabilir. Ticaretten doğan kayıp ve/veya kazanç ile reel milli gelir arasında aşağıdaki gibi bir ilişki kurulabilir;

- a) Sabit fiyatlarla gayrisafi yurt içi hasıla
+ ticaret hadlerindeki değişimden doğan kazanç yada kayıp
- b) = reel gayrisafi yurt içi gelir
+ yurt dışından elde edilen reel faktör gelirleri
- yurt dışına ödenen reel faktör giderleri
- c) = reel gayrisafi milli gelir
+ yurt dışından elde edilen cari transferler

¹⁸¹ United Nations Statistic Division, 1993 System of National Accounts Price and Volume Measures, Trading Gains and Losses from Changes in the Terms of Trade, www.unstats.un.org (20.03.2006).

- yurt dışına ödenen cari transferler
- d) = reel gayrisafi harcanabilir milli gelir
- sabit fiyatlarla sabit sermaye tüketimi
- e) = reel net harcanabilir milli gelir

Ticaretten doğan kazanç veya kaybın ölçümü

$$T = \frac{X - M}{P} - \left\{ \frac{X}{P_x} - \frac{M}{P_m} \right\}$$

X = Cari fiyatlarla ihracat

M = Cari fiyatlarla ithalat

P_x = İhracat fiyat endeksi

P_m = İthalat fiyat endeksi

P = Seçilen hesap birimine dayanan bir fiyat endeksi

P_x , P_m ve P baz yılda 1'e eşit olacaktır. Parantez içindeki ifade ticaret dengesini ilgili yıldaki ihracat ve ithalat fiyatları ile ölçerken, diğer ifade cari ticaret dengesini fiyat endeksi ile deflate edilerek ölçmektedir. Deflatör seçimi ticaret açığı yada fazlası, gayrisafi yurt içi hasılda ihracat ve ithalatın payı gibi faktörlere bağlı olarak yapılabilir

Tüm durumlar için üzerinde uzlaşmış tek bir deflatör bulunmamaktadır. Bu sorunu çözmek için bazı öneriler getirilebilir.

- √ Yukarıdaki denklikte tanımlandığı gibi, ticaretten doğan kazanç yada kayıplar sistemin bütünleyici parçası olarak ele alınmalıdır.
- √ Cari ticaret dengesi için uygun deflatörün seçimi ülkenin kendine özel durumlarını dikkate alan istatistik otoritesine bırakılmalıdır.
- √ Eğer uygun deflatör konusunda net bir fikir oluşturulamazsa, ithalat ve ihracat fiyat endekslerinin bazı ortalamaları –basit ve anlaşılır olması açısından ihracat ve ithalat fiyatlarının ağırlıklandırılmamış aritmetik ortalaması gibi– kullanılmalıdır.

2.3.1.1.4.3. Dış Ticaret Hadleri ve Kaynak Aktarımı

Yukarıda açıklandığı gibi, dış ticaret hadlerindeki değişimin reel milli gelir üzerindeki doğrudan etkisi ölçülebilmektedir. Ancak ampirik olarak ölçülemeyen, oluşan kazanç ve kayıpların ikincil etkileri de bulunduğu ticaret hadlerindeki değişimin milli gelir üzerindeki etkileri tam olarak ortaya konulamamaktadır. Örneğin, yüksek ihraç fiyatları sonucunda oluşan ticaret hadleri kazançları firma karlarında artışa yol açar ve oluşan kar yeniden yatırıma dönüştürülürse, orta dönemli büyüme üzerinde etkisi, ticaret hadlerinden doğan kazancın kamu borcunun ödemesi şeklinde devlet teşekküllerinden devlete aktarılması yada tüketim için harcanacak olan yüksek ücretler şeklinde işçilere aktarılmasından daha fazla olacaktır. Bu şekilde oluşan kayıplar da, eğer verimlilik yada ihracat hacmindeki artış ile karşılanmaz ise, yatırımlarda azalışa, borçlanmada artışa yada ücretler üzerinde baskıya yol açabilir.¹⁸²

Ayrıca, dış ticaret hadlerinin gelir etkisinin dağılımı ile ilgili olarak, yerli ve yabancı aktörler arasında ihraç amaçlı faaliyetlerden elde edilen karların paylaşımı da oldukça önemlidir. Yabancı yatırımcıların yükselen fiyatlar sonucu oluşan karları kendi ülkelerine transfer etmeleri, ticaret hadlerinin milli gelir üzerindeki pozitif etkilerini azaltacaktır.

Gayrisafi yurt içi hasıla ile gayrisafi milli gelir arasında oluşan fark yurt dışına net faktör ödemelerini göstermektedir. Net faktör ödemelerinin genellikle (çokuluslu veya ulusüstü şirketler tarafından yapılan kar transferlerinin) ticaret hadlerinin gelir etkisinde meydana gelen değişimlerle birlikte olduğu zaman önemli miktarlara ulaştığı saptanmıştır. Bunda, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, artan dış yatırımlar ve mevcut emek piyasası (iş gücü bol ve niteliksiz) nedeniyle yükselen ihraç fiyatlarının yada düşen ithal girdi maliyetlerinin ücretler yerine karlara yansımaları etkili olmaktadır. Bu arada düşen ihraç fiyatları ise karlara değil ücretlere yansımaktadır.¹⁸³ Çok uluslu veya ulusüstü firmaların kar transferleri doğrudan yabancı yatırımlar kanalı başlığı altında, izleyen bölümde detaylı olarak ele alınmıştır.

---

¹⁸² UNCTAD, 2005, s. 103.

¹⁸³ UNCTAD, 2005, s. 104.

Tablo 11’de çeşitli ülke ve mal grupları bazında, reel gayrisafi milli gelir artışı ile gayrisafi yurt içi hasıla artışı arasındaki mutlak fark olarak ölçülen, dış ticaret hadlerindeki değişimin gelir üzerine etkisi görülmektedir. Milli gelir sistemi içinde bu fark dış ticaret hadlerindeki değişim sonucu oluşan kazanç yada kayba karşılık gelmektedir. Tabloda ayrıca, kazanç yada kaybın büyüklüğüne katkıda bulunan faktörler olan, ticaret hadlerinin değişkenliği ile dışa açıklık rasyosu da bulunmaktadır. Dış ticaret hadlerinin değişkenliği büyük oranda ihracattaki çeşitliliğin derecesine bağlıdır.¹⁸⁴ Tablodan 1996-2004 yılları arasında ihraç ürün yoğunluğunun ve dışa açıklığın yüksek olduğu petrol ihraç eden ülkelerde dış ticaret hadlerindeki değişimin gayrisafi yurt içi hasıla üzerindeki etkisinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte nispi olarak ihraç ürün çeşitliliği yüksek olan mamul mal ihraç eden ülkeler için dış ticaret hadlerindeki değişimin gayri safi yurt içi hasıla üzerindeki etkisi % 1,1 gibi azımsanmayacak bir düzeydedir.

TABLO 11: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN TİCARET HADLERİNDEKİ DEĞİŞİME KARŞI DUYARLILIĞI (1996-2004) (ÜRÜN VE ÜLKE KATEGORİSİNE GÖRE) (a)

	Brüt Yurt içi Milli Gelir üzerinde ticaret hadlerinin etkisi (b)(%)	Ticaret Hadlerinin Değişkenliği (c)	İhracat/GSYİH Rasyosu (d)	Toplam İhracat İçinde en büyük paya sahip beş ürünün payı (e) (%)
Mamul İhracatçıları	1.1	4.6	30.2	40.7
Petrol İhracatçıları	4.3	19.3	29.1	71.4
Petrol Dışı Hammadde İhracatçıları	1.5	10.0	18.5	64.7
Doğu ve Güney Asya	1.6	6.6	35.7	44.0
Batı Asya	4.9	19.9	31.5	76.0
Afrika	2.2	12.1	23.1	71.4
Latin Amerika	1.3	7.4	20.3	49.8

Kaynak: UNCTAD Trade and Development Report 2005

(a) Gelişmekte olan 12 Afrika, 12 Latin Amerika, 4 Batı Asya ve 11 Doğu ve Güney Asya ülkeleri için ağırlıklandırılmamış ortalamalar

(b) 1996-2004 arası Gayrisafi Yurt içi Hasılanın yüzdesi olarak, brüt yurt içi milli gelir üzerinde ticaret hadleri değişiminin yıllık etkisi. (Mutlak Değer) Reel olarak gayrisafi yurt içi hasıla ile brüt yurt içi milli gelir artışları arasındaki fark olarak hesaplanmıştır.

(c) Net ticaret hadlerindeki yıllık değişimden standart sapma

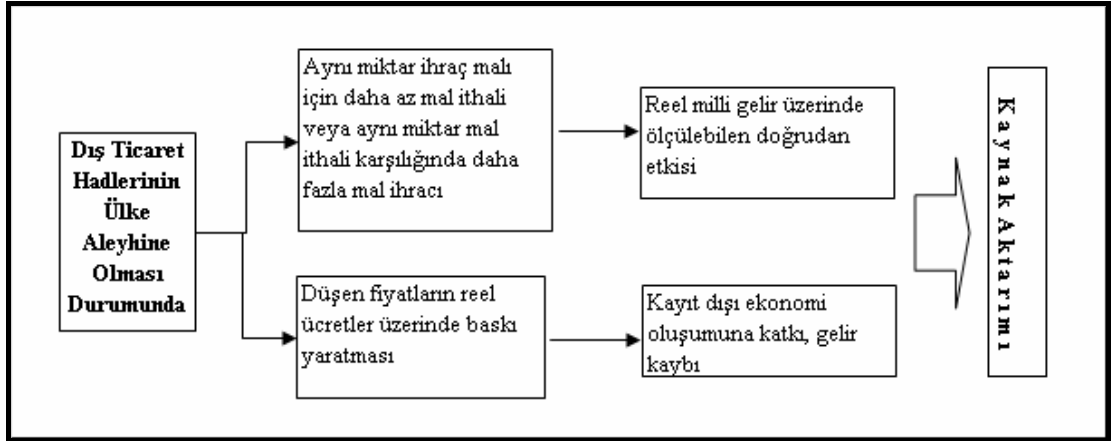
(d) 1996-2004 yılları için ortalama cari dolar olarak

(e) 2002 SITV Rev.1 üç haneli mal tanımı

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde, dış ticaret hadleri kanalıyla oluşan kaynak aktarımı şöyle şematize edilebilir;

¹⁸⁴ UNCTAD, 2005, s. 104.

ŞEKİL 5: DIŞ TİCARET HADLERİ VE KAYNAK AKTARIMI

Kaynak: Bu çalışma için tarafımızdan geliştirilmiştir.

Şekilden görüldüğü gibi, dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine gelişiminin doğrudan gelir üzerine etkileri yukarıda açıklanan metotlar çerçevesinde hesaplanabilmektedir. Bunun yanısıra, düşen ihraç ürün fiyatlarının ücretler üzerinde baskı yaratarak, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerde kayıt dışılığın yayılmasına hizmet ettiği ve böylece gelir (vergi+prim) kaybına yol açtığı görülmektedir.

2.3.1.1.5. Cari Açık Kanalı

1990'lı yılların son dönemine kadar dış ticaret açığı veren gelişmekte olan ülkelerin çoğu, değişen üretim organizasyonu ile birlikte mamul mal ihracatçısı haline gelerek dış ticaret fazlası vermeye başlamışlardır. Ancak, artan mamul mal ihracatlarına rağmen, halen önemli sayıda gelişmekte olan ülke, özellikle Merkez ve Doğu Avrupa ile Afrika ülkeleri, dış ticaret açığı sorunu ile karşı karşıyadır. Özellikle, 2000'li yıllarda yükselen hammadde ve enerji fiyatları, giderek daha fazla mamul mal ihraç eden ancak hammadde ve enerji açısından dışa bağımlı olan gelişmekte olan ülkelere cari açığın yükselmesine, hatta kronik bir hale gelmesine neden olmuştur. Hizmet ve diğer gelir-gider dengesinde görülen bozulmanın da cari açığa katkı yaptığı görülmektedir.

Cari açığın oluşmasına etki eden iki kaynak transferi, mal ve hizmet ticareti açığı ile yurt dışına yapılan faktör ödemeleridir. Cari işlemler hesabının açık vermesi dış varlıklarda (altın, döviz rezervleri dahil) bir azalış ve/veya dış borçlarda bir artış

anlamına gelmektedir.¹⁸⁵ Cari işlem hesabı fazlası ise, açık bir ekonomi varsayımı altında, genelde net dış yatırım olarak adlandırılır.¹⁸⁶

Bu çerçevede, cari denge farklı makro değişkenlerle tanımlanabilir.¹⁸⁷

$$1. \quad CA_t = NX_t + r_t B_t + TR_t$$

CA_t = Cari Açık

NX_t = Net mal ve hizmet ihracatı

B_t = Bono, tahvil, hisse senedi, krediler ve fiziki sermayeyi içeren net varlıklar, $r_t B_t$ = Net varlıklardan sağlanan net gelir (r_t uluslar arası faiz veya getiri oranı)

$r_t B_t$ = Net faiz + net kar transferi olarak yazılabilir

TR_t = Net işçi döviz ve bedelsiz ithalatı da içeren net özel ve kamu transferi)

$$NX_t + TR_t + \text{Net kar transferi} = CA_t - \text{Net faiz geliri} = \underline{\text{Faiz dışı cari denge}}$$

2. $B_{t-1} + B_t$ = Net dış varlıklarda değişme. Eğer t döneminde cari açık varsa B_t 'ye göre B_{t-1} daha düşüktür.

$$3. \quad r_t B_t + TR_t + Y_t - C_t - I_t - G_t = S_t - I_t$$

Y_t = GSYH, C_t = özel tüketim harcaması, G_t kamu harcaması, I_t özel ve kamu yatırım harcaması

Bu özdeşlik (-) işaretli ise iç tasarruf açığını verir.

$r_t B_t + TR_t + Y_t$ toplamı GSMH'yi, $C_t - I_t - G_t$ toplamı iç talebi ifade eder.

Birinci özdeşliğe göre, cari açık bir döviz açığıdır. Net dış varlıklarda değişme olarak yapılan ikinci tanıma göre, bu açık yurt dışından yapılan borçlanma ve yatırımlarla kapatılabilir. Bu durumda net dış varlıklarda azalma vardır. Üçüncüsüne göre, bu açık yurt içinde kamu ve/veya özel kesimde bir harcama fazlası, yani bir tasarruf açığı olduğunu gösterir.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Yentürk, "Birikimin Kaynakları", s. 476.

¹⁸⁶ Chacholiades, s. 295.

¹⁸⁷ Ercan Uygur, "Cari Açık Tartışmaları", *İşletme ve Finans Dergisi*, Ankara, Eylül 2004, ss. 7-8.

¹⁸⁸ Uygur, "Cari Açık", s. 8.

Cari açık kaynak aktarım ilişkisini ortaya koymadan önce, izleyen bölümde döviz açığından tasarruf açığına dönen cari açığa ilişkin yaklaşımlar tarihsel süreç içinde değerlendirilmiştir.

2.3.1.1.5.1. Cari Açığa İlişkin Yaklaşımlar

Literatürde cari açığa ilişkin olarak geliştirilen yaklaşımlar, dış ticaret dengesinin nasıl kurulacağı veya dış ticaret açığının kaynağının ne olduğu sorusuna cevap bulma amacındadır.

Bu çerçevede, I. Dünya Savaşı sonrasında dış ticaret dengesine ilişkin yaklaşımlar elastikiyetler temeline oturduğundan, ağırlıklı olarak fiyat değişimleri ve ticari akım arasındaki ilişki vurgulanmış ve devalüasyonların ticaret dengesi üzerinde etkili olacağı ileri sürülmüştür. Ancak devalüasyon yoluyla cari işlemler açığını azaltmaya ilişkin çözümlemede bazı eksiklikler mevcuttur. Esneklikler yaklaşımında, yapılan devalüasyonun sonraki dönemlerde gelir üzerindeki etkileri göz ardı edilmiştir.¹⁸⁹

1960’larda, IMF tarafından dış açık veren ve dış ödeme güçlüğü çeken ülkelere yapılan politika önerilerinde de yer alan, kur değişmesi ile esnekliklere odaklanan esneklikler yaklaşımının ihracat ve ithalat üzerindeki gelir-harcama etkisinin ihmalini ortadan kaldırmayı amaçlayan, gelir-harcama yaklaşımı önem kazanmıştır. Bu yaklaşıma göre, dış açık veren ülkelerin, döviz kuru artışının yanında harcama düşürücü önlemler de almaları gereklidir. Gelir harcama yaklaşımını takiben, yine IMF tarafından gündeme getirilen ödemeler dengesine parasalcı yaklaşım ise, cari açığı para arzındaki fazlalık ile açıklamış ve dış açık veren ülkenin kredi stokunu daraltması gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁹⁰

1970’lerde yapısalcı yaklaşım çerçevesinde bazı ekonomistler, devalüasyonların etkisiz ve dış ticaret açığının yapısal olduğunu ve sonuçta

¹⁸⁹ S. Tolga Tiryaki, “Cari İşlemler Hesabına İlişkin Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği”, **TCMB Araştırma Müdürlüğü Tebliği**, No:8, Temmuz 2002, Ankara, s. 3.

¹⁹⁰ Ercan Uygur, “Türkiye’de Cari Açık Tartışması”, **GAP Bölgesinde Dış Ticaret ve Tarım**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2004, ss. 3-4.

ekonomiyi daralttığını iddia etmişlerdir. Bu çerçevede önerdikleri politika ithal ikamesi olmuş ve bu politikalar oldukça geniş bir uygulama alanı bulmuştur.

1970'lerdeki petrol krizini takiben 1980'lerde yaşanan borç krizi ile cari açığın, gelirler-harcamalar arasındaki farktan ziyade, milli gelir hesabı açısından tasarruflar ile yatırımlar arasındaki farktan kaynaklandığı görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu görüşe göre, tasarruflar ve yatırımlar, beklenen getiri ve yaşam çevrimi gibi zamanlararası faktörlere bağlı olduğundan, cari açığın kendisi de böyle bir olgudur. Bu nedenle yüksek cari açık yeni yatırım fırsatlarını da yansıtmaktadır.¹⁹¹

Bu anlayış çerçevesinde, zamanlararası –dinamik- bir boyut kazanan cari açık, optimizasyona dayalı bir karar alma süreci ile açıklanmaya başlanmıştır. Bu yaklaşıma göre, dışa açık bir ekonomide cari açıklar, kamu ve özel tüm karar alıcıların dinamik bir optimizasyon işlemi sonucunda vardıkları sonuçlarla belirlenmektedir. Yatırım artışının cari açığı artırması doğaldır, bu şekilde ortaya çıkan cari açığın bir sorun olarak görülmemesi gerekir. Özellikle kamu kesiminde (bütçede) önemli açıklar yoksa ve özel tasarruf oranı da gerilemiyorsa, cari açıktan çekinmek ve bir politika önlemi almak gerekmez. Bu görüş İngiltere eski maliye bakanı Lawson tarafından popüler hale getirildiğinden “Lawson Doktrini” olarak da bilinmektedir.¹⁹²

Ancak, Lawson Doktrini olarak bilinen ve mali dengenin sağlanması durumunda cari açığın sorun olmayacağı iddia eden yaklaşım, 1981 yılında, mali dengenin sağlanmış olduğu ve hatta yurt içi tasarrufların arttığı ortamda, Şili’de cari açığın GSYİH’nın % 14’ünü aşması sonrasında yaşanan derin mali krizi ve yapılan yüksek devalüasyonu açıklamakta yetersiz kalmıştır. Diğer taraftan, 1980’lerde yaşanan borç krizi sonrasında görülen likidite daralması, Latin Amerika’da ithalatın azalarak açığın dengelenmesine ancak büyümenin yavaşlamasına yol açmıştır. Bu dönemde Latin Amerika ülkelerinde yaşanan krizin nedenleri arasında cari açığın

---

¹⁹¹ Sebastian Edwards, “Does the Current Account Matter?”, **National Bureau of Economic Research**, New York, January, 2001, ss. 4-9.

¹⁹² Uygur, “GAP Bölgesi” s. 13.

yanı sıra, büyük mali açıklar ve ticaret hadlerinde bozulma gibi içsel sorunlar da ileri sürülmüştür.¹⁹³

1990'larda gelişmekte olan ülkelere sermaye, portföy yatırımı olarak akmaya başlamış (1970'lerde ağırlıklı olarak sendikasyon kredileri yolu kullanılmıştı) ve akımın gerekçesi olarak akımın gerçekleştiği ülkelerde yapılan reformlar gösterilmiştir. Ancak, Calvo'nun 1993-1995 yıllarındaki çalışmalarında belirttiği gibi, portföy yatırımı olarak gelen sermaye akımı politika yapıcıları için üç önemli soruna neden olmaktadır. Birincisi ulusal para biriminin reel olarak değerlendirilmesi ve buna paralel rekabet gücü kaybı, ikincisi etkin bir şekilde aracılık edilememesi nedeniyle kaynakların yanlış tahsisi, üçüncüsü ani çıkış nedeniyle krize yol açmasıdır.¹⁹⁴

1990'larda görülen yüksek cari açığın portföy yatırımları şeklinde finansmanı 1994 Meksika krizinin nedeni olarak görülmüş ve cari açığın gayrisafi hasılanın en fazla ne kadarı olması gerektiği literatürde tartışılmaya başlanmıştır. 1990'ların sonunda yaşanan Uzak Doğu krizinde ise, cari açığın oynadığı rol tartışmalı olmakla birlikte, cari açık krizin arkasındaki nedenlerden biri olarak gösterilmektedir.¹⁹⁵

Bu gelişmelerden sonra bir çok iktisatçı, cari açığın dikkatle izlenmesi gerektiğini, yükselen veya yükselmesi beklenen ve sürdürülemez olarak görülen cari açıkların bunalımlarda önemli etkisi olduğunu vurgulamaya başlamıştır.¹⁹⁶ Eski Amerikan Hazine Sekreteri Lawrence Summers, Lawson Doktrinine karşı koyarak, cari işlemler açıklarının sırf özel kesim kaynaklı olmalarından ötürü zararsız olduklarının düşünülmemeyeceğini ve gayrisafi milli hasılanın yüzde 5'ini aşan açıklara, özellikle bu açıklar hızlı bir şekilde ters çevrilebilecek şekilde finanse edilmişse, dikkat edilmesi gerektiğini söylemiştir. Edwards ise, bu oranın ülkeden ülkeye yabancıların portföy kararları ve büyümeyi etkileyen değişkenlere göre

---

¹⁹³ Edwards, s. 5.

¹⁹⁴ Edwards, s. 5.

¹⁹⁵ Pedro Alba, Amar Bhattacharya, Stijn Claessens, "Volatility and Contagion in a Financially-Integrated World: Lessons From East Asia's Recent Experience", paper presented at the **PAFTAD** 24 Conference, May 20-22 1998, s. 9.

¹⁹⁶ Uygur, s. 13.

farklılık gösterebileceğini ifade etmiştir.¹⁹⁷ Cari açığın sürdürülebilirliği konusunda çalışmalar yapan Feretti ve Razin (1996), cari açığın büyüklüğünün döviz kuru politikası ve açıklık oranı, tasarruf ve yatırım düzeyleri ve sağlıklı bir finansal sistem gibi yapısal faktörlerle değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁹⁸ Ancak, sürdürülebilirlik açısından önemli olan, cari işlem açıklarına ne zaman ve hangi politikalarla karşı konulması gerektiğidir. Yaşanan sorunlara rağmen, ülkelerin ekonomik yapılarındaki farklılıklar nedeniyle, henüz cari açığın sürdürülebilirliği ve uygulanacak politikalara ilişkin net bir tavır oluşturulamamıştır.¹⁹⁹

Son yıllarda yaşanan likidite bolluğu ile gelişmekte olan ülkelere akan sermaye, 1970 ve 1980’li yıllarda yaşandığı gibi, klasik kredi ve portföy akımlarının yanı sıra doğrudan yabancı sermayenin özelleştirmeler ve özel yatırım fonları yolu ile gelişmekte olan ülkelerin reel varlıklarına olan akımı da içermektedir. Yatırım ağırlıklı olduğu düşünülen bu akımlar nedeniyle cari açığın gelişmekte olan ülkeler için bir sorun olmayacağı ileri sürülmektedir. Ancak, üretimin küreselleşmesine paralel, son yıllarda gelişmekte olan ülkelerin cari hesap kalemlerinden mal dengesi pozitif dönmekle birlikte gelirler ve hizmetler dengesi açık vermeye devam etmektedir. Yani artık gelişmekte olan ülkeler açısından ihraç edilen malların rekabet gücünün yanı sıra, patent-lisans ödemeleri, dış kaynağın faiz yükü, doğrudan yatırımların yada özelleştirilerek yabancı yatırımcılara satılan kurumların kar transferleri, portföy yatırımlarının neden olduğu gelir transferleri ülkelerin gayrisafi yurt içi hasılları üzerinde daha fazla etkili olmaya başlamıştır. Diğer taraftan, Calvo’nun işaret ettiği gibi, sermaye akımlarının neden olduğu rekabet gücü kaybı ve kaynakların yanlış tahsisi bu ülkelerin, sadece mal ve hizmet dengesini değil, aynı zamanda gelecekte elde edecekleri gelirler üzerinde etkili olmaktadır.

---

¹⁹⁷ Edwards, s. 5.

¹⁹⁸ Erdal Özmen, “Cari Açık ve Ekonomi Politikaları Üzerine”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Ekim 2004, s. 7.

¹⁹⁹ Edwards, s. 5.

2.3.1.1.5.2. Cari Açık ve Kaynak Aktarımı

Cari açığın bir tasarruf açığı olarak görüldüğü yaklaşıma uygun olarak, cari açığın zamanlararası bir dinamikte, yaratılan hasıla tarafından karşılanamayacağı sürecin nasıl oluştuğunu gösteren bir çalışma Uygur tarafından yapılmıştır. Zamanlararası dış denge kısıtı olarak adlandırılan bu çalışmada cari açığa ilişkin yapılan 1 ve 3 numaralı özdeşlikler kullanılmıştır.²⁰⁰

Varsayımlar; Transferler (TR) ihmal edilmiş, net dış varlıklar içinde doğrudan yatırımlardan oluşan fiziki sermaye olmadığı varsayılmıştır. Bu durumda B net dış borç stoku, rB ise net faiz gelirdir. 2. ve 3. formüller yardımıyla dış denge kısıtı elde edilir.

$$CA_t = B_{t-1} + B_t$$

$$r_t B_t + TR_t + Y_t - C_t - I_t - G_t = S_t - I_t$$

$$B_t = - \left[(Y_t - C_t - I_t - G_t) / (1 + r) \right] + B_{t-1} / (1+r) \quad (1)$$

B_{t-1} ve B_{t-2} ... ifadelerini bulup sürekli formüldeki yerlerine koyarak (forward substitution) açık ekonomi için zamanlararası dış denge kısıtını elde ederiz.

$$= (1 + r) B_t + \sum_{t-\tau}^{\infty} (1/1+r)^{t-\tau} Y_t \quad (2)$$

Koşul = $\lim_{T \rightarrow \infty} (1 / 1+r)^T B_{t+T+1} = 0$ sağlanması ile 2 numaralı denklem şöyle ifade edilir.

$$-(1 + r) B_t = \sum_{t-\tau}^{\infty} (1/1+r)^{t-\tau} (Y_t - C_t - I_t - G_t) \quad (3)$$

Denklemin sol tarafı eksi işaretli borcun t dönemi sonundaki faiz dahil değerini, sağ tarafı ise, artı işaretli faiz dışı cari fazlaların toplamının şimdiki değerini göstermektedir. Faiz dışı cari denge $NX_t + TR_t + \text{Net kar transferi} = CA_t - \text{Net faiz geliri}$ idi. TR ve net kar transferi olmadığı varsayıldığından, faiz dışı cari denge; $CA_t - rB_t = NX_t = Y_t - C_t - I_t - G_t$ olarak tanımlanacak ve net ihracata eşit olacaktır. *Eğer gelecekteki faiz dışı fazlaların toplamı şimdiki borcu karşılayabilecek düzeyde*

²⁰⁰ Uygur, "GAP Bölgesi", ss. 11-12.

ise zamanlarlararası dış denge (bütçe) kısıtı sağlanıyor demektir. Bu koşula aynı zamanda borç ödeyebilme koşulu da denmektedir.

Borç verenlerin giderek büyüyen miktarlarda sınırsız bir şekilde borç verebilmeleri mümkün olmadığından²⁰¹, dış açığın yada cari açığın dış borçluluğu artırması ve/veya dış varlıkları azaltması nedeniyle uzun süre sürdürülmesinin mümkün olmadığı ve milli gelir üzerinde daralma etkisi yaratacağı söylenebilir.

Stiglitz'e göre, cari açığın kaynağı olan dış ticaret açığı ve dış borçlanma bir paranın iki yüzüdür ve borçluluk oranı artıkça (iç tasarruflarla karşılanmadığı sürece) dış açık artacaktır.²⁰² Cari açık verilmesi durumunda dış varlıkların azalması (uluslararası rezervler) veya borçluluğun şekline göre, faiz, temettü, getiri yada kar transferleri ampirik olarak ortaya konulabilen kaynak transferleridir. Diğer taraftan, sermaye akımlarının neden olduğu eksik değerli kur sonucu oluşan rekabet gücü kaybı ve kaynakların yanlış tahsisi, ampirik olarak ortaya konulamayan ancak, ülkenin elde edebileceği gelirler üzerinde etkili olan önemli bir kaynak aktarım kanalıdır.

Cari açığın büyüklüğü kadar, dengesizliğin kaynağı (üretken yatırımlardan ziyade aşırı tüketimden kaynaklanması) ve açığın nasıl fonlandığı (doğrudan yabancı yatırımlardan ziyade kısa dönemli portföy yatırımları ile fonlanması) önemlidir. Çünkü, krizlerle ilgili yapılan araştırmalarda en çok kullanılan göstergelerden biri olan cari açık, risk olarak görülmekle birlikte, yapılan ampirik çalışmalarda istatistiki olarak zaman zaman anlamsız bulunmaktadır.²⁰³ Bu değerlendirme kaynak aktarımı analizi açısından da önem taşımaktadır. Örneğin, iç tasarrufların yetersiz ve/veya bazı hammaddeler açısından dışa bağımlı olan ülkelerde, özellikle yatırım amaçlı yapılan ithalatın neden olduğu sermaye transferinin yatırımdan beklenen getiri ile karşılanması yada yukarıda açıklanan, gelecekteki faiz dışı cari fazlaların şimdiki

---

²⁰¹ Uygur, "GAP Bölgesi", s. 12.

²⁰² Stiglitz, Making Globalization, ss. 252-253.

²⁰³ John Hawkins, Marc Klau, "Measuring Potential Vulnerabilities in Emerging Market Economies", **BIS Working Papers**, Basel, No 91, October 2000, s. 4.

borcu karşılmasının mümkün olması durumunda, böyle bir aktarımın ülke ekonomisi açısından olumsuz olarak değerlendirilmesi mümkün değildir.

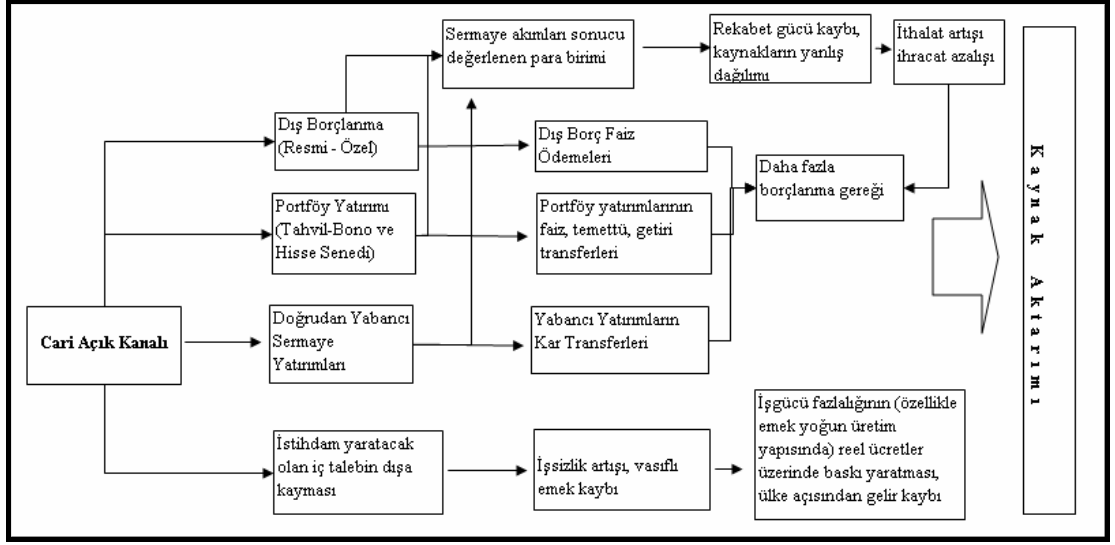
Gelişmekte olan ülkeler için önem taşıyan diğer bir durum ise, yine Stiglitz tarafından vurgulanan, ihracatın istihdam yaratırken, ithalatın istihdamı azaltmasıdır. İthalatın ihracatı aşması toplam talepte eksilmeye yol açmaktadır. Ülke içinde istihdam yaratabilecek olan talep, yurt dışında üretilen mallara olan talebe dönüşmekte, ithalat yapılan ülkede istihdama katkı yapmaktadır.²⁰⁴ Oysa gelişmekte olan ülkelerde işsizlik önemli bir problemdir ve bu durum reel ücretler üzerinde baskı yarattığından, beşeri bir kaynak transferi olan vasıflı emeğin yurt dışına transferine yol açmaktadır.

Bu çerçevede, cari açığın neden olduğu kaynak aktarım mekanizması aşağıdaki gibi gösterilebilir. Açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, cari açık kanalıyla kaynak aktarımı, cari açığın –dış ticaret açığı- nedeni ve nasıl fonlandığı açılarından değerlendirilmelidir. Tüketim kaynaklı bir cari açığın dışarıdan kısa vadeli veya likiditesi yüksek araçlarla fonlanması durumunda, bu açığın kaynak aktarımına yol açacağı görülmektedir. Diğer taraftan, dışarıdan sağlanan kaynağı teşvik eden politikalar (yüksek reel faiz ve vergi muafiyeti gibi) sonucu artan sermaye akımları, para biriminin değerlenmesi nedeniyle rekabet gücü kaybına ve kaynak tahsisinde etkinliğin bozulmasına yol açacaktır. Ayrıca, cari açık nedeniyle istihdam yaratacak olan talebin dışa kayması ülke açısından önemli bir kaynak aktarım kanalı yaratmaktadır.

---

²⁰⁴ Stiglitz, Making Globalization, s. 253.

ŞEKİL 6: CARİ AÇIK VE KAYNAK AKTARIMI

Kaynak: Bu çalışma için tarafımızdan geliştirilmiştir.

2.3.1.2 Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanalı

Bir ekonomide yatırım, bir “akım değişken” olup, sermaye stokunda zaman içindeki artıştır. Birleşmiş Milletler Teşkilatına göre ise, üretilmiş, mali olmayan ekonomik varlıklar tanımı toplam yatırım tanımına karşılık gelmektedir ve sabit sermaye yatırımları, stoklar ve kıymetler²⁰⁵ olmak üzere üç ana başlık altında toplanabilir. Sabit sermaye yatırımları, bir ekonomide üretim faktörlerinin mal ve hizmet üretimini çoğaltmak ve gelecek dönemde tüketim ile ihracat imkanlarını artırmak amacıyla, belli bir dönem içinde reel sermayenin artırılması, korunması ve düzenlenmesi için kullanılmasıdır. Sabit sermaye yatırımları genel olarak ikiye ayrılır. Mevcut makine ve teçhizata ilaveler ile mevcut bina, yol, baraj vb. inşaat ilaveler. “Yabancı sermaye” ise, bir ülkedeki mevcut sermaye stokuna, başka ülkenin sahipliğini ifade etmektedir. “Doğrudan” kelimesi ise, sermaye ile birlikte değişen ölçüde teknoloji, know-how, işletmecilik bilgisinin de ülkeye geldiğini açıklamaktadır. Doğrudan yabancı yatırım (direct foreign investment) bir ülkede bir firmayı satın almak veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak veya mevcut bir firmanın sermayesini arttırmak yoluyla o ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji,

²⁰⁵ Paranın zaman içinde fiyat artışları karşısında değerini koruması için satın alınan kıymetli metalleri ve taşları, mücevheratı, sanat eserlerini vb. malları içermektedir.

işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımdır.²⁰⁶

Doğrudan yabancı yatırımlarından beklenen temel ekonomik katkı, ev sahibi ülkenin milli gelirine olan katkısıdır. Bu katkı;

- ✓ istihdam sağlaması,
- ✓ katma değer yaratması,
- ✓ ödemeler dengesi (ihracat artışı) yoluyla gerçekleşir.

Doğrudan yabancı yatırımın milli gelire olan katkısının değerlendirilmesinde, yatırımın üretimde kullandığı girdilerin ne kadarının yatırım yapılan ülkeden karşılandığı, ne kadarının dışarıdan ithal edildiği büyük önem taşımaktadır. Yabancı sermayeyi teşvik açısından verilen muafiyetler ve indirimlerin yanı sıra, girdilerin büyük bölümünün ithali durumunda doğrudan yatırımın hem katma değer yaratımı hem de ödemeler dengesi açısından beklenen katkısı gerçekleşmeyebilir.

Doğrudan yabancı sermaye akımlarını ortaya koyan istatistikler, sermaye hareketlerindeki çeşitlilik nedeniyle, klasik yeni yatırımların (greenfield) yanı sıra mevcut yerli firmalarla yapılan ortaklıklar-satın almalar ve bazı kurumsal iştirakler gibi (brownfield) farklı şekillerde oluşan doğrudan yabancı yatırımları da içermektedir. Bu tür yatırımlar mevcut sermaye stokuna yapıldığından, doğrudan yabancı sermayeden ev sahibi ülke ekonomisine beklenen katkı sınırlı olabilir. Bu durum, özellikle iç tasarrufların ve sermaye birikiminin yetersiz olduğu ülkelerde, istihdam yaratacak yatırımların doğrudan yabancı sermayeye bağlanması nedeniyle hayal kırıklıklarına yol açabilir.

Üretimde küreselleşmenin önemli bir aracı olan çokuluslu veya ulusüstü şirketlerin sınır ötesi doğrudan yeni yatırımlarına ilişkin yapılan eleştiriler ağırlıklı olarak, bu şirketlerin eskimiş teknolojileri şişirilmiş fiyatlardan transfer ettikleri, transfer fiyatlaması denilen bir uygulamayla vergi kaçırılması (bu stratejiye göre

---

²⁰⁶ Rıdvan Karluk, Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye, **TCMB**, İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü, Eğitim Müdürlüğü, der. Ali Tarhan, Ankara, Şubat 2001, s. 98.

yabancı şirketler düşük vergi alan ülkelerde kar gösterirken, yüksek vergi alan ülkelerde zarar gösterirler), yerli şirketlerin yabancı şirketlerle rekabet edememesi nedeniyle yerli yatırımları caydırması, büyük şirketlerin ev sahibi ülkede ekonomik ve siyasi bir güç odağı olması alanlarında yoğunlaşmaktadır.²⁰⁷

Doğrudan yabancı yatırımlara yönelik ampirik olarak değerlendirilmesi zor olan bu eleştirilerin ve ülkelerin milli gelirlerine olan muhtemel katkılarına ilişkin belirsizliklerin yanı sıra, son yıllarda, bu yatırımların kar transferleri dikkate alınması gereken başka bir olgu olarak ön plana çıkmaktadır.

2.3.1.2.1. Çokuluslu Şirketlerin Kar Transferleri

Yeni bir yabancı yatırım ülkenin üretim kapasitesine eklenerek, ev sahibi ülkede sermaye oluşumuna ve istihdam artışına yol açar. Ancak, son yıllarda yeni yatırım olarak gelen doğrudan yabancı sermaye yerini birleşme ve satın almalar ile kolektif yatırım fonları şeklinde gelen doğrudan yabancı sermaye akımlarına bırakmıştır. Niteliği değişen doğrudan yabancı sermaye akımları, bu tür yatırımların ekonomik yararlarının yanı sıra artan kar transferlerinin ödemeler dengesi üzerindeki etkilerinin sorgulanmasına yol açmıştır. Tasarruf açığı içinde bulunan gelişmekte olan ülkelerin, daha fazla yabancı yatırımcı çekmek amacıyla çeşitli vergi indirimleri, transfer kolaylıkları gibi teşvikler uyguladıkları da göz önüne alınırsa, yeni yatırımlardan beklenen ekonomik faydaların gerçekleşme olasılığı azalmaktadır.

1990'lardan itibaren doğrudan yeni yatırımların toplam içindeki payının azalmasına rağmen, Tablo 12 ve Tablo 13'te görüldüğü gibi, gelişmekte olan ülkelere (IMF gelişmekte olan ülke sınıflamasına göre) yapılan kar transferleri 2000'li yıllarda hızla bir artış göstermiştir. Yüksek gayrisafi yurt içi hasıla artışlarına rağmen süreç içinde, kar transferlerinin gayrisafi yurt içi hasıla içindeki payının da yükseldiği görülmektedir.

---

²⁰⁷ Chang ve Gabel, s. 181.

TABLO 12: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDEN KAR TRANSFERLERİ²⁰⁸

(Milyon ABD Doları)	1980-1989 Toplam	1990-1999 Toplam	2000-2006 Toplam
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	128.411	344.453	879.583
AFRİKA	31.363	40.872	91.885
MERKEZ ve DOĞU AVRUPA	683	15.332	99.280
GEÇİŞ EKONOMİLERİ(CIS)	0	4.075	111.741
GELİŞMEKTE OLAN ASYA	39.583	135.576	305.382
ORTA DOĞU	4.257	11.849	24.047
LATİN AMERİKA ve KARAYİP ÜLKELERİ	52.525	136.748	247.249

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators 2007.

TABLO 13: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN KAR TRANSFERLERİNİN GAYRİ SAFİ YURT İÇİ HASILA İÇİNDEKİ PAYI (%)

	1980	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	0,61	0,51	0,44	0,76	1,21	1,25	1,24	1,43	1,65	1,86	2,08
AFRİKA	1,45	0,82	0,81	1,03	1,92	1,93	2,09	2,25	2,08	2,68	1,77
MERKEZ VE DOĞU AVRUPA	0,03	0,05	0,06	0,34	0,67	0,81	0,93	1,22	2,40	2,13	2,79
GEÇİŞ EKONOMİLERİ(CIS)		0,00	0,00	0,06	0,67	0,75	0,99	2,59	1,80	2,66	3,64
GELİŞMEKTE OLAN ASYA	0,28	0,47	0,50	0,92	1,41	1,50	1,32	1,20	1,31	1,35	1,39
ORTA DOĞU	0,22	0,24	0,35	0,59	0,65	0,63	0,69	0,76	1,15	1,52	1,53
LATİN AMERİKA VE KARAYİP ÜLKELERİ	0,66	0,66	0,67	0,86	1,13	1,09	1,16	1,40	1,77	2,03	2,40

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators 2007.

Akyüz'e göre, yabancı sermaye ne kadar üretken olursa olsun, ne kadar istihdam yaratırsa yaratsın, eğer elde ettiği kar kadar net döviz yaratmıyorsa, kar transferleri için, ev sahibi ülke bu döviz başka kesimlerde yaratmak zorundadır. Yani milli gelire katkısı pozitif olsa bile yabancı sermayenin zaman içinde ödemeler dengesine katkısı negatif olabilir. Örneğin, Çin'de 1999-2000 döneminde yabancı sermaye 20-25 milyar dolar kazanmıştır. Buna karşılık 2 milyar dolar net ihracat fazlası yaratmıştır. Şirketlerin ihracat değeri yüksek olmakla birlikte, üretimin ithal girdi payının fazla olması, katma değer düşük kalmasına ve bu katma değer büyük kısmının yabancılar gitmesine neden olmuştur. Oluşan karın yarısını tekrar yatırımlara yönlendirmelerine rağmen, açık 8-9 milyar bulmuştur.²⁰⁹

²⁰⁸ Analiz, veri elde edilebilen 128 gelişmekte olan ülke için yapılmıştır.

²⁰⁹ Yılmaz Akyüz, Gelişmekte Olan Ülkelerde Para ve Kur Politikaları: Türkiye Deneyimi", **İşletme ve Finans Dergisi**, Ankara, Kasım 2004, s. 22.

Diğer taraftan, uluslararası düzeyde entegre olan finans piyasalarında, doğrudan yatırım yapanların, varlıklarını yerli bankalardan aldıkları krediler için teminat olarak göstererek çok büyük meblağları ülke dışına aktarabilmelerinde de bir kısıtlama bulunmamaktadır.²¹⁰

Daha önce belirtildiği gibi, gayrisafi yurt içi hasıla ile gayrisafi milli gelir arasında oluşan fark yurt dışına net faktör ödemelerini göstermektedir. Net faktör ödemeleri kar transferlerinin yanı sıra dış borç faiz ödemelerini de içermektedir. Ancak, net faktör ödemelerinin, genellikle çokuluslu veya ulusüstü şirketler tarafından yapılan kar transferlerindeki hareketin, ticaret hadlerinin gelir etkisindeki değişimlerle birlikte önemli miktarlara ulaştığı görülmüştür. Özellikle 1990'lı yıllarda doğrudan yabancı sermaye çeken ülkeler, hızlı büyüyen mamul mal ihracatçıları ile petrol ve madencilik ürünleri ihracatçıları olmuştur. Petrol ve madencilik ürünleri ihracatçısı olan ülkelerde bu faaliyetler çokuluslu/ulusüstü firmalar tarafından kontrol edildiğinden, dış ticaret hadlerindeki yükselmenin neden olduğu gelir değişimleri kar transferlerindeki artış ile emilmiştir. Dış ticaret hadlerinde meydana gelebilecek bir düşüş, bu ülkelerdeki emek piyasasının özellikleri nedeniyle karlar yerine ücretler üzerine baskı yarattığından, böyle bir durumda karlarda düşüş olamamaktadır.²¹¹

Tablo 14'ten görüleceği üzere, 2002-2004 yılları arasında kabaca mamul mal ihracatçılarının dış ticaret hadlerinin aleyhte gelişiminden doğan gelir kayıpları, tam olarak olmasa da, daha düşük net faktör ödemeleri ile dengelenmiş görünmektedir. Ancak, petrol ihracatçılarının gelirlerinin % 25'i net faktör ödemeleri ile yok olmuştur. Hammadde ihracatçıları ise dış ticaretten doğan kazançlarının % 75'ini faktör ödemeleri nedeniyle yurt dışına transfer etmişlerdir.²¹²

---

²¹⁰ Chang ve Grabel, s. 188.

²¹¹UNCTAD, 2005, s. 108.

²¹²UNCTAD, 2005, s. 106.

TABLO 14: TİCARET HADLERİNDEKİ DEĞİŞİMİN VE NET GELİR ÖDEMELERİNİN MİLLİ GELİR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (Seçilen Ekonomiler için 2002-2004 Arası ve GSYİH'nın Yüzdesi Olarak)

	Ticaret hadlerinden doğan			Net gelir ödemelerinin			Ticaret hadlerinden doğan kayıp / kazanç (a) 2002-2004 ortalama	Net gelir ödemelerinin etkisi(b) 2002-2004 ortalama
	kayıp / kazanç (a)			etkisi(b)				
	2002	2003	2004	2002	2003	2004		
Mamul İhracatçıları(c)	-0.5	-0.6	-1.1	0.4	-0.1	-0.0	-0.7	0.1
Bangaladeş	-0.4	-1.0	-0.8	0.1	-0.1	-0.2	-0.7	-0.1
Çin	0.0	-1.1	-2.1	0.5	0.6	0.1	-1.1	0.4
Hindistan	-0.3	-1.0	-0.7	-0.1	-0.7	0.1	-0.7	-0.2
Endonezya (d)	2.5	1.1	-0.5	0.2	0.4	-1.5	1.0	-0.3
Malezya	0.0	1.1	-2.3	0.8	1.2	-0.4	-0.4	0.5
Pakistan	-0.8	-1.1	-1.2	-0.2	-0.3	-0.5	-1.0	-0.3
Filipinler	-6.0	-1.8	-2.3	1.4	0.8	1.0	-3.4	1.1
Kore	-0.4	-1.6	-3.7	0.4	0.0	0.0	-1.9	0.2
Sri Lanka	0.9	-1.5	-1.6	0.2	0.4	-0.1	-0.7	0.1
Tayvan	-0.5	-1.5	-3.3	0.3	1.0	0.1	-1.7	0.5
Tayşand	-0.7	0.5	1.0	0.2	-0.4	-0.3	0.3	-0.2
Türkiye	-0.3	0.5	0.6	0.6	-0.6	-0.1	0.3	-0.0
Fas	-0.4	-0.2	-0.4	0.2	-0.2	0.2	-0.3	0.1
Güney Afrika (d)	0.1	2.7	2.4	1.0	-0.6	-0.6	1.7	-0.1
Tunus	0.0	-0.7	0.0	-0.1	-0.6	-0.8	-0.2	-0.5
Brezilya	-0.2	0.2	0.6	0.4	-0.3	-0.5	0.2	-0.1
Kosta Rika	0.5	-0.5	-1.7	1.9	-2.0	1.9	-0.6	0.6
El Salvador	-0.2	-0.9	-0.6	-0.4	-0.7	-0.5	-0.6	-0.5
Meksika	0.1	-0.1	0.1	0.4	0.2	-0.2	0.0	0.1
Petrol İhracatçıları(c)	-0.3	3.2	6.1	-1.1	-1.0	-0.1	3.2	-0.7
İran	-2.1	2.2	4.6	0.2	-0.1	0.4	1.6	0.2
Küveyt	-0.5	7.9	11.3	-3.9	-1.4	6.2	6.3	0.3
Suudi Arabistan	0.0	5.5	10.0	0.2	-0.6	0.6	5.2	0.1
Cezayir	-1.1	6.8	6.6	-1.0	-0.5	-0.5	4.1	-0.6
Nijerya	0.8	6.8	10.7	-5.4	-4.0	-4.9	6.1	-4.8
Sudan	-0.4	1.9	2.8	-0.2	-1.7	-1.2	1.4	-1.0
Kolombiya (d)	-0.2	0.5	2.2	-0.2	-0.7	-1.0	0.8	-0.7
Ekvador	0.8	0.8	0.8	0.7	-0.7	-0.0	0.8	-0.0
Venezuela	0.3	2.7	7.8	-0.7	0.1	-1.2	3.6	-0.6
Petrol Dışı Ham Madde İhr.(c)	1.4	0.6	1.5	0.0	-1.1	-1.5	1.2	-0.9
Brundi	1.0	-0.2	-0.6	0.4	-1.1	-1.0	0.1	-0.6
Cote d'ivore	10.3	-1.4	-3.8	0.0	-1.2	-0.5	1.7	-0.5
Etiyopya	0.2	0.2	0.2	0.2	-0.1	-0.3	0.2	-0.1
Gana	5.0	1.8	-0.6	-1.1	0.4	-0.7	2.1	-0.5
Uganda	-0.2	0.2	-0.3	0.2	-0.2	-0.5	-0.1	-0.2
Zambia	-1.0	1.0	7.1	0.4	0.3	-3.8	2.3	-1.0
Arjantin	0.0	1.3	1.8	-0.2	-0.2	-0.7	1.1	-0.4
Bolivya	-0.0	1.0	1.6	0.2	-1.2	-1.3	0.9	-0.7
Şili	-0.5	0.8	8.4	-0.5	-2.9	-5.4	2.9	-2.9
Peru	1.0	1.1	2.2	-0.6	-1.2	-2.5	1.4	-1.4
Uruguay	0.1	0.5	0.4	0.9	-5.1	-0.3	0.3	-1.5

Kaynak: UNCTAD Trade and Development Report, 2005.

(a) Reel olarak brüt yurt içi milli gelir ile gayrisafi yurt içi hasıladaki artışı arasındaki fark.

(b) Reel olarak brüt milli gelir ile brüt yurt içi gelir artışı arasındaki fark.

(c) Ağırlıklandırılmamış ortalamalar

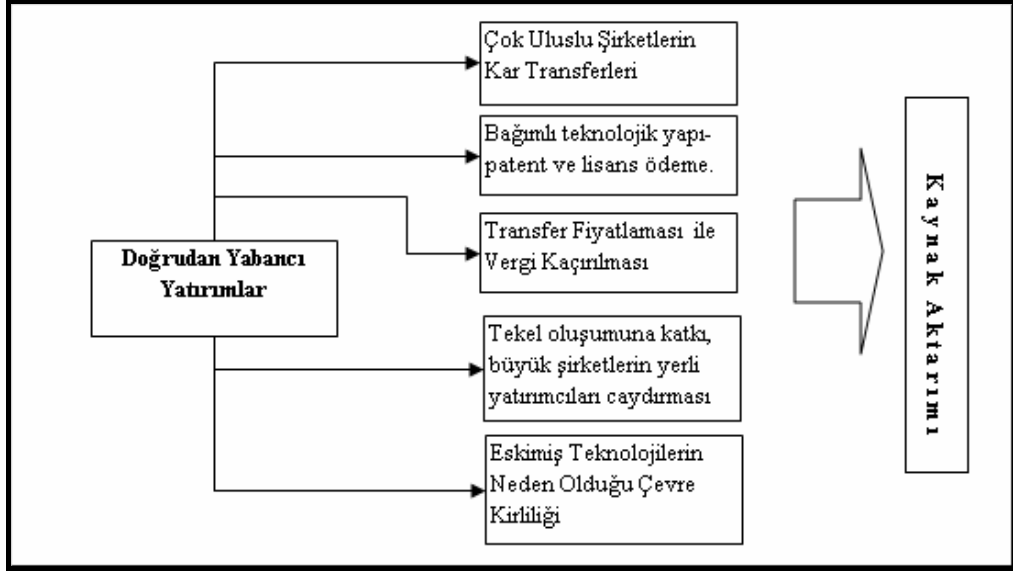
Bu sonuçlar, son yıllarda yaşanan hızlı büyüme sürecinin yarattığı –özellikle Asya ülkelerinde- hammadde fiyatlarında görülen yükselme sonucu yaratılan gelirin önemli bir kısmının faktör ödemeleri kanalıyla yurt dışına aktarıldığını ve bu ülkelerin ekonomik faaliyetleri sonucu elde ettikleri hasılanın yaratacağı refah artışına engel olduğunu göstermektedir. Önemli bir diğer nokta ise, dış ticaret hadlerindeki gelişmelerin aleyhte olduğu durumda bile, nispi olarak daha az olmakla birlikte, faktör ödemelerinin pozitif olması, yani aktarımın sürmesidir.

2.3.1.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Kaynak Aktarımı

Finansal küreselleşmenin yaşandığı süreç içinde artan sermaye hareketleri sadece cari açıkların finansmanı açısından değil, yatırımın yapıldığı ülkede değişen üretim yapısı ve bu yapının küresel üretime hangi aşamada entegre olduğu açısından önem taşımaktadır. Son yıllarda, yeni yatırım olarak gelen doğrudan yabancı sermayenin yerini birleşme ve satın almalar ile kolektif yatırım fonları şeklinde gelen sermaye akımlarına bırakması, mevcut sermaye stokuna yapılan yatırımların ağırlık kazandığını göstermektedir. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımlardan beklenen istihdam yaratımı sınırlı kalmaktadır. Diğer taraftan, sermaye hareketlerinin liberalizasyonu çerçevesinde getirilen teşvikler, yatırımların kar transferlerinin yanı sıra yatırım için daha elverişli koşullar bulunması durumunda mevcut yatırımın bir başka ülkeye aktarılmasına izin vermektedir. Doğrudan yatırımlarla birlikte gelen teknoloji böyle bir aktarıma uygun bir yapı sergilemektedir.

Şekil 7’de doğrudan yabancı yatırımlar kanalı ile oluşan kaynak aktarımları toplu olarak gösterilmektedir. Buradan görüldüğü üzere, doğrudan yabancı yatırımların yol açtığı kaynak aktarımına, kar transferlerinin yanısıra, bağımlı teknolojik yapının (patent-lisans anlaşmaları ile) neden olduğu ödemeler ile literatürde eleştiri konusu olan, çok uluslu şirketlerin sınırötesi yatırımlarında görülen bazı olumsuzlukların da dikkate alınması gerekmektedir. Diğer taraftan, Akyüz tarafından yapılan değerlendirmeye çerçevesinde, doğrudan yatırımlar ile elde edilen kar kadar döviz yaratıp yaratmadığı ayrıca analiz edilmesi gereken önemli bir husustur.

ŞEKİL 7: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE KAYNAK AKTARIMI

Kaynak: Bu çalışma için tarafımızdan geliştirilmiştir.

2.3.1.3. Beyin Göçü Kanalı

Eğitilmiş emeğin göçü olarak tanımlanan beyin göçü kavramı, gelişmekte olan ülkeler açısından, beşeri sermaye olan insan kaynağının transferi anlamına gelmektedir.

Uluslararası emek hareketlerinin başlangıcı ilk küreselleşme sürecine kadar geriye götürülebilir. Ancak, vasıfsız emek talebinin ağırlıklı olduğu birinci ve ikinci küreselleşme süreçlerinden farklı olarak, son küreselleşme sürecinde, vasıflı emeğin daha fazla talep edildiği görülmektedir. Bu talepte gelişmiş ekonomilerin içinde bulunduğu OECD ülkelerinin, yaşlanan nüfuslarına karşın büyümelerini devam ettirebilmek için, bilgi-teknoloji yoğun ekonomilerinin ihtiyaç duyduğu eğitilmiş emeği dışarıdan talep etmeleri etkili olmuştur. OECD ülkelerinde yaşayan göçmenlerin eğitim durumlarına göre dağılımının verdiği Tablo 15'ten görüleceği gibi, gelişmiş ekonomilerin çoğunda eğitilmiş göçmenlerin payı daha yüksektir.

TABLO 15: SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİNDE EĞİTİM DURUMLARINA GÖRE GÖÇMENLERİN SAYISI VE TOPLAM İÇİNDE DAĞILIMI (2001)

	Üniversite	Orta Öğretim	İlk Öğretim	Eğitim Durumu Bilinmeyen	Toplam
Avusturalya	116 513	84 091	53 308	13 402	267 314
% pay	45.9	33.1	21.0		
Avusturya	105 149	164 504	80 401	15 970	366 024
% pay	30.0	47.0	23.0		
Belçika	108 797	104 109	101 295	7 343	321 544
% pay	34.6	33.1	32.2		
Kanada	417 750	411 595	200 175	15 458	1 044 978
% pay	40.6	40.0	19.4		
Danimarka	59 905	61 958	38 317	12 829	173 009
% pay	37.4	38.7	23.9		
Finlandiya	67 358	108 708	80 378	8 801	265 245
% pay	26.3	42.4	31.3		
Fransa	348 432	313 538	294 700	56 911	1 013 581
% pay	36.4	32.8	30.8		
Almanya	865 255	1201 040	783 364	84 098	2933 757
% pay	30.4	42.1	27.5		
Yunanistan	118 318	190 647	405 698	20 767	735 430
% pay	16.6	26.7	56.8		
İzlanda	7 792	8 552	5 223	1 503	23 070
% pay	36.1	39.7	24.2		
İrlanda	186 554	143 679	347 073	115 010	792 316
% pay	27.5	21.2	51.2		
İtalya	300 631	619 946	1 395 714	114 048	2 430 339
% pay	13.0	26.8	60.3		
Japonya	281 664	220 158	64 529	9 641	575 992
% pay	49.7	38.9	11.4		
Kore	134 926	116 535	53 568	7 509	312 538
% pay	44.2	38.2	17.6		
Lüksemburg	7 115	8 252	10 179	1 618	27 164
% pay	27.9	32.3	39.8		
Hollanda	209 988	203 897	168 284	34 740	616 909
% pay	36.1	35.0	28.9		
Norveç	39 152	45 054	31 263	6 610	122 079
% pay	33.9	39.0	27.1		
İspanya	137 708	204 284	392 793	28 228	763 013
% pay	18.7	27.8	53.5		
İsveç	78 054	74 559	42 167	11 824	206 604
% pay	40.1	38.3	21.6		
İsviçre	93 859	94 918	68 182	5 497	262 456
% pay	36.5	36.9	26.5		
İngiltere	1 265 863	1 006 180	798 421	159 212	3 229 676
% pay	41.2	32.8	26.0		
ABD	390 244	220 869	170 665	27 762	809 540
% pay	49.9	28.3	21.8		

Kaynak: Jean-Christophe Dumont, Georges Lemaitre, "Counting Immigrants and Expatriates in OECD Countries: A New Perspective", **OECD Social Employment and Migration Working Papers** No:25, 22 Jun 2005, s.12

Bu talebin etkileyeceği düşünölen gelişmekte olan ekonomilerin emek piyasasında ise iki durum göze çarpmaktadır. Birincisi gelişmekte olan ölkelerde eğitime ayrılan pay sınırlıdır ve eğitimin alternatif maliyeti yüksektir. İkincisi, istihdam olanaklarının azlığı sadece vasıfsız değil vasıflı emeğin de istihdamını sınırlamaktadır.

Teorik olarak, beyin göçünün gelişmekte olan ölkelerin büyümeleri üzerinde etkili olduğu tezinin dayanağı, teknik ilerlemenin değişkenlerini ele alan yeni büyüme modelleridir. Kalkınmanın kaynaklarını içsellikle belirleyen içsel büyüme modellerine göre, beşeri sermaye birikimi içsel büyüme için bir kaynaktır. Beşeri sermayenin ortalama düzeyi ne kadar yüksek ise her bir iş gücünün verimliliği de o kadar yüksek olacaktır.²¹³ Bu açıdan, kıt olan kaynaklarını en verimli şekilde kullanma ihtiyacı içinde olan gelişmekte olan ölkeler için, maliyeti yüksek beşeri sermayenin bu şekilde kaybının ölkelerin ekonomisi açısından ciddi sonuçları olması kaçınılmazdır. Yüksek gelirli emeğin kaynak ölkeye –emek göçü görölen- gelir transferleri yoluyla katkı sağlayacağı ileri sürölse de, bu katkının büyüme üzerinde uzun vadeli etkisi neden olduğu kayıpların yanında oldukça sınırlı kalabilir.

Beşeri sermaye stokunun azalmasının yanı sıra, özellikle son süreçte etkili olan rekabetçi, teknoloji yoğun ürünlerin üretimi için gereken eğitilmiş emek, göç veren gelişmekte olan ölkelerin atılım gerçekleştirmelerini de engellemektedir. Göç alan ölkeler ise, ücret-gelir farklarını azalttıkları gibi ücret artışlarının neden olacağı fiyat yükselmelerini de önlemiş olmaktadır.²¹⁴

Bu çerçevede, beyin göçü kaynak aktarımı ilişkisi Şekil 8’de gösterilmiştir. Beyin göçü olarak nitelendirilen vasıflı emek göçü, hem büyüme için önemli bir kaynak olması açısından, hem de gelişmekte olan ölkelerde oldukça yüksek olan eğitim maliyetlerinin üstlenilmesi nedeniyle kaynak aktarımına yol açmaktadır.

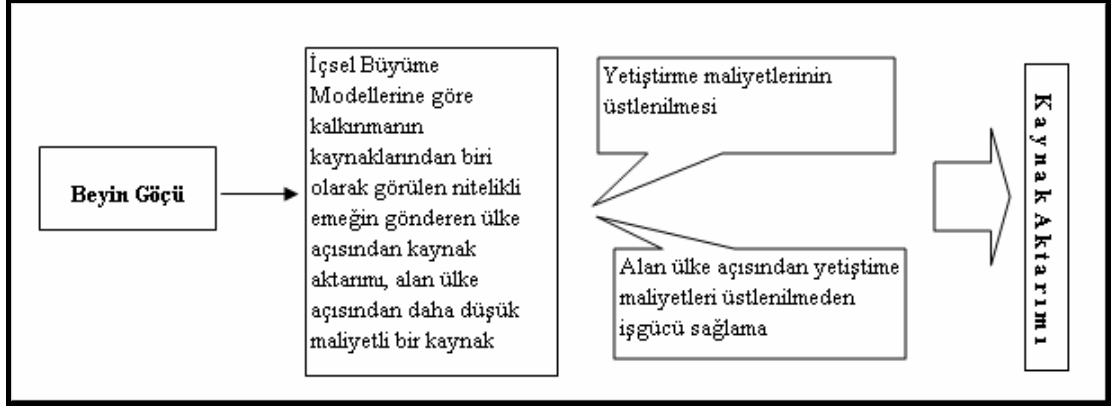
---

²¹³ Freeman ve Soete, s. 373.

²¹⁴ Monolo Abella, “Global Competition for Skilled Workers and Consequences, Competing for Global Talent”, **Competing for Global Talent**, der. Christiane Kuptsch ve Pang Eng Fong, International Institute for Labour Studies, Switzerland, 2006, ss. 28-29.

ŞEKİL 8: BEYİN GÖÇÜ VE KAYNAK AKTARIMI

Kaynak: Bu çalışma için tarafımızdan geliştirilmiştir.

Ortaya konulan tezler çerçevesinde beyin göçünün varlığı kabul edilmekle birlikte, uluslararası karşılaştırmalarda kullanılmak üzere uyumlu istatistikler üretilmediğinden, eğitilmiş emek göçünün neden olduğu ekonomik kayıp ile ilgili literatürde yapılan çalışmalara şüpheyle yaklaşılmaktadır. Tablo 16’da farklı araştırmacılar tarafından belirlenen beyin göçü yaşanan ülkelerin listesi verilmektedir. Araştırmalar farklı zamanlarda farklı kişiler tarafından yapılmalarına rağmen, bulguların ortak olduğu –beyin göçü yaşanan ülkeler- görülmektedir.

TABLO 16: BEYİN GÖÇÜ YAŞANAN ÜLKELER

<i>Adams (2003)a</i>	<i>Carrington and Detragiache (1998)b</i>	<i>Bein, Docquier and Rapoport (2002)</i>
Dominik Cumhuriyeti	Dominik Cumhuriyeti	Arjantin
El Salvador	El Salvador	Bolivya
Guatemala	Fiji	Şili
Jamaika	Gambia	Kosta Rika
Meksika	Gana	Dominik Cumhuriyeti
Filipin	Guatemala	Ekvator
Sri Lanka	Guyana	El Salvador
Tunus	Honduras	Guyana
Türkiye	İran	Jamaika
	Jamaika	Meksika
	Kenya	Nikaragua
	Meksika	Panama
	Nikaragua	Peru
	Panama	Filipin
	Sierra Leone	Kore
	Tayvan	Tayland
	Trinidad & Tobago	Trinidad & Tobago
	Uganda	Uruguay
		Venezuela

a: Adams (2003) üniveriste eğitilmiş nüfusun % 10 ve daha fazlasının göç etmesi durumunda beyin göçüne neden olacağı varsayımı altında

b: Sınıflama Adams tarafından yapılan uygulamaya dayanmaktadır.

Kaynak: Monolo Abella, "Global Competition for Skilled Workers and Consequences", *Competing for Global Talent*, der. Christiane Kuptsch ve Pang Eng Fong, International Institute for Labour Studies, Switzerland, 2006, s. 30.

2.3.1.4. Özelleştirmeler Kanalı

1980'li yıllarda, az gelişmiş ülkelerde yaşanan borç krizi döneminde gündeme gelen özelleştirmelerden beklenen fayda, borç yükünün azaltılmasının ötesindedir. Neo-liberal politikalar çerçevesinde özelleştirmeyi savunanlar kamu iktisadi teşebbüslerinin mülkiyet, yönetim ve güdü açısından özel sektöre oranla verimsiz çalıştıklarını ve bu nedenle kaynak israfına yol açtıklarını iddia etmektedirler. Yani özelleştirmeler için kullanılan başlıca gerekçe, özel sektörün üretimde etkinliği artıracağı savıdır.

Özelleştirmelerin gerekçesinde verimsizlikle suçlanan kamu sektörü, II. Dünya Savaşı sonrasında, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarının en önemli araçlarından biriydi ve 1950'yi izleyen çeyrek asır boyunca devlet, kalkınmacı devlet anlayışı ile üretici, yatırımcı ve düzenleyici nitelikler sergilemişti. Kazgan, sağlam ekonomik kuramlara dayanan politikalar çerçevesinde kurulan kamu iktisadi teşebbüslerinin, doğal tekellerin yaratacağı tekel rantlarının kamuya mal

edilmesinin sağlanmasına, özel kesime dışsal yararlar sağlayarak özel kesimin karlı olmadığı gerekçesi ile yatırım yapmadığı alanlara yatırım yapılmasına yardımcı olmasına ve çok büyük sermaye gerektiren, rizikosu yüksek, teknolojik yenilik getiren alanlara yatırım yapılmasına hizmet ettiğini belirtmektedir. Bu nedenle, birinci ayağı borç yükünde olan özelleştirmenin, ikinci ayağının, bütünleşen dünyada rekabet koşullarının iyileştirilmesi için devlet müdahalesini ve desteklerini en aza indirme ve çokuluslu şirketler karşısında ulus-devlet gücünü zayıflatmada yattığını iddia etmektedir.²¹⁵

1980 sonrası dönemde özelleştirmeler, gelişmekte olan ülkelere IMF ve Dünya Bankası tarafından empoze edilen istikrar programlarının önemli bir unsurudur ve ulus devletin gücünü zayıflatmada bir araç olarak kullanılmışlardır.²¹⁶ Ancak, bu programlar, azaltılan yada kaldırılan devlet fonksiyonlarının kimler tarafından ve nasıl yerine getirileceğini, bu fonksiyonlardaki aksaklıkların ekonomik sonuçlarını dikkate almadıkları gibi, yine bu programlarda özelleştirmeden beklenen faydanın elde edilebilmesi için gereken ekonomik ve politik koşulların mevcudiyeti de irdelenmemiştir.²¹⁷

Devletin rolünde değişimin özelleştirmeler ile bağlantısında, yapılan özelleştirmelerden devletin hangi rollerinin etkilendiği ve bu etkilenenin ekonomik sonuçları büyük önem taşımaktadır. Biersteker tarafından yapılan bir çalışmada, uygulanan istikrar programları çerçevesinde yapılan özelleştirmelerin, devletin ikna, düzenleme, aracılık, bölüşüm, üretim ve planlama rollerinin azalmasına, hatta ortadan kalkmasına neden olduğu ve bu durumun ekonomik, politik ve sosyal bazı olumsuz sonuçları olacağı iddia edilmektedir.²¹⁸

---

²¹⁵ Kazgan, Küreselleşme, ss. 224-228.

²¹⁶ Kazgan, Küreselleşme, s. 229.

²¹⁷ IMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde uygulamaya konan istikrar programları.

²¹⁸ Thomas J. Biersteker, "Reducing the Role of State in the Economy; A Conceptual Exploration of IMF and World Bank Prescription", **International Studies Quarterly**, Vol:34 No:4, Dec 1990, s. 14.

Biersteker, devletin ekonomiye müdahalesinin tek boyutlu olmaması ve IMF ile Dünya Bankası tarafından tavsiye edilen ekonomik reformların devlet müdahalelerine yönelik farklı etkilerinin olması nedeniyle, devletin ekonomideki rolünün azaltılmasına yönelik çabaların muhtemel sonuçları ile ilgili üç hipotez öne sürmektedir. Öncelikle üretimde devletin rolünün azaltılması, özel sektör adına düzenleyici olarak müdahalesinde yönlendirme gücünü azaltabilir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, özel ve kamu sektörleri arasında yüksek derecede bağlılık bulunmaktadır. Bazı ülkelerde, özel sektörün sermaye birikimi, devlete mal ve hizmet arz ederek yada tedarik sözleşmeleri kanalı ile devletle yapılan iş anlaşmalarına dayanmaktadır. Bazılarında ise, devlet ile yerel sermaye arasındaki mevcut ortaklıklar nedeniyle kamu ve özel sektör arasındaki çizgi net değildir.

İkinci olarak, IMF ve Dünya Bankasının politika önerileri devletin mali temelini sarsabilir. Örneğin eş zamanlı olarak, devletin üretici ve düzenleyici rollerinin azaltılması hem önemli ekonomik aktörlerin faaliyetlerinin etkilenmesi ve hem de temel hizmetlerin sağlanamamasına yol açabilir. Özellikle eş zamanlı olarak ithal vergilerinin azaltılması ve başarılı devlet teşekküllerinin özelleştirilmesi, yurt içi gelirler açısından devletin mali temelini etkiler. Pek çok gelişmekte olan ülkenin radikal ekonomik reformların üstesinden gelebilecek etkin bir vergi idaresine sahip olmaması nedeniyle, mali temelle ilgili gelişmeler özellikle kısa vadede ciddi sonuçlar yaratabilir. Diğer taraftan etkin bir regülasyon-düzenleme sistemi olmadan yapılan özelleştirmeler, yeni tekellerin oluşumuna hizmet edebilir. Verimli olmayan bir devlet tekeli, devletin tedarik fonksiyonundan kaynaklanan bölgesel bölüşüm, istihdam veya endüstriyel politikalarının muhtemel faydalarının olamayacağı, verimsiz özel bir tekel ile yer değiştirebilir. Son olarak, uygun bir şekilde yönlendirilmeyen özel sektör ve devletin mali tabanında güçsüzlük, ülkenin meşruiyetini zayıflatabilir. Örneğin, devletin bölüşüm rolünün azaltılması veya buna yönlendirilmesi ekonomide, çatışan gruplar arasında (emek-sermaye gibi) devletin aracılık gücünü azaltabilir.

İleri sürülen bu tezlere rağmen, son dönemlerde yapılan özelleştirmelerin başarılı olduğu ve ekonomiye beklendiği şekilde katkı sağladığı yönünde yapılan değerlendirmeler, hangi şartlar altında özelleştirmelerin yapıldığı ve alternatif uygulamalardan da aynı sonuçların alınıp alınmayacağını ortaya koymaktan uzaktır. Başarılı bir özelleştirmenin yapılabilmesi için ekonomik ve politik açıdan gereken koşullar aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır,²¹⁹

- √ Güçlü bir özel sektör; rekabetçi bir piyasanın bulunmaması, tekellerin oluşumuna ve yerli yatırımcıların dışlanmasına yol açar.
- √ Etkin bir düzenleyici yapı; Rekabetçi bir piyasanın bulunmaması durumunda sadece etkin bir düzenleyici yapı tekelleşmenin önüne geçebilir.
- √ Makro ekonomik istikrar; Makro ekonomik istikrarsızlık, ekonomik belirsizlikleri artırırken, bu paralelde yatırımları azaltır.
- √ Yozlaşma; Yozlaşma durumunda özelleştirmenin başarılı olacağı düşünülür. Yozlaşmanın yüksek olduğu durumlarda, devlet teşekküllerinin idaresi zorlaşır ve oldukça pahalılaşır. Kişisel kazanç amacı sosyal faydanın önüne geçebilir.
- √ Siyasi istek.

Özelleştirme uygulamalarının hızlandığı, 1990'lı yılları krizlerle boğuşarak geçiren gelişmekte olan ülkeler için bu koşulların mevcut olduğunu iddia etmek oldukça zor görünmektedir.

Süreç içinde bakıldığında, özelleştirme yapılan ülkelerin ve özelleştirme yapılan sektörlerin farklılaştığı görülmektedir (Tablo 17 ve 18).²²⁰ 1990'lı yıllarda öne çıkan Latin Amerika ülkeleri 2000'li yıllarda yerini yeni Avrupa ülkeleri ile Asya ülkelerine bırakırken, sektörel açıdan alt yapı ve enerji yatırımlarının önemini

---

²¹⁹ D.Andrew C.Smith, Michael J.Trebilcock, "State-Owned Enterprises in Less Developed Countries: Privatization and Alternative Reform Strategies", **European Journal of Law and Economics**, The Netherlands, 12-2001, ss. 233-235.

²²⁰ Dünya Bankası, Özelleştirme Veri Tabanı sayfası, <http://rru.worldbank.org/Privatization/> Dünya Bankasının verileri doğrudan gelir sağlayan özelleştirmeleri kapsamaktadır. Özellikle Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaygın olarak uygulanan makbuz karşılığı yapılan özelleştirmeleri kapsamamaktadır. Değeri yapay olarak düşük tutulan işletmelerde bu tarz özelleştirmeler, hükümet tarafından o işletmenin yöneticileri ve işçilerine makbuz karşılığı verilen hisselerin daha sonra satın alınması sonucu gerçekleşmiştir.

koruduğu, finans alanında yapılan özelleştirmelerin ise hız kazandığı görölmektedir. Ayrıca 2000-2006 döneminde, yani altı yılda yapılan özelleştirmelerden, 1988-1999 döneminde-oniki yılda- yapılan özelleştirmelerin % 88'si kadar özelleştirme geliri elde edilmiştir. Özelleştirmeler, 2000'li yıllarda Avrupa ve Asya ölkelerine yönelen doğrudan yabancı sermayenin en önemli nedenlerinden biri olarak görölmektedir.

TABLO 17: DÜNYADA SEKTÖRLERE GÖRE ÖZELLEŞTİRME GELİRLERİ
(Milyon ABD Doları)

	1988-1999 Birikimli	2000-2006 Birikimli
Enerji	46.936	46.715
Finans	37.268	87.120
Alt Yapı	155.396	109.189
İmalat ve Servis	61.823	32.272
Hammaddeye Dayanan Sektörler	12.206	6.683
Diğer	7.362	15
Toplam	320.991	281.994

Kaynak: Dünya Bankası, Özelleştirme Veri Tabanı sayfası, <http://rru.worldbank.org/Privatization/> (10.05.2007)
Enerji Sektörü; Yer altı kaynakları, özellikle petrol ve doğal gaz gibi hidrokarbon ve petrokimya rafinerileri
Finans Sektörü; Bankacılık, sigortacılık, emlak ve diğer finansal hizmetler
Alt Yapı Sektörü; Ulaştırma, su ve kanalizasyon, telekomünikasyon, doğal gaz aktarma ve elektrik üretim, aktarım ve dağılımı
İmalat ve Hizmet Sektörü; Tarımsal ticaret, çimento, kimyasal, inşaat, çelik, otelcilik, turizm ve finans ve alt yapı sektörleri ile ilgili olmayan diğer alt sektörler
Hammaddelere Dayanan Sektörler; kömür ve demir cevheri gibi mineral ve metallerin çıkarımı, rafinerisi ve satışı.

TABLO 18: DÜNYADA BÖLGELERE GÖRE ÖZELLEŞTİRME GELİRLERİ
(Milyon ABD Doları)

	1988-1999 Birikimli	2000-2006 Birikimli
Doğu Asya ve Pasifik	44.317	96.380
Avrupa ve Merkez Asya	66.245	113.624
Latin Amerika Karayipler	179.029	24.584
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	8.387	24.872
Güney Asya	11.858	14.244
Sahra Altı	9.448	8.287
Toplam	320.991	281.994

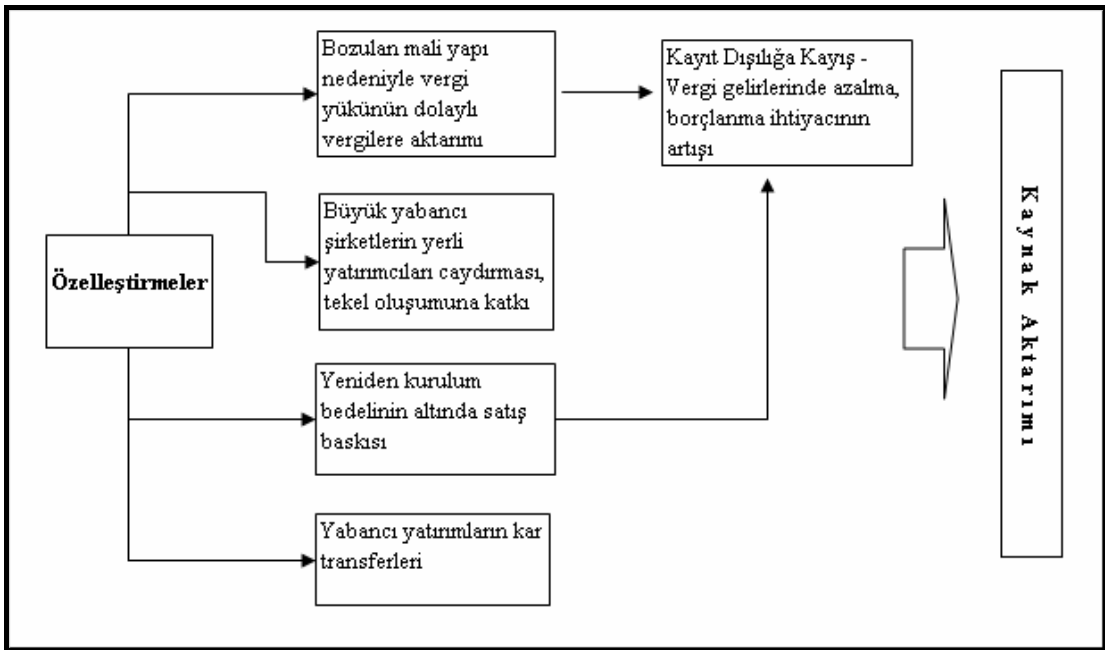
Kaynak: Dünya Bankası, Özelleştirme Veri Tabanı sayfası, <http://rru.worldbank.org/Privatization/> (10.05.2007).

Özelleştirmelerin yoğun olduğu 1990'lı yıllar, gelişmekte olan ölkelerde arka arkaya finansal krizlerin yaşandığı dönemdir. Krizlerle birlikte yükselen faizler ve artan borç yükü karşısında özelleştirmeler, gelir ihtiyacı içinde olan hükümetler tarafından adeta bir can simidi olarak görölmüştür. Bu kısıtlar altında, gelişmekte olan ölkeler krizin yaşanmadığı veya makro istikrarın varlığı durumuna göre daha az avantajlı olan teklifleri de kabul etmek zorunda kalmışlardır. Özellikle kısa vadeli gelir maksimizasyonu amacı, tekellerin satılmasına ve alıcıların da tekel karları elde

etmesine yol açmıştır.²²¹ Bu durum, özelleştirilen devlet teşekküllerinin –özel sektör tarafından karlı bulunan- piyasa değerlerinin yada yeniden kurulum bedellerinin altında satılarak hem mevcut hem de gelecekteki muhtemel kazançlarının, büyük yabancı yatırımcılar tarafından ülke dışına aktarımına yol açmış görünmektedir.

Bu çerçevede özelleştirmeler kanalı ile yaratılan kaynak aktarım mekanizması aşağıdaki gibi gösterilebilir (Şekil 9). Bu çerçevede özelleştirmelerin, gelişmekte olan ülkelerde bulunan kamu kuruluşlarının ekonomi içindeki önemi ve piyasa koşulları değerlendirilmeden yapılması sonucu, devletin mali yapısının bozularak borçlanma ihtiyacının artışı, tekel oluşumları, yeniden kurulum bedelinin altında devredilmesi ve muhtemel kar transferleri açılarından kaynak aktarımına neden olduğu görülmektedir.

ŞEKİL 9: ÖZELLEŞTİRMELER VE KAYNAK AKTARIMI

Kaynak: Bu çalışma için tarafımızdan geliştirilmiştir.

²²¹ Smith ve Trebilcock, s. 234.

2.3.2. Finansal Küreselleşme ve Kaynak Aktarım Mekanizmaları

Finansal küreselleşmenin en önemli aracı sermaye hareketleridir. Süreç içinde çeşitlenen ve artan sermaye hareketleri finansal küreselleşmenin kaynak aktarım kanallarını oluşturmuştur. Sermaye hareketlerinin temel olarak üç kaynağı bulunmaktadır. Bunlar krediler (resmi, özel kurumlar), doğrudan yatırımlar (yeni veya satın alma/birleşmeler yoluyla yatırım ile kolektif yatırım kurumlarının yatırımları) ve portföy (hazine bonosu – tahvil - hisse senedi) yatırımlarıdır.

Gelişmekte olan ülkeler 1980'li yıllardan sonra, ekonomik gelişmeleri için gereken kaynak ihtiyacını yurt dışından sağlanacak olan sermaye akımlarına bağlamışlardır. Ancak, gelen yabancı sermayenin miktarı kadar, maliyeti, süresi ve ne şekilde geldiği, ülkeye olan potansiyel katkılarının değerlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Son küreselleşme sürecinde, daha önce yaşanan küreselleşme süreçlerinden farklı olarak, hızlanan ve niteliği değişen sermaye akımlarının gelişmekte olan ülke ekonomilerine olan etkileri de farklılaşmıştır. Bu dönemde gelen sermaye akımlarının ülke ekonomileri üzerindeki etkileri ve neden olduğu kaynak aktarım değerlendirilmeden önce, izleyen bölümde gelişmekte olan ülkelerin kaynak ihtiyacının gerekleri ve büyüme sürecine katkısı değerlendirilmiştir.

2.3.2.1. Dış Kaynak İhtiyacının Gerekleri ve Kalkınma Sürecine Katkısı

Gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak ihtiyacı temel olarak iç tasarrufların yetersizliğinden ve ithal girdiler için gereken döviz ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu ülkelerde milli gelirin düşüklüğü nedeniyle temel ihtiyaçlara gelirden ayrılan pay büyüktür. Bu nedenle tasarruflar, kalkınma için gerekli olan yatırıma yeterince olanak vermemektedir. Bir başka deyişle, ortalama tüketim eğilimi yüksektir. Buna paralel olarak, mali sistem de yeterince gelişmiş değildir ve bu ülkelerde tasarrufların yatırıma dönmesini sağlayan araçlar etkin çalışmamaktadır. Diğer taraftan, gelişmekte olan ülkeler kalkınma ve sanayileşme için iç pazarın sağlayamadığı- yatırım malları gibi- mal ve hizmetleri ithal etmek durumundadırlar. Böyle bir durumda ülke ihraç ettiğinden daha fazlasını ithal etmek ihtiyacı içinde olabilir ve oluşan cari açık büyük oranda dışarıdan sağlanan kaynaklar ile finanse edilir.

Dışarıdan sağlanan kaynaklar iç tasarrufların elverdiğinden daha yüksek oranda yatırım yapma olanağı sağlar. Dış kaynakların iç tasarruf açığını kapatıcı etkisi milli gelir eşitlikleri ile aşağıdaki gibi gösterilebilir. Dışa açık bir ekonomide milli gelirin denge koşulu şöyledir,²²²

$$I + X = S + M$$

$$I = S + (M-X)$$

I = Toplam yatırım   S = Yurt içi tasarrufları   M-X = Dış açık yada fazla/Dış kaynak

Bu eşitlik bilinen yatırım tasarruf eşitliğidir. Buna göre ulusal gelir dengesi için, iç tasarruflarla dış kaynakların toplamı yurt içi yatırımların toplamına eşit olmalıdır.

Bu analize göre, tasarruf açığı ve döviz ihtiyacı içinde olan gelişmekte olan ülkeler açısından, kalkınmaları için gereken tek kaynak dış tasarruflar olarak görülmektedir.

Daha öncede vurgulandığı gibi, sermaye hareketlerinde liberalizasyonun ülkeler açısından olumlu sonuçlar doğuracağı savı literatürde Mc.Kinnon-Shaw tezi olarak bilinen yaklaşıma dayanmaktadır. Zimni olarak yatırımların tasarruflar tarafından belirlendiğini ve kaynakların tam istihdam düzeyinde kullanıldığını ileri süren neoklasik varsayımlara dayanan bu hipoteze göre, serbestleşme tasarrufları ve yatırımları artırarak kalkınma sürecini hızlandırmaktadır.²²³ Yabancı sermayeden beklentiler tasarruflar kanalı ile yatırımların artırılmasının ötesinde, teknolojik yeniliklerin de bu kanalla transferini içerir.

---

²²² Seyidoğlu, s. 755.

²²³ B. Ali Eşiyok, "Türkiye Ekonomisinde İhracata Dayalı Büyüme Modeli ve İmalat Sanayinin Yapısı", **Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Araştırma Müdürlüğü**, Ankara, Ekim 2002, s. 12.

Bu çerçevede, dışarıdan sağlanan finansal kaynakların (kredi veya yatırımlar aracılığıyla) kalkınma sürecine katkısının aşağıdaki kanallardan olması beklenir;²²⁴

- ✓ İç tasarrufları artırması,
- ✓ Daha etkin bir kaynak dağılımı ile sermayenin maliyetini azaltması,
- ✓ Teknoloji transferi,
- ✓ Yerli finans sektörünün gelişimini teşvik etmesi,
- ✓ Uzmanlaşmayı teşvik etmesi.

2.3.2.2. Finansal Akımlar ve Gelişmekte Olan Ekonomiler

Birleşmiş Milletler Teşkilatı finansal akımlar çerçevesinde oluşturduğu kaynak transferleri tablolarına göre (Tablo 19, 20, 21), gelişmekte olan ülkeler 1980’li ve 1990’lı yıllar boyunca farklı sermaye akımlarının etkisi altında kalmışlardır.²²⁵ 1980’li yıllarda uluslararası resmi kurumlardan sağlanan krediler, 1990’lı yıllarda yerini özel kesimin sağladığı kredilere ve doğrudan yatırımlara bırakmıştır. Finansal esaslı kaynak aktarım tanımı çerçevesinde, 1980’li yıllarda net finansal aktarım, yaşanan borç krizleri sonucu sermaye akımlarının zayıflamasına karşın, faiz ödemelerinin yüksekliliği nedeniyle negatife dönmüştür. 1990’lı yıllarda gelişmekte olan ülkelere özel sermaye akımlarının hızlanması ile pozitif bakiye veren net finansal aktarımlar, 1990’lı yılların sonundan itibaren gelişmekte olan ülkelerin rezerv varlık artışları nedeniyle yeniden negatif bakiye vermeye başlamıştır.

---

²²⁴ M. Ayhan Köse, Esward Prasad, Kenneth Rogoff, Shang-Jin Wei, “Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence”, **International Monetary Fund Working Paper**, March 2003, ss. 23-24.

²²⁵ Aynı kurumun yıllık olarak yayınladığı raporlardan derlenmesine rağmen, 1980 ve 1990’lı yıllar için ortak bir veri seti bulunamadığından, analiz tablo detayları üzerinden hareket edilerek yapılmıştır.

TABLO 19: SERMAYE İTHAL EDEN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDEN FİNANSAL KAYNAK AKTARIM (1980-1989)^(a)

(Milyar ABD Doları)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989b
<i>Doğrudan Yatırım Kanalı</i>										
Yatırım Akımı (net)	5.5	9.0	6.4	5.5	5.6	6.3	5.6	8.7	14.1	13
Temmettö ve Diğer Gelirler (Net)	-10.5	-9.9	-9.4	-8.8	-8.0	-7.5	-6.4	-7.0	-7.8	-9
Net transfer	-5.0	-0.9	-3.0	-3.3	-2.5	-1.2	-0.8	1.7	6.3	4
<i>Özel Krediler Kanalı</i>										
Orta ve Uzun Dönemli Dış Borçlanma										
Kredi Akımı (Net)	35.4	48.3	40.6	26.5	17.8	11.6	7.7	1.4	6.5	6
Faiz Ödemeleri	-24.2	-31.2	-37.2	-35.2	-39.9	-38.9	-34.6	-33.9	-39.2	-42
Net transfer	11.2	17.0	3.4	-8.7	-22.0	-27.3	-27.0	-32.5	-32.8	-36
Kısa Dönemli Borçlanma ve Yurt İçinden Dışarıya Akım (b) Net Transfer	09	-17.3	-27.2	-189	-12.7	-8.6	1.8	3.2	-10.1	7
<i>Özel Hibeler Kanalı (net)</i>	1.2	1.2	1.2	1.9	2.1	2.5	3.4	3.5	4.2	4
<i>Resmi Akım Kanalı</i>										
Resmi Transferler (Hibe)	11.1	11.7	9.2	10.2	10.7	11.5	11.1	12.3	12.4	12
Resmi Krediler (Net)	23.2	28.8	31.6	27.7	25.0	16.5	16.0	12.0	16.0	22
Faiz Ödemeleri	-5.8	-6.8	-8.3	-9.7	-11.3	-12.8	-15.6	-16.9	-18.2	-22
Net transfer	28.6	33.7	32.5	28.2	24.5	15.1	11.5	7.5	10.2	13
Toplam Transfer (Finans)	36.8	33.8	7.0	-1.2	-10.6	-19.4	-11.1	-16.6	-22.1	-7
Rezerv Hareketleri (c)	-12.8	2.7	15.9	-8.0	-19.4	1.6	8.7	-14.4	-9.9	-17
Toplam Transfer (Harcama)	24.0	36.5	22.9	-9.2	-30.0	-17.8	-2.4	-31.0	-32.0	-24

Kaynak: World Economic Survey, UN, 1990, s. 82.

- (a) Doğrudan yatırım, nakit akım yaklaşımına göre, yeniden yatırım kazancından mahsup edilmiştir. Resmi krediler IMF kredi kullanımını, faizler Fon'un masraflarını içerir. Özel hibeler, yurt dışında oturanlar tarafından gönderilen hediyeleri ve sivil kuruluşlar tarafından gönderilen hibeleri içerir, işçi gelirlerini içermez.
- (b) Artık olarak hesaplanmıştır. (kısa vadeli finansmanı, sermaye kaçışını, geçikmeye düşmüş ana para+faiz ile ödemeler dengesinde net hata ve noksan olarak gösterilen ve sermaye akımı olduğu farz edilen diğer akımları içerir.)
- (c) Rezervlere yapılan ilaveler (-) işareti ile gösterilir.

TABLO 20: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE NET FİNANSAL AKIM (1993-2006) (milyar ABD doları)

	1993-1997 Ortalama	1998-2002 Ortalama	2003	2004	2005	2006 (c)
Gelişmekte Olan Ülkeler						
Net Özel Sermaye Akımı	151.5	48.3	92.1	152.3	131.6	133.6
Net Doğrudan Yatırım	87.7	141.1	132.8	158.3	203.5	209.5
Net Portföy Yatırımı (a)	65.0	-8.5	-9.7	13.1	-0.6	-38.5
Diğer yatırımlar (net) (b)	-1.2	-84.3	-31.0	-19.1	-71.4	-37.4
Net Resmi Akım	12.3	9.3	-51.4	-55.9	-126.5	-206.4
Toplam Akım	163.8	57.6	40.7	96.4	5.0	-72.8
Rezervlerde Değişim	-79.3	-97.9	-328.2	-454.9	-487.5	-536.2
Geçiş Ekonomileri						
Net Özel Sermaye Akımı	8.5	1.0	27.4	13.5	54.9	41.8
Net Doğrudan Yatırım	4.4	7.6	10.0	13.5	24.5	33.1
Net Portföy Yatırımı (a)	-0.2	-3.3	-3.4	-1.4	-4.5	1.5
Diğer yatırımlar (net) (b)	4.3	-3.4	20.8	1.5	34.9	7.4
Net Resmi Akım	7.2	-0.3	-4.8	0.0	-22.2	-29.6
Toplam Akım	15.8	0.6	22.6	13.5	32.6	12.2
Rezervlerde Değişim	-4.9	-9.0	-36.9	-57.1	-84.3	-123.4

Kaynak: UN, World Economic and Social Survey 2005, s. 76. World Economic Situation and Prospect 2007, s. 58.

- (a) Portföy ve hisse senedi yatırımını içermektedir
- (b) Uzun ve kısa dönem banka borcunu içermektedir. (veri kısıtı nedeniyle bazı resmi akımları da içerebilir)
- (c) Tahmin

**TABLO 21: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDEN
FİNANSAL AKIMLAR ÇERÇEVESİNDE NET KAYNAK TRANSFERİ**
(milyar ABD doları)

	GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	GEÇİŞ EKONOMİLERİ
1993	69,3	1,8
1994	35,8	-3,9
1995	46,2	-2,7
1996	24,4	-6,3
1997	-0,6	2,8
1998	-33,8	3,6
1999	-115,9	-23,7
2000	-178,2	-49,4
2001	-151,9	-29,1
2002	-202,7	-26,1
2003	-295,6	-33,7
2004	-346,8	-54,6
2005	-525,0	-86,8
2006	-657,7	-125,1

Kaynak: UN, World Economic and Social Survey 2005, s. 77.
World Economic Situation and Prospect 2007, s. 60.

1980’li yıllarda yaşanan borç krizi, gelişmekte olan ülkelere önemli oranda sermaye kaçışına yol açmıştır. 1990’lı yıllarda ise, yeniden artan özel sermaye akımları krizden çıkan ekonomiler için bir kurtarıcı olarak görülürken, aynı zamanda finansal krizlerin de nedenini oluşturmuştur. Finansal krizlerin yaşandığı bu dönemde, gelişmekte olan ülke ekonomileri ile ilgili yapılan araştırmalarda, bazı ülkelerin yabancı yatırımcılar tarafından en gözde yatırım alanı olarak seçildiğinde, ülkede hiç bir yapısal değişime dayanmayan geçici canlanmalar görüldüğü ve bu canlanmanın krize kadar sürdüğü saptanmıştır. Meksika’da 1970’lerin sonu 1990’lar, Doğu Asya’da 1980 ve 1990’lı yıllar, Rusya’da 1995 ve 1998’lerde yaşanan gelişmeler bunun tipik göstergeleridir. Bu ülkelerde sermaye akımlarının neden olduğu yatırım balonu sadece hükümetlerin değil, firmaların ve hane halklarının da aşırı borçlanmasına yol açmıştır. BIS (2000) tarafından hazırlanan rapora göre, risk yönetimi uygulamalarında yeni gelişmelere rağmen, sermaye akımları, güçlü bir büyüme süreci ve kredibilitesi yüksek bir merkez bankasının mevcudiyetinde bile, süregelen düşük enflasyon, kredi balonları ile aktif fiyatlarının sürdürülemez artışlarına yardımcı olan, aşırı iyimserliğe yol açan bir durum yaratabilir. Böyle bir durumda, ekonominin yukarı doğru dönemsel hareketi, kredi piyasasında aşırı genişleme ve aşırı sermaye birikimi ile birlikte olurken, aşağı doğru hareketinde ise

bu dengelerin gevşediği görülmektedir. Bu dönemsel hareketlerle başa çıkmak hem para hem de diğer düzenleyici otoriteleri önemli zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır.²²⁶ Diğer taraftan bu ülkelerde yaşanan krizleri, ekonomik büyüme oranlarında büyük düşüşlerin ve bu paralelde yoksulluk oranları ile gelir eşitsizliğinde büyük artışların olduğu dönemlerin izlediği görülmüştür.

Krizlerde, çevre ülkeler olarak tabir edilen gelişmekte olan ülkelerin, yabancı para üzerinden borçlarının ağırlıklı olarak dolar cinsinden olması bu ülkelerin daha fazla etkilenmesine yol açmıştır. Değişken faiz oranları ile birlikte bu durum, gelişmekte olan ülkeleri dolar değerinde ve ABD faiz oranlarındaki hareketlere karşı aşırı kırılgan yapmıştır. Krizler, rezerv olarak kabul edilen paraya sahip ülkeler dışındaki hemen hemen diğer tüm ülkeleri etkilemiştir.²²⁷

Diğer taraftan Rowbotham'a (2000) göre, ülkeyi borçlu olarak gösteren uluslararası finansal muhasebe sistemi ile tersini ima eden ticaretin fiziksel dengesi (reel) arasında bir uyumsuzluk vardır. Uluslararası ticaret normları, yıllar boyu gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettikleri büyük sayıda mal ve hizmetlerden elde ettikleri gelirin oluşan borcu ödemedede yetersiz kaldığını ima etmektedir.²²⁸

Bu tezlere rağmen, meydana gelen krizlerden, uluslararası para sistemi, az gelişmiş ülke ekonomilerindeki çeşitli piyasa aksaklıkları ve mali sisteme ilişkin reformlardaki gecikme sorumlu tutulurken, daha fazla serbesti ve idari düzenlemeler ile sağlanacak finansal entegrasyondan ekonomilerin olumlu etkileneceği iddia edilmektedir. Ancak, gelişmekte olan ülkeler için yapılan ampirik çalışmaların çoğunda, finansal entegrasyon ile büyüme arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi de ortaya konulamamıştır.²²⁹

---

²²⁶ Anastasia Nesvetailova, "United in Debt: Towards A Global Crisis of Debt Driven Finance?", **Science and Sociology**, Vol 69, No:3 July 2002, ss. 397, 408.

²²⁷ Nesvetailova, s. 412.

²²⁸ Nesvetailova, s. 411.

²²⁹ Bu konuda bkz. M.Ayhan Köse, Esward Prasad, Kenneth Rogoff, Shang-Jin Wei, "Financial Globalization: A Reappraisal", **International Monetary Fund Working Paper**, August 2006, s. 4.

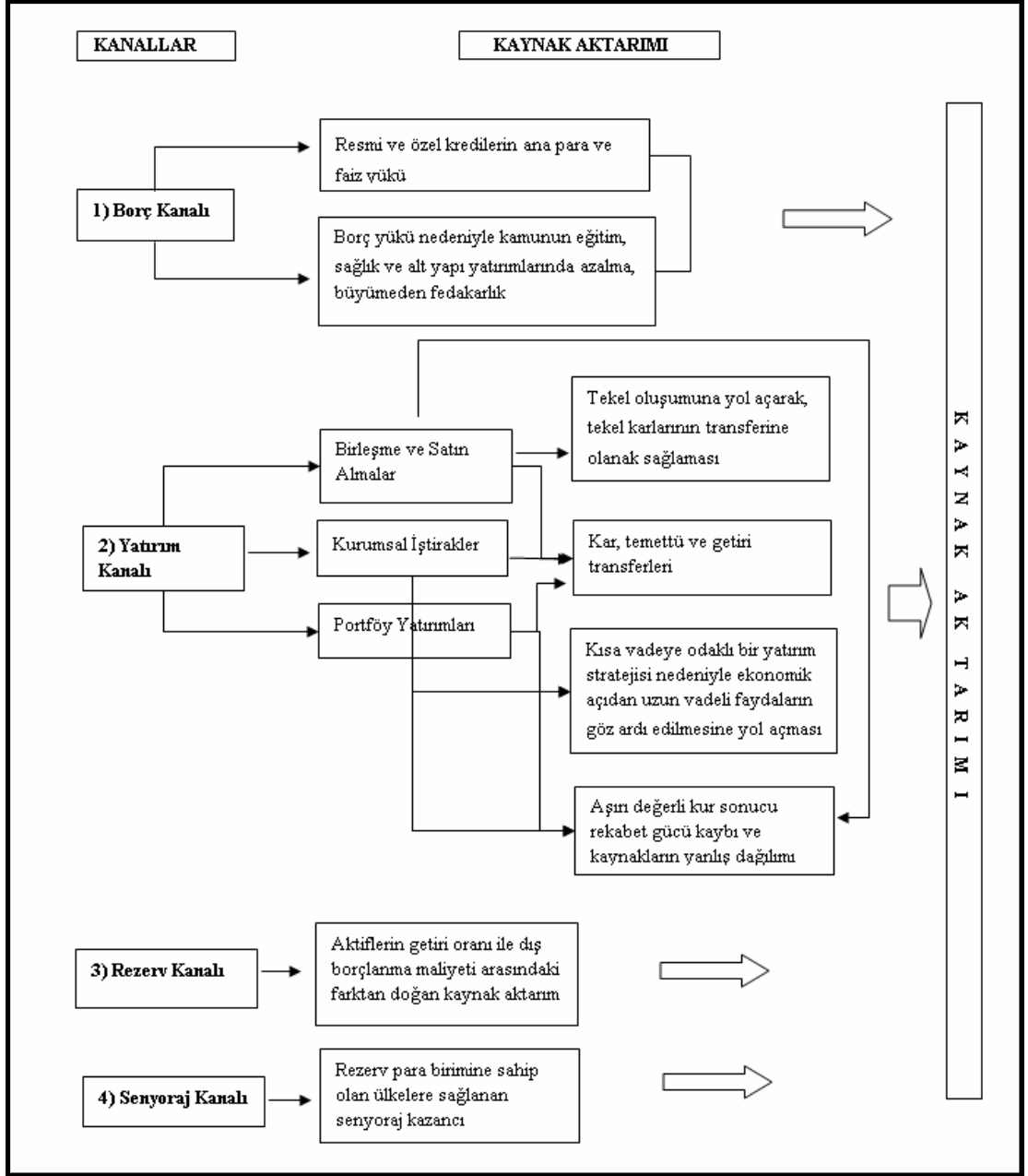
2.3.2.3. Finansal Boyutta Kaynak Aktarım Kanalları

1980 sonrası dönemde, finansal akımlar açısından bazı farklılıklar görülmüştür. Birinci dönem olarak kabul ettiğimiz 1980'li yıllar boyunca borç kanalı (krediler) daha ağırlıklı olurken, 1990'lı yıllarda (ikinci dönem) yatırım kanalı (doğrudan yabancı yatırımlar ile portföy yatırımları) önem kazanmıştır. Yatırım kanalının ağırlık kazanmasında, 1990'lı yıllarda artan özelleştirme uygulamaları ve üretimin küreselleşmesi sürecinde yayılan çokuluslu şirketlerin sınır ötesi yatırımlarındaki artış önemli rol oynamıştır. Özellikle rekabet avantajı sağlamak ve riskini yaymak isteyen şirketler, yeni üretim kapasitesi ve yeni pazarlar elde etmek amacıyla hem kendi ulusal sınırları içinde hem de sınır ötesinde faaliyetlerini artırmışlardır.

Çokuluslu şirketlerin doğrudan yatırımları ile özelleştirme uygulamaları, üretimin küreselleşmesi sürecinde ele alındığından, finansal akımlarının yarattığı kaynak aktarım kanalları, *borç ve diğer yatırımlar kanalı* olarak iki ana başlık altında incelenmiştir. Borç kanalında uluslararası resmi kurumlar ile özel kurumlardan sağlanan *krediler*, diğer yatırımlar kanalında ise, son dönemde ağırlığı giderek artan, *uluslararasılaşan şirketlerin gerçekleştirdiği sınır ötesi birleşme ve satın almalar ile kurumsal iştirak olarak gelen uluslararası kollektif yatırım fonları ve uluslararası finans kurumlarının portföy yatırımları* ele alınmıştır. Bu akımların yanı sıra gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından doğrudan bir finansal kaynak aktarım kanalı olarak kabul edilen *rezerv varlık hareketleri* ile rezerv para olarak tutulan ülke paralarının *senyoraj gelirlerinin* etkileri de değerlendirilmiştir.

Aşağıda ayrıntılı bir biçimde analiz edilecek olan finansal küreselleşme sürecinde oluşan kaynak aktarım kanalları Şekil 10'da toplu olarak gösterilmiştir. İlgili alt başlıklarda ise bu kanallar ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

ŞEKİL 10: FİNANSAL KÜRESELLEŞME VE KAYNAK AKTARIM MEKANİZMALARI

Kaynak: Bu çalışma için tarafımızdan geliştirilmiştir.

2.3.2.3.1. Borç Kanalı

Tasarruf açığı içinde bulunan ülkelerin yabancı kredilerden beklediği yarar, hiç olmadığı duruma kıyasla, daha yüksek bir yatırım ve ekonomik büyüme düzeyine ulaşmaktır. Krizlerle birlikte anılan son küreselleşme sürecinde, gelişmekte olan ülkeler tarafından kullanılan kredilerin beklendiği gibi bir ekonomik büyüme sürecine yol açmamasında, sadece kredi kullananların aşırı borçlanma isteğinin değil, kredi kurumlarının da risklerini ihmal eden, aşırı kredilendirme isteğinin rol oynadığı ileri sürülmektedir. Aşırı kredi kullanımı spekülasyon yatırımları finanse ederken, vade ve parasal uyumsuzluklarla birlikte, krizler karşısında borç yükünün daha da artmasına yol açmış ve bu ülkelerin büyümelerinde önemli engeller oluşturmuştur. Çünkü artan borç yükü ülkelerin, eğitim, sağlık gibi harcamalardan, yani ekonomik büyümeden fedakarlık yapmasını gerektirmiştir. Bu dönemde ödeme güçlüğü çeken ülkeler, IMF gibi uluslararası resmi kurumlardan sağlanan krediler karşılığında ya ekonomik egemenlik haklarından vazgeçme (istikrar programları) ya da iflas (ekonomik çöküş) gibi bir ikilem ile karşı karşıya kalmışlardır.²³⁰ Tablo 22 ve Tablo 23'ten görüldüğü üzere, süreç içinde gelişmekte olan ülkelerin faiz ödemeleri, zaman zaman dışarıdan sağlanan kaynağın üstünde gerçekleşerek kaynak aktarımının en önemli kalemi haline gelmiştir.

Dünya Bankası verilerine dayanılarak hazırlanan gelişmekte olan ülkelerin (IMF ülke sınıflamasına göre gelişmekte olan 136 ülkenin), 1980'den 2006'ya kadar borç stokları ve toplam borç servisleri Tablo 22'de görülmektedir. Tablodan, gelişmekte olan ülkelerin 1980 yılında toplam dış borç stokları 500 milyar dolar seviyelerinde iken ve 1980-2006 döneminde yaklaşık 6.2 trilyon dolar dış borç servisi gerçekleştirmelerine rağmen, halen bu ülkelerin mevcut dış borç stokunun 2.96 trilyon dolar (2006 sonu) olduğu görülmektedir. Bu ülkeler mevcut stokların çok üstünde ödeme yapmalarına ve önemli miktarda ihracat geliri elde etmelerine rağmen toplam borç stoku azalacağına artmıştır.²³¹ Yani borç-kriz döngüsü bu ülkelerde kullanılan kaynağın çok üstünde bir kaynağın yurt dışına transferine yol açmış görünmektedir.

²³⁰ Stiglitz, Making Globalization, ss. 212-216-217.

²³¹ Dünya Bankası, World Development Indicators 2006.

TABLO 22: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER BORÇ ANALİZİ (Milyar ABD Doları)

	1980	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	488	832	1.246	1.938	2.242	2.261	2.339	2.553	2.733	2.720	2.963
UZUN VADELİ DIŞ BORÇ	367	677	1.025	1.541	1.880	1.857	1.913	2.039	2.157	2.113	2.289
KISA VADELİ DIŞ BORÇ	110	120	186	334	303	328	329	408	480	557	653
	1980-1990		1990-1999		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
TOPLAM BORÇ SERVİSİ	1.195		2.140		371	363	369	412	436	505	571
	1980	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
TOP.MAL ve HİZMET İHR	524	421	870	1.371	1.938	1.906	2.073	2.489	3.206	3.977	4.449
GAYRİ SAFİ YURT İÇİ HASILA	2.205	2.471	4.071	5.434	6.406	6.500	6.675	7.572	8.954	10.643	12.075

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators 2006.

Yaşanan borç krizleri, gelişmekte olan ülkelere yönelen finansal akımların nitelik değişiminin yanı sıra, borçluluk-büyüme arasındaki ilişkinin de sorgulanmasına yol açmıştır. Dış borçluluğun büyüme ile ilişkisini araştıran bazı çalışmalarda, büyüme ile borçluluk arasında doğrusal olmayan ilişkinin varlığını ortaya koymuşlardır. Özellikle borçlulukta belli eşiklere ulaşılması durumunda, yeni alınan borçların büyüme üzerinde negatif etkide bulunduğu ortaya konulmuştur.²³²

Pattillo, Poirson ve Ricci tarafından yapılan çalışmaya göre, borçlar, büyüme üzerinde faktör (sermaye) birikimi kanalı ve toplam faktör verimliliği kanalıyla etkili olmaktadır. Sermaye birikimi kanalının yarattığı etki, iki tezle desteklenmektedir. Bunlardan ilki, borç eşiği tezinde, borçların geri ödenebilmesi için gelir dağılımını bozan vergiler konulabileceği beklentisi ile yatırımcıların, yatırımlardan beklenen getirilerini düşürebileceğini ve bu durumun yeni yatırımları caydırabileceği ileri sürülmektedir. İkincisinde, borcun hangi bölümünün ülkenin kaynaklarından karşılanacağı ile ilgili bir belirsizlik olması durumunda, yabancı yatırımcıların yatırımlarını geri çekebilecekleri öne sürülmektedir. Her iki durumda da sermaye birikimi ve buna paralel olarak büyüme yavaşlamaktadır. Toplam faktör verimliliğindeki düşüşün büyümeyi yavaşlatacağı tezine göre, hükümetler elde

²³² Catherine Pattillo, Helene Poirson, Luca Ricci, "Through What Channels Does External Debt Affect Growth?", **Brookings Trade Forum - 2003**, The Brookings Institution Press, Washington, 2003, s. 230.

edilecek katma değerin dış kreditorlerin payına duseceği gibi bir durum algırlarsa, zor ve maliyetli reformları yuکلenmekte daha az istekli olabilirler. İstikrarsız bir politik ortam, yatırımın verimliliğini etkilediği gibi, buna ek olarak, borç eşiği ile ilgili belirsizlikler ve istikrarsızlıklar kaynakların etkin kullanımını engeller. Yanlış tahsis edilen ve etkin olmayan yatırımlar daha yavaş bir bуюme sürecine yol açar.

Bu ęalıřmalar paralelinde, bir uکلenin dış borçluluk derecesinin riskini oლmek için IMF ve Dۇnya Bankası tarafından çeşitli eşiğ değerleri oluşturulmuştur. Bunların arasında, toplam borcun GSMH ile ihracat gelirlerine oranı ve borç servisi²³³ ile faiz oğemelerinin ihracat gelirlerine oranı oğemeli görülmektedir. Bu dört orandan unde aşağıda belirtilen yuzdelere ulaşılması durumunda, borçlu uکلenin kritik eşiğe erişmiş olduğu kabul edilmektedir. Eşiğ birincisinde % 50, ikincisinde % 275, uncsnde % 30 ve dördüncüsünde % 20'dir.²³⁴ Ancak şu da belirtilmelidir ki, bir uکلenin riskindeki artış aynı riski taşımayan uکلelerin de borç yükü üzerinde etkili olabilir. Gelişmekte olan herhangi bir uکلede görülen risk, aynı kategoride değerlendirilen diğer uکلelerin risk primlerinin de yükselmesi ile sonuçlanabilir. Küreselleşme sürecinde artan finansal entegrasyon ve üretim uluslararasılaşması, risklerin küresel algılanmasını ve krizlerin uکلelerarasında bulaşıcılığını artırmıştır.

Tablo 23'ten görüldüğü üzere, son küreselleşme sürecinde gelişmekte olan uکلelerin ihracat ve gayrisafi milli gelirlerindeki bуюme, eşiğ değerlerin riskini aşağı çekmiştir. Özellikle toplam dış borç/mal ve hizmet ihracatı rasyosu, yatırım niteliğine bürünen sermaye akımları ve artan mal ve hizmet ihracatı nedeniyle hızlı bir düşüş göstermiştir. Bununla birlikte, dış borç stok değerinin GSYIH içindeki payındaki düşüşünün diğer rasyolara nazaran daha sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durumda gelişmekte olan uکلelerin mal ve hizmet ihracatlarında görülen artışın GSYIH'larına olan katkısının sınırlı kaldığı ve borç yükünün GSYIH üzerinde oğemeli bir risk oluşurmaya devam ettiği düşünülebilir.

²³³ **Borç servisi:** oğenecek olan dış borç ana para taksiti ve faizinin toplamı.

²³⁴ Sinan Sönmez, "Türk İktisat Politikasındaki ıpa: Dış Borçlanma", **İktisat zerine Yazılar II-İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.H.Köse, F.şenses, E.Yeldan, İletifim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 307.

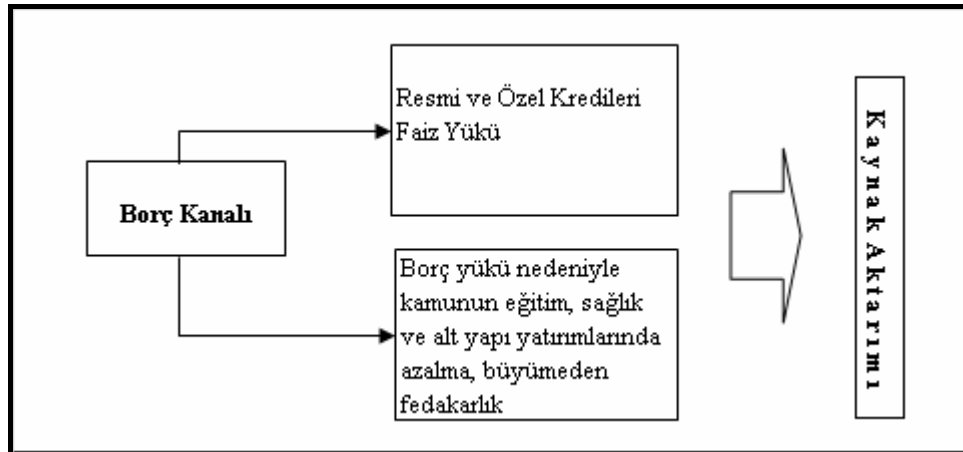
TABLO 23: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER BORÇLULUK RASYOLARI

	1980	1985	1986	1990	1993	1994	1995	1998	1999	2000	2003	2004	2005	2006
TOPLAM DIŞ BORÇ / MAL HİZ İHR %	93	198	253	143	146	151	141	153	146	116	103	85	68	67
TOP. BORÇ SERVİSİ/MAL HİZ İHR %	14	26	29	15	15	15	16	19	22	19	17	14	13	13
TOPLAM DIŞ BORÇ/GSYİH %	22	34	38	31	36	37	36	38	39	35	34	31	26	25

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators 2007

Diğer taraftan, sermaye akımları sonucu oluşan yurt içi kredi genişlemesi ve şirketlerin yurt dışı borçluluğundaki artış, ağırlıklı olarak kamunun borç yükünün kullanıldığı bu eşik değerlerin yanı sıra borçluluk riskinin analizi konusunda yeni bazı eşiklerin oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. 1997 yılındaki Doğu Asya krizine kadar göz ardı edilen bu borç riski için, krizde kredilerin millileştirilerek borç yükünün devlet tarafından üstlenilmesi veya ülkelerin daha fazla rezerv tutmasına yol açan uygulamaların dayatılması dışında, uluslararası alanda kabul gören bir düzenleme yapılmamıştır.

Bu çerçevede, dışarıdan sağlanan borçların anapara ve faiz yükü önemli bir kaynak aktarım kanalıdır. Sağlanan dış borçlar 1990'lı yıllarda, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, üretken yatırımlara kanalize edilerek büyümelerine katkı sağlamaktan ziyade, krizlerle beslenen süreç içinde bu ülkelerin büyümelerine engel olacak şekilde artarak, bir kaynak aktarım mekanizmasına dönüşmüştür.

ŞEKİL 11: BORÇ KANALI VE KAYNAK AKTARIMI

Kaynak: Bu çalışma için tarafımızdan geliştirilmiştir.

2.3.2.3.2. Diğer Yatırımlar Kanalı

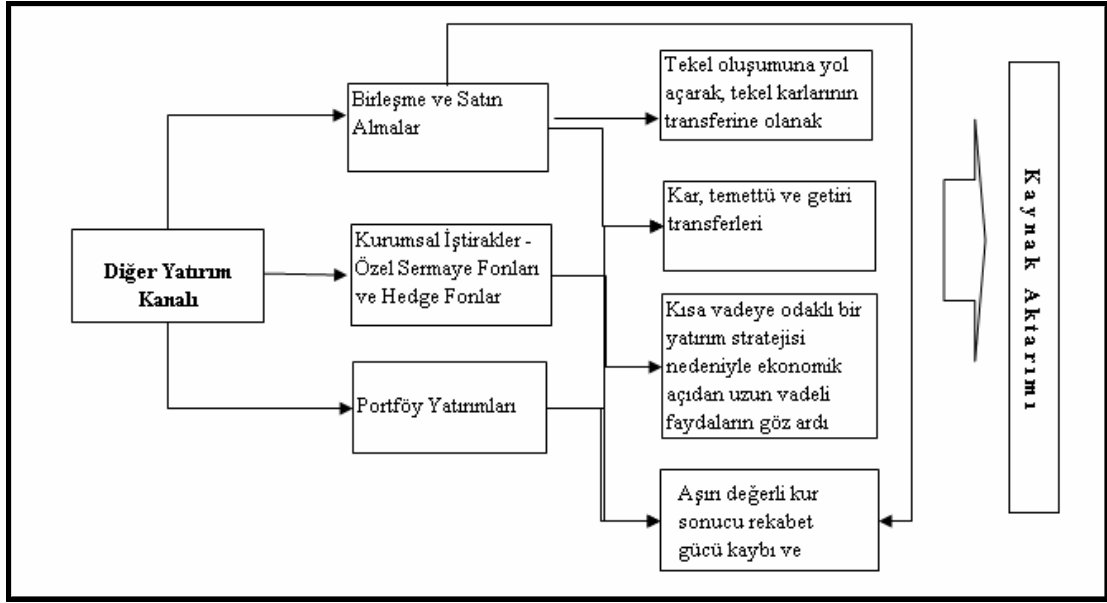
Makro ekonomik anlamda yatırım kavramı, belli bir dönemde ekonominin sermaye stokundaki aşınma ve eskimeleri gidermeye yönelik harcamaları (ikame yatırımlarını) ve söz konusu stoka yapılan ilaveleri (net yatırımları) ifade etmekte, tahvil ve hisse senedi gibi menkul kıymetlerin satın alınması (plasman, mali yatırım) ve mevcut sermaye mallarının el değiştirmesi biçimindeki işlemleri kapsamamaktadır.²³⁵ 1990'lı yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelerde görülen finansal akımlar ve bu akımların neden olduğu ekonomik canlanmanın kaynağı, temelde makro ekonomik anlamda yatırım olarak görülmeyen sermaye hareketleridir. Yatırım kanalında değerlendirilecek olan bu akımlardan beklenen ekonomik katkı, gelişmekte olan ülkeler açısından, makro ekonomik anlamdaki yatırımlardan beklenen katkıyla aynı olmuştur. Ancak, para ve sermaye piyasalarının gelişimi kanalıyla tasarruf açıklarının kapanması sürecinin yaratacağı katkı ile makro ekonomik anlamdaki yatırımların yaratacağı katkının en azından kısa vadede, aynı olacağını söylemek oldukça zordur. Ülkenin sermaye stokunda bir artışa yol açmayan, kısa vadeli ve likiditesi yüksek mali yatırımların ekonomik dengeler üzerindeki olumsuz etkileri, bu ülkelerde yaşanan finansal krizlerin en önemli nedeni olarak görülmektedir. Ayrıca, cari açık kanalında değerlendirildiği gibi, sermaye akımları sonucu aşırı değerlendirilen ülke para biriminin yol açtığı rekabet gücü kaybı ve bu paralelde kaynakların yanlış tahsisi önemli bir kaynak aktarım kanalına dönüşmektedir.

İzleyen bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olan, temelde makro ekonomik yatırım olarak görülmeyen -birleşme ve satın almalar, kurumsal iştirakler ve portföy yatırımları- sermaye akımlarının neden olduğu kaynak aktarım mekanizması Şekil 12'de topluca gösterilmiştir. Bu tür yatırımların hızlı bir şekilde hareket etme olasılıklarının, risk primlerini yükselterek kar-temettü-getiri transferlerinin önemli bir kaynak aktarım kanalı oluşturacağı, ayrıca ekonomi üzerinde ciddi maliyetler doğuracağı görülmektedir. Ayrıca, bu akımlar karşısında değerlendirilen para birimi sonucu oluşan rekabet kaybının, gerek elde edilecek gelirler gerekse kaynakların tahsisi açısından önemi bilinen bir olgudur.

---

²³⁵ Güran, s. 102.

ŞEKİL 12: DİĞER YATIRIMLAR KANALI VE KAYNAK AKTARIMI

Kaynak: Bu çalışma için tarafımızdan geliştirilmiştir.

2.3.2.3.2.1. Birleşme ve Satın Almalar

Makro ekonomik anlamda bir yatırım olarak görülmeyen, birleşme ve satın almalar mevcut sermaye mallarının el değiştirmesidir. Üretimin küreselleşmesi sürecinde, doğrudan (yeni) yabancı yatırımların etkilerinin değerlendirildiği bölümde ifade edildiği üzere, doğrudan yabancı sermaye akımlarını ortaya koyan istatistikler, klasik doğrudan yeni yatırımın (greenfield) yanı sıra firmaların sınır ötesi gerçekleştirdiği birleşme ve satın almalar (brownfield) ile bazı kurumsal iştirak yatırımlarını da içermektedir. Tablo 24’te görüldüğü üzere, firmaların içinde bulunduğu yoğun rekabet ortamının zorladığı bu birleşme ve satın alma süreci, 1990’lı yılların sonundan itibaren, doğrudan yabancı sermaye hareketlerinin içindeki sınır ötesi birleşme ve satın almaların payının artmasına neden olmuştur. Nitekim 1990’lı yılların yarısından itibaren, sadece gelişmekte olan ekonomilerde değil gelişmiş ekonomilerde de, birleşme ve satın almaların doğrudan yabancı yatırımlar içindeki payında önemli artışlar görülmüştür. Bu süreç ayrıca, gelişmekte olan ekonomilerde ülke sanayinin ve teknoloji yaratım sürecinin yabancılar tarafından kontrol edileceği ve bu durumun ulusal egemenliğe tehdit oluşturacağı gibi korkuların da oluşmasına yol açmıştır. Gelişmiş ekonomilerde de görülen bu endişelere rağmen, sınır ötesi gerçekleşen birleşme ve satın almaların artış eğilimini

koruduğu görülmektedir.²³⁶ 2000’li yıllarda hem işlem adedi hem de değer olarak birleşme ve satın alma şeklinde yapılan yatırımlarda ciddi artışlar olmuştur (Tablo 25). 2005 yılında 1 milyar dolar üstü sınır ötesi birleşme ve satın almaların payı % 60’ı aşarak, 454 milyar dolar olmuştur.

TABLO 24: SERMAYENİN GELDİĞİ ÜLKE AÇISINDAN SINIR ÖTESİ BİRLEŞME VE SATIN ALMALARIN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İÇİNDEKİ PAYI (%)

	1987-91	1992-94	1995-97	1998-2001
Dünya	66.29	44.75	60.18	76.23
Gelişmiş Ekonomiler	77.49	64.93	85.39	88.96
Gelişmekte Olan Ekonomiler ile Geçiş Ekonomileri	21.94	15.49	25.79	35.74

Kaynak: Steven Brakman, Harry Garretsen, Charles Van Marrewijk, “Cross Border Mergers and Acquisition: On revealed Comparative Advantage and Mergers Waves”, University of Adelaide, Australia, Workshop, August, 2005, s. 3.

TABLO 25: SINIR ÖTESİ BİRLEŞME VE SATIN ALMALAR (Bir Milyar ABD Doları üstü-1987-2005)

Yıllar	İşlem Adedi	Toplam Adet İçindeki %'si	Değer (Milyar \$)	Toplam Değer İçindeki %
1987	14	1.6	30.0	40.3
1988	22	1.5	49.6	42.9
1989	26	1.2	59.5	42.4
1990	33	1.3	60.9	40.4
1991	7	0.2	20.4	25.2
1992	10	0.4	21.3	26.8
1993	14	0.5	23.5	28.3
1994	24	0.7	50.9	40.1
1995	36	0.8	80.4	43.1
1996	43	0.9	94.0	41.4
1997	64	1.3	129.2	42.4
1998	86	1.5	329.7	62.0
1999	114	1.6	522.0	68.1
2000	175	2.2	866.2	75.7
2001	113	1.9	378.1	63.7
2002	81	1.8	213.9	57.8
2003	56	1.2	141.1	47.5
2004	75	1.5	199.8	52.5
2005	141	2.3	454.2	63.4

Kaynak: UNCTAD World Investment Report 2006

²³⁶ UNCTAD, World Investment Report-2000, Overview, s. 16.

Sınır ötesi satın alma ve birleşmeler, ev sahibi ülkenin hasılasına, istihdamına yada katma değer yaratımına bir katkı sağlamaktan ziyade, varolan aktiflerin sahipliğinin yerli firmalardan ulusüstü firmalara geçmesi anlamına gelmektedir. Sıfırdan yapılan yatırımlardan farklı olarak, birleşmeler ve satın almalar sonucu yerli bir firma satın alınması ev sahibi ülkenin sermaye stokuna değil, yabancı sermaye sahipliğinde olan ülkenin sermaye stokuna eklenir. Yabancı yatırımcı yada ulusüstü şirket açısından böyle yatırımlar kendi sınır ötesi üretim kapasitesini artırır. Ancak, uzun dönemde bu tür yatırımların, ilave yatırımlar sonucu sıfırdan yatırımlara benzeyen bir sermaye akımı sağladığı da görülmüştür.²³⁷

UNCTAD tarafından hazırlanan rapora²³⁸ göre, birleşme ve satın almaların doğrudan yeni yabancı yatırımlara kıyasla, yatırım yapılan ülke açısından, özellikle kısa vadede, bazı olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bunlar;

- √ Ev sahibi ülkenin sermaye stokuna eklenmemesi, doğrudan yeni yabancı sermayeye göre daha az üretken bir yatırıma yol açmaktadır.
- √ Giriş aşamasında doğrudan yeni yabancı sermayeye nazaran, daha az yeni veya daha iyi teknoloji transferi gerçekleştirir.
- √ Ülkeye girişinde istihdam yaratmaz, hatta zaman zaman istihdam kaybına neden olduğu görülmüştür.
- √ Pazar konsantrasyonunun artmasına ve haksız rekabete yol açabilir. Oysa doğrudan yeni yabancı yatırım var olan firma sayısını artırarak, giriş aşamasında pazar konsantrasyonunu artırmaz.

Uzun vadede, bu tür yatırımlar ile doğrudan yeni yabancı yatırımlardan beklenen faydalar aynı olmakla birlikte, birleşme ve satın almalar sonucu oluşabilecek monopolistik yapının (yerel firmaların dışlanması yada ele geçirilen firmaların kapatılması gibi) doğurabileceği sorunlar göz ardı edilmektedir. Bu nedenle, özellikle birleşme ve satın almalar kanalıyla gelişmekte olan ülke ekonomilerine akan sermaye sonucu oluşan yeni ekonomik yapı, uzun vadeli ekonomik etkileri açısından da değerlendirilmelidir.

---

²³⁷ UNCTAD, 2000, s. 18.

²³⁸ UNCTAD, 2000, s. 18.

Diğer taraftan, birleşme ve satın almalar, doğrudan yeni yatırımlarda olduğu gibi, kar transferleri açısından önemli bir kaynak aktarım kanalı oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere gelen doğrudan yabancı sermayenin yönü yeni yatırımlar yerine mevcut yatırımlara kaymaya başlamıştır. Böyle bir dönüşüm yeni (sıfırdan) yapılan yatırımlardan çok daha erken bir kar transfer sürecine izin verdiği için, yatırımın geri dönüş sürecini hızlandırmaktadır. Bu nedenle, 1990'lı yıllarla birlikte, nispi olarak azalan doğrudan yeni (sıfırdan) yabancı yatırımlara rağmen hızlanan yabancı yatırımların kar transferleri (Tablo 10) bu sürecin en önemli göstergesidir.

2.3.2.3.2.2. Kurumsal İştirakler

Doğrudan yabancı yatırım istatistikleri içinde değerlendirilen, diğer bir yatırım türü kurumsal iştiraklerdir. Bir çeşit girişim sermayesi olan özel sermaye şirketleri ve çeşitli finansal yatırım fonlarını içeren bu tür yatırımlar, son dönemde giderek artan bir oranda, özellikle sınır ötesi yatırımlar açısından, doğrudan yabancı sermaye akımları için önemli bir kaynak oluşturmaktadırlar. Bu tür yatırımlar portföy yatırımı olmasına ve kısa vadeli bir görünümüne sahip olmasına rağmen, fonun hisse payı % 10'u geçtiği zaman bu tür bir sermaye aktarımı doğrudan yatırım olarak sınıflandırılmaktadır.^{239 240}

“Özel sermaye şirketlerine sermaye koyan yatırımcı gruplarının en önemlileri emeklilik fonları, sigorta şirketleri ve serbest yatırım fonlarıdır. Bu yatırımcı grupları kontrol ettikleri fonların bir kısmını sermaye olarak özel sermaye şirketlerine koymalarının yanı sıra özel sermaye şirketlerinin kredi piyasasından kaynak temin etmesine de yardımcı olur. Özel sermaye şirketleri sahip oldukları sermayeyi, piyasadan alacağı borç ile birleştirerek kayda değer bir finansal büyüklüğe sahip olur. Bu finansal gücü kullanarak piyasada karlı gördüğü alanlarda ve şirketlerde operasyonlarını gerçekleştirir.”²⁴¹ Amaçları, sermaye kazancı sağladıktan sonra (5

²³⁹ UNCTAD, World Investment Report 2006, Chapter 1, s. 16.

²⁴⁰ Türkiye'de 4875 sayılı doğrudan yabancı yatırımlar kanununa göre, doğrudan yabancı yatırım, menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarından en az % 10 hisse oranı yada aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmayı da içerir.

²⁴¹ Turan Erol, SPK Başkanı basın açıklaması, <http://www.tkbb-gazetesi.com/2007/05/30> (21.11.2007).

ile 10 yıl arası) bu yatırımdan çıkmaktır.²⁴² Borsaya kote olamayan şirketlere yapılan yatırımlar (yada yatırım yapıldıktan sonra zorunlu olarak çıkan), özel sermaye şirketine doğrudan veya özel sermaye fonları aracılığıyla satılırlar.²⁴³

Son yıllarda borsalara kote olan şirketlere yatırım oranlarını artıran, spekülative nitelik taşıyan yüksek riskli yatırım fonları (hedge fonlar) ise, yatırımcılarına yüksek risk karşılığında yüksek getiri sağlamayı amaçlayan ve karmaşık yatırım stratejileri kullanan fonlardır.²⁴⁴

Ancak, bu şekildeki yabancı sermaye akımlarını diğer kısa vadeli sermaye akımlarından ayırmak oldukça zordur. Birleşmiş Milletlerin raporuna göre, ödemeler dengesi istatistikleri de bu ayırımı yapmamaktadır. Sadece birleşme ve satın almalar şeklinde yapılan yatırımlara ait istatistikler, özel yatırım fonları (private equity funds), yüksek riskli yatırım fonları (hedge funds) ve diğer yatırımlar şeklinde bir ayırımı bulmaktadırlar. Bu istatistiklerde, son yıllarda bu şekilde yapılan yatırımlarda hem hacim hem de işlem adedi olarak büyük artışların olduğu, hatta 2000'li yıllarda toplam birleşme ve satın almaların % 30'una (değer ve adet olarak) ulaştığı görülmektedir.²⁴⁵

Doğrudan yeni yabancı yatırımlarından farklı olarak, özel sermaye fonları özellikle hizmet sektöründe yatırım yapmaktadırlar. 2005 yılı içinde özel yatırım fonlarının gelişmekte olan Asya ülkelerinde bankacılık alanında, Japonya'da finans ve eğlence sektöründe, Avrupa'da ise hizmet sektöründe oldukça yüklü yatırım yaptıkları görülmüştür. Özel yatırım fonlarının ekonomik açıdan oynadığı roller, özellikle zor durumda olan şirketlere yatırım yapmaları açısından tartışmalara yol açmıştır. Bu şirketler, oluşan bütün karı emdikten, işçileri işten çıkardıktan yada şirketleri parçaladıktan sonra, bu firmaları çok kısa bir süre içinde satışa çıkardıkları şeklinde suçlanmışlardır. Kore ve Japonya'da yaşanan bu tür bazı olaylar kamuoyunun tepkisini çekmiştir.²⁴⁶

---

²⁴² UNCTAD, 2006, s. 17.

²⁴³ http://en.wikipedia.org/wiki/Private_equity_firms (21.11.2007)

²⁴⁴ UNCTAD, 2006, s. 18.

²⁴⁵ UNCTAD, 2006, s. 18.

²⁴⁶ UNCTAD, 2006, s. 19.

Kurumsal iştirak yatırımlarında görülen artışın arkasındaki en önemli neden, finansal liberalizasyon politikalarının yaygınlaşmasının yanı sıra, para ve sermaye piyasalarının küresel likiditedeki artışa paralel hızlı bir gelişme göstermesidir. Özellikle kredi kullanımı ile gerçekleştirilen bu yatırımlar, sermaye piyasalarında görülen canlanma ile birlikte hızlı bir şekilde sermaye kazancına dönüştürülebilmektedirler. Muhtemel bir finansal krizde yada likidite sıkışıklığında bu kurumların nasıl bir strateji izleyecekleri ve bu davranışlarının gelişmekte olan ekonomiler üzerindeki etkileri açık değildir. Diğer taraftan, oluşan karlar ve şirket değerlemelerinde görülen artışlar –balon olma olasılığı yüksek- sonucu oluşan getirilerin yurt dışına transferi de önemli oranda kaynak transferine izin verecektir. Kısa vadeye odaklanan bir yatırım stratejisinin de, ekonomi açısından uzun vadeli faydaları göz ardı edeceği açıktır.

Konjonktürel olarak değerlendirilebilecek bu durumun yanısıra, deregülasyon politikaları ile devletin sosyal açıdan rolünün azaltılmasıyla birlikte, -özellikle sağlık ve emeklilik gibi- sosyal ihtiyaçların karşılanmasında rol alan ve üyelerine belli bir getiri sağlamak amacını taşıyan bu çeşit kolektif yatırım kurumlarının sayısının ve işlem hacimlerinin daha da artacağı öngörülmektedir. Bu nedenle, kolektif yatırım kurumlarının önümüzdeki dönemde ekonomik açıdan daha fazla sorgulanması gerekeceği düşünülmektedir.

2.3.2.3.2.3. Portföy Yatırımları

Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yapılan tanıma göre yatırım, genel olarak sermaye ve/veya servet birikimine ilave yapmak amacıyla gerçekleştirilen her türlü faaliyettir. Portföy ise servetin oluşturulma şeklidir. Bu şekil; nakit, kıymetli madenler, döviz, mevduat, sermaye piyasası araçları veya gayrimenkul olarak oluşturulabilir. Sermaye piyasası araçları; menkul kıymetler ve diğer sermaye piyasası araçlarıdır. Menkul kıymetler; ortaklık veya alacaklılık sağlayan, belli bir meblağı temsil eden, yatırım aracı olarak kullanılan, dönemsel gelir getiren, misli nitelikte, seri halinde çıkarılan, ibareleri aynı olan ve şartları Kurul'ca belirlenen

kıymetli evraklardır. Diğer sermaye piyasası araçları ise menkul kıymetler dışında kalan ve şartları Sermaye Piyasası Kurul'u tarafından belirlenen evraklardır.²⁴⁷

T.C. Merkez Bankası ise, ödemeler dengesi açısından portföy yatırımlarını devlet veya özel kuruluşların bono ve tahvilleri ile hisse senedi ve diğer para piyasası araçlarına yatırım olarak tanımlamıştır.²⁴⁸

Sermaye hareketlerinin liberalizasyonu ile gelişmekte olan ülkelere portföy yatırımı olarak gelen sermaye akımı oldukça hızlı bir gelişim göstermiştir. Chang ve Grabel'e göre, gelişmekte olan ülkeler açısından, küresel sermayeye erişim kolaylığı sağlayan portföy yatırımlarından beklenti, daha fazla yatırım ve ekonomik büyümenin birbirini beslediği verimli bir döngü oluşturmasıdır. Ancak, portföy yatırımları küresel sermaye piyasalarında getiri oranı kıstasına göre tahsis edildiğinden gelişmekte olan ülkeler bu tür yatırımlara yüksek bir getiri sağlamak zorunda kalırlar. Buna imkan verecek bir uygulama ülkeye sermaye akımına yol açarak, spekülative finansal yatırımlara neden olur. Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda finansal krizlerin ortaya çıkmasında bu tür yatırımların neden olduğu spekülative balonların patlamasının büyük etkisi vardır.²⁴⁹ Çünkü bu şekilde yapılan yatırımlar, herhangi bir politika uygulamasından bağımsız olarak ani bir şekilde tersine dönebilmekte ve döviz kurları ile varlık fiyatlarında büyük bir değişkenlik ve dalgalanma doğurabilmektedir.²⁵⁰

Diğer taraftan, büyük miktardaki kısa vadeli sermaye girişleri, döviz kurları da dahil olmak üzere yerli varlık fiyatlarında büyük ve aşırı değişimler meydana getirip, enflasyon üzerinde baskı yaparak ve cari işlemler açığını da büyüterek toplam iç talebin artmasına neden olmaktadır. Tüm bu etkiler sermaye girişi ile meydana gelen kaynakların özellikle dış ticaret sektörleri ve diğer sektörler arasında

---

²⁴⁷ Sermaye Piyasası Kurulu, Portföy Yönetim Şirketleri tanıtım rehberi, http://www.spk.gov.tr/kyd/pys/pys_index.html?tur=pys (21.11.2007).

²⁴⁸ TCMB, Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım ve İlkeleri ile Türkiye Uygulaması, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü Ödemeler Dengesi Müdürlüğü

²⁴⁹ Chang ve Grabel, s. 165.

²⁵⁰ Nedret Demirci, **Finansal Krizlerin Anatomisi**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, Ankara, 2005, s. 92.

yanlış dağıtılması ve bu kaynakların etkin olmayan bir şekilde kullanılması sonucunu doğurmaktadır.²⁵¹

Nominal olarak bu tür yatırımlar karşılığında ödenen faiz, temettü gibi giderler cari işlemler hesabından izlenerek ortaya konulabilir. Ancak kaynak dağılımındaki etkinliğin bozulması ile spekülatif balonların patlaması sonucunda oluşan krizlerin ülke ekonomilerine olan maliyetlerinin, ödenen bu bedellerden daha fazla olduğu düşünülmektedir. Krizlerin ciddi ve kalıcı ekonomik ve sosyal maliyetleri pek çok araştırmada ortaya konulmuştur.²⁵² Krizler sonucu ülkelerin borçluluğunun artmasının yanısıra, uygulanan sıkı para politikası adı altında verilen yüksek reel faizler sonucu, hızlı talep düşüşleri ve reel sektörde daralmalar görülmüştür.

Tablo 26’da, 1980’li yıllardan bu yana, gelişmekte olan ülkeler tarafından dışarıdan sağlanan kaynak için ödenen giderlerin yer aldığı, cari işlemler hesabının gelir-gider dengesinin gayri safi yurt içi hasıla içindeki payları görülmektedir. Bu dönemde gelişmekte olan ülkelerin gayrisafi hasıllarında önemli artışlar görülmesine rağmen, bu oranda önemli bir değişme olmamıştır. Hatta, Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Geçiş Ekonomilerinin giderlerinde gayri safi yurt içi hasıllarına nazaran önemli artışlar olduğunu anlaşılmaktadır. Diğer borç yükümlülüklerinin yanısıra, gelişmekte olan ülkelere portföy yatırımı olarak gelen sermayenin yüksek getiri arayışı içinde olmasının, bu artışta etkili olduğu düşünülmektedir.

---

²⁵¹ Demirci, s. 91.

²⁵² Bu konuda bkz. Eichengreen, Bordo, “Crises Now and Then: What Lessons From the Last Era of Globalization?”, **NBER Working Paper** No: 8716, January 2002.

**TABLO 26: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN GELİR-GİDER DENGESİNİN
GAYRİ SAFİ YURT İÇİ HASILA İÇİNDEKİ PAYI (%)**
(IMF gelişmekte olan ülke sınıflamasına dahil ülkeler)

	1980	1985	1990	1995	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	-1,12	-1,86	-1,36	-1,58	-1,99	-1,96	-2,01	-2,01	-2,02	-1,94	-1,77	-1,62
AFRİKA	-2,09	-2,55	-3,68	-2,78	-2,91	-3,15	-3,12	-3,06	-2,78	-2,45	-2,98	-1,99
MERKEZ ve DOĞU AVRUPA	-1,73	-2,30	-1,65	-1,36	-1,57	-1,69	-1,96	-2,09	-2,31	-3,28	-2,91	-3,12
GEÇİŞ EKONOMİLERİ(CIS)			0,00	-0,81	-3,30	-2,73	-1,61	-1,91	-2,83	-2,21	-2,75	-3,32
GELİŞMEKTE OLAN ASYA	-0,20	-1,04	-1,10	-1,43	-1,82	-1,76	-1,79	-1,54	-1,15	-1,05	-0,68	-0,48
ORTA DOĞU	1,48	4,41	3,74	1,06	1,17	0,77	0,26	-0,19	-0,80	0,08	0,46	0,60
LATİN AMERİKA ve KARAYIP ÜLKELERİ	-2,63	-4,99	-3,24	-2,49	-2,90	-2,74	-2,88	-3,16	-3,34	-3,36	-3,17	-2,89

Kaynak: UNCTAD, www.unctad.org.

2.3.2.3.3. Rezerv Artışları Kanalı

Ödemeler dengesinde yer alan rezerv varlıklar içinde en önemli kalem olan döviz rezervleri, parasal otoritenin elinde tuttuğu ödemelerde hemen kullanılacak yabancı paralar, menkul kıymetler ile yurt dışında geçerli çek, poliçe senet ve benzeri ödeme araçlarından oluşmaktadır.²⁵³ 1990'lı yıllarda arka arkaya yaşanan finansal krizler sonrasında gelişmekte olan ülkelerde gözlenen rezerv artışları (Tablo 27), bu ülkelerin yeniden krizlerle sarsılmamaları için geliştirdikleri bir önlem olarak görülmektedir. IMF tarafından uygulanması istenen politikaların başarısızlığı, oldukça iyi yönetilen ekonomilerde bile krizlerin etkilerinin hissedilmesi, gelişmekte olan ülkelerin likit aktiflerini yükselterek, rezervleri bir anlamda krizlere karşı korunma aracı olarak kullanmalarına yol açmıştır.

TABLO 27: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN REZERV VARLIKLARINDAKİ DEĞİŞİM

(milyar ABD doları)	1993-1997 Ortalama	1998-2002 Ortalama	2003	2004	2005	2006
Gelişmekte olan ülkeler	-79.3	-97.9	-328.2	-454.9	-487,5	-536.2
Afrika	-7.2	-7.2	-22.9	-38.7	-60.4	-86,7
Doğu ve Güney Asya	-44.2	-93.1	-238.7	-365.0	-300.1	-369.4
Batı Asya	-9.0	-1.5	-30.8	-38.2	-94.2	-40.2
Latin Afrika ve Karayipler	-19.0	3.9	-35.8	-21.9	-32.8	-39.9
Geçiş Ekonomileri	-4.9	-9.0	-36.9	-57.1	-84.3	-123.4

Kaynak: UN, World Economic and Social Survey 2005, World Economic Situation and Prospect 2007

²⁵³ TCMB, Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım ve İlkeleri ile Türkiye Uygulaması, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü Ödemeler Dengesi Müdürlüğü.

Martin Feldstein (1999) likit aktiflerin, Merkez Bankasının döviz rezervlerinin yükseltilmesinin yanı sıra, kısa vadeli borçların azaltılması veya teminat altına alınmış bir kredilendirme aracının oluşturulması ile artırılabilceğini belirtmesine rağmen, gelişmekte olan ülkeler bu üç seçenekten oldukça önemli sayılabilecek bir maliyeti olan, rezerv artırımı seçeneğini tercih etmiş görünmektedirler. Dani Rodrik, (2006) merkez bankalarının rezerv olarak genelde kısa vadeli, düşük getirili Amerikan Hazine Bonolarını tuttuklarını ve bir ülkenin bu tür yatırımlara yatırılan her bir dolarının, o ekonominin dış borçlanma maliyetine eşit bir fırsat maliyeti (yada o ekonomideki yatırımların sosyal getiri oranı) olduğunu ifade etmektedir. Aktiflerin getiri oranı ile dış borçlanma maliyeti arasındaki fark kendini sigortalamanın sosyal maliyetidir ve gelişmekte olan ülkelerde bu maliyet gayrisafi yurt içi hasıllarının %1'ne ulaşmaktadır.²⁵⁴

Rezervlerdeki artış 1990'larda yaşanmaya başlanan finansal küreselleşme ile birlikte görülmeye başlanmıştır. Bu dönemden önce ülkeler esas olarak, cari işlemler hesabından kaynaklanan döviz arz ve talebi için rezerv tutmaktaydılar ve geleneksel olarak rezerv miktarı üç aylık ithalatları oranına eşitti. Bu oran şimdilerde ülkelerin yaklaşık sekiz aylık ithalatlarına kadar çıkmıştır. Ancak, endüstrileşmiş ülkelerde rezervlerin ithalata oranı halen üç aydan daha azdır. Gelişmekte olan ülkelerdeki rezerv artışları reel büyüklüklerden ziyade finansal büyüklüklerle ilgilidir. Ayrıca, IMF politikalarında, Guidotti-Greenspan kuralı olarak bilinen, ülkelerin vadeleri bir yıla kadar olan yükümlülüklerine denk rezerv tutmaları tavsiye edilmektedir.²⁵⁵ Bu paralelde, gelişmekte olan ülkelerin merkez bankalarının parasal büyüklükleri kontrol edebilmek amacıyla sterilizasyon politikası uygulamaları, rezervleri hızlı bir şekilde yükseltip kaynak aktarım kanalının oluşumunun yanı sıra ABD'nin büyük miktardaki cari açığının finansmanını da sağlamaktadır.

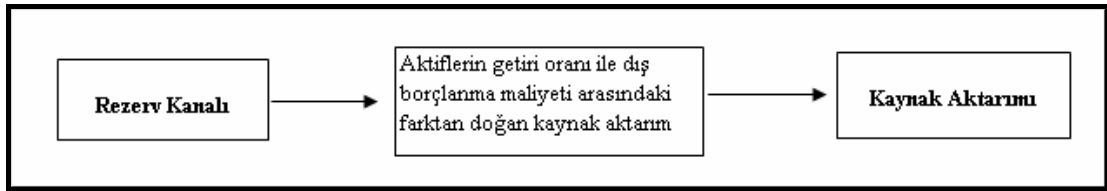
²⁵⁴ Dani Rodrik, "The Social Cost of Foreign Exchange Reserves", **American Economic Association Meetings**, Boston, Jan 2006, ss. 1-2.

²⁵⁵ Rodrik, Social Cost, ss. 4-5.

Rezervin sosyal maliyetinin hesabını bir örnekle şöyle açıklayabiliriz;²⁵⁶ Yerli bir firmanın yurt dışından kısa vadeli 1 milyon USD borçlandığını farz edelim. Merkez Bankası bu durumda kural gereği aynı miktarda rezerv artırımını yapacaktır. Merkez Bankası ABD tahvillerine yatırmak amacıyla yurt içi piyasadan döviz alır ve para arzı üzerinde müdahalenin etkisini sterilize etmek için özel sektöre devlet tahvili satar. Sonuçta, yerli özel sektör 1 milyon USD olan yükümlülüğünü dengeleyen 1 milyon USD'lik yurt içi devlet tahviline sahip olurken, Merkez Bankasının yabancı aktifleri 1 milyon USD artacak, hükümet tahvilleri ise 1 milyon USD azalacaktır. Bu işlemlerin ekonomiye olan net etkisi, ülkenin yurt dışından kısa vadeli borçlanıp (özel sektörün borçlanma maliyetinden) bunu kısa vadeli yabancı bir aktife yatırmasıdır. Rezervin sosyal maliyeti, özel sektörün borçlanma maliyeti ile Merkez Bankasının yabancı aktifinin getirisi arasındaki fark kadar olacaktır.

Şekil 13'te görüldüğü üzere, gelişmekte olan ülkelerin dış kaynağı çekebilmek adına ihraç ettikleri yüksek reel getirili tahvil/bonolar hem borçlanma oranını artırmakta hem de karşılığında elde ettikleri düşük getiriler nedeniyle net bir kaynak aktarımına yol açmaktadır. Bu nedenle büyük miktarlarda rezerv artışları görülmesine karşın borçluluk oranlarında iyileşmeler oldukça sınırlı kalmaktadır.

ŞEKİL 13: REZERV KANALI VE KAYNAK AKTARIMI

Kaynak: Bu çalışma için tarafımızdan geliştirilmiştir.

2.3.2.3.4. Senyoraj Kazançları Kanalı

Senyoraj, en basit anlamda paranın üretim maliyeti ile üzerinde yazılı değer arasındaki farktır. Bu fark devletin kasasına gelir olarak girmektedir. Böylece devlet vergi toplamadan yada borçlanmadan harcamalarının bir kısmını karşılayabilmektedir. Senyoraj, kağıt para sisteminin uygulanmasıyla devlet için önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Senyoraj geliri, ekonominin kapalılık

²⁵⁶ Rodrik, Social Cost, s. 6.

derecesi, döviz kuru rejimi, para ikamesi, enflasyon oranı, reel büyüme oranı, reel faiz oranı, GSMH'nın sektörel dağılımı, politik faktörler, teknolojik ilerlemeler, vergi sistemi gibi bir dizi faktöre bağlıdır.²⁵⁷

Bretton Woods sisteminin çökmesinden sonra, 1970'li yılların başından itibaren paraların serbest dalgalanmaya bırakılması, uluslararası finansal işlemlerin ucuzlaması ve finansal serbestleşme politikaları özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ulusal paraların yanı sıra yabancı (güçlü) paraların değer saklama ve ödeme aracı olarak kullanımının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Para ikamesi denilen bu olgu, bu ülkelerde yaşanan yüksek enflasyon ve devalüasyon beklentisi nedeniyle ulusal paraya duyulan güvensizliği yansıtmaktadır. Para ikamesi sürecinin başlıca etkileri, para politikasında otonominin kaybedilmesi, senyoraj gelirinden yararlanamama, ulusal para talebinin istikrarsız hale gelişi ve döviz kuru belirsizliğinin artışı olarak gösterilmektedir.

Ekonometrik çalışmalar, para ikamesinin yaygın olduğu ülkelerin finansal istikrarsızlıklara meyilli ve döviz kuru enflasyon geçişkenliliğinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.²⁵⁸ Süreç içinde bazı ülkelerin, ulusal paralarını tamamen terk ederek yabancı bir paranın kullanımına (tam dolarizasyona) geçtikleri de görülmüştür. Tam dolarizasyonun gelişmekte olan ülkelerde parasal disiplini artırması ve istikrarsız bir döviz kurunun yol açtığı olumsuzlukları ortadan kaldırması gibi olumlu tarafları olmakla birlikte, yabancı bir parayı yasal ödeme aracı olarak kabul eden ülke, para talebindeki artışları karşılamak için her yıl basılan yeni para akışından kaynaklanan gelecekteki senyoraj gelirlerinden vazgeçecektir. Yabancı parayı ödeme aracı olarak kullanan ülkenin senyoraj kaybı, o parayı ulusal para olarak kullanan ülke için senyoraj kazancıdır ve bu kayıp kazanç sağlayan ülke tarafından paylaşılmadıkça kazanılamayacaktır. Ayrıca bu ülkeler, bankacılık sistemini desteklemek üzere likidite sağlamada, merkez bankası kredilerinin

---

²⁵⁷ Enver Alper Güvel, "Senyoraj: Teori ve Türkiye'de Senyoraj'ın Açıklayıcıları Üzerine Bir İnceleme", **DTM Dergi**, Nisan, 2001, s 1.

²⁵⁸ BIS Papers No:17, "**Regional Currency Areas and The Use of Foreign Currencies**", May, 2003, s. 23.

kullanımı da dahil, bağımsız bir para politikasına sahip olma imkanından da vazgeçmektedirler.²⁵⁹

Tablo 28’den görüldüğü üzere para ikamesi sürecinde ABD Doları ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Bu durum Amerika’nın önemli oranda senyoraj geliri sağlamasına yardımcı olmaktadır. Amerikan Merkez Bankası’nın (Federal Rezerv) verilerine göre 1995-2006 yılları arasında, sirkülasyondaki ABD Doları, yıllık ortalama % 6,3’lük artışla 783,5 milyar dolara ulaşmıştır. Bu miktarın üçte bir ile üçte ikisi arasındaki bölümünün yurt dışında tutulduğu tahmin edilmektedir.²⁶⁰ Senyoraj geliri, dünyanın en çok borçlu ülkesi olan ABD’nin borç yükünü azalttığı gibi, rezerv artışları ile birlikte büyük cari açığı olmasına rağmen, doların hızlı değer kaybını engellemektedir.

TABLO 28: YABANCI PARA BİRİMLERİNİN YAYGIN OLARAK KULLANILDIĞI ÜLKELER VE PARA İKAMESİ GÖSTERGELERİ

	Kullanılan Yabancı Para Birimi	Reel GSMG (Milyar USD) (Satın Alma Gücü Esası) (2002)	Ulusal Paramın GSYİH’ya oranı % (2002)	Toplam Mevduat İçinde Yabancı Dövizin %’si (2002)	İthalat (GSYİH’nın %’si olarak) (2002)	Kullanılan Yabancı Para Biriminin ait olduğu ülkeden yapılan ithalatın toplam ith. içindeki %’si (2002)	Tüketici Fiyat Enf. 1990-2001 ortalama yıllık enflasyon
Arnavutluk	Euro, ABD Doları	13	22	32	49	74	24
Arjantin	ABD Doları	377	5	74	12	12	7
Bolivya	ABD Doları	20	5	91	27	13	8
Bosna & Hersek	Euro	24	16	55	81	41	2
Bulgaristan	Euro	54	10	57	60	46	101
Kolombiya	ABD Doları	257	5	Yasak	21	32	20
Hrvatistan	Euro	43	5	71	55	52	72
Laos	Thai baht	9	1	83	32	59	30
Latvia	ABD Doları	21	11	44	56	2	25
Lesotho	S African rand	6	2		106	80	9
Macau	HK dolar	8	4	52	61	17	4
Makedonya	Euro	13	7	65	56	44	8
Nepal	Indian rupee	33	13		29	33	8
Nikaragua	ABD Doları	13	6	71	78	25	35
Paraguay	ABD Doları	25	5	67	38	18	13
Peru	ABD Doları	128	3	66	17	26	24
Romanya	Euro	141	3	51	41	59	93
Rusya	ABD Doları	1,127	7	54	24	6	86
Türkiye	ABD Doları	426	2	58	30	7	78
Ukrayna	ABD Doları	227	13	33	52	1	200
Uruguay	ABD Doları	41	3	85	20	8	30
Venezuela	ABD Doları	127	3	Yasak	17	28	46

Kaynak: BIS Papers No:17, “Regional Currency Areas and The Use of Foreign Currencies”, May, 2003, s. 24.

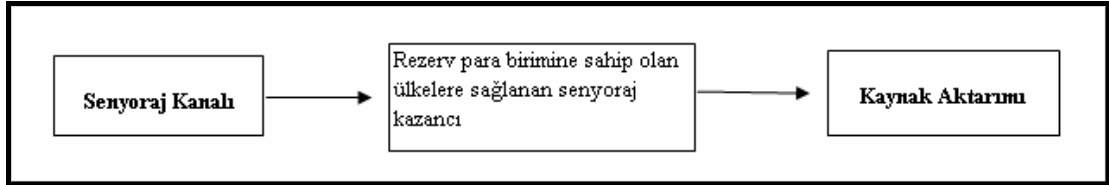
²⁵⁹ A.Berg, E.Borensztein, ”The Dollarization Debate”, **IMF Finance and Development**, March 2000, Vol.37, No:1, ss. 1-2.

²⁶⁰ ABD Merkez Bankası, www.federalreserve.gov/paymentsystems/coin/default.htm (11/02/2008).

Gelişmekte olan ülkelerde enflasyonda yaşanan düşüş ile birlikte senyoraj gelirlerinin azaldığı gözlenmektedir. Bu durum uzun dönemde enflasyona meyilli ulusal paradan uzaklaşılması açısından olumlu karşılanmasına rağmen, para ikamesi olgusunun halen önem taşıdığı görülmektedir. Para ikamesi olgusu para otoritelerinin politikalarının etkinliğini azaltmakta ve yasal ödeme yada değer saklama aracı olarak tutulan parayı ihraç eden ülkelere önemli oranda senyoraj kazancı sağlamaktadır. Dolayısıyla para ikamesi, parası rezerv para niteliği taşıyan ülkelere, başta ABD ve AB olmak üzere, senyoraj kazançları kanalı ile kaynak aktarımına yol açmaktadır.

Şekil 14’te şematize edilen senyoraj kanalı ile kaynak aktarım, geliştirmekte olan ülkelerde görülen para ikamesi nedeniyle, dünyada rezerv para olarak kabul edilen ülke paralarının ulusal para yerine, özellikle değer saklama aracı olarak, tasarruf amaçlı kullanımı nedeniyle oluşmaktadır. İstikrar dönemlerinde ulusal paralara duyulan güvende artış olmakla birlikte, para ikamesi olgusunun bu ülkelerde tam olarak ortadan kalkmadığı görülmüştür. Bunun nedeninin, sermaye akımlarının tersine dönmesi olasılığına karşı, yabancı para olarak tutulan mevduatların sigorta işlevi görmesi olduğu düşünülmektedir.

ŞEKİL 14: SENYORAJ KANALI VE KAYNAK AKTARIMI

Kaynak: Bu çalışma için tarafımızdan geliştirilmiştir.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde genel bir değerlendirme yapıldığında, 1980 sonrası yaşanan küreselleşme sürecinde çeşitlenen kanallar aracılığıyla geliştirmekte olan ülkelere önemli miktarda kaynağın gelişmiş ülkelere aktarıldığı söylenebilir. Kaynak açığı bulunan geliştirmekte olan ülkelerin bu açığı kapatma çabaları sonucu daha fazla dış kaynağa yönelmeleri paradoksal olarak, dışarıya kaynak aktarımını artırmakta, böylece dış bağımlılıklarını daha da artırmaktadır. Bu sürecin daha ne kadar sürdürülebileceği ve bunun ülke içi dengeler üzerindeki etkilerinin taşınabilirliği ise üzerinde düşünmeye değer bir soru olarak iktisatçıların karşısında durmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYNAK AKTARIM MEKANİZMALARI VE TÜRKİYE

3.1. Küreselleşme Sürecinde Neo-Liberal Politikalar ve Kaynak Aktarımı

Üçüncü küreselleşme süreci olarak değerlendirdiğimiz, 1980 yılından bugüne geçen dönemde, diğer küreselleşme süreçlerinde olduğu gibi, göze çarpan en önemli gelişme liberalizasyon uygulamalarındaki artıştır. 1970’li yıllardan itibaren gelişmiş ekonomilerde, 1980’li yıllarda gelişmekte olan ülkelerde uygulama alanı bulan liberal politikalar ile kaynakların tahsisinde devletin rolünün azaltılırken, piyasaların rolünün ise arttırılması hedeflenmiştir. Önceliğin piyasaya verilmesinin nedeni, piyasa mekanizmasının kaynakların daha etkin tahsis edilmesine imkan sağlayacağı görüşünün dayandığı Neo-klasik teorinin bu dönemde yaşanan bunalıma bir çözüm olarak sunulmasıdır. Bu nedenle, “sadece uluslararası mal ve varlık piyasalarında değil, aynı zamanda ülke içi finans, mal ve işgücü piyasalarında da kamu sınırlamalarının minimize edilmesi”²⁶¹ benimsenmiştir.

Gelişmiş ülkelerde siyasi irade tarafından uygulamaya konulan bu politikalar, gelişmekte olan ülkelerde uluslararası mali kuruluşlar tarafından, yeni kredi tahsisi anlaşmaları çerçevesinde yapılması istenen yapısal uyum politikaları ile yayılmıştır. Ekonomi literatüründe Washington Konsensüsü olarak adlandırılan bu politikaların çerçevesi ilk defa 1990 yılında John Williamson tarafından yazılan makalede çizilmekle birlikte, bu politikaların, gelişmekte olan ülkelerde IMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalara dayanan uygulanma süreci 1980’li yılların başına kadar gitmektedir.

---

²⁶¹ Demirci, s. 47.

Washington Konsensüsünün dayandığı ilkeler şöyledir;²⁶²

- ✓ Mali disiplin,
- ✓ Kamu harcamalarının yeniden düzenlenmesi (sağlık, eğitim, altyapı ağırlıklı),
- ✓ Vergi reformu (düşük oranlı geniş vergi tabanı),
- ✓ Faizlerin piyasada belirlenmesi,
- ✓ Rekabetçi kur politikası,
- ✓ Serbest dış ticaret,
- ✓ Doğrudan yabancı sermayenin yurt içine serbestçe girişinin sağlanması,
- ✓ Özelleştirme,
- ✓ Deregülasyon (giriş-çıkıştaki engellerin kaldırılması),
- ✓ Mülkiyet haklarının korunması.

Bu ilkeler çerçevesinde, fiyatların serbestçe oluşumuna engel olan her türlü müdahaleli ve korumacı politikanın uygulanmasına son verilmesi gerektiğinden, dış ticaretin liberalizasyonu yanısıra hem iç hem de dış finansal piyasaların liberalizasyonunu içeren politikalar, süreç içinde hızlı bir şekilde uygulama alanı bulmuştur. İç finansal liberalizasyon, faiz oranları üzerinden kontrollerin kaldırılması, selektif kredi politikasının kaldırılarak kredi dağıtım mekanizmasının piyasaya bırakılması, kambiyo rejiminin kaldırılması ve bankalara otonomi verilmesi gibi uygulamaları kapsamaktadır. Dış finansal liberalizasyon ise, yerleşik halkın yabancı para cinsinden hak ve yükümlülük doğuracak işlemleri ile yabancıların yurt içindeki finansal piyasalarda işlem yapabilmelerinin mümkün hale gelmesidir.²⁶³

Süreç içinde, neo-liberal politikaların egemenliğinde, özellikle finansal liberalizasyonun hızlandığı 1990'lı yıllarda arka arkaya yaşanan krizler gelişmekte olan ülke ekonomilerinde önemli tahribata neden olmuştur. Ancak, bu durum, savunucuları tarafından bu politikaların, köklü bir şekilde yeniden gözden

---

²⁶² John Williamson, "A Short History of the Washington Consensus", Paper presented at CIDOB-Centre for International Relations and Development Studies- conference "From the Washington Consensus towards a new Global Governance," Barcelona, September 24-25, 2004, s. 3.

²⁶³ Demirci, s. 59.

geçirilmesine yol açmamış, bunun yerine “yoksullukla mücadele ve iyi yönetim amaçları ön plana çıkarılarak, başarısızlık geliştirmekte olan ülkelerin uygulamadaki kusur ve yetersizlikleri ile ilişkilendirilmiştir.”²⁶⁴ Rodrik (2002) tarafından “Takviyeli Washington Mutabakatı” olarak adlandırılan yeni önerilerde de öncelik, yine serbestleştirilmenin yaygınlaştırılmasına ve finansal disipline verilmiştir.²⁶⁵

1980’li yıllardan bu yana, kriz yaşanan yıllar dışında, geliştirmekte olan ülkelerde gerçekleşen yüksek büyüme hızlarına ve üretim-ihracat yapısında görülen değişime rağmen, “sanayileşmiş ülke saflarına katılabilen ülkeler Japonya ve bir ölçüde Güney Kore ile sınırlı kalmıştır.”²⁶⁶ Çünkü, liberal politikalarla birlikte oluşan küresel üretim ve finans sistemine entegrasyonda bağımlılık artıka elde edilen gelirlerin paylaşımı öne çıkmıştır. Küresel düzene entegrasyonda önemli olan ve elde edilecek gelirleri belirleyen, sisteme hangi üretim aşamalarında entegre olunduğudur. Ülkeler arasındaki getiri farklarının azaltması beklenen finansal entegrasyon, sermaye akımları kanalıyla ülkelerin üretim yapısını şekillendirdiğinden, gelir paylaşımını belirleyen önemli bir unsur haline gelmiştir. Süreç içinde geliştirmekte olan ülkelerin artan üretim ve ihracat hacimlerine rağmen oluşan gelirden daha az pay almaları ve dışarıya kaynak aktarımları gelişmiş ülkelerle aralarındaki gelir farklılıklarının sürmesine, hatta daha da açılmasına neden olmuştur.

İzleyen bölümde, geliştirmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi, Türkiye’de uygulama alanı bulan neo-liberal politikalar ve ikinci bölümde yapılan analizler çerçevesinde belirlenen kaynak aktarım mekanizmalarının Türkiye’deki durumu değerlendirilmiştir.

3.2. Türkiye’de Neo-Liberal Politikaların Uygulanma Süreci

Türkiye’de neo-liberal politikaların uygulanma süreci, 1980 yılında İstikrar Tedbirleri adı altında ekonomi politikasına ilişkin bir dizi önlem alınmasıyla başlamıştır. 24 Ocak Kararları olarak bilinen ekonomi politikalarının belirleyici özelliği, ekonomiye ilişkin karar süreçlerinde piyasanın kendi işleyişine göre

²⁶⁴ Şenses, Kalkınma ve Küreselleşme, s. 18.

²⁶⁵ Chang ve Gabel, s. 30.

²⁶⁶ Şenses, Kalkınma ve Küreselleşme, s. 41.

oluşacak fiyatların tek yol gösterici olmasıdır. Her mal ve hizmet için arz ve talebe göre oluşacak fiyatlar tüm ekonomik işlemlerde geçerli olacak, bu yöntemle oluşacak fiyatlar tüketim, yatırım ve yeniden üretim kararlarını belirleyecek, üretici ve tüketiciler davranışlarını fiyatlara göre düzenleyecek ve en yararlı yada karlı buldukları girişimleri serbestçe yapacaklardır. Denge fiyatından sapmaları uzun dönemde piyasa kendisi düzelterektedir. Buna göre, hükümetin temel görevi, para sunumunu ve kamu harcamalarını, etkin talebi, üretimden (arzdaki) çok artırmayacak düzeyde tutmaktır. Hükümetler ekonomiye ne kadar az karıştırlarsa yada piyasanın işleyişine karışmazlarsa ekonomi doğal gelişmesini, fiyat göstergelerinin ışığında ve özel girişim öncülüğünde sağlayacaktır.²⁶⁷

Yukarıda çerçevesi çizilen programın makro ekonomik hedefleri, enflasyonu makul bir seviyeye düşürmek, döviz kuru politikaları ve ihracat teşvikleri ile ihracatı teşvik etmek ve ithalatı liberalize etmek, iç piyasaları liberalize ederek pozitif reel faiz oranları sağlamak, böylece tasarrufları ve artan tasarruflar kanalıyla yatırımları artırmaktır.²⁶⁸

24 Ocak Kararları ile birlikte Türkiye’de de uygulama alanı bulan, neo-liberal politikalar ekonomide yaşanan yapısal değişimler çerçevesinde üç ayrı dönemde incelenebilir. Bu dönemler; 1980-1989 Dışa Açılma Dönemi, 1990-1999 Finansal Liberalizasyon Dönemi, 2000-2007 IMF Gözetiminde Dünya ile Entegrasyon Dönemidir.

3.2.1. Dışa Açılma Dönemi (1980-1989)

1980 yılında uygulamaya konulan 24 Ocak Ekonomik İstikrara Programının, ekonomik işlemlerde geçerli olacak tüm fiyatların arz ve talebe göre, piyasada serbestçe oluşumunu sağlamak amacıyla olmasına rağmen, süreç içinde alınan kararların bu amacın dışında bazı yönlendirmeler içerdiği görülmektedir. Bu yönlendirme özellikle iç talebin kısılması ve kaynakların dış talep doğrultusunda ihracatçı sektörlerle aktarılması yönünde olmuştur.

---

²⁶⁷ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 197.

²⁶⁸ Demirci, s. 155.

1980 öncesi dönemde, devlet, çeşitli dış ticaret ve kambiyo kontrolleri, döviz kuru ve faiz oranlarının belirlenmesi, kredilerin kamu bankaları aracılığıyla belirli sektörlerle ve küçük üreticilere yönlendirilmesi, kamu iktisadi teşebbüslerin ürettiği mal ve hizmetlerin düşük fiyattan satılması yollarıyla özel sektöre kaynak aktarımında aktif bir rol oynamaktaydı.²⁶⁹ Dışa açılma döneminde uygulamaya konulan liberal politikalar öncelikle, devletin mal ve hizmet piyasalarında fiyatların serbestçe oluşumunun sağlanması yönünde olmakla birlikte, özel sektöre yönelik teşvik politikaları ile kaynak aktarım ve yönlendirmelerin sürdüğü görülmüştür.

Öncelikle, 1980 sonrasında vergi kanunlarına konulan çok sayıda muafiyet, indirim ve istisna hükümleri vergi gelirlerinin kamu kesimi içinde faaliyet gösteren harcamacı birimlerin giderlerini karşılamayan yapının oluşmasına yol açmıştır. Servet üzerinden alınan vergiler düşerken, gelir ve harcamalar üzerinden alınan vergiler artış sürecine girmiştir. (Tablo 29).²⁷⁰ Bu eğilim, 1990 ve 2000’li yıllarda artarak devam etmiştir. Tablodan da izleneceği gibi, toplam vergi gelirleri içerisinde dolaysız vergilerin payı giderek azalmış, dolaylı vergilerin payı sürekli artış göstermiştir.

---

²⁶⁹ Fikret Şenses-Erol Taymaz, “Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?”, **İktisat Üzerine Yazılar II-İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.H.Köse, F.Şenses, E.Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 432.

²⁷⁰ Ufuk Bakkal, **Kayıt Dışı Ekonomi**, Derin Yayınları, İstanbul, 2007, s. 152.

TABLO 29: VERGİ GELİRLERİNİN DAĞILIMI

	Dolaysız Vergilerin Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payı %	Dolaylı Vergilerin Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payı %
1980	62	38
1981	62	38
1982	60	40
1983	55	45
1984	53	47
1985	39	61
1986	40	60
1987	40	60
1988	39	61
1989	43	57
1990	43	57
1991	43	57
1992	42	58
1993	41	59
1994	41	59
1995	41	59
1996	37	63
1997	37	63
1998	44	56
1999	42	58
2000	39	61
2001	40	60
2002	35	65
2003	33	67
2004	31	69
2005	31	69
2006	29	71
2007	34	66

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1980-2006), 2007 yılı Maliye Bakanlığı Gelir Politikaları Genel Müdürlüğü İstatistikleri , www.gep.gov.tr (08.07.2008).

Mal ve hizmet piyasalarıyla ilgili olarak, 1978'den bu yana kamu mallarında oluşan ikili fiyat yapısının (piyasa ve karaborsa) ortadan kaldırması amacıyla, temel bazı malların dışında fiyat denetimleri kaldırılmış ve ilgili kamu kuruluşlarının fiyatları serbestçe belirlemelerine izin verilmiştir. Ancak, bu karardan önce kamu kesiminde üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarına % 100-400 arasında zam yapılmıştır.²⁷¹

²⁷¹ Kepenek ve Yentürk, ss. 198-199.

1980 yılına gelinceye kadar uygulanan dış ticaret politikası, ithalatın ikame edilmesi amacıyla dışarıdan alınan bazı malların yerli üretimine geçirilerek döviz tasarrufunda bulunma ve yerli üretimin dış rekabete karşı korunması amacını taşıyordu. İthalat üzerindeki sınırlamalar ağırlıklı olarak liberasyon ve kotalar biçiminde olup, gümrük vergileri, diğer resim ve harç uygulamaları da bulunmaktaydı. 1980 yılında ihracatın artırılması amacıyla, öncelikle devalüasyon uygulamasına başvurulmuş ve ihracatın özendirilmesi için parasal destekler vermeye başlanmıştır. Ayrıca bu dönemde sosyal hakların kısıtlanması, işgücü maliyetlerinin azaltılarak ihraç fiyatlarının düşürülmesine imkan sağlamıştır.²⁷² Süreç içinde, ithalatta pozitif listeden negatif listeye geçilerek, tarife dışı engeller yerine gümrük tarifeleri ve fonlar konularak, koruma oranları kademeli olarak düşürülmüştür.²⁷³

Dışa açılma döneminde döviz kuru politikası açısından, sabit kurdan kontrollü dalgalı kur sistemine geçildiği söylenebilir. Başlangıçta, T.C. Merkez Bankası'nın belirlediği bir bant içinde bankaların döviz kurlarını belirlemelerine izin verilmiş daha sonra, 1985 yılında bu bant kaldırılmıştır. Bankaların tuttıkları yabancı pozisyonlara izin verilen miktarlar artırılırken, ihracatçıların elde ettikleri dövizin bir kısmını bankalarda döviz hesabı olarak tutmalarına izin verilmiştir. Ocak 1984'te ticari bankaların yerli halka herhangi bir limite tabi olmaksızın döviz tevdiat hesabı açmaları serbestleştirilmiştir.²⁷⁴

İstikrar programında, pozitif reel faiz politikası uygulaması benimsenmiştir. Temmuz 1980'de vadeli mevduat faizlerinde tavan uygulaması kaldırılmasına rağmen, büyük bankaların aralarında yaptıkları centilmenlik anlaşması nedeniyle başlangıçta faizler beklendiği gibi negatiften pozitifte dönmemiştir. Ancak, bir süre sonra küçük bankalar ve bankerler arasındaki rekabet nedeniyle faizler hızlı bir yükseliş eğilimine girmiştir. Bu süreçte yaşanan banker krizi (1982) ve büyük bankaların faizi yükseltme konusundaki isteksizlikleri nedeniyle, Aralık 1983'ten itibaren Merkez Bankası günün şartlarına göre faiz oranlarını belirlemeye

---

²⁷² Kepenek ve Yentürk, ss. 289-292.

²⁷³ Demirci, s. 156.

²⁷⁴ Demirci, s. 158.

başlamıştır. Dışa açılma döneminde, uzun vadeli faiz oranlarının bankalar arasında serbestçe belirlenmesi gibi liberal uygulamalar görülmesine rağmen, bu dönemde faiz oranlarının tam anlamıyla piyasalarda serbestçe belirlendiği söylenemez.²⁷⁵

Bu dönemde, serbest piyasanın işleyişi ile ilgili kurumsal düzenlemelere de yer verilmiştir. Tasarrufların yatırımlara dönüşümünü sağlayan mali araçlara aracılık hizmetlerini içeren kurumsal düzenlemeler şunlardır; Sermaye Piyasası Kurulu'nun kuruluşu (1982), İstanbul Menkul Kıymetler Borsasının açılması (1985), Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonunun kurulması (1983) (tasarruf mevduatlarının devlet garantisi altına alınmasına imkan verilmiştir), yeni bankacılık yasasının tamamlanması (1985). Sermaye piyasasının hukuksal ve kurumsal çerçevesi tamamlandıktan sonra, özel ve kamu kesiminin ihtiyaç duyduğu fonların sağlanmasına yönelik olarak yeni mali araçlar - Döviz Endeksli Bono, Katılma İntifa Senetleri, Kar Zarar Ortaklığı Belgesi, Finansman Bonosu, Banka Garantili Bono, Banka Bonosu- uygulamaya konulmuştur.²⁷⁶

Bu dönemde görülen diğer bir önemli politika değişikliği, kamu açıklarının finansmanı alanındadır. 1985 Mali Yılı Bütçe Kanunu'yla, kamu finansman açıklarının Hazine bonusu ile finansmanı benimsenmiştir. 1985 yılına kadar bütçe açıklarının finansmanında Merkez Bankası kaynaklarına yoğun olarak başvurulurken 1985 yılında iç borçlanma yapmak amacıyla Hazine bonusu ve devlet tahvili satışında ihale yöntemine geçilmesiyle beraber, açıkların finansmanının önemli bir kısmının para ve sermaye piyasalarından temin edilmesi sağlanmış, Merkez Bankası kaynaklı finansman azaltılmaya çalışılmıştır.²⁷⁷ Merkez Bankası'nın kamu kesiminin finansmanındaki rolünün azaltılması politikası paralelinde reeskont kredileri 1984 yılından başlayarak hacim olarak daraltılmıştır. 1989 yılında yapılan bir düzenleme

---

²⁷⁵ Murat A. Yülek, **Financial Liberalization and The Real Economy**, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara, 1998, s. 12.

²⁷⁶ Demirci, s. 161.

²⁷⁷ Naciye KAYA, Nilüfer ERGÜN ve K. Gülsün BOR, "1923-2003 Türkiye Ekonomisi", **Hazine Dergisi, Cumhuriyetin 80.Yılı Özel Sayısı**, T.C. Hazine Müsteşarlığı, Ankara, 2003, s. 45.

ile reeskont kredilerinin orta vadeli kredi olarak verilmesi uygulaması durdurulmuş, bankaların likidite ihtiyacını karşılayacak şekilde kısa vadeli olması sağlanmıştır.²⁷⁸

Bu politika değişikliğine paralel olarak, bankaların likidite ihtiyacını karşılamak amacıyla, Merkez Bankası bünyesinde 1986 Mart ayında Bankalararası Para Piyasası, 1987 Şubat ayında Açık Piyasa İşlemleri, 1988 yılının Ağustos ayında Döviz-Efektif Piyasası, 1989 Nisan ayında ise Altın Piyasası kurulmuştur.

1980 sonrasında tarımsal destekleme politikası açısından da önemli değişimler yaşanmıştır. Öncelikle destek kapsamında olan tarımsal ürünlerin sayısı azaltılmıştır. Bunun yanısıra, uygulanan destekleme politikası amaç açısından bir önceki döneme göre farklılaşmıştır. Kepenek ve Yentürk'e göre bu amaç, tarımsal alım gücünün olabildiğince düşük tutularak, işgücü maliyetinin ve tarımsal girdi kullanan sanayi ürünlerinin maliyetinin azaltılması, böylece ihracata konu olan ürünlerin ihracatının kolaylaştırılması ve iç pazarın daraltılarak sanayi üretim fazlasının dış satımının sağlanmasıdır.²⁷⁹

Bu arada istikrar tedbirleri çerçevesinde, ödemeler bilançosu üzerinde olumlu katkı sağlamak amacıyla dışa açılma döneminde yabancı sermayeyi teşvik için Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi (25.01.1980) çıkartılmıştır. Ancak, bu dönemde yapılan düzenlemeler, yabancı sermayeye getirilen dış satım ve yerli girdi kullanımı gibi şartların yanısıra yabancı ortaklık payının sınırlaması nedeniyle, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından önemli bir giriş sağlanamamıştır. Bu karar daha çok bürokratik işlemlerin azaltılması açısından önem taşımıştır.²⁸⁰

Bu uygulamaların yanısıra, yerli ve yabancı yatırımcıları teşvik etmek amacıyla, 1985 yılında Serbest Bölgeler Kanunu çıkartılmıştır. Yasaya göre, serbest ticaret bölgesiyle Türkiye'nin diğer bölgeleri arasındaki ticaret, dış ticaret rejimi kapsamına alınmıştır. Buna karşılık, serbest bölgeler ile diğer ülkeler arasındaki

---

²⁷⁸ T.C.Merkez Bankası Yıllık Rapor 1996, <http://www.tcmb.gov.tr/research/yillik/96turkce/yrapor3.html> (19.03.2008), s. 1.

²⁷⁹ Kepenek ve Yentürk, s. 348.

²⁸⁰ DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983, Ankara 1979, s. 272.

ticari ilişkiler dış ticaret rejimi kapsamı dışında tutulmuştur. Serbest bölgeler, gümrük hattı dışında sayılmakta olup, bölgelerde vergi, resim, harç, gümrük ve kambiyo mükellefiyetlerine dair mevzuat hükümleri uygulanmamaktadır.²⁸¹

Bu dönemde uygulanan politikalar ve yapılan mevzuat değişikliklerinden, dış ticaretin liberalizasyonunun yanısıra iç finansal liberalizasyon politikalarına öncelik verildiği ve mali piyasalar açısından önemli olan hukuksal ve kurumsal çerçevenin oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir.

3.2.2. Finansal Liberalizasyon Dönemi (1990-1999)

1980'li yılların sonuna doğru, artan bütçe açıkları ve borç stoku ile ekonomide görülen tıkanma yeni politikaların uygulanmasını gündeme getirmiştir. Ekonomi, 1980-1988 döneminde uygulanan ihracata yönelik büyüme stratejisi, ekonomide gerekli dönüşümleri sağlayamadığı için tıkanmıştır. Bu dönüşümün merkezinde ihracat artışı için ucuz emek, aşırı değerli döviz kuruna dayalı stratejinin gerek ekonomik, gerekse sosyal ve siyasi nedenlerle daha fazla sürdürülemez hale gelmesi bulunmaktadır. Aşırı değerli kur politikası enflasyonu körüklerken, ucuz emeğe dayalı ihracat stratejisi ise gelir dağılımını üst gelir grupları lehine ciddi şekilde bozmuştur.²⁸²

Yeni uygulamaya konulan ekonomik programın temelinde, dünyada neo-klasik teoriye dayanan neo-liberal politikalar paralelinde yaygın bir şekilde uygulama alanı bulan ve yurt içi tasarrufların yetersiz kaldığı durumda yabancı tasarrufların yatırımlar ve büyüme için kaynak olacağı kabulüne dayanan tez ile, sermaye hareketlerinin liberalizasyonu vardı.

Kazgan'a göre, finansal liberalizasyon kararlarına temel hazırlayan gelişmeler sadece içsel yani ekonomide görülen tıkanıklıklar değil, aynı zamanda dışsal bazı olaylardır. Bu gelişmeler, ABD ve Japonya ekonomisinde görülen durgunluk ve

---

²⁸¹ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Serbest Bölgeler Kanunu, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/> (01.04.2008), s. 1, 2.

²⁸² Yaşar Uysal, "Devlet Merkezli Spekülatif Rant Ekonomisi: Oluşumu ve Sonuçları", **Ekonomik Yorumlar**, İstanbul, Yıl 44, Sayı 511, Eylül 2007, s. 40.

sermaye hareketlerinin kazandığı ivme ile kar arayışlarıdır. Bu dönemde, IMF ve Dünya Bankası ile yapılan istikrar programlarında da sermaye hareketlerinin liberalizasyonunun taahhüt edildiği görülmektedir.²⁸³

Finansal liberalizasyon döneminde, temel makro ekonomik göstergeler de dışsal siyasi ve sosyal gelişmelerin etkisi altında kalmıştır. 1990'lı yılların başında yaşanan Körfez krizi ve Irak ambargosu kamu finansman dengesi üzerinde olumsuz etkiler yaratırken, süreç içinde Doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliğinde görülen siyasal çözülme ve ekonomik çöküntü yeni ticari ilişkilerin (bavul ticareti gibi) kurulmasına yol açmıştır. Bu arada, Doğu Bloğu olarak ifade edilen ülkelerde egemen ideolojinin değişmesi, liberal uygulamaların yayılmasına ve yeni dünya düzeni olarak adlandırılan, ABD'nin etki alanının genişlemesine yol açan sistemin oluşumuna hizmet etmiştir.

Bu döneme damgasını vuran en önemli politika değişikliği dış finansal serbestliktir. Dış finansal liberalizasyon kararları Türk Parasını Koruma hakkında 32 sayılı kararla yapılan değişiklikle (Ağustos 1989) yürürlüğe girmiştir. Uygulamaya konulan yeniliklerin en önemlileri şunlardır;

- ✓ Türkiye'de yerleşik kişilerin, bankalar ve özel finans kurumlarından istedikleri kadar döviz satın almaları ve bunları yurt dışına transfer ettirmeleri, bankalarda döviz hesabı açtırmaları serbesttir.
- ✓ Yolcuların beraberlerinde 5000 ABD Doları veya eşitine kadar efektifi veya Türk Lirasını yurt dışına çıkarmaları serbest hale getirilmiştir.
- ✓ Dışarıda yerleşiklerin bankalarda Türk Lirası mevduat hesabı açtırmaları ve bunları TL veya döviz olarak yurt dışına transfer ettirmeleri serbestleştirilmiştir.
- ✓ Türkiye'de yerleşik kişilerin yurt dışındaki faaliyetleri nedeniyle ihtiyaç duydukları 5 milyon dolara kadar sermayeyi yurt dışına ihraç etmeleri tamamen serbest bırakılmış, 5 ila 50 milyon dolar arasındaki sermaye ihraçları Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın izniyle, 50

---

²⁸³ Kazgan, Tanzimat'tan 21. Yüzyıla, s. 148.

milyon doların üzerindeki sermaye ihracının ise Bakanlar Kurulunun izniyle gerçekleştirilebilmesine imkan tanınmıştır.

- ✓ Dışarıda yerleşik kişilerin Türk menkul kıymetlerini satın almaları ve satmaları, Türkiye’de yerleşik kişilerin yurt dışından yabancı menşeli menkul kıymetleri satın almaları serbest bırakılmıştır.
- ✓ Türkiye’de yerleşik kişilerin yurt dışından aynı ve nakdi kredi temin etmeleri serbest bırakılmıştır.²⁸⁴

Bu Karar’a ek bir değişiklik ile, 22 Mart 1990 tarihinde Türk Lirasının konvertibilitesi ilan edilmiştir.

Bu dönemde yapılan uluslararası anlaşmalar çerçevesinde, ihracatta vergi iadesi gibi teşvikler kaldırılırken, koruma oranlarında önemli ölçüde indirimle gidilmiştir. Ekonomi üzerindeki uzun vadeli etkileri oldukça tartışmalı olan bu anlaşmalardan, örneğin GATT Uruguay Anlaşması, gelişmiş ülkelerin ithalatında bir çok sınai mamul üzerinde gümrük vergilerinin sıfırlanmasını ve ortalama gümrük tarife oranının % 3,9 civarında kalmasını öngörmekteydi. Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelere yapılan ithalatta gümrük vergilerinde çok küçük bir indirim sağlamıştı.²⁸⁵ 1995 yılında imzalanan AB ile Ortak Gümrük Birliği anlaşması çerçevesinde ise, Türkiye, 1 Ocak 1996’dan itibaren 15 üye ülke ve AB ile serbest ticaret anlaşması imzalamış EFTA ülkeleri karşısında, karşılıklı olarak sınai mamul tanımına giren ürünlerde gümrük vergisi ve eş etkili vergileri sıfırlamıştır. Ayrıca entelektüel mülkiyet hakları (telif hakları, markalar, patent hakları gibi) her iki anlaşmada yer almaktadır.²⁸⁶

Mal ve sermaye hareketlerindeki serbestleştirme uygulamaları ve fikri ve sınai mülkiyet haklarının korunmasının yanısıra, Türkiye, bu dönemde yabancı yatırımcıların yatırımlarının garanti altına alınmasının amaçlandığı uluslararası anlaşmalara da imza atmıştır. 1989 yılında, yabancı yatırımcıların politik risklerinin (bu riskler; muhtemel transfer kısıtlamaları, kamulaştırma, yargı yolunun

²⁸⁴ Demirci, s. 159.

²⁸⁵ Bu vergiler Çok Elyaflılar Anlaşması ile 2005’te sona erdi ancak gelişmiş ülkeler tarife dışı engeller ve değişen üretim organizasyonu çerçevesinde kayıplarını telafi etmişlerdir.

²⁸⁶ Kazgan, **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla**, s. 149.

engellenmesi ve savaş ile iç karışıklıklar) sigortalandığı, Dünya Bankasının bir alt kurumu olan Çok Taraflı Yatırım Garanti Kurumuna (MIGA) üye olmuştur.²⁸⁷ Etkisi 2000’li yıllarda daha fazla hissedilecek olan, yabancı sermayenin Türkiye’ye gelmesi konusunda çekingen davranmasına gerekçe gösterilen "uluslararası tahkim" ile ilgili Anayasa değişikliği 13/08/1999 tarihinde kabul edilmiştir. Yasaya göre, “kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde bunlardan doğan uyuşmazlıkların millî veya milletlerarası tahkim yoluyla çözülmesi öngörülebilir. Milletlerarası tahkime ancak yabancılık unsuru taşıyan uyuşmazlıklar için gidilebilir.” Tahkim öncesinde kamu hizmetleri 'imtiyaz' kabul edildiğinden bu hizmetlerin devri Danıştay incelemesine tabi tutulmaktaydı.²⁸⁸

Diğer taraftan, 1990’lı yıllarda gelişmekte olan ülkelere yönelen doğrudan yabancı sermayeden pay alabilmek amacıyla, 7.6.1995 tarihinde yürürlüğe konulan 95/ 6990 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu düzenlemeler sonucunda, yabancı yatırımcıların tekel veya özel imtiyaz teşkil etmemek kaydıyla, Türk özel sektörüne açık her alanda, her türlü mal ve hizmet üretimine yönelik faaliyetlerde bulunabilmelerine izin verilmiştir. Değiştirilen mevzuat çerçevesinde;²⁸⁹

- Yabancı yatırımcılar, Türk yatırımcılar ile aynı hak ve sorumluluklara sahip olacak,
- Yabancı ortak payına ait kısıtlama bulunmayacak,
- Yabancı sermaye olarak getirilen dövizler, Türk Lirasına çevrilmeden döviz tevdiat hesabında tutulabilecek,
- Kar payı, royalti, tasfiye payı, v.b. gibi kazançlar serbestçe ülke dışına transfer edilebilecek,
- Yabancı yatırımcı ihtiyaç duyduğu yabancı personeli istihdam edebilecek,
- Lisans, know-how, teknik yardım ve yönetim anlaşmalarının onay mecburiyeti kaldırılmış olup, tescil yaptırılması yeterli görülecek,
- Dış kredi anlaşmalarının onay zorunluluğu bulunmayacaktır.

²⁸⁷ Dünya Bankası, www.miga.org/documents/IGG07tur.pdf, (02.04.2008).

²⁸⁸ <http://www.tbmm.gov.tr/Anayasa.htm>, (03.04.2008).

²⁸⁹ DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Raporu, Doğrudan Yabancı Sermaye Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, Mayıs 2000, ss. 8-9.

Dışa açılma döneminde sermaye hareketlerinin serbest olmaması, hükümete, hem faiz hem de kur politikalarını bağımsız uygulama imkanı vermişti. Ancak, 1989 yılından sonra serbestleştirilen sermaye hareketleri, faiz ve kur politikalarının bağımsız bir şekilde kullanılmasını engellemiştir. Bu dönemde döviz kurları ile ilgili olarak, para politikasına esneklik getiren yönetimli dalgalanma modeli benimsenmiştir.²⁹⁰

1990'larda Merkez Bankası'nın amacı enflasyonu kontrol etmekten çok, finansal piyasalarda istikrarı sağlamak olmuştur. Bunun sebepleri olarak, 1989'da yüzde 24 seviyesinde olan döviz cinsinden banka mevduatlarının toplam mevduat içindeki payının 1999'da yüzde 46'ya çıkmasıyla belirginleşen dolarizasyon-para ikamesi, 1990'larda kamu sektörü açıklarının artması ve özellikle 1995'ten sonra artan politik istikrarsızlık gösterilmektedir. Bu çerçevede Merkez Bankası, 1989 ve 1994 para krizleri arasındaki dönemde döviz kurunun belli bir seviyenin üzerine çıkmasını engellemeyi, 1995 yılı sonlarından 1998 yılı başlarına kadar ise reel döviz kurunun istikrarını amaçlamıştır.²⁹¹ Bu karar değişikliğinde, döviz kurunun çapa olarak kullanımının fiyat artışlarının dizginlemekle birlikte makro dengesizlikleri büyütmesi (sermaye hareketleri sonucu kısa vadeli borç stoku artışı ve artan ithalat ile dış ticaret açığı – cari açık) etkili olmuştur.²⁹²

1994 Krizi ile birlikte mali yapıları zayıflayan üç bankanın batışı sonrasında, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na tasarruf mevduatlarını sigorta etmenin yanısıra, bankaların mali bünyelerini güçlendirme ve gereğinde yeniden yapılandırma görevi (16.06.1994 tarih ve 538 sayılı Kanun Hükmünde Kararname) verilmiştir.²⁹³ Bu karar, 1999 yılında IMF ile yapılan stand by anlaşmasında da vurgulanarak, sadece mevduatların değil bankaların diğer bilanço yükümlülüklerinin de garanti altına alınmasını sağlayacak kanuni düzenlemeye zemin hazırlamıştır.

²⁹⁰ Aydan Kansu, Döviz Kuru Sistemleri ve Döviz Krizleri, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 159.

²⁹¹ TCMB, Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Ekileri, Ankara, Haziran 2002, s. 33

²⁹² Kazgan, Tanzimat'tan 21. Yüzyıla, s. 275.

²⁹³ www.tmsf.org.tr. (08.02.2008).

Kamunun ekonomi alanındaki etkisini azaltan uygulamalar paralelinde, 1983 yılından sonra gündeme gelen, özelleştirmeye yönelik ilk hukuki düzenleme, 1984 yılında çıkarılan ve kamu iktisadi teşebbüsleri ile bunlara ait tesislere, hisse senedi ihracı yoluyla gerçek ve tüzel kişilerin ortak olabilmesine veya bu tesislerin işletme hakkının belli sürelerle devrine olanak tanıyan 2983 sayılı kanunla getirilmişti. Ancak, süreç içinde, özelleştirme uygulamalarına ilişkin karmaşık kurumsal düzenlemeler ve yetki devri ile ilgili anayasa mahkemesine taşınan uyuşmazlıklar nedeniyle fazla bir ilerleme kaydedilememişti. 1994 yılında yaşanan kriz sonrasında, 4046 sayılı özelleştirme kanunu ile bu sorunların çözümü amacıyla, özelleştirme uygulamalarında tek yetkili karar organı olan Özelleştirme Yüksek Kurulu kurulmuş, uygulamaları sonuçlandırmak görevi Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na verilmiştir. Özelleştirme uygulamalarından elde edilecek gelirlerin bir hesapta toplanması amacıyla özelleştirme fonu oluşturularak, gelirlerin genel bütçe harcama ve yatırımlarında kullanılmaması hükme bağlanmıştır. Ayrıca bu kararlar, özelleştirilmenin kapsamı genişletilerek, iktisadi devlet teşekkülleri ile bunlara ait kurum payları ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarının özelleştirilebilmesine imkân tanınmıştır.²⁹⁴

Finansal liberalizasyon döneminde, dış finansal liberalizasyonun yanısıra iç finansal liberalizasyon politikalarına yönelik uygulamaların sürdüğü görülmektedir.

3.2.3. IMF Denetiminde Dünya İle Entegrasyon Dönemi (2000-2007)

2000'li yıllara girerken, 1999 yılında yaşanan depremin neden olduğu tahribat, 1990'lı yıllarda yaşanan krizlerin biriktirdiği riskler ve sermaye akımlarının ekonomi üzerinde artan baskısı altında, Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarının büyük ölçüde IMF tarafından belirlendiği bir süreç başlamıştır. Dünyada IMF politikalarının oldukça fazla eleştirildiği bir dönem olmasına rağmen, mali yardım şartına bağlanan politikalar ekonominin içine düştüğü büyük bunalım nedeniyle fazlaca sorgulanmadan uygulanmıştır.

---

²⁹⁴ Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, www.oib.gov.tr/baskanlik/yasal_cerceve.htm (17.04.2008).

Sermaye akımlarının etkisi altında şekillenen ekonomide, makro ekonomik açıdan önem taşıyan sorunlar, yüksek enflasyon, yükselen reel faizlerle büyüyen borç yükü –özellikle kısa vadeli-, kamu bankalarının görev zararları ile daha da kritikleşen bütçe dengesi, kronikleşen cari açık, bankaların krizler ve dış pazarlarda görülen daralma ile kötüleşen kredi portföyü ve kamu finansmanı amacıyla taşınan açık pozisyonlarındaki artışı. Bu sorunlar çerçevesinde, 1999 sonunda Hükümet, IMF ile bir stand-by anlaşması imzalayarak, 2000 yılı Ocak ayında yeni bir program uygulamaya koymuştur. Enflasyonu Düşürme Programı olarak adlandırılan bu program, döviz kurunu nominal çapa olarak kullanan para ve kur politikasını, çok sayıda yapısal düzenleme ve sıkı maliye politikası ile destekleyen bir çerçeve oluşturmaktaydı.²⁹⁵

Programın makro ekonomik istikrara ilişkin iki aleti bulunmaktaydı. Birincisi, döviz fiyatındaki artışın beklenen fiyat artışının altında tutulması, böylece TL döviz piyasasında değerlendirirken enflasyona karşı bir çapa vazifesi görmesi, ikincisi, TCMB'nin emisyonu döviz rezervlerine bağlaması, net iç varlıkları bu amaçla kullanması, yani senyoraj hakkından vazgeçmesiydi. Ayrıca, diğer gelişmekte olan ülke deneyimlerinden edinilen tecrübe ile uygulanan döviz kuru çapası sisteminin taşıdığı riskler nedeniyle uzun süre sürdürülmesinin mümkün olmadığı bilindiğinden, Temmuz 2001'de bant sistemine geçileceği öngörülmüştü.²⁹⁶

Enflasyon dinamiği ile döviz kuru bağlantılarının güçlü olduğu bu programın başarısındaki ana unsur, kredibilitiydi ve bunun sıkı maliye politikası ve yapısal reformlarla sağlanması beklenmişti. Tutarlı bir gelir politikası ile yapısal reformlara, kamu borcunun azaltılmasını kolaylaştırmak için ihtiyaç vardı ve bu reformlar, tarım reformu, sosyal güvenlik reformu, kamu mali yönetimi ve şeffaflık ile vergi politikası ve idaresi olmak üzere dört temel üzerinde oluşturulmuştu. Ancak, bu reformlar, kamu harcamalarının kısılması amacını taşıdığından kısa vadeli bir bakış açısına sahipti ve özellikle tarım reformunda olduğu gibi bu önlemlerin ve/veya politikaların uzun vadeli etkileri yeteri kadar tartışılmamıştı. Tarım reformu, var olan destekleme politikalarının aşamalar halinde ortadan kaldırılması ve fakir çiftçileri

---

²⁹⁵ Celasun, s. 14.

²⁹⁶ Kazgan, Tanzimat'tan 21. Yüzyıla, ss. 447, 448.

hedef alan doğrudan gelir desteği sistemi ile değiştirilmesini içeriyordu. Bu sistemin 2002 yılı sonuna kadar tamamlanması hedeflenmişti. Sosyal güvenlik reformu emeklilik yaşının yükseltilmesine dayanırken, kamu mali yönetimi ve şeffaflık reformu bütçe dışı fonların kaldırılmasını içermekteydi. Vergi politikası ise gecikmiş vergi yükümlülüklerinin azaltılmasını (yarısı kamu kuruluşlarına aitti) öngörüyordu.²⁹⁷ Bu çerçevede kamu gelirlerinin artırılması dolaylı vergiler ile özelleştirme gelirlerine bağlanmıştı. Özelleştirme gelirlerine oldukça iddialı bir hedef konulmuştu ve bu hedefin gerçekleştirilmesi amacıyla yapılacak düzenlemelerden önce, gelirlerin Hazineye aktarılmasını sağlamak amacıyla, 26 Mayıs 2000 tarihinde yürürlüğe giren 4568 sayılı Kanunla "Özelleştirme Fonunun nakit fazlası, Hazine'nin iç ve dış ödemelerinde kullanılmak üzere Hazine hesaplarına intikal ettirilir" şeklinde değiştirilmişti.²⁹⁸

Program gereğince, döviz kurunun sabitlenmesi, sermaye hareketlerinin serbestliği faiz oranlarını hızla düşürürken, yeni süreçte, enerji fiyatlarındaki yükseliş ve Euro/Dolar paritesinde Euro aleyhinde görülen gelişmeler, Türk Lirasında görülen değerlenme ile birleşince ithalat artarak cari açığı yükseltmiş, buna paralel olarak enflasyon beklentiler doğrultusunda düşmemiştir. Mevduata verilen garantinin yanısıra sabit kurun sürdürüleceği beklentisi, bankaların açık pozisyonlarının taşıdığı faiz ve kur riskini yükseltirken, siyasi zaafı nedeniyle çok sayıda yapısal düzenleme içeren programın uygulanmasındaki güçlükler, programa duyulan kredibilitenin sarsılmasına yol açmıştır. IMF'nin Kasım 2000'de cari açığın sürdürülemeyeceğine ilişkin açıklaması ile sermayenin hızlı bir şekilde çıkma çabası, ekonominin yeniden derin bir krize girmesine neden olmuştur.

Kasım 2000'de yaşanan likidite krizi sonrasında, yükselen faizlere rağmen programı sürdürme kararı finansman maliyetlerini yükseltirken, Şubat 2001'de kriz, bankacılık krizine dönüşmüştür. Ancak bu süreçte de, yabancı sermayenin riskli olmasına rağmen, yaptığı yatırımlarından dolayı zarar görmesini engelleyecek kararların alınmasına devam edilmiştir. 6 Aralık 2000 tarihinde Hükümet tarafından verilen, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devrolunan bankalardaki bütün tasarruf

²⁹⁷ http://www.hazine.gov.tr/imf_niyetmektubu_17stand-by.htm (28.04.2008).

²⁹⁸ Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, www.oib.gov.tr/baskanlik/yasal_cerceve.htm (17.04.2008).

sahipleri ve kreditorlerin fonlarını herhangi bir engel olmadan tam olarak kullanmalarını sağlayacak garantinin kapsamı, 15 Ocak 2001 tarihinde Bankacılık ve Düzenleme Kurumunun 151 sayılı kararıyla Őyle açıklanmıŐtır. ‘‘Garanti, Bankalar Kanunu’nun Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu ve TMSF’ye verdiği yetkiler çerçevesinde, TMSF tarafından sağlanacaktır. Bu garanti, kayıtlı bilanço dışı yükümlülükleri de dahil olmak üzere Türkiye’de kurulmuş mevduat bankalarının ve bu bankaların bilançolarında hesapları konsolide edilen yurt dışı Őubelerinin yükümlülüklerini kapsamaktadır. Bu garanti, Bankalar Kanunu’nun ilgili maddelerinin ihlal edilmesi sonucunda söz konusu bankaların hisselerinin TMSF tarafından devir alınması ile iŐlerlik kazanmakta, böylece, muvazaalı ve suça konu olduğu tespit edilen faaliyetler haricinde, devralınan bankanın tüm yükümlülükleri garanti kapsamında bulunmaktadır.’’²⁹⁹

Yaşanan derin krizin sarsıntılarını atlatabilmek için, Mayıs 2001’de, Dünya Bankası Kredileri ile de desteklenen, IMF ile yeni bir stand-by anlaşması yapılmıştır. Bu çerçevede açıklanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının, 2000 yılında açıklanan programdan farklı olan politikaları, ağırlıklı olarak dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla mücadelenin sürdürülmesi ve bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasını içermektedir.

Ekonominin içine düştüğü büyük bunalım, son yaşanan süreçte devletin küçülmesi veya ekonomik alanda etkinliğinin azaltılması amacına uygun politikaların hızlanmasına yol açmıştır. Bu dönemde, özellikle devletin tekel olduğu alanlarda  zelleŐtirme faaliyetlerinin hız kazandığı ve bu paralelde, devletin ekonomik alanda kamu yararına yürüttüğü düzenleyici ve denetleyici görevlerinin üst kurul yada özerk kurullara devredildiği görülmektedir. Ayrıca, siyasetten bağımsız bir idari otorite olarak görülen üst kurullar, IMF tarafından niyet mektuplarına konularak kredi Şartına bağlanmıştır. Şanlısoy ve  zcan tarafından yapılan çalışmada, bu kurulların özellikle gelişmekte olan ülkelerde ulus devletlerin

---

²⁹⁹ www.bddk.gov.tr.(21.02.2008).

uluslararası kurumlar tarafından etkisizleştirilmesinin bir aracı olarak kullanılabilme olasılığına dikkat çekilmekte ve bunun örnekleri verilmektedir.³⁰⁰

Diğer taraftan, sermaye akımlarının kısa vadeli hareketlerinin etkisini azaltabilmek ve daha fazla uzun vadeli doğrudan yatırım çekebilmek amacıyla yeni bir Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu hazırlanmıştır. Yabancı yatırımcılara daha fazla güven verme amacını taşıyan bu kanunla, (17/06/2003 tarih 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu), kamulaştırma, tahkim, para transferi konuları açıklığa kavuşturulmuş, nakit dışı sermayenin değer tespitinde objektiflik sağlanmış, yabancı şirketlerin yerli şirketlerle eşit muameleyi görmesi ve uzun süren bürokratik izin ve vize sistemini ortadan kaldırması amacıyla gereken düzenlemeler yapılmıştır.³⁰¹ Tahkim ile ilgili olarak, 1999 yılında yapılan anayasa değişikliğinde belirtilen kamu hizmeti imtiyaz sözleşmelerinden kaynaklanan uyuşmazlıklara, yabancı yatırımcıların yatırım sözleşmelerinden kaynaklanan uyuşmazlıklar eklenmiş, çözüm için milli veya milletlerarası tahkime başvurabilecekleri öngörülmüştür.

Yukarıdaki açıklamalardan, Washington Konsensüsü olarak bilinen neo-liberal politikaların Türkiye’de, 1980 sonrasında uygulama alanı bulduğu, ancak varolan makro ekonomik dengesizliklere (dış ticaret açığı, cari açık, bütçe açığı gibi) çözüm üretmediği görülmektedir. Pek çok gelişmekte olan ülkede görüldüğü gibi, liberal politikaların egemenliğinde bir entegrasyon süreci olarak kabul edilen, 1980 sonrası dönemde yaşanan gelişmeler, çözüm üretmekten çok, gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ekonomilere daha güçlü bir kaynak aktarım mekanizması yaratmıştır. İzleyen bölümde Türkiye’de süreç içinde oluşan kaynak aktarım mekanizmaları analiz edilmiştir.

---

³⁰⁰ Selim Şanlısoy, Abdülvahab Özcan, “Türkiye’de Bağımsız Düzenleyici Kurumların Bağımsızlığı”, Türkiye Ekonomi Kurumu, Uluslararası Ekonomi Konferansı, Ankara, 11-13 Eylül 2006, <http://www.econturk.org/sanlisoy2.pdf> (28.04.2008).

³⁰¹ Lerzan Yılmaz, “4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Sermaye Kanununun Getirdiği Yenilikler”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, İstanbul, Sayı 10, Güz 2006/2, s. 179.

3.3. Türkiye’de Küreselleşme Süreci ve Kaynak Aktarım Mekanizmaları

Diğer gelişmekte olan ülkelerde görüldüğü gibi, 1980 sonrası dönemde Türkiye’de de, küresel sisteme entegrasyonu sağlayan mal ve para hareketlerine getirilen sınırlamaların hızla kalktığı ve devletin ekonomik alana müdahalelerini sınırlayan politikaların uygulandığı gözlenmiştir. Ancak, süreç içinde oluşan üretim/ihracat yapısı, üretim aşamalarının farklı bölgelerde yapılmasına izin veren ileri derecede uzmanlaşmış ürünlere dayanan mamul çeşitliliğinden ziyade, teknoloji yoğun olmayan bir ürün çeşitliliğine dayanmaktadır. Diğer taraftan, sermaye akımlarının tasarruf açığını kapatarak yatırımları artıracacağı beklentisi, yükselen reel faizlerle birlikte yatırımdan ziyade spekülatif ve rantiyeye davranışlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Teknoloji yoğun olmayan üretim/ihracat yapısı ile küresel üretime entegrasyon ve uluslararası getirilerin yakınsamasına yol açmayan finansal entegrasyon süreci, Türkiye’de, diğer gelişmekte olan ülkelerle benzerlikler taşıyan, ancak bazı temel farklılıkların görüldüğü bir kaynak aktarım mekanizmasına yol açmıştır.

Aşağıda, Türkiye’de oluşan kaynak aktarım mekanizmaları, ikinci bölümde yapılan analizler çerçevesinde, liberal politikaların uygulanma aşamalarına göre değerlendirilmiştir.

3.3.1. Dışa Açılma Döneminde Kaynak Aktarım Kanalları

Dışa açılma döneminde, dış ticaretin liberalizasyonu üretim ve ihracat yapısında fazla bir değişim yaratmamış ancak, iç finansal liberalizasyon politikaları, ihracata verilen nakit teşvikler ve Türk Lirasının değerini düşük tutan politikalarla birlikte kamu finansman yükünü artırmıştır. Bu dönemde, yurt içi kaynakların daha fazla ihracata tahsis edilmesini sağlayan politikalar hem kaynak dağılımında etkinliği bozmuş hem de daha fazla kaynağın yurt dışına aktarımına yol açmıştır. Bu çerçevede, dışa açılma döneminde kaynak aktarımı, ihracatın artırılmasına dayanan politikalar ile iç finansal liberalizasyon politikalarının beslediği borç kanalı üzerinden gerçekleşmiştir.

İzleyen bölümde dışa açılma döneminde dış ticarete yaşanan gelişmeler ve politikaların sürece etkisi değerlendirilmiş, daha sonra kaynak aktarım kanalları ortaya konulmuştur.

3.3.1.1. Dış Ticaret Kanalı

Dış açılımın yoğunlaştığı 1980-1989 döneminde temel dış ticaret verileri Tablo 30'da verilmektedir. Bu dönemde ihracatta yaşanan hızlı yükselişe ve toplam ihracat içinde sanayi mamul ihracatının payının hızla artmasına karşın (1980 % 37 – 1989 % 80), dönemin başında azalma eğilimi gösteren dış ticaret açığının, dönem sonuna doğru kapasite kullanım oranlarının yükselmesine paralel, artan yeni yatırım ihtiyacı nedeniyle yeniden ivme kazandığı görülmektedir. Nitekim yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki payı 1980'li yılların sonunda % 10'dan % 18'e çıkmıştır.³⁰² Ayrıca, süreç içinde gözlenen cari açığın azalmasında dış ticaret açığındaki iyileşmelerden ziyade, Tablo 30'da görüldüğü gibi, kambiyo rejimindeki liberal uygulamalar paralelinde artan hizmet gelirleri -turizm ve işçi dövizleri- etkili olmuştur. Bu dönemde oluşan dış ticaret açığının önemli bir bölümü (% 86) hizmet gelirleri tarafından karşılanmıştır.

**TABLO 30: DIŞA AÇILMA DÖNEMİNDE DIŞ TİCARET DENGESİ
(1980-1989) (Milyon ABD Doları)**

	İhracat (fob)	İthalat (fob)	Dış Ticaret Dengesi	Turizm ve İşçi Gelirleri	Cari Denge
1980	2.910	-7.513	-4.603	2.293	-3.408
1981	4.703	-8.567	-3.864	2.767	-1.936
1982	5.890	-8.518	-2.628	2.364	-952
1983	5.905	-8.895	-2.990	1.805	-1.923
1984	7.134	-10.044	-2.910	2.078	-1.439
1985	7.959	-10.935	-2.976	2.484	-1.013
1986	7.457	-10.475	-3.018	2.271	-1.465
1987	10.190	-13.396	-3.206	3.049	-806
1988	11.662	-13.475	-1.813	3.773	1.596
1989	11.625	-15.815	-4.190	5.032	938
Toplam	75.435	-107.633	-32.198	27.916	-10.405
Ortalama	7.544	-10.763	-3.220	2.792	-1.041

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri, www.tcmb.gov.tr (05.01.2008).

Dışa açılma döneminde uygulanan, iç pazarı daraltan, reel geliri düşük tutan ve ihracatın yapısından ziyade miktar - hacim artışına odaklanan politikalar sonucu,

³⁰² TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2006.

sanayi ürün kategorisine giren ürünlerin ihracının toplam ihracat içindeki payında önemli artışlar olmakla birlikte, teknolojik açıdan ihracı yapılan ürünlerin yapısında fazla bir değişim olmadığı görülmektedir (Tablo 31). OECD tarafından³⁰³ ISIC Rev.3 sınıflamasına giren imalat sanayi ürünleri kullanılarak sanayi ürünlerinin teknolojik açıdan sınıflandırıldığı çalışmaya dayanarak yaptığımız analizde, süreç içinde sadece düşük teknoloji yoğun kategorisine giren ürünlerin ihracının biraz yükseldiği, yüksek teknoloji yoğun ürünlerin ithalatının ise arttığı görülmüştür. Ayrıca, 1980 öncesi ithal ikameci dönemden farklı olarak, üretimin ara girdileri ile yatırım mallarından kaynaklanan dış açığa, 1980 sonrasında tüketim malları eklenmiştir.³⁰⁴

TABLO 31: İMALAT SANAYİ İHRACAT VE İTHALAT ÜRÜNLERİNİN TEKNOLOJİK AÇIDAN SINIFLANDIRILMASI (1980-1990)

Teknoloji Sınıflaması	İHRACAT (%)			İTHALAT (%)		
	1980	1985	1990	1980	1985	1990
Yüksek Teknoloji Yoğun	1	1	3	5	14	15
Orta Yüksek Teknoloji Yoğun	14	15	13	43	46	50
Orta Düşük Teknoloji Yoğun	19	31	26	41	26	21
Düşük Teknoloji Yoğun	66	52	57	11	14	14
TOPLAM	100	100	100	100	100	100

Kaynak: ISIC Rev.3 sanayi sınıflamasına giren imalat sanayi ürünleri, OECD tarafından yapılan teknoloji kategorizasyonuna göre TÜİK verileri kullanılarak derlenmiştir. www.tuik.gov.tr (20.06.2008).

Düşük teknoloji yoğun ihracat yapısı, emeğin yoğun kullanıldığının ve maliyet avantajının düşük ücretlere dayandığının bir göstergesidir. Bu özellikler, dış ticarete liberalizasyon politikaları ile oluşan kaynak aktarım kanallarından biri olan, emeğin yoğun olarak kullanıldığı fason üretim modelinin de yaygınlaştığını göstermektedir.

3.3.1.1.1. Fason Üretim

Dönem boyunca uygulanan yüksek reel faiz politikası, yüksek enflasyonun da etkisiyle kredi faiz oranlarının yükselmesine yol açtığından, sermayenin fiyatının yükselmesi emek yoğun üretim yöntemlerini özendirmiştir. Kalkınma planlarında³⁰⁵

³⁰³ OECD, Stan Bilateral Trade Database (edition 2006), s. 6.

³⁰⁴ Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, “Üretimde Dışalığa Bağımlılık: 1970’lerden 2000’lere Ne Değişti?” **İktisat Üzerine Yazılar II-İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.H.Köse, F.Şenses, E.Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 534.

³⁰⁵ DPT, IV., V., VI., VII. Kalkınma Planları.

teşvik edilen küçük ölçekli üretim ile birlikte bu politika, Türkiye'nin küresel üretim ağına, emeğin yoğun olarak kullanıldığı, bağımlılığı yüksek fason üretim modeli ile entegre olmasına neden olmuştur.

1980'li yıllarda küçük ve orta ölçekli kuruluşlara yönelik politikalar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, KOBİ'lere yönelik en önemli kuruluşlardan biri olan Küçük Sanayii Geliştirme Merkezi (KÜSGEM), Birleşmiş Milletler Sınai Gelişme Örgütü'nün (UNIDO) desteğiyle 1970 yılında Gaziantep'de yerel bir örgüt olarak kurulmuştur. KÜSGEM, yine UNIDO'nun desteğiyle 1983 yılında ulusal düzeyde örgütlenerek Küçük Sanayii Geliştirme Teşkilatı'na dönüştürülmüş ve 1990 yılında Küçük ve Orta Ölçekli Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) adıyla yeniden örgütlenmiştir.³⁰⁶

1980'den sonra uygulanan dışa açık büyüme stratejisinin bir gereği olarak ihracat sektörüne sağlanan vergisel kolaylıklar, yapılan devalüasyonlar, ücretlerin baskı altında tutulması, vergi sisteminde dolaylı vergilerin ağırlık kazanması, artan bütçe açıklarının finansmanında iç borçların ağırlık kazanması, faiz oranlarının yükselmesine ve şirketlerin faaliyet dışı karlarının artmasına yol açarak gelir dağılımında adaleti daha da bozmuştur. 1980 sonrasında uygulanan programın gelir dağılımının bozucu etkilerinin küçük ölçekli işletmeler aleyhine gelişmesi, Türkiye'de bu işletmeler aracılığıyla kayıt dışılığın yayılmasında etkili olmuştur.³⁰⁷ Çünkü fason üretim modelinin yaygın, dış kredi bağlantıları zayıf olan bu işletmelerde, ölçek ekonomilerinden faydalanan büyük firmalarla veya kendileri gibi küçük ölçekli firmalarla rekabet edebilmek için maliyet düşürücü tek alternatif, kayıt dışı çalışma olarak görülmektedir.

Kayıt dışılığın yaygın olduğu fason üretim modeli, işgücü (düşük reel ücret) ve isim hakkının (marka) yanısıra vergi ve sosyal güvenlik prim boyutlarıyla dışarıya kaynak aktarımına neden olmaktadır. Üretimde maliyetleri düşürme amacıyla dışarıdan

---

³⁰⁶ Fikret Şenses, Erol Taymaz, "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor Ne Olmalı", **İktisat Üzerine Yazılar II-İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.H.Köse, F.Şenses, E.Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 437.

³⁰⁷ Bakkal, s. 107.

hizmet alım anlaşmaları da (taşeronlaşma olgusu) küçük ve orta ölçekli işletmelerin artmasına, fason üretim modelinin yaygınlaşmasına hizmet etmektedir.

3.3.1.1.2. İhracat Teşvikleri

Dışa açılma döneminde, özellikle ihracatçılara sağlanan doğrudan teşvikler, kaynakların etkin dağılımını bozmuştur. Yapılan araştırmalar teşviklerin tüm ihracat gelirlerinin ortalama % 25'ine karşılık geldiğini ve bu oranın 1983'te % 35'e kadar yükseldiğini ortaya koymaktadır. (Uygur 1993; Togan 1993). Dolaysız ihracat teşvikleri içindeki en önemli unsur olan, ihracatçılara sağlanan vergi iadesinin³⁰⁸ 1984 yılı dikkate alındığında, toplam teşviklerin yaklaşık % 75'ine ulaştığı ifade edilmektedir (Milanovic 1986). İhracat teşvik sistemi, devlet bütçesine aşırı yük yaratması ve ek olarak bunun, kamuoyunda "hayali ihracat" şeklinde ifade edilen bir tür rantiye davranışına yol açması nedeniyle eleştirilere neden olmuştur. Yeldan tarafından yapılan bir çalışmaya göre, 1980-1990 döneminde ihracat teşviklerinin bütçe gelirleri üzerindeki yükü, sermaye gelirlerinden alınan (tahakkuk bazında) kurumlar vergisi ile (bütçe gelirleri içindeki payı) karşılaştırıldığında, ihracat teşviklerinin TL cinsinden toplamının bütçe gelirlerinin % 22'sine kadar çıktığı ve genel olarak tüm sermaye gelirlerinden alınan kurumlar vergisi gelirlerini (1986 yılı tek istisnayı oluşturmak üzere) aştığı ortaya konulmuştur. Buna göre, kurumlar vergisi adı altında bütün sermaye gelirlerinden toplanan vergi gelirleri, ihracatçı imalat sanayine tanınan teşvik tutarını karşılamaya yetmemiştir.³⁰⁹ Bu süreç borç yükünün daha da artmasına yol açarak, borç kanalıyla kaynak aktarımına da katkı yapmıştır.

3.3.1.1.3. Dış Ticaret Hadleri

1980 sonrası dönemde, dış ticaret kanalıyla oluşan diğer bir kaynak aktarım mekanizması, dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine gelişmesidir. Bu dönemde, Türk Lirasının yabancı paralar karşısındaki değeri düşük tutularak – sürekli devalüasyonlar veya kur ayarlamaları ile- ihracatın artırılması hedeflenmiştir. Ancak

³⁰⁸ Vergi İadesi: üretim sırasında ödendiği varsayılan üretim vergilerinin gerçekleşen ihracata orantılı olarak geri ödenmesinin amaçlandığı teşvik mekanizması.

³⁰⁹ Erinç Yeldan, "Türkiye Ekonomisinde Finansal Serbestleştime ve İktisadi Artığın Dağıtım Süreçlerinde Devletin Rolü", Stradigma Dergisi, Ankara, 2003, <http://www.stradigma.com> (24/03/2008).

bu politika, dönem boyunca net değişim ticaret hadlerinin 100'ün altında (1987 yılı hariç) kalarak ülke aleyhine gelişimine yol açmış ve gelir kaybına neden olmuştur. Dış ticaret hadlerindeki aleyhte gelişmelerin gelir etkisini ortaya koyan, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı tarafından kullanılan metoda göre, bu dönemde oluşan gelir kaybı 5.019 milyon ABD Dolarıdır (Tablo 32). Ayrıca, verilen teşvikler ve 1980 öncesinde kurulan ancak atıl tutulan kapasitelerin kullanımıyla ihracat hacim endeksi dönem boyunca hızlı bir artış göstermiştir. İhracatın hem değer hem de miktar olarak artışı aleyhte gelişen dış ticaret hadleri nedeniyle, bir birim ithalatı karşılamak için daha fazla ihracat yapılması gereğini doğurduğu gibi, önemli oranda kaynağın bu kanalla dışarıya aktarılmasına yol açmıştır.

**TABLO 32: DIŞ TİCARET HADLERİNDEKİ DEĞİŞİMİNİN GELİR ETKİSİ
(1982-1989)**

YIL	İhracat Fiyat End. 1994=100 (ABD Doları ile hesaplanan)	İthalat Fiyat End. 1994=100 (ABD Doları ile hesaplanan)	İhracat Hacim Endeksi 1994=100	Net Değiş. Ticaret Hadleri Px/Pm 1994=100	İhracat (Milyon ABD Doları)	İthalat (Milyon ABD Doları)	P= (Px+ Pm)/ 2	Gelir Etkisi (X-M)/P - (X/Px- M/Pm)
1982	104,50	117,80	28,30	89	5.890	8.518	1,11	-769,84
1983	100,00	110,00	29,50	91	5.905	8.895	1,05	-666,26
1984	93,20	105,30	37,20	89	7.134	10.044	0,99	-1.048,03
1985	88,80	106,90	48,30	83	7.959	10.935	0,98	-1.775,04
1986	86,30	89,70	52,70	96	7.457	10.475	0,88	-392,52
1987	98,80	96,70	65,30	102	10.190	13.396	0,98	259,59
1988	95,40	96,10	74,90	99	11.662	13.475	0,96	-95,94
1989	95,80	99,50	70,50	96	11.625	15.815	0,98	-531,02

Kaynak: TÜİK Fiyat Endeksleri ile TCMB Ödemeler Dengesi istatistikleri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır. www.tcmb.gov.tr, www.tuik.gov.tr (11.05.2008).

Bunun yanı sıra, bu dönemde özellikle yatırım malları açısından dışa bağımlı yapının neden olduğu maliyet artışları fiyat artışlarına yol açarak, yıllık enflasyonun % 30'lardan % 70'li seviyelere çıkmasına neden olmuştur. Reel faizlerin yüksekliği nedeniyle üretimden kaçan banka sermayesinin de tüketici talebine yönelmesi, devalüasyonlarla birlikte fiyat artışlarının süreklilik kazanmasına yol açmıştır.³¹⁰

³¹⁰ Kepenek ve Yentürk, ss. 513-515.

3.3.1.2. Borç Kanalı

Dışa açılma döneminde artan borç yükü, 1980 sonrası dönemde ortaya çıkan yeni bir olgu değildi ve 1980 yılında uygulanmaya konulan istikrar programında da borç yükü önemli bir sorun olarak kabul edilmişti. 1970'li yıllarda, borçlanma faizi düşük olmakla birlikte, borçlanmanın kısa vadeli olması hem tüketim hem de yatırımlar kanalıyla ithalatı artırmış, buna karşılık gelir yaratmamıştı. Özellikle sabit sermaye yatırımlarında kullanılan kısa vadeli kredilerin ödeme vadesi ile gelir yaratımı arasındaki uyumsuzluk krizi uyaran önemli bir etken olmuştu.³¹¹

Önemli politika değişikliklerinin yer aldığı istikrar programına göre uygulamaya konulan ihracat teşvikleri ile yüksek reel faiz politikasından, hem dış ticaret açığının kapanarak dış borç ihtiyacının azalması, hem de tasarrufların artarak yatırım ihtiyacının karşılanması beklenmekteydi. Bu amaçla, ihracata verilen çok çeşitli teşviklerin yanısıra tasarruf oranı yüksek olduğu varsayılan sermaye kesimi üzerindeki vergi yükü azaltılmıştır. Sermaye gelirleri üzerindeki mali yükü kaldırmak yönündeki temel tercih ile birlikte vergi yükü, dolaylı vergiler yönüne kaydırılarak, mali yükler sermaye dışı kesimlere aktarılmıştır. Diğer taraftan kamu harcamaları iç borçlanmayla finanse edilmeye başlanmıştır.³¹²

Süreç içinde, yüksek reel faizler ve tüketime dayanan ekonomik büyüme, üretken yatırımların yapılmasını engellemiş ve kapasite kullanımlarının sonuna gelmesi nedeniyle yeni yatırımlar için gereken finansman ihtiyacı yeniden borçlanma gereksinimi doğurmuştur. Ayrıca mali yapıda görülen bozulma (dolaylı vergilere aktarılan vergi yükü ve teşvik sistemi), hem iç hem de dış borçlanmanın artması ile sonuçlanmıştır.

Bu dönemde, iç ve dış borç stok durumu ile iç ve dış borç faiz ödemelerinin toplam vergi gelirleri ve GSMH üzerindeki yükü Tablo 33'te görülmektedir. Uygulanan neo-liberal politikalar sonucu değişen üretim–ihracat yapısı ile devletin

³¹¹ Kazgan, Tanzimat'tan 21. Yüzyıla, s. 111.

³¹² Nazif Ekzen, "Cumhuriyetin Ortaçağı: Kamu Ekonomisinde Finansman Politikası Aracı Olarak İç Borçlanma (1984-1999)", **İktisat Üzerine Yazılar II-İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.H.Köse, F.Şenses, E.Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 647.

kamu harcamalarının finansmanına ilişkin olarak mali yükün sermaye dışı kesimlere aktarım politikası, borç yükünün ağırlaşmasında önemli rol oynamıştır. Toplanan vergilerin önemli bir kısmının iç ve dış borç faiz ödemelerine ayrılması kaynak aktarımının en önemli göstergesidir. Dönem boyunca toplam borcun GSMH içindeki payı % 60 seviyelerinin üstünde oluşurken, faiz ödemelerinin vergi gelirleri içindeki payı dönem sonunda % 40 seviyesine yükselmiştir. Vergi gelirlerinden faiz ödemelerine giden payın artması, devletin büyümeye katkı sağlayan alt yapı harcamalarının azalmasına ve dışsallıklar yaratarak yatırım ortamı oluşturmasına da engel olmaya başlamıştır.

TABLO 33: BORÇLARIN GSMH VE VERGİ GELİRLERİ İÇİNDEKİ YÜKÜ (1980-1989)

YILLAR	İç Borç Stok (Bin YTL)	İç Borç Faiz Ödemeleri (Bin YTL)	Dış Borç Stok (Bin YTL)	Dış Borç Faiz Ödemeleri (Bin YTL)	Vergi Gelirleri (Bin YTL)	GSMH (Bin YTL)	İç Borç+ Dış Borç/ GSMH (%)	Faiz Ödemeleri /Vergi Gelirleri (%)
1980	719	21	1.400	101	759	5.303	40,0	16,1
1981	991	41	2.200	191	1.189	8.023	39,8	19,5
1982	1.341	34	3.302	289	1.305	10.612	43,8	24,8
1983	3.173	116	5.268	423	1.897	13.933	60,6	28,4
1984	4.634	156	9.214	702	2.475	22.168	62,5	34,7
1985	6.972	257	14.729	1.006	4.232	35.350	61,4	29,9
1986	10.514	717	24.345	1.613	7.194	51.185	68,1	32,4
1987	17.218	1.676	41.066	2.431	10.906	75.019	77,7	37,7
1988	28.458	2.488	73.830	5.075	18.338	129.175	79,2	41,2
1989	41.945	4.804	96.527	6.721	33.744	230.370	60,1	34,2

Kaynak: TÜİK, DPT ve Hazine İstatistiklerinden yararlanılarak hesaplanmıştır. www.tuik.gov.tr, www.dpt.gov.tr, www.hazine.gov.tr (11.05.2008).

3.3.2. Finansal Liberalizasyon Döneminde Kaynak Aktarım Kanalları

Türkiye’de 1989 sonrası dönemde finansal serbestlik, sermaye akımlarının artmasıyla faiz oranını yükseltici ve TL’yi değerlendirci bir süreci başlatmıştır. Ülke yatırımlara dönüşmeyen yüksek getiri elde edip kısa sürede yurt dışına kaçan spekülative yabancı sermaye akımıyla karşı karşıya kalmıştır. Makro ekonomik dengesizlikleri biriktirerek, kırılğanlıkları artıran sermaye hareketlerinin spekülative yapısı, 1990’lı yıllarda yaşanan krizlere de zemin hazırlamıştır.

Finansal liberalizasyon döneminde uygulanan politikalar ve ekonomik gelişmeler sonucu oluşan kaynak aktarımının, sermaye akımlarının etkisi altında, dış bağımlılığı (özellikle ithal girdi kullanımı açısından) artan ihracat nedeniyle dış

ticaret kanalları (fason üretim ve cari açık) ve yükselen reel faizler ile birlikte artan borç ve portföy yatırımları kanalları üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca, 1994 krizinden sonra etkisi daha fazla hissedilen, rezerv varlıklardaki artışlar ile süreç içinde yaygınlaşan para ikamesi olgusunun yol açtığı senyorej kazançları da dışarıya kaynak aktarımına yol açmıştır.

Diğer taraftan, dışı açılma dönemiyle birlikte yurt dışında eğitim alma olanaklarının artması, gelir dağılımındaki bozulma ve gelişmiş ekonomilerin emek talebinde görülen nitelik değişimi, 1990'lı yıllardan itibaren vasıflı emek kaybına neden olmuştur. Ucuz işgücüne dayanan üretim modeli de, içsel büyüme teorilerinde beşeri bir kaynak olarak kabul edilen vasıflı emeğin transferine olanak sağlamıştır.

Bu çerçevede, finansal liberalizasyon döneminde (1990-2000) oluşan kaynak aktarım mekanizmaları izleyen bölümde değerlendirilmiştir.

3.3.2.1. Dış Ticaret Kanalı

1990'lı yıllarda, üretim aşamalarının farklı bölgelerde yapılmasına imkan veren teknolojik gelişmelerle birlikte, çok uluslu şirketlerin sınır ötesi yatırımlarındaki artış –Asya, özellikle Çin ve Latin Amerika Ülkelerinde-, uluslararası işbölümünün yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Bu süreçte gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye, doğrudan yatırımlardan sınırlı bir pay almasına rağmen, değişen uluslararası işbölümü uygulanan politikalarla birlikte, ülkenin üretim-ihracat yapısı üzerinde etkili olmuştur.

Bu dönemde, sermaye akımları sonucu değerlendirilen Türk Lirası, dış ticaret dengesini dışı açılma dönemine göre daha da bozmuştur. Yüksek reel faiz ile yurt içine giren yabancı sermaye Türk Lirasının değerlendirilmesine yol açarak, ihracat mallarının rekabet gücünü azaltmıştır. Nispi olarak ucuzlayan ithal malları ise, artan kredi kullanımı olanakları ile birlikte hem ithalatın hem de ihracatın ithal girdi bileşiminin artmasına neden olmuştur.

Finansal liberalizasyon döneminde dış ticaretin oluşturduğu kaynak aktarımı, artan uluslararası rekabetin zorladığı, ucuz işgücüne dayanan fason üretim ve tasarruf açığı olma niteliğinden uzaklaşan cari açık kanalı ile gerçekleşmiştir.

3.3.2.1.1. Fason Üretim

Finansal liberalizasyon döneminde, kayıt dışılığın yaygın olduğu fason üretim modelinde üretim yapan küçük ve orta ölçekli sanayi büyümesini sürdürmüş, ancak, yarattığı katma değerde fazla bir değişim görülmemiştir.

TUIK'in 1992 yılı genel sanayi ve iş yeri sayımına göre hazırlanan işletmelerin ölçeksel dağılımı Tablo 34'te verilmektedir.³¹³ Tablodan görüleceği üzere, küçük ve orta ölçekli sanayide çalışan işletmelerin toplam imalat sanayi içindeki payı % 99 gibi yüksek bir oran olmasına rağmen, bu işletmelerin katma değer içindeki payı sadece % 27,3'dir. Ayrıca, imalat sanayinde çalışanların yarısından fazlası (% 61) küçük ve orta ölçekli işletmelerde istihdam edilmektedirler. Bu durum aynı zamanda, emek yoğun üretim modelinin yaygınlığının da önemli bir göstergesidir.

TABLO 34: İŞLETMELERİN ÖLÇEKSEL DAĞILIMI (1992)

Sanayi Ölçeği	İşletme Sayısı	İşletme Payı (%)	Çalışan Sayısı	Çalışan Payı (%)	Katma Değer (Trilyon TL)	Katma Değer Payı (%)
Küçük Ölçekli Sanayi (1-49)	194.546	98.4	721.469	47.1	37.9	14.1
Orta Ölçekli Sanayi(50-199)	2.247	1.1	213.676	14.0	35.6	13.2
Büyük Sanayi (200+)	982	0.5	595.601	38.9	194.9	72.7
TOPLAM İMALAT SANAYİ	197.775	100.00	1.530.745	100.00	268.4	100.00

Kaynak: Kobinet internet sayfası, www.kobinet.org.tr/hizmetler/bilgibankasi/ekonomi/001.html (09.04.2008).

³¹³ Kobinet internet sayfası, www.kobinet.org.tr/hizmetler/bilgibankasi/ekonomi/001.html (09.04.2008).

Fason üretim modelinin ihracatımızda önemli bir yer tutan tekstil ve dokuma ürünleri üretiminde yaygın olduğu bilinen bir olgudur. Ancak, KOBİ'lerin toplam ihracat içindeki payı % 8 gibi düşük bir orandır. Fason üretim modelinde yer alan işletmeler sayısal olarak çok olmakla birlikte, toplam ihracat içindeki payları düşüktür. Bu oranın düşük kalmasında, sektörel dış ticaret şirketleri biçiminde örgütlenme modelinin (dışa açılma döneminde dış ticaret sermaye şirketleri idi) etkili olduğu düşünülmektedir.³¹⁴

Ucuz emeğe dayanan fason üretim modeli, Türk Lirasının değerlenmesi ile üretimde ithal girdi bileşimini arttırmasının yanısıra yabancı sermayeye getirilen sınırlamaların kaldırılması ile cazip hale gelen montaj sanayinin gelişmesine de yardımcı olmuştur. Örneğin, otomotiv sanayinde en önemli üretim artışı 1992 ve 1993 yıllarında gerçekleşmiştir. Bu yıllarda kapasite kullanım oranları %77'ye, otomobil üretimi de sırasıyla 265.245 ve 348.095 adet seviyelerine ulaşmıştır.³¹⁵

Fason üretim modelinin daha da yayıldığı bu dönemde, kaynak aktarımının ucuz emek, düşük katma değer ve vergi-prim kanalıyla hızlanarak sürdüğü anlaşılmaktadır. Üretim modelinin ucuz emeğe dayalı gelişimi düşük katma değerli ürünlerin üretimini teşvik etmektedir. Bu durum ihracatta düşük teknoloji ürün ihracının ağırlığının sürmesinin de en önemli nedenidir. Tablo 35'ten görüldüğü gibi, bu dönemde ihracatımızın yarıdan fazlası düşük teknoloji yoğun ürünlerden oluşurken, ithalatımızda yüksek teknoloji ürün ithalatının payında önemli bir değişiklik olmamıştır. Yüksek ve orta-yüksek teknoloji yoğun ürün ithalatı toplam ithalatın % 65 gibi bir oranına sahip olmayı sürdürmüştür.

---

³¹⁴ Sema Çınar Ay, "Türkiye'deki Kobilerin Finansman Sorunları", **Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**, Yıl 4, Sayı 1, Ocak, 2008, s. 3.

³¹⁵ Otomotiv Sanayi Derneği İstatistikleri, www.osd.org.tr (09.04.2008).

**TABLO 35: İMALAT SANAYİ İHRACAT VE İTHALAT ÜRÜNLERİNİN
TEKNOLOJİK AÇIDAN SINIFLANDIRILMASI (1990-2000)**

Teknoloji Sınıflaması	İHRACAT (%)			İTHALAT (%)		
	1990	1995	2000	1990	1995	2000
Yüksek Teknoloji Yoğun	3	2	8	15	16	22
Orta Yüksek Teknoloji Yoğun	13	16	20	50	46	45
Orta Düşük Teknoloji Yoğun	26	22	21	21	20	20
Düşük Teknoloji Yoğun	57	60	51	14	18	13
TOPLAM	100	100	100	100	100	100

Kaynak: ISIC Rev.3 sanayi sınıflamasına giren imalat sanayi ürünleri, OECD tarafından yapılan teknoloji kategorizasyonuna göre TÜİK verileri kullanılarak derlenmiştir. www.tuik.gov.tr (20.06.2008).

3.3.2.1.2. Cari Açık

Türkiye süreç içinde giderek daha fazla mamul mal üreten ve ihraç eden bir ülke durumuna gelmesine rağmen, 1990'lı yıllar boyunca dış ticaret açığı artma eğilimi göstermiş ancak, hizmet gelirlerinde devam eden artış eğilimi cari açığın yükselişini sınırlamıştır (Tablo 36). Dış ticaret açığının artmasına etki eden faktörler, sermaye akımlarında görülen artışın neden olduğu Türk Lirasının değerlenmesi ile kaybedilen uluslararası rekabet gücü, artan ithal girdi bağımlılığı ve reel ücretlerde görülen yükselme sonucu artan ithal ürün talebidir.

**TABLO 36: FİNANSAL LİBERALİZASYON DÖNEMİNDE DİŞ TİCARET DENGESİ
(1990-1999) (Milyon ABD Doları)**

	İhracat (fob)	İthalat (fob)	Dış Ticaret Dengesi	Turizm-İnşaat ve İşçi Gelirleri	Cari Denge
1990	12.959	-22.407	-9.448	6.692	-2.625
1991	13.593	-20.883	-7.290	5.594	250
1992	14.715	-22.791	-8.076	6.807	-974
1993	15.345	-29.426	-14.081	7.086	-6.433
1994	18.106	-22.273	-4.167	7.336	2.631
1995	21.636	-34.788	-13.152	9.230	-2.339
1996	32.067	-42.331	-10.264	9.868	-2.437
1997	32.110	-47.158	-15.048	11.768	-2.638
1998	30.662	-44.715	-14.053	13.090	1.985
1999	28.842	-39.024	-10.182	9.356	-1.336
Toplam	220.035	-325.796	-105.761	86.827	-13.916
Ortalama	22.004	-32.580	-10.576	8.683	-1.392

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri www.tcmb.gov.tr (05.01.2008)

Literatürde ortaya konulduğu gibi, aşırı spekülasyon yabancı sermaye girişi yerli paranın yabancı paralar karşısında değer kazanmasına yol açarak, ihraç ürünlerinin dış fiyatlarının artmasına ve ithalatın ucuzlamasına, yani uluslararası rekabet gücünün azalmasına neden olmaktadır. Uluslararası rekabet gücünün azalması

ihracatçı sektörleri yatırımdan uzaklaştırırken, ithalatçı sektörleri de ürün ithalatının ucuzlaması nedeniyle yeni yatırımlardan caydırmaktadır. Bu durum, rekabete açık sektör olan imalat sanayinin olumsuz etkilenecek, hizmet ve ticaret sektörlerinde şişmeye neden olmaktadır. Artan iç talep, ticarete konu olan sektörlerde artan ithalat, ticarete konu olmayan sektörlerde fiyat ve yatırım artışı ile karşılanmaktadır.³¹⁶

Bu çerçevede, finansal liberalizasyon döneminde, uluslararası rekabet gücünde azalma, ucuzlayan ithal girdi kullanımı ve tüketim kanalıyla ithal talebi artışı dış ticaret açığını büyütüştür. Dış ticaret açığının artması büyümenin kaynaklarında (net) ihracat mal ve hizmetlerinin katkısını negatife çevirmiştir (Tablo 37). Bu dönemde büyümenin en önemli kaynağı özel tüketim artışı olarak görülmektedir. Bu durum yabancı sermaye akımlarının, yurt içi yatırımları tüketim artışı kanalıyla etkilediği tezini de desteklemektedir.

TABLO 37: BÜYÜMENİN KAYNAKLARI (1990-1999)
(1987 fiyatları ile)

	1980-1989	1990-1999
GSYİH (%)	100	100
Sabit Sermaye Yatırımları	34	28
Stok Değişimleri	1	4
Tüketim	54	83
Özel	46	72
Kamu	8	11
Net Mal ve Hizmet İhracatı	11	-15

Kaynak: Hesaplama DPT ekonomik ve sosyal göstergeler verileri ile yapılmıştır.
www.dpt.gov.tr (07.02.2008).

Kaybedilen rekabet gücü, artan ithal girdi kullanımı ve gelişen montaj sanayi, ihracatımızda önemli yer tutan ürünlerin süreç içinde değişimine de yol açmıştır. Dönemin başında ihracatı yapılan ilk beş ürün tekstil, gıda ve demir çelik ürünlerinden oluşurken, 1999 yılında ilk beş ürün içine ithal bağımlılığı yüksek olan elektrikli makine ve cihazlar ile motorlu kara taşıtlarının girdiği görülmektedir (Tablo 38).

³¹⁶ Nurhan Yentürk, “Türkiye’de Uygulanan İktisat Politikalarının İhracatın İthalata Bağımlılığı Üzerindeki Etkileri: Girdi-Çıktı Tekniği ile Bir İnceleme”, **Gülten Kazgan’a Armağan-Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 422.

TABLO 38: TOPLAM İHRACATIMIZDA İLK YEDİ FASIL (1990-1999)
(Bin ABD Doları)

Fasıl Adı	1990
ÖRME GİYİM EŞYASI VE AKSESUARLARI	1.443.311
DEMİR VE ÇELİK	1.312.905
ÖRÜLMEMİŞ GİYİM EŞYASI VE AKSESUARLARI	1.187.069
YENİLEN MEYVALAR,KABUKLU YEMİŞLER,TURUNÇGİL VE KAVUN KABUĞU	995.415
DERİ EŞYA,SARACİYE EŞYASI,SEYAHAT EŞYASI,BAĞIRSAKTAN EŞYA	675.949
PAMUK	587.761
TÜTÜN VE TÜTÜN YERİNE GEÇEN İŞLENMİŞ MADDELER	442.359
TOPLAM İHRACAT	12.867.799
	1999
ÖRME GİYİM EŞYASI VE AKSESUARLARI	3.787.216
ÖRÜLMEMİŞ GİYİM EŞYASI VE AKSESUARLARI	2.413.679
ELEKTRİKLİ MAKİNA VE CİHAZLAR,AKSAM VE PARÇALARI	1.663.907
DEMİR VE ÇELİK	1.542.391
MOTORLU KARA TAŞITLARI,TRAKTÖR,BİSİKLET,MOTOSİKLET VE DİĞER	1.474.068
NÜKLEER REAKTÖRLER,KAZAN;MAKİNA VE CİHAZLAR,ALETLER,PARÇALARI	1.275.949
YENİLEN MEYVALAR,KABUKLU YEMİŞLER,TURUNÇGİL VE KAVUN KABUĞU	1.247.413
TOPLAM İHRACAT	26.587.225

Kaynak: DTM Dış Ticaret İstatistikleri, www.dtm.gov.tr (05.01.2008).

Tablo 36’da görüldüğü gibi, finansal liberalizasyon döneminde de, artan dış ticaret açığına rağmen, turizm, inşaat gibi hizmet gelirleri ile işçi gelirleri transferleri, cari açığın daha yüksek çıkmasına engel olmuştur. Ancak, hızlı artış gösteren yatırım giderleri –dış borç faiz ödemeleri ve yabancı yatırımların kar payı, getiri ve temettü gelirleri transferleri- ile birlikte, cari açığın azalmasına yol açan gelirlerin dönemsel nitelikleri -inşaat sektörünün Arap Ülkelerindeki hizmetleri, döviz tevdiat hesaplarına verilen yüksek faizler gibi- dikkate alındığında, temel sorunun yani dış ticaret açığının çözümüne yönelik bir gelişme olmadığı görülmektedir.

3.3.2.2. Borç Kanalı

Finansal liberalizasyon sürecinde öne çıkan önemli ekonomik gelişmeler, krizlerle dalgalanan büyüme oranları ve kamu kesimi borçlanma gereğindeki yükselmedir. Bu dönemde, yabancı sermaye ağırlıklı olarak, 1991 yılında reel sektörü dış ticaret kanalı ile etkileyen körfez krizi ve 1994 yılında makro ekonomik dengesizlikler ve yapılan politika hataları sonucu oluşan döviz krizi duraklamaları dışında, kredi kanalı ile gelmiştir (Tablo 39). Hükümetin kamu kesimi finansmanında iç borçlanmaya ağırlık vermesi nedeniyle, dış borçlanma bankalar ve özel sektör tarafından yapılmıştır. Ancak, sermaye hareketlerinin liberalizasyonu yurt dışı yerleşiklerin ikincil TL. tahvil-bono piyasasında işlem yapmalarına imkan

verdiğinden, yabancılar devlet iç borçlanma kağıtlarına yatırım yapmaya başlamışlardır. Bu nedenle analize iç borç gelişmeleri de dahil edilmiştir.

TABLO 39: FİNANSAL LİBERALİZASYON DÖNEMİNDE SERMAYE AKIMLARI (1990-1999)
(Milyon ABD Doları)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
CARI İŞLEMLER HESABI	-2.625	250	-974	-6.433	2.631	-2.339	-2.437	-2.638	1.985	-1.336
Doğrudan Yatırımlar	700	783	779	622	559	772	612	554	573	138
Giriş	700	810	844	636	608	885	722	805	940	783
Çıkış		-27	-65	-14	-49	-113	-110	-251	-367	-645
Portföy Yatırımları	547	623	2.411	3.917	1.158	237	570	1.634	-6.711	3.429
Varlık	-134	-91	-754	-563	35	-466	-1380	-710	-1.622	-759
Yükümlülük	681	714	3.165	4.480	1.123	703	1.950	2.344	-5.089	4.188
Diğer Yatırımlar	2.742	-3.803	458	4.364	-5.634	3.903	4.301	4.753	5.067	1.782
Varlık	-409	-2.563	-2.438	-3.291	2.423	-383	331	-1.750	-1.464	-2.304
Yükümlülük	3.151	-1.240	2.896	7.655	-8.057	4.286	3.970	6.503	6.531	4.086
Rezerv Varlıklar	-896	1.199	-1.484	-308	-546	-5.005	-4.545	-3.316	-216	-5.726
Net Hata Noksan	-468	948	-1.190	-2.162	1.832	2.432	1.499	-987	-698	1.713
Net Akım	4.417	-2.648	3.942	7.049	-1.539	12.349	11.527	9.270	-1.553	12.788

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri, www.tcmb.gov.tr (03.04.2008).

Neo-liberal politikaların dayanağı olan neo-klasik yaklaşım, finansal piyasaların etkin çalıştığını, tasarrufların küresel ölçekte dağıldığını ve yatırımların getiri oranlarının eşitleneceğini kabul etmektedir. Ancak, Akyüz (1993) tarafından yapılan bir çalışmaya göre, finansal piyasalar hem küresel tasarruf ve yatırımdan bağımsız çalışmakta hem de piyasalar etkin olarak çalışmamaktadırlar. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelere olan sermaye akışının artması faiz oranlarını düşürmediği gibi, ülkelerarası yatırım oranlarının yakınsaması söz konusu olamamaktadır. Özellikle aşırı sermaye, kamu açığı ve kamu faiz ödemelerinin büyümesiyle ilişkili olarak faiz oranlarını yükseltir. Sonuçta, kamu tasarrufunda azalma ve dış borç stok artışı ile faiz oranları tekrar artma eğilimine girebilir.³¹⁷

Sermaye akımlarını, cari harcamalarının finansmanı için kullanan ülkeler için faiz oranlarının yükselmesi kaçınılmazdır. Türkiye’de, 1980’li yıllarda uygulanan politikalar paralelinde bozulan vergi gelirleri dengesinin de etkisiyle –dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının %60 seviyelerine çıkmıştır-, bu dönemde kamu kesimi borçlanma gereği artmış, buna paralel olarak faiz oranları

³¹⁷ Nurhan Yentürk, **Körlerin Yürüyüşü – Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2005, İstanbul, s. 102.

yükselmiştir. Toplam borcun GSMH içindeki payı % 100'e dayanmış, vergi gelirlerinin önemli bir kısmı faiz ödemelerine ayrılmaya başlanmıştır (Tablo 40).

TABLO 40: BORÇLARIN GSMH VE VERGİ GELİRLERİ İÇİNDEKİ YÜKÜ (1990-1999)

YILLAR	İç Borç Stok (Bin YTL)	İç Borç Faiz Ödemeleri (Bin YTL)	Dış Borç Stok (Bin YTL)	Dış Borç Faiz Ödemeleri (Bin YTL)	Vergi Gelirleri (Bin YTL)	GSMH (Bin YTL)	İç Borç+ Dış Borç/ GSMH (%)	Faiz Ödemeleri/ Vergi Gelirleri (%)
1990	57.180	10.036	143.532	9.554	61.446	397.178	50,5	31,9
1991	97.647	16.914	256.223	17.457	103.773	634.393	55,8	33,1
1992	194.236	34.087	475.637	29.424	191.287	1.103.605	60,7	33,2
1993	357.347	85.418	973.835	51.673	352.242	1.997.323	66,6	38,9
1994	799.309	231.035	2.520.259	150.714	687.616	3.887.903	85,4	55,5
1995	1.361.007	472.805	4.473.915	262.715	1.322.460	7.854.887	74,3	55,6
1996	3.148.985	1.325.417	8.534.392	451.521	2.671.876	14.978.067	78,0	66,5
1997	6.283.425	1.977.163	17.246.912	939.393	5.735.999	29.393.262	80,1	50,8
1998	11.612.885	5.626.676	30.103.678	1.505.434	10.901.408	53.518.332	77,9	65,4
1999	22.920.145	9.898.623	55.697.606	2.941.914	17.084.521	78.282.967	100,4	75,2

Kaynak: TÜİK, DPT ve Hazine İstatistikleri, www.tuik.gov.tr, www.dpt.gov.tr, www.hazine.gov.tr. (11.05.2008).

1994 yılında, faiz oranındaki yükselişin önüne geçmek isteyen hükümetin, gerekli finansmanı sağlamak için Merkez Bankası kaynaklarını kullanmayı tercih etmesi (yılın ilk aylarında yasal limitin önemli bir kısmı kullanılmış) ve kamu kağıtlarından elde edilen gelirlere vergi konulması, piyasaya çıkan likiditenin dövize yönelmesine neden olmuştur. Uygulamanın bankaların açık pozisyonlarının ve cari işlemler açığının çok yüksek olduğu bir zamanda yapılması sorunları daha da kötüleştirmiştir.³¹⁸

Celasun, bu dönemde kamu açıklarının iç borçla finansmanında bankaların – kısa vadeli dış borçlanmayla, yabancı para pozisyonlarını açarak ve bilanço-dışı repo işlemlerini büyüterek- üstlendiği aracılık işlevinin doğurduğu sonuçlara dikkat çekmektedir. Bu olgu, bir taraftan iç borçlanmanın vadesini kısaltırken, diğer taraftan para politikasının iç borçlanma düzeninin sürdürülmesi ve mali piyasalarda nispi bir istikrar sağlama amaçlarını ön plana çıkarmış ve enflasyonu indirmek için –kısa süreli denemeler hariç tutulursa- güçlü bir irade oluşmasını engellemiştir. Bu süreçte, bankaların riskleri birikmiş, kırılabilirlikleri artmış ve iç borçlanma faizlerinin içerdiği

³¹⁸ Kansu, s. 163.

risk primi anormal boyutlara yükselmiştir.³¹⁹ Tablo 41’den görüldüğü gibi, dönem boyunca Hazine bonusu faiz oranları enflasyon oranının bir hayli üstünde oluşmuştur.

TABLO 41: FİNANSAL LİBERALİZASYON DÖNEMİNDE HAZİNE BONUSU VE ENFLASYON ORANLARI

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Hazine Bonusu Yıllık Bileşik Faiz Oranları (%) (A)	53	81	87	87	158	123	134	125	116	110
Enflasyon Oranı (TÜFE) (%) (1994=100) (B)	60	66	70	66	106	88	80	86	85	65
FARK (A – B)	-7	15	17	21	52	35	54	35	31	45

Kaynak: Hazine Bonusu Oranları, Hazine Aylık Ekonomik Göstergeler, Mayıs 2008, TÜFE oranları TÜİK, www.tuik.gov.tr (15.05.2008).

Diğer taraftan, 1990’lı yıllarda hızlı bir yükseliş gösteren enflasyonun dar ve sabit gelirlielerin aleyhine, dolaylı bir vergi olduğu ve bu verginin kamu gelirlerini değil ticari ve spekülatif kazançları artırdığı ve kaynakların üretken alanlara gitmesini engellediği bilinen bir olgudur.³²⁰ Yükselen faizler ve artan risk primleri, enflasyonist bir ortam yaratarak kaynakların üretken alanlara dağılımını da engellemiştir.

Kriz sonrası, uygulamaya konulan istikrar programı (5 Nisan Kararları), uzun vadeli hedefler içermesine rağmen, uygulamada kısa vadeli gelir artışları (akaryakıt ve tekel ürünleri gibi tüketimden alınan dolaylı vergiler) ile giderlerin (kamunun yatırım harcamaları) azaltılmasına dayanan politikalar kalıcı bir iyileşme süreci yaratmamıştır. Sermaye hareketlerine bir sınırlama getirilmeden, döviz kurunu kontrol altında tutmak amacıyla izlenen yüksek faiz politikası, ülkeye yönelen sermaye akımlarını artırırken, kamu borçlanma gereğinin yeniden yükselmesine yol açmıştır. 1998 yılına kadar yeniden artış eğilimine giren yabancı sermaye, 1998 Asya ve Rusya krizlerinin etkisi altında, kısa vadeli portföy yatırımlarının artan risk algılaması ve kar realizasyonları ile hızlı bir çıkış göstermiştir.

³¹⁹ Merih Celasun, “2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası”, www.econ.utah.edu/~ehrbat/erc2002/pdf/i053.pdf (11.12.2007), s. 7.

³²⁰ Kepenek ve Yentürk, s. 480.

Dönem boyunca yükselen faizler ve yaşanan krizlerle artan borç yükü önemli oranda kaynağın dışarıya aktarımına neden olmuştur. Ancak, ödemeler dengesi sermaye hareketleri ve gelir-gider dengesi kalemlerinden yurt dışından kullanılan kredilere ilişkin bilgiler net bir şekilde elde edilebilirken, yabancıların Türk Lirası üzerine düzenlenen menkul kıymetlere de yatırım yapmaları nedeniyle, yabancıların bu kıymetlerden elde ettikleri gelirlerin ayrıştırılması mümkün olamamaktadır.³²¹ Yurt dışına aktarılan paraların önemli bir kısmı sıcak para olarak kabul edilen net hata noksan kalemi içinde yer almaktadır. Bir kısmının ise yeni yatırım fırsatları (faizlerin yükselmesi) için yurt içinde tutulduğu düşünülmektedir.

3.3.2.3. Portföy Yatırımları Kanalı

Finansal liberalizasyon döneminde, ülkeye giren kısa vadeli portföy yatırımları ile uzun vadeli olduğu düşünülen doğrudan yatırımlar arasında, yatırım yapılan miktar ve bu yatırımlar için ödenen giderler açısından³²² çok büyük bir fark olmamasına rağmen (Tablo 42), portföy yatırımlarının kısa vadeli ve spekülasyon yapısı, ekonomi üzerinde önemli sorunlara yol açmıştır. Öncelikle, spekülasyon hareketleri, reel yatırım fırsatlarından çok, kısa vadeli kazançlara yönelmeleri nedeniyle, belirsizlikleri artırarak, faiz oranlarını yükseltici etkide bulunmuştur. Sermaye akımları ile gizlenen makro ekonomik dengesizliklerin sürdürülemez bir duruma gelmesi ile uygulanan politikalara ilişkin oluşan güven krizi sonucu bu akımların tersine dönmesi, döviz kurları ve varlık fiyatlarında dalgalanmalar yaratarak, ülkeyi krize sokmuştur.

1990'lı yıllar boyunca Türkiye'ye yönelen spekülasyon, kısa vadeli yabancı sermayenin göstergeleri olan, portföy yatırımları ile diğer yatırımlar kalemi içinde yer alan bankaların kısa vadeli borçlanmalarında önemli dalgalanmalar görülmüştür (Tablo 39). Bu paralelde, Tablo 42'den görüldüğü üzere, yükselen faizlerle birlikte bu yatırımlar için ödenen giderlerde önemli artışlar olmuştur.

³²¹ Bu konuda Bkz. Korkut Boratav "Yabancı Sermaye Girişlerinin Ayrıştırılması ve Sıcak Para: Tanımlar, Yöntemler, Bazı Bulgular", **İktisat Üzerine Yazılar II-İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.H.Köse, F.Şenses, E.Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss. 25, 27. Asaf Savaş Akat, "Dış Açık Hesabına Katkı", **Vatan Gazetesi**, 28.02.2008, "Net Hata Noksan Tartışmaları", **Vatan Gazetesi**, 23.08.2008.

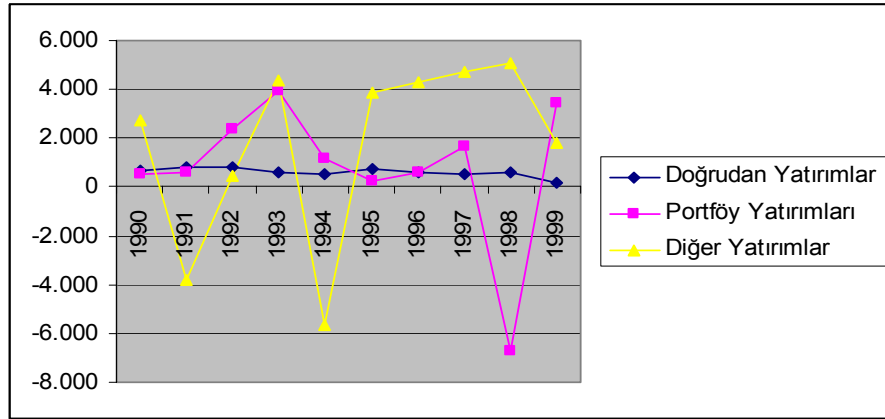
³²² 1990-1999 yılları arasında toplam portföy yatırımı 7.815 milyon ABD Doları, doğrudan yatırım 6.092 milyon ABD Doları olmuştur.

**TABLO 42: SERMAYE AKIMLARI VE GELİR-GİDER DENGELERİ
(1984-1989) (1990-1999)**

(Milyon ABD Doları)	1984-1989 Birikimli	1990-1999 Birikimli
Doğrudan Yatırımlar	1.460	6.092
<i>Doğrudan Yatırımlar Gelir-Gider Dengesi</i>	-517	-1.792
Portföy Yatırımları	2.992	7.815
<i>Portföy Yatırımları Gelir-Gider Dengesi</i>	0	-1.521
Diğer Yatırımlar	415	17.933
<i>Diğer Yatırımlar Gelir-Gider Dengesi</i>	-11.341	-26.158

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri, www.tcmb.gov.tr. (03.04.2008).

**ŞEKİL 15: FİNANSAL LİBERALİZASYON DÖNEMİNDE
YABANCI SERMAYE AKIMLARI
(Milyon ABD Doları)**

Kaynak: TCMB Ödemeler Bilançosu İstatistikleri, www.tcmb.gov.tr. (03.04.2008).

Yüksek faizin nedenlerinden biri olarak görülen portföy yatırımlarının asıl olumsuz etkisi, hızlı bir çıkış sonrası ülkenin içine düştüğü kriz ortamında ortaya çıkmaktadır. Krizler sonrasında görülen hasıla kayıplarının GSYİH'ya oranla ölçülen maliyetinin % 5'lerden başlayıp, % 18'lere kadar çıktığı, bir finansal krizin ortalama maliyetinin %14-15 oranında üretim kaybı şeklinde olduğu hesaplanmıştır.³²³ Yükselen faizlerin yanısıra sermaye akımlarının tersine dönmesi ile hızlı yükseliş gösteren döviz kurları da borç yükünü artıran önemli bir unsurdur.

³²³ Gazi Erçel, Taba AmCham Toplantısı, İstanbul, 13 Kasım 1998, www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/1998/k13.html (10.12.1997).

3.3.2.4. Rezerv Artışları Kanalı

Finansal liberalizasyon döneminde görülen bir diğer önemli gelişme, özellikle 1994 krizinden sonra hızla yükselen rezerv varlıklar kalemidir. Tablo 43'ten görüldüğü üzere, 1997 yılına kadar döviz olarak tutulan rezervler, 1998 yılından sonra yabancı menkul kıymetlere yapılan yatırıma dönüşmüştür.

TABLO 43: FİNANSAL LİBERALİZASYON DÖNEMİNDE REZERV VARLIKLARININ GELİŞİMİ

(Milyon ABD Doları)	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Rezerv Varlıklar	-896	1199	-1484	-308	-546	-5005	-4545	-3316	-216	-5726
Uluslararası Para Fonu Nezd. Varlıklar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-112
Resmi Rezervler	-781	1223	-1484	-314	-625	-5032	-4545	-3316	-216	-5614
Döviz Varlıkları	-781	1223	-1484	-314	-625	-5032	-4545	-3316	4784	-2003
Menkul Kıymetler	0	0	0	0	0	0	0	0	-5000	-3611
Diğer Döviz Varlıkları	-115	-24	0	6	79	27	0	0	0	0

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri, www.tcmb.gov.tr (03.04.2008).

1990'lı yıllardan itibaren rezerv varlıklar, gelişmekte olan ülkelerde, reel büyüklüklerden ziyade (üç aylık ithalat gibi) finansal büyüklüklerle (dış borçlar, açık pozisyonlar gibi) ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Sermaye hareketlerinin yarattığı krizler, merkez bankalarını parasal istikrarı sağlamak amacıyla, likit aktiflerini artırarak daha fazla rezerv varlık tutmaya itmiştir. Dönem boyunca aylık ortalama 3 milyar ABD doları ithalat yapıldığı göz önüne alındığında, toplam rezervlerde 21 milyar ABD doları artış sadece finansal büyüklüklerin neden olduğu kırılmalara bağlanabilir.

Diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'nin de oldukça yüksek reel faizlerle borçlandığı göz önüne alınırsa, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi reel büyüklüklere bağlanarak yapılacak bir rezerv varlık tutma tercihinin, borçlanma yükünü azaltacağı ortadadır. Ayrıca, ülkenin borçlanma maliyetinin altında bir menkul değere yapılan yatırım kaynak aktarımının önemli bir göstergesidir.

3.3.2.5. Senyoraj Kazançları Kanalı

Dışa açılma döneminde döviz tevdiat hesabı açılmasına izin verilmesine rağmen, bu tür hesapların toplam mevduat içindeki payında finansal liberalizasyon dönemine kadar önemli bir artış görülmemiştir. Yurtiçinde yerleşikler arasındaki işlemlerin finansal serbestlik sonucu yabancı para cinsinden yapılması, yurt içine spekülasyon yabancı sermaye girişi ile ilişkilendirilmektedir. Yüksek spekülasyon sermaye girişi yerleşiklerin yurtiçi bankalarda döviz tevdiat hesabı tutmalarını teşvik ederken ve yabancı paranın ekonomideki öneminin artmasına sebep olmaktadır. Diğer taraftan, yüksek para ikamesi yerli paraya olan güvenin azaldığını gösterir ve yüksek faiz oranının birincil sebebidir.³²⁴ 1980’li yıllardan bu yana yaşanan yüksek enflasyon ve devalüasyon sarmalı Türk Lirasına olan güvenin azalmasına yol açmıştır. Tablo 44’de görüldüğü üzere toplam mevduat içerisinde döviz tevdiat hesaplarının payı dönem sonunda % 46’ya çıkmıştır.

TABLO 44: FİNANSAL LIBERALİZASYON DÖNEMİNDE DTH HESAPLARININ TOPLAM MEVDUAT İÇİNDEKİ PAYI

(Milyon YTL)	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
DÖVİZ TEVDİAT HESAPLARI	22	52	106	197	598	1.253	2.628	5.494	9.547	18.421
TOPLAM TL MEVDUAT	66	106	172	251	564	1.118	2.800	5.403	10.914	21.693
TOPLAM MEVDUAT (TL+DTH)	88	158	279	448	1.162	2.371	5.428	10.897	20.461	40.114
DTH/Toplam Mevduat (%)	25	33	38	44	52	53	48	50	47	46

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, www.dpt.gov.tr. (20.04.2008).

Bilindiği üzere, para ikamesi olgusu para otoritelerinin politikalarının etkinliğini azaltmakta ve yasal ödeme yada değer saklama aracı olarak tutulan parayı ihraç eden ülkelere önemli oranda senyoraj kazancı sağlamaktadır. Finansal liberalizasyon döneminde hızla yaygınlaşan para ikamesi nedeniyle, başta ABD olmak üzere, parası rezerv para niteliği taşıyan ülkeler önemli oranda senyoraj kazancı elde etmişlerdir. Bir tarafın kazancı diğer tarafın kaybı olduğundan ve kazanan tarafın bu kazancı paylaşmayı kabul etmediği sürece bu kaybın telafisi mümkün olmadığından, senyoraj kazancı kanalı ile önemli oranda dışarıya (özellikle ABD’ye) kaynak aktarımı yapılmıştır.

³²⁴ Yentürk, Körlerin Yürüyüşü, s. 103.

3.3.3. IMF Denetiminde Dünya İle Entegrasyon Döneminde Kaynak Aktarımı

2000’li yıllarda dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler Türkiye ekonomisini de etkileyerek, makro ekonomik göstergelerin dışsal olaylarla şekillendiği bir süreci başlatmıştır. Başta Çin ve Hindistan olmak üzere Asya ekonomilerinin yükselen talebi enerji ve emtia fiyatlarının artmasına neden olurken, oluşan likidite fazlası gelişmekte olan ekonomilere doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını hızlandırmıştır.

Türkiye’de 1990’lı yıllarda olduğu gibi, 2000’li yıllarda da üretim-ihracat yapısı sermaye akımlarının etkisi altında şekillenmeye devam etmiştir. Süreç içinde, artan yabancı sermaye girişi ile değerlendirilen Türk Lirası ithal girdi bağımlılığını daha da artırmıştır. Bu bağımlılığın yanısıra, hammadde ve enerji fiyatlarındaki yükseliş cari açığı olumsuz etkilemeye devam etmiştir. Bununla birlikte, cari açığı bir tasarruf açığı olarak kabul eden ve sermaye birikimi yetersiz olan ülkeler açısından finansal liberalizasyonu gerekli gören yaklaşımların egemenliğinde, Türkiye’de büyüme, dışarıdan sağlanan kaynağa bağlanmış durumdadır.

Yabancı sermayeye verilen teminatların arttığı 2000’li yıllarda, kaynak aktarımında, ulusüstü oluşumların etkisi altında artan ticari bağımlılığın öne çıktığı görülmektedir. Küresel üretime entegrasyona fason üretim modelinin yanısıra sermaye akımları ile değerlendirilen Türk Lirasının ithal girdi kullanımını teşvik etmesi, endüstri-içi ticaretin artmasına yol açmıştır. Süreç içinde görülen hammadde fiyatlarındaki yükseliş ise, giderek daha fazla mamul mal ihracatçısı haline gelen Türkiye’nin, değerlendirilen Türk Lirası ile birlikte dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine dönmesine ve uluslararası rekabet gücünün azalmasına neden olmuştur. Yine bu dönemde, artan özelleştirme uygulamaları ile doğrudan yabancı yatırımlarının değişen niteliği -birleşme ve satın almalar- yeni kaynak aktarım kanalları oluşturmuştur. Diğer taraftan, finansal liberalizasyon döneminden bu yana süregelen portföy yatırımları, rezerv varlık artışları ve senyoraaj kazançları kanalı ile oluşan kaynak aktarımları bu dönemde de etkisini sürdürmüştür.

2000’li yıllarda da gelişmiş ekonomilerin nitelikli emek talebi devam etmiş, kamunun krizlerle artan borç yükü nedeniyle eğitim ve sağlık gibi alanlarda yaptığı yatırımların azalması, ucuz işgücüne dayanan üretim modelinin yanısıra beşeri bir kaynak olarak kabul edilen vasıflı emeğin transferinin de sürmesine yol açmıştır.

3.3.3.1. Dış Ticaret Kanalı

Küreselleşme sürecinin bu aşamasında Türkiye’nin ihracat ve ithalatında önemli yapısal değişimler görülmüştür. İhracatımızda ağırlık tarımsal ürünlerden imalat sanayi ürünlerine kaymıştır.³²⁵ İthalatımızda ise hammadde ithalatı ağırlığını korurken, dönem başında oldukça düşük olan tüketim malı ithalatı % 11’e, yatırım malı ithalatı % 16’ya yükselmiştir.³²⁶ Daha fazla mamul mal ihracatı küresel üretime entegrasyonun göstergelerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Ancak, entegrasyon aşamasının teknolojisi düşük, emek yoğun üretim tekniklerine dayanan üretim aşamasında oluşması, Türkiye’de dışa bağımlı yapının pekişmesine yol açmıştır.

1980 ve 1990’lı yıllarda dış ticaretin ürün yapısında, entegrasyon sürecinde uygulanan politikalar sonucu önemli bir değişiklik görülmemiştir. Ancak dış ticaretin etkilediği üretim-ihracat yapısı kaynak aktarımının, fason ticaretin yanısıra endüstri- içi ticaret ve dış ticaret hadleri kanalı ile gerçekleşmesine yol açmıştır. Ayrıca sermaye akımları, cari açığa süreklilik kazandıran değişimlere zemin hazırlamıştır.

3.3.3.1.1. Endüstri İçi Ticaret

Önceki bölümlerde vurgulandığı gibi, endüstri- içi ticaret belirli bir sektörde birbirinden farklılaştırılmış yapıdaki ürünlerin eş zamanlı olarak ihraç ve ithal edilmesiyle, ülkeler arasında karşılıklı olarak iki yönlü ticaretin ortaya çıkmasıdır. 1990’lı yıllarda uluslararası anlaşmalar (AB ve GATT gibi) çerçevesinde yapılan liberalizasyon uygulamaları, artan ithal girdi kullanımı, mamul mal ihracatındaki yükselme, Türkiye’de endüstri- içi ticaretin hızla artmasına neden olmuştur. Yükseler

³²⁵ Dış Ticaret Müsteşarlığının verilerine göre, 2007 yılında toplam ihracat içinde tarımsal ürünlerin payı % 4, imalat sanayi ürünlerinin payı % 94’tür.

³²⁶ TÜİK, İstatistik Göstergeler, www.tuik.gov.tr. (08.01.2008).

ve Türkan tarafından yapılan bir çalışmaya göre, endüstri-içi ticaret oranlarına kriz öncesi (1996-2000) ve kriz sonrası (2002-2005) dönemler itibariyle bakıldığında, imalat sanayinde bu oranın kriz sonrası dönemde önemli ölçüde yükseldiği görülmektedir. Belirgin yükseliş, yatırım malları üreten sektörlerde gözlenmiş ve bu yükselişe en önemli katkı motorlu kara taşıtları, makine ve teçhizat imalatı, haberleşme araçları, radyo ve TV imalatı sektörlerinden gelmiştir. Türkiye’de son yıllarda gerçekleşen devir-birleşme ve özelleştirmeler sayesinde ölçek ekonomisinin artması, otomotiv ve dayanıklı tüketim malları üretiminde oligopolistik yapının güçlenmesi ve bu sektörlerde önemli bir ürün çeşitlenmesinin ortaya çıkmasının, endüstri-içi ticaretin yaygınlaşmasında etkili olduğu görülmektedir. Bu etkenlere ilave olarak, bazı sektörlerde yabancı sermayeli kuruluşların hakimiyetinin artması ve ithal girdilerin görece olarak ucuzlaşmasına katkıda bulunan değerli ulusal paranın da firmaları ithal girdi kullanımına yönlendirmek suretiyle, imalat sanayinde endüstri-içi ticareti artıran etkenler olduğu düşünülmektedir. İmalat sanayinin katma değer, ithalat, ihracat ve istihdam performansları incelendiğinde, endüstri-içi ticaretin yaygınlaşmasının ihracat üzerinde olumlu etkide bulunduğu, ancak katma değer ve istihdam açısından olumlu etkisinin gözlenmediği anlaşılmaktadır.³²⁷

Bunun nedeni, Türkiye gibi, katma değeri yüksek, ileri teknoloji malları üretemeyen ülkelerin, gelişmiş ülkelerin düşük kalite çeşit üretimini geliştirmekte olan ülkelere kaydırmaları sonucu farklı kalite ve dolayısıyla farklı fiyatlardaki malların ticaretini yansıtan, dikey endüstri-içi ticaret yapılarıdır. Tablo 45’te görüldüğü gibi, Türkiye’nin 2000’li yıllarda da düşük teknoloji ve emek yoğun ihracat ile teknoloji yoğun ithalat yapısında belirgin bir değişim olmamıştır. Şimşek, böyle bir durumda, ülkelerin faktör donanımları ile hanehalklarının gelir dağılımları birbirinden farklı ise, ticaretin serbestleşmesinin etkinlik açığını dikey endüstri-içi ticaret yolu ile daha da artıracığını belirtmektedir.³²⁸

---

³²⁷ Yükseler ve Türkan, s. 6.

³²⁸ Şimşek, s. 352.

TABLO 45: İMALAT SANAYİ İHRACAT VE İTHALAT ÜRÜNLERİNİN TEKNOLOJİK AÇIDAN SINIFLANDIRILMASI (2000-2005)

Teknoloji Sınıflaması	İHRACAT (%)			İTHALAT (%)		
	2000	2003	2005	2000	2003	2005
Yüksek Teknoloji Yoğun	8	6	6	22	15	14
Orta Yüksek Teknoloji Yoğun	20	26	26	45	46	46
Orta Düşük Teknoloji Yoğun	21	23	24	20	24	27
Düşük Teknoloji Yoğun	51	45	44	13	15	13
TOPLAM	100	100	100	100	100	100

Kaynak: ISIC Rev.3 sanayi sınıflamasına giren imalat sanayi ürünleri, OECD tarafından yapılan teknoloji kategorizasyonuna göre TÜİK verileri kullanılarak derlenmiştir. www.tuik.gov.tr. (20.06.2008).

Endüstri-içi ticaretin katma değer ve istihdam yaratmayan etkisi, ihracatın büyümeye katkısını sınırlamış görünmektedir. Net mal ve hizmet ihracatının (Tablo 46) katkısı, (yeni ve eski serilerle karşılaştırmalı olarak) 2000’li yıllarda negatife dönmüştür. Büyümenin kaynaklarında özel tüketimin katkısının payı 2000’li yıllarda da yüksek seviyesini korumuştur. Bu durum, uygulanan politikalarla kaynakların etkin dağılımının sağlanmadığının da önemli bir göstergesidir.

TABLO 46: BÜYÜMENİN KAYNAKLARI (2000-2006)

	2000-2006 (Eski Seri 1987 Fiyatlarıyla)	2000-2007 (Yeni Seri 1998 Fiyatlarıyla)
GSYİH (%)	100	100
Sabit Sermaye Yatırımları	40	36
Stok Değişimleri	6	1
Tüketim	57	77
Özel	54	70
Kamu	3	7
Net Mal ve Hizmet İhracatı	-3	-14

Kaynak: Hesaplama DPT ekonomik ve sosyal göstergeler ile TÜİK verileri ile yapılmıştır. www.tuik.gov.tr. (07.02.2008)

3.3.3.1.2. Fason Üretim

1980’den sonra uygulamaya konulan kalkınma planlarının hemen hemen hepsinde amaçlanan küçük üretimin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi, 2000’li yıllarda sanayileşme stratejisine dönüşmüştür. Bu paralelde, kalkınma planlarında küçük üretim bir sanayileşme stratejisi olarak belirlenmiş ve küresel piyasalara eklemlenmenin yerel dinamiklerle yani küçük işletmelerle gerçekleşeceği vurgusu yapılmaya başlanmıştır.³²⁹

³²⁹ Müftüoğlu, s. 5.

Geçmiş dönemlerde olduğu gibi, Türkiye'deki işletmelerin (TUIK 2002 Genel İş Yeri Sayımına göre toplam iş yeri sayısı 1.881.433) % 99,89'u AB uyumlu KOBİ (küçük ve orta boy işletme) tanımına girmektedir ve KOBİ'lerin önemli bir bölümü mikro ölçekli (10 kişiden az işçi çalıştıran) firmalardır.³³⁰ Küresel üretime entegrasyonun hızla arttığı 2000 yılı sonrasında, KOBİ'lerin çeşitli kaynaklarca % 30 seviyelerinde olduğu açıklanan toplam katma değer içindeki payında azalma olduğu düşünülmektedir. Çünkü, İstanbul Sanayi Odasının yaptığı, 2006 yılı en büyük ikinci 500 sanayi kuruluşu araştırmasında -yarısından fazlasını KOBİ'ler oluşturmaktadır-, ekonomide yaşanan iyileşmelerin bu kuruluşlara yansımadağı ifade edilmektedir. ISO Yönetim Kurulu Başkanı Tanıl Küçük, ikinci 500'de de, ilk 500'e benzer bir şekilde borçlanmanın arttığını ve mali yapıda 2005'de başlayan bozulmanın 2006'da artarak devam ettiğini açıklamıştır. Bunun yanısıra, giderek zorlaşan küresel rekabet koşullarının bu kuruluşların kar marjlarını aşağıya çekmeye zorladığı ifade edilmektedir.³³¹

Bir sanayileşme stratejisi olarak benimsenen ucuz emeğe dayanan küçük üretimin geliştirilmesi, uluslararası rekabet üstünlüğü sağlayamadığı gibi, gelir dağılımının daha fazla bozulmasına ve kayıt dışılığın artmasına yol açmaktadır.

3.3.3.1.3. Dış Ticaret Hadleri

2000'li yıllarda yükselen hammadde ve enerji fiyatları, nispi olarak mamul mal fiyatlarının gerilemesine yol açmıştır. Ayrıca, giderek artan sayıda gelişmekte olan ülkelerdeki vasıfsız emeğin liberal politika uygulamaları paralelinde üretim sürecine katılması, düşük teknoloji ve emek yoğun mamul ihracatçıların daha fazla rekabet baskısı altında kalmasına neden olmuştur. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansının 2007 yılı raporuna göre, 2004-2006 yılları arasında mamul mal fiyatlarındaki gerileme bu ürünlerin ihracatını yapan ülkelerin GSMH'lerinin ortalama % 1,2 oranında düşmesine yol açmıştır.³³²

³³⁰ Figen Yılmaz, "Türkiye'de Küçük ve Orta Boy İşletmeler-KOBİLER", Türkiye İş Bankası, İktisadi Araştırmalar ve Planlama Müdürlüğü, Aralık 2003,

www.isbank.com.tr/dosya/ekon-tr_kobiler2004.pdf (25.12.2007), ss. 5, 6.

³³¹ İstanbul Sanayi Odası İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2006 Yılı Raporu, 25 Temmuz 2007, www.iso.org.tr/tr/Web/StatikSayfalar/Meclis_Konusmalari_25-07-07.aspx, (17.01.2008).

³³² UNCTAD, Trade and Development Report 2007, s. 12.

Uluslararası rekabet gücünü etkileyen diğer bir gelişme ise Türk Lirasının değerlenmesidir. 2001 krizinden sonra uygulamaya konulan önce örtük daha sonra açık enflasyon hedeflemesi politikasına göre döviz kuru dalgalanmaya bırakılmıştır. Dalgalı döviz kuru rejiminde döviz kuru ne bir hedef ne de bir politika aracıdır. Ancak, T.C. Merkez Bankası, iç ve dış şokların olumsuz etkilerinin giderilmesi ve ülkeye duyulan güvenin artırılması amacıyla döviz rezervi pozisyonuna katkı sağlamak için döviz piyasasına müdahalelerde bulunmuştur.

Sağlanan siyasi istikrar ve süreç içinde küresel boyutta yaşanan konjonktürel likidite bolluğu gelişmekte olan diğer tüm ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'ye de yurt dışından önemli ölçüde sermaye akımına yol açmış ve Türk Lirası değerlenme sürecine girmiştir. Bu değerlenme, fason üretim ve endüstri-içi ticaret kanalı ile birlikte Türkiye'de, üretimin bileşiminde ithal girdi kullanımını teşvik etmiştir. Üretim modelimizde artan ithal girdi kullanımı, hedeflenin aksine dış ticaret açığının kronikleşmesine ve ihracatın giderek daha az kazanç sağlayacak şekilde (benzer faktör donanımına sahip gelişmekte olan ülkeler arasındaki rekabet nedeniyle) artmasına hizmet etmektedir.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı tarafından kullanılan yöntemle göre, 1994= 100 bazlı endekse dayanılarak yapılan hesaplamada 2000-2004 yılları arasında oluşan gelir kaybı 22.273 milyon ABD Dolarıdır (Tablo 47). 2004 yılı sonrasında 1994=100 bazlı seri elde edilemediğinden 2003 = 100 bazlı endekse dayanılarak yapılan hesaplamada, 2003-2007 yılları arasındaki gelir kaybının 5.512 milyon ABD Doları olduğu görülmektedir (Tablo 48). Ayrıca, bu dönemde ithalatı karşılamak için daha fazla ihracat yapıldığının bir göstergesi olan ihracat hacim endeksindeki yükselme de dikkat çekicidir.

TABLO 47: DIŞ TİCARET HADLERİNDEKİ DEĞİŞİMİN GELİR ETKİŐİ (2000-2004)

YIL	İhracat Fiyat End. 1994=100 (ABD Doları ile hesap)	İthalat Fiyat End. 1994=100 (ABD Doları ile hesap)	İhracat Hacim Endeksi 1994=100	Net Değişim Ticaret Hadleri Px/Pm	İHRACAT (Milyon ABD Doları)	İTHALAT (Milyon ABD Doları)	P= (Px+Pm)/2	Gelir Etkisi = (X-M)/P - (X/Px - M/Pm)
2000	87,80	94,90	166,70	93	30.721	52.681	0,91	-3.517,04
2001	85,50	94,60	203,70	90	34.373	38.103	0,90	-4.066,47
2002	84,00	93,50	235,90	90	40.124	47.407	0,89	-5.270,19
2003	92,40	100,90	287,60	92	51.206	65.216	0,97	-5.279,06
2004	107,10	113,50	331,00	94	67.047	90.925	1,10	-4.140,34

Kaynak: Fiyat endeksleri, ihracat ve ithalat verileri TÜİK, www.tuik.gov.tr (11.05.2008).

TABLO 48: DIŞ TİCARET HADLERİNDEKİ DEĞİŞİMİN GELİR ETKİŐİ (2003-2007)

YIL	İhracat Fiyat End. 2003=100 (ABD Doları ile hesaplanan)	İthalat Fiyat End. 2003=100 (ABD Doları ile hesaplanan)	Net Değişim Ticaret Hadleri Px/Pm	İHRACAT (Milyon ABD Doları)	İTHALAT (Milyon ABD Doları)	P= (Px+Pm)/2	Gelir Etkisi (X-M)/P - (X/Px - M/Pm)
2003	100,0	100,0	100	51.206	65.216	1,00	0
2004	116,3	115,1	101	67.047	90.925	1,16	675
2005	122,9	123,3	100	76.949	110.479	1,23	-238
2006	127,7	134,1	95	91.944	133.268	1,31	-4.214
2007	144,5	147,2	98	113.185	160.702	1,46	-1.736

Kaynak: Fiyat endeksleri, ihracat ve ithalat verileri TÜİK, www.tuik.gov.tr (11.05.2008).

2000’li yıllarda küresel talep koşullarında görülen iyileşmelerin daha fazla ihracat olanakları yarattığı ancak, bunun gelirlere yansımalarının sınırlı olduğu görülmektedir. Reel olarak değerlenen Türk Lirası, dış girdi bağımlılığının artmasının yanısıra uluslararası rekabet gücünün zayıflamasına neden olmuştur.

3.3.3.1.4. Cari Açık

Türkiye’de, dışa açılma süreci öncesinde de önemli bir sorun olarak görülen cari açık, artan küresel entegrasyon ile daha da kritik bir duruma gelmiştir. Tablo 49’dan görüleceği üzere, Türkiye kriz dönemleri haricinde cari açık veren bir ülkedir ve 2000’li yıllarda artan dış ticaret açığına paralel cari açık hızlı bir artış eğilimine

girmiştir. Ayrıca, dışa açılma ve finansal liberalizasyon dönemlerinden farklı olarak, bu dönemde oldukça önemli miktarda hizmet geliri elde edilmesine rağmen, hizmet gelirlerinin dış ticaret açığını karşılama oranı % 80'lerden % 50'lere gerilemiştir. Finansman imkanlarının göreceli olarak kolay olması, bu açığın bir sorun olarak algılanmasını önlediği gibi finanse edilebildiği sürece bir krize yol açmayacağı inancının da yerleşmesine yol açmıştır. Ancak, gerek 2006 yılı ortasında gerekse 2008 yılında görülen küresel sermaye hareketlerindeki gerilemenin yarattığı çalkantılar, cari açığın önemli bir risk unsuru olduğunun en önemli göstergesidir.

**TABLO 49: DÜNYA İLE ENTEGRASYON DÖNEMİNDE DIŞ TİCARET DENGESİ
(2000-2007)
(Milyon ABD Doları)**

YIL	İhracat (fob)	İthalat (fob)	Dış Ticaret Dengesi	Turizm-İnşaat ve İşçi Gelirleri	Cari Denge
2000	30.721	-52.681	-21.960	11.451	-9.823
2001	34.373	-38.103	-3.730	9.792	3.393
2002	40.124	-47.407	-7.283	9.367	-1.519
2003	51.206	-65.216	-14.010	12.501	-8.036
2004	67.047	-90.925	-23.878	14.892	-15.599
2005	76.949	-110.479	-33.530	17.005	-22.604
2006	91.944	-133.268	-41.324	16.100	-32.192
2007	113.185	-160.702	-47.517	17.195	-38.031
Toplam	505.549	-698.781	-193.232	108.303	-124.411
Ortalama	63.194	-87.348	-24.154	13.558	-15.551

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri www.tcmb.gov.tr (05.01.2008).

Diğer taraftan, Türk Lirasının değerlenme süreci ile beslenen ihracatın dış girdi bağımlılığı³³³ ve artan tüketim malları ithalatı, cari açığın finansmanının daha fazla sorgulanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu dönemde dışarıdan giren sermaye içinde portföy yatırımlarından ziyade krediler ve doğrudan yatırımların ağırlık kazandığı görülmektedir (Tablo 50). Doğrudan yatırımların sermaye akımları içindeki payı % 19'dan % 34'e çıkarken, portföy yatırımlarının payı % 25'ten % 17'ye gerilemiştir. Bu durum cari açığın, portföy yatırımlarında görülen dalgalanmalardan daha az etkileneceğini göstermekle birlikte, izleyen bölümdeki

³³³ Bu konuda bkz. Umit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen, "Üretimde Dışalığa Bağımlılık: 1970'lerden 2000'lere ne değişti", **İktisat Üzerine Yazılar II-İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.H.Köse, F.Şenses, E.Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss. 533-559. Nurhan Yentürk, "Türkiye'de Uygulanan İktisat Politikalarının İhracatın İthalata Bağımlılığı Üzerindeki Etkileri: Girdi-Çıktı Tekniği ile Bir İnceleme", **Gülten Kazgan'a Armağan-Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 421-437.

analizlerde de belirtildiği gibi, doğrudan yabancı yatırımların kar transferlerinin göreceli ağırlığının artmasına zemin hazırlamaktadır. Nitekim, Tablo 51’den de görüleceği üzere bu dönemde kar transferlerinde hızlı bir yükseliş (4,8 milyar ABD Doları) olmuştur.

TABLO 50: DÜNYA İLE ENTEGRASYON DÖNEMİNDE SERMAYE AKIMLARI (2000-2007)
(Milyon ABD Doları)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
CARİ İŞLEMLER HESABI	-9.823	3.393	-1.519	-8.036	-15.599	-22.604	-32.193	-37.996
Doğrudan Yatırımlar	112	2.855	958	1.253	2.026	8.951	18.984	19.766
Giriş	982	3.352	617	737	1.191	8.137	16.988	18.420
Çıkış	-870	-497	-175	-499	-859	-1.078	-934	-2.107
Gayrimenkul ve Diğer Sermaye (Net)			516	1.015	1.694	1.893	2.930	3.453
Portföy Yatırımları	1.022	-4.515	-593	2.465	8.023	13.437	7.373	717
Varlık	-593	-788	-2.096	-1.386	-1.388	-1.233	-4.029	-2.063
Yükümlülük	1.615	-3.727	1.503	3.851	9.411	14.670	11.402	2.780
Diğer Yatırımlar	11.801	-2.667	7.191	3.425	4.185	15.882	12.099	25.960
Varlık	-1.939	-601	-777	-986	-6.955	259	-13.437	-4.752
Yükümlülük	13.740	-2.066	7.968	4.411	11.140	15.623	25.536	30.712
Rezerv Varlıklar	-354	2.694	-6.153	-4.047	-824	-17.847	-6.114	-8.032
Net Hata Noksan	-2.758	-1.760	116	4.940	2.189	2.181	-149	-415
Net Akım	10.531	-8.781	13.825	16.130	17.247	58.298	44.421	54.060

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri, www.tcmb.gov.tr. (03.04.2008).

TABLO 51: SERMAYE AKIMLARI VE GELİR-GİDER DENGELERİ
(1990-1999) (2000-2007)

(Milyon ABD Doları)

	1990-1999 Birikimli	2000-2007 Birikimli
Doğrudan Yatırımlar	6.092	54.905
<i>Doğrudan Yatırımlar Gelir-Gider Dengesi</i>	-1.792	-4.774
Portföy Yatırımları	7.815	27.929
<i>Portföy Yatırımları Gelir-Gider Dengesi</i>	-1.521	-5.568
Diğer Yatırımlar	17.933	77.876
<i>Diğer Yatırımlar Gelir-Gider Dengesi</i>	-26.158	-33.298

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri, www.tcmb.gov.tr. (03.04.2008).

Teknoloji transferine olanak sağlayan doğrudan yabancı yatırımlar için ödenen patent, lisans ödemeleri açısından önemli olan bir diğer nokta, Dünya Bankası'nın Türkiye'deki ekonomik gelişmeler raporuna göre³³⁴, yerel teknoloji kapasitesi oluşumu açısından başarılı görünen sektörler, ithal girdi bağımlılığı

³³⁴ Dünya Bankası, Turkey Country Economic Memorandum, Washington, February 23, 2006. s.180.

yüksek, otomobil, otomobil yedek parçaları, beyaz eşya gibi sanayi sektörlerinin olmasıdır. Cari açığa süreklilik kazandıracak bu gelişmeler, borç yükünün önümüzdeki dönemde artışı kaçınılmaz kılmaktadır.

Bunların yanısıra, ülkede istihdam yaratabilecek olan iç talebin dışa kaymasının makro ekonomik dengelerin yanısıra işgücü piyasası açısından da önemli sonuçları bulunmaktadır. Son süreçte gelişmekte olan ülkelerin vasıflı emek talebi karşısında, ucuz işgücüne dayanan üretim-ihracat yapısının istidam olanağı sağlayamaması eğitilmiş emeğin, beşeri kaynağın ülke dışına transferine yol açmaktadır.

3.3.3.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanalı

Uluslararası Yatırımcılar Derneği YASED tarafından hazırlanan bir rapora göre, doğrudan yatırımlar 1980'lerin ikinci yarısında hızlanarak, 1990 yılların başında 1 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 1993 yılına kadar bu yatırımların yarıya yakın bir bölümü Türkiye'ye ilk kez gelen yeni yatırımlardan oluşurken, 1994 ekonomik krizinden sonra, toplam yabancı yatırımlar içinde yeni yatırımların oranı süratle düşmüş ve 95 yılından sonra, yeni yatırımların oranı yüzde 5 ila 10 seviyeleri arasında kalmıştır. Süreç içinde yıllık yüzde 5-10 düzeyinde yeni yabancı yatırım, yılda 50 ile 100 milyon dolar yatırıma karşılık gelmektedir.³³⁵

2000'li yıllarda, küresel likidite bolluğuna paralel, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de doğrudan yabancı yatırım olarak gelen sermaye miktarı hızlı bir artış göstermiştir (Tablo 52). Artan doğrudan yatırımlar nedeniyle cari açığın finansmanında nispi olarak azalan sıcak paranın –kısa vadeli ve spekülasyon yabancısı para- anı çıkışının ekonomide yaratacağı olumsuz etkilere karşı ekonominin daha korunaklı bir durumda olduğu iddia edilmektedir. Ancak, Türkiye'ye halen önemli miktarda kısa vadeli, spekülasyon yabancısı yatırım yapılmaktadır ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomiye olan katkısının beklentileri karşılamaktan uzak olduğu söylenebilir.

---

³³⁵ Yased, Türkiye'de Yabancı Yatırımların gelişimi, www.yapi.com.tr, 05.10.2005.

TABLO 52: TÜRKİYE’DE ULUSLARARASI DOĞRUDAN YATIRIMLAR VE BİLEŞENLERİNE GÖRE DAĞILIMI
(Milyon ABD Doları)

	1995-2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Doğrudan Yabancı Yatırım Top.	5.117	3.352	1.137	1.752	2.883	9.801	20.168	22.030
Doğrudan Yabancı Sermaye	5.117	3.352	1.337	754	1.540	7.960	17.246	19.078
Sermaye (net)	5.117	3.352	617	605	987	8.117	17.016	18.527
Giriş	6.173	3.374	622	613	1.087	8.453	17.673	19.270
Çıkış	-1.056	-22	-5	-8	-100	-336	-657	-743
Yeniden Yatırımda Kullanılan Kazançlar	-	-	-	132	204	81	144 (a)	
Diğer sermaye (b)	-	-	520	17	349	-238	86	551
Gayrimenkul	-	-	-	998	1.343	1.841	2.922	2.952

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2006 Raporu, s. 7, 2007 verileri Hazine Uluslararası Doğrudan Yatırım İstatistikleri Mart 2008 Bülteni.

(a) Tahmin

(b) Uluslararası sermayeli şirketlerin yabancı ortaklarından aldığı kredi

Uluslararası doğrudan yatırımlarda görülen yüksek artışta, satın alma ve birleşmelerin etkisi büyüktür. Dünya’da, birleşme ve satın almaların toplam uluslararası doğrudan yatırımlar içindeki payı 2005 yılında % 78 olmuştur. Bu yatırımların üretimdeki payındaki azalışa karşın hizmetler sektöründeki (özellikle telekomünikasyon ve finans) payında önemli artışlar görülmüştür. Petrol, finans ve telekomünikasyon sektörlerindeki sınır ötesi birleşme ve satın alma işlemleri, toplam uluslararası doğrudan yatırımların yaklaşık üçte birini teşkil etmiştir.³³⁶

YASED’in 2007 yılı değerlendirme raporuna göre, Türkiye’ye 21,9 milyar dolarlık uluslararası yatırım girişinin, 19 milyar dolarını net doğrudan yabancı sermaye girişleri, 2,9 milyar dolarlık kısmını ise yurtdışında yerleşik kişilerin gayrimenkul alımları oluşturmuştur. En büyük beş giriş kalemi, toplam 19,2 milyar dolar olan girişin 9,5 milyar dolarlık kısmı birleşme ve satın alma işlemlerinden kaynaklanmıştır. Gayrimenkul alımları dışarıda tutulduğunda, bu işlemlerin toplam girişlerinin yüzde 90’ını oluşturduğu, yeni (greenfield) yatırımlar ile genişleme yatırımlarının oranının yüzde 10 civarında olduğu görülmektedir.³³⁷

³³⁶ T.C. Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2006 Raporu, ss. 4, 11.

³³⁷ YASED, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Değerlendirme Raporu 2007, Mart 2008, s. 5.

2007 yılında finansal hizmetler yüzde 60 pay ile en fazla doğrudan yatırım girişinin olduğu sektör olurken; imalat sanayi yüzde 22 pay ile en fazla sermaye girişinin olduğu ikinci sektör olmuştur. Son 5 yıldaki girişlere toplu olarak bakıldığında ise girişlerin yüzde 80'inden fazlasının hizmetler sektöründe gerçekleştiği görülürken, yüzde 19 paya sahip imalat sanayinin alt dallarında ise kimyasallar, gıda-içecek-tütün ve metalik olmayan mineraller başta gelmektedir (Tablo 53).³³⁸

TABLO 53: SEKTÖRLER İTİBARIYLA DOĞRUDAN YATIRIMLARIN PAYI
(Milyon ABD Doları)

Sektörler	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2002-2007	Toplam Girişlerde Pay (%)
Tarım, Ormancılık, Balıkçılık	--	1	6	7	6	5	25	0,05
Sanayi	180	548	358	832	2.102	5.095	8.935	18,73
Madencilik	2	14	75	40	122	341	592	1,24
İmalat	110	448	214	788	1.868	4.199	7.517	15,76
Kimyasallar	9	9	39	174	602	1.103	1.927	4,04
Gıda, içecek, tütün	14	249	78	68	609	758	1.762	3,69
Metalik Olmayan Mineraller	25	0	1	53	125	766	945	1,98
Elektrik, gaz, su	68	86	69	4	112	555	826	1,73
Hizmetler	442	196	927	7.699	15.537	14.090	38.449	80,59
Finans	260	51	69	4.018	6.956	11.409	22.503	47,17
Ulaştırma, depolama, telekomünikasyon	1	2	639	3.285	6.700	1.119	11.745	24,62
Toptan ve Perakende Ticaret	89	92	103	68	1.167	181	1.611	3,38
Toplam	612	745	1.291	8.538	17.945	19.190	47.709	100

Kaynak: YASED, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Değerlendirme Raporu, Temmuz 2007 ve Mart 2008, s. 6.

Görüldüğü üzere, 2000'li yıllarda gelen uluslararası doğrudan yatırımlar yeni yatırımlardan ziyade, birleşme ve satın almalar yoluyla, makro ekonomik anlamda bir yatırım olarak görülmeyen, mevcut sermaye stokuna yapılan yatırımlardır. Ayrıca, bu yatırımların dış rekabete kapalı, ticarete konu olmayan mal ve hizmetlere yapılan sektörlerde yoğunlaştıkları görülmektedir. Mevcut sermaye stokuna yatırım yeni istihdam olanakları yaratmadığı gibi hızlı bir şekilde oluşan karın transferine olanak sağlamaktadır. Nitekim, cari işlemler hesabının gelir gider dengesinde yer alan doğrudan yatırımların kar transferleri 2000'li yıllarda hızlı bir artış göstermiştir (Tablo 51). Birleşme ve satın almaların ağırlıkla 2003 yılından sonra olduğu

³³⁸ YASED, 2008, s. 5

düşünülürse, bu yatırımların kar transferlerinin önümüzdeki dönemde daha da artması beklenmelidir.

Cari işlemler hesabının doğrudan yatırımlara ait gider kaleminde, dağıtılan karların yanısıra, karın sermayeye katılımı da yer almaktadır. Ancak, uluslararası doğrudan yatırımların bileşenlere göre dağılımının yer aldığı Tablo 52’den görüldüğü gibi, son yıllarda yeniden yatırımda kullanılan kazançlarda belirgin bir artış yoktur.

Son yıllarda hizmetler sektöründe yabancı yatırımlar ağırlık taşımakla birlikte, sanayi sektörü içinde yabancı sermayenin payı azımsanmayacak düzeydedir. İstanbul Sanayi Odasının 2006 yılı raporuna göre, 500 büyük sanayi kuruluşu içinde – 500 büyük sanayi kuruluşunun toplam katma değer içindeki payı % 52,6’dır – yabancı sermaye paylı 140 kuruluş bulunmaktadır. Bu sayı 1990 yılında 88 idi. Bu kuruluşlar, 2006 yılında üretimden satışların % 33’ünü gerçekleştirmişlerdir. Yine yabancı sermayeli bu 140 kuruluşun ihracattaki payı yüzde 46 düzeyindedir.³³⁹

Diğer taraftan, Tablo 54’den, ihracattaki artışın önemli bir bölümü ithal girdi bağımlılığı oldukça yüksek olan, ihracata yönelik üretim ve yatırımlarını artıran yabancı sermayeli otomotiv şirketlerine ait olduğu görülmektedir.

TABLO 54: İTHALAT VE İHRACATIMIZDA İLK ALTI FASIL (2000-2007)
(Bin ABD Doları)

İHRACAT	2000	2007
MOTORLU KARA TAŞITLARI, TRAKTÖR, BİSİKLET, MOTOSİKLET VE DİĞER	1.592.782	15.903.774
NÜKLEER REAKTÖRLER, KAZAN, MAKİNA VE CİHAZLAR, ALETLER, PARÇALARI	1.423.987	8.752.269
DEMİR VE ÇELİK	1.624.131	8.352.232
ÖRME GİYİM EŞYASI VE AKSESUARLARI	3.728.650	8.022.905
ELEKTRİKLİ MAKİNA VE CİHAZLAR, AKSAM VE PARÇALARI	2.003.591	7.421.388
ÖRÜLMEMİŞ GİYİM EŞYASI VE AKSESUARLARI	2.506.402	5.445.450
TOPLAM İHRACAT	27.774.906	107.184.450
İTHALAT	2000	2007
MİNERAL YAKITLAR, MİNERAL YAĞLAR VE MÜSTAHSALLARI, MUMLAR	9.540.584	33.881.299
NÜKLEER REAKTÖRLER, KAZAN, MAKİNA VE CİHAZLAR, ALETLER, PARÇALARI	7.959.650	22.587.241
DEMİR VE ÇELİK	2.778.433	16.179.596
ELEKTRİKLİ MAKİNA VE CİHAZLAR, AKSAM VE PARÇALARI	6.176.327	13.294.955
MOTORLU KARA TAŞITLARI, TRAKTÖR, BİSİKLET, MOTOSİKLET VE DİĞER	5.466.930	12.397.305
PLASTİK VE PLASTİKTEN MAMUL EŞYA	2.039.008	8.685.571
TOPLAM İTHALAT	54.502.821	170.048.068

Kaynak: DTM Dış Ticaret İstatistikleri, www.dtm.gov.tr. (05.01.2008).

³³⁹ İstanbul Sanayi Odası 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2006 Yılı Raporu, 25 Temmuz 2007, www.iso.org.tr/tr/Web/StatikSayfalar/Meclis_Konusmalari_25-07-07.aspx, (17.01.2008).

Hazine Müsteşarlığının aylık olarak yayınladığı uluslararası doğrudan yatırım bülteni verilerine göre 2007 Aralık sonu itibariyle, ülkemizde 18.308 adet uluslararası sermayeli şirket faaliyet göstermektedir. Bu şirketler başta toptan ve perakende ticaret olmak üzere, imalat sanayi, gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri sektörlerinde yoğunlaşmışlardır (Tablo 55).³⁴⁰ 2000’li yıllarda, karlılığı yüksek ve yatırımdan çıkışın kolay olduğu inşaat, gayrimenkul ve ulaştırma-haberleşme sektörlerindeki yabancı sermaye artışı dikkat çekicidir.

TABLO 55: ULUSLARARASI SERMAYELİ ŞİRKETLERİN SEKTÖREL DAĞILIMI

Sektörler	1954-1999 (Birikimli)	2000-2007 (Birikimli)	1954-2007 Toplam
Tarım, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık	65	214	279
Madencilik ve Taşocakçılığı	65	262	327
İmalat Sanayi	1.112	2.282	3.394
<i>Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı</i>	120	214	334
<i>Tekstil Ürünleri İmalatı</i>	109	313	422
<i>Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı</i>	143	240	383
<i>B.Y.S. Makine ve Teçhizat İmalatı</i>	82	190	272
<i>Motorlu Kara Taşıtı , Römork ve Yarı-Römork</i>	91	116	207
<i>Diğer İmalat</i>	567	1.209	1.776
Elektrik, Gaz ve Su	47	173	220
İnşaat	140	1.492	1.632
Toptan ve Perakende Ticaret,	1.429	4.206	5.635
Oteller ve Lokantalar	453	874	1.327
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama Hizmetleri	287	1.280	1.567
Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	236	2.568	2.804
Diğer Toplumsal, Sosyal ve Kişisel Hizmet Faaliyetleri	216	907	1.123
Toplam Şirket Sayısı	4.050	14.258	18.308

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Bülteni, Aralık 2007, s. 11.

Uluslararası sermayeli şirket sayısındaki artışta, birleşme ve satın almalar şeklinde yapılan doğrudan yabancı yatırımların yanısıra doğrudan yabancı yatırım istatistikleri içinde değerlendirilen, kurumsal iştiraklerin de etkisi olduğu düşünülmektedir. Örneğin 2007 yılında Türkiye’de gerçekleşen toplam 180 kadar birleşme ve satın alma işleminin yarısında uluslararası yatırımcılar taraf olmuştur. Anlaşmaların toplam değerinin 25 milyar doları aştığı görülürken, bu tutarın üçte ikisi uluslararası yatırımcıların taraf olduğu anlaşmalardan kaynaklanmıştır.³⁴¹ Bu tür yatırımlar portföy yatırımı olmasına rağmen, fonun hisse payı % 10’u geçtiği zaman

³⁴⁰ T.C. Hazine Müsteşarlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım Bülteni, Aralık 2007, s. 8.

³⁴¹ YASED, 2008, s. 7.

bu tür bir sermaye aktarımı doğrudan yatırım olarak sınıflandırılmaktadır.³⁴² Bu kurumlar, nispi olarak daha kısa vadeli bir bakış açısına sahip olup, karın hızlı bir şekilde elde edilip, yatırımdan çıkılmasına imkan veren alanlarda yatırım yapma eğilimindedirler.

3.3.3.3. Özelleştirmeler Kanalı

Dışa açılma döneminde uygulanmaya başlanan neo-liberal politikalarla birlikte gündeme gelen özelleştirme uygulamalarının gerekçelerinde, rekabetin güçlendirilmesi ve kaynakların etkin dağılımının sağlanması gibi liberal ekonominin savları öne çıkmaktadır. Türkiye’de kaynakların etkin dağılımının sağlanması gerekçesi ile başlangıçta kamunun (KİT’lerin) verimsiz çalıştığı öne sürülürken, daha sonraları kamunun mali yükünün azaltılması gereği önem kazanmıştır. 2000’li yıllara doğru ise, özelleştirme uygulamalarındaki amaç devletin borç yükünün azaltılması olmuştur. Bu çerçevede, devletin rekabetin olmadığı alanlarda, kamu yararını gözeterek yaptığı girişimler ve verdiği hizmetlerin özelleştirilmesi gündeme gelmiştir. Süreç içinde devletin tekel olduğu alanlarda yaptığı yatırımlar satılırken, özelleştirme sonrasında devletin düzenleyici ve denetleyici görevlerini üstlenen kurullar (Telekomünikasyon Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu gibi) kurulmuştur.

Diğer taraftan, 1990’lı yıllarda çimento fabrikaları ve Teletaş³⁴³ özelleştirmelerine karşı oluşan kamuoyu tepkisi³⁴⁴ ve yabancı sermayenin talep ettiği güvenceler nedeniyle, 2000’li yıllara kadar yabancı yatırımcıların özelleştirme uygulamalarına olan ilgisi sınırlı kalmıştı. Bu dönemde, Anayasanın, kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde bunlardan doğan uyuşmazlıkların millî veya milletlerarası tahkim yoluyla çözülebileceği şeklinde değiştirilmesi yabancı yatırımcıların özelleştirme ihalelerine olan ilgisinin artmasına yol açmıştır. Krizlerle yıpranan reel ekonomide yerli girişimcinin sermaye birikiminin yetersizliği, büyük özelleştirme ihalelerinde yabancı yatırımcıların

³⁴² 4875 sayılı doğrudan yabancı yatırımlar kanununa göre, doğrudan yabancı yatırım, menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarından en az % 10 hisse oranı yada aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmayı da içerir.

³⁴³ PTT bünyesinde, ar-ge çalışmaları yapmak üzere kurulan telekomünikasyon şirketi idi.

³⁴⁴ Kazgan, **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla**, s. 241.

pazarlık şansını artırmıştır. Özellikle büyük ölçekli hizmet yatırımları ile demir-çelik gibi hammadde üreten sanayi kuruluşlarının ihalelerine yabancı yatırımcıların ilgisi büyük olmuştur.

Bu gelişmelerin yanısıra küresel likidite fazlalığı 2000’li yıllarda özelleştirme gelirlerinin hızlı bir şekilde yükselmesine yol açmıştır (Tablo 56). Özelleştirme İdaresinin verilerine göre, özelleştirme işlemlerinden 1985-2004 yılları arasında 9,5 milyar dolar gelir elde edilirken, 2005 yılında elde edilen gelir 8,2 milyar dolar olmuştur. 2006 yılında da devam eden süreç (8,1 milyar dolar), 2007 yılında çeşitli nedenlerle hız kesmiştir (4,2 milyar dolar). Özelleştirme Fonundan Hazine’ye iç ve dış borç ödemelerinde kullanılmak üzere 2005 yılında 2,6 milyar dolar, 2006 yılında 6,7 milyar dolar, 2007 yılında 7,6 milyar dolar transfer yapılmıştır.³⁴⁵

TABLO 56: ÖZELLEŞTİRME GELİRLERİ (Milyon ABD Doları)

1985-90	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
646	244	423	586	412	515	292	466	1.02
1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
38	2.717	120	537	187	1.283	8.222	8.096	4.259

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, www.oib.gov.tr (10.03.2008).

Özelleştirmelere olan ilgilerine rağmen, yabancı sermayenin ölçek ekonomilerinden yararlanma olanağı olmayan durumlarda dış rekabete kapalı sektörlere yatırım yapma eğilimi, özelleştirme uygulamalarındaki prosedürler ve onay sürecindeki gecikmeler, yabancıların payını sınırlamış görünmektedir. Tablo 57’den görüldüğü üzere, 2000-2006 döneminde toplam doğrudan yabancı yatırımların özelleştirme içindeki payı % 15,7 seviyesinde kalmıştır.

³⁴⁵ Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2006 ve 2007 Yılı Faaliyet Raporları, Ankara, s. 30.

TABLO 57: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İÇİNDE ÖZELLEŞTİRMELERİN PAYI

Toplam DYY girişi (Milyon ABD Doları)	Özelleştirme Tutarı	Özelleştirme Yolu ile Gelen DYY	Özelleştirmede DYY Payı (%)	Toplam DYY'de Özelleştirme Payı (%)	
2000	982	3,302	585	17.7	59.6
2001	3,352	2,579	2,369	91.9	70.7
2002	1,137	537	-	-	-
2003	1,752	187	-	-	-
2004	2,883	1,283	49	3.8	1.7
2005	9,801	8,222	1,500	18.2	15.3
2006	20,125	8,095	1,768	21.8	8.8
Toplam	40,032	24,205	6,271	25.9	15.7

Kaynak: YASED, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Değerlendirme Raporu 2006, Temmuz 2007, s. 5.

Özelleştirme uygulamaları kamu kurumlarının toplam üretimdeki payının hızlı bir şekilde azalmasına yol açmıştır. İstanbul Sanayi Odası'nın raporuna göre, ilk 500 büyük sanayi kuruluşu içindeki kamu kuruluşlarının sayısı giderek azalmaktadır. Kamu kuruluşu sayısı 2001`de 32, 2005`de 15 iken, 2006`da 13`e düşmüştür. Bu 13 kamu kuruluşlarının üretimden satışlardaki payı yüzde 7.4 iken, ihracattaki payı ise yüzde 2 oranında kalmıştır.³⁴⁶

1980`den bu yana, özelleştirme ile kaynakların etkin dağılacağı tezi devletin ekonomiye üretici ve düzenleyici-denetleyici olarak katılımının neden gerekli olduğunu açıklamamaktadır. Kepenek ve Yentürk'e göre, Türkiye`de ekonomik gelişmenin tarihsel öğeleri dikkate alındığında, çoğu ülkede olduğu gibi, kamu ekonomik kuruluşlarının doğuşu ve yaygınlaşmasının nedeni, etkin kaynak kullanımını sağlamaktır. Bu durum özel mülkiyetin etkinlik ve verimlilik sağlayacağı türünden yaklaşımların her zaman ve her yerde geçerli olmadığını kanıtlamaktadır.³⁴⁷

Özelleştirmelerin önemli bir boyutu da, küresel şirketler karşısında rekabet zorunluluğu olmayan (kuruluş amaçları çerçevesinde) kamu kurumlarının tasfiye edilmesidir. Bu durum hem kaynakların etkin dağılımı hem de gelecekteki kaynak aktarımları açısından önem taşımaktadır.

³⁴⁶ İstanbul Sanayi Odası 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2006 Yılı Raporu, 25 Temmuz 2007, www.iso.org.tr/tr/Web/StatikSayfalar/Meclis_Konusmalari_25-07-07.aspx, (17.01.2008).

³⁴⁷ Kepenek ve Yentürk, s. 265.

Süreç içinde değerlendirildiğinde, özelleştirmeden beklenen yararların sağlandığına dair önemli şüpheler bulunmaktadır. Bu uygulamaların, devletin karlı kuruluşlarının satılması ile uğradığı gelir kaybının yanısıra ticaret konu olmayan dolayısıyla rekabete kapalı olan alanlarda, iç pazarın, kamu yararını gözetmeyen kar güdümlü çalışan tekeller tarafından ele geçirilmesine yol açtığı görülmektedir. Ayrıca yabancı yatırımcılar açısından oluşan karların yurt dışına transfer edilmesinde hiç bir engel bulunmamaktadır. Düşük sermaye birikimi yerli girişimcileri büyük ölçekli yatırımlardan caydırırken, yabancı yatırımcıların pazarlık şanslarını artırmaktadır.

Diğer taraftan, kamunun ekonomi üzerindeki etki alanını daraltan özelleştirme uygulamaları, devletin kullanabileceği ekonomi politikası araçlarını ve bunların ekonomi üzerindeki etkisini sınırlamaktadır. Özelleştirmeler, kaynak aktarımın yanısıra ulus devletin gücünü aşındıran, ulus üstü kurumların etki alanının genişleten bir sürecin oluşumunu desteklemiş görünmektedir.

3.3.3.4. Borç Kanalı

2000’li yılların başında yaşanan kriz, (Kasım 2000 ve Şubat 2001), TMSF’ye devredilen bankaların zararları ile kamu bankalarında gizlenen görev zararları, borcun GSMH içindeki payını hızlı bir şekilde yükseltmiş, vergi gelirlerini faiz ödemelerini karşılayamaz duruma getirmişti (Tablo 58). 2001 yılında faiz ödemeleri/vergi gelirleri oranı % 113,5 olmuştur. Ancak, uygulanan sıkı para ve maliye politikası ile konjonktürel küresel likidite bolluğu faiz oranlarının düşmesine yol açarken, borcun çevrilmesine imkan vermiştir. Sağlanan dış kaynaklarla girilen büyüme süreci, toplam borcun GSMH içindeki payını azaltırken, düşen faiz oranları, vergi gelirlerinin faiz ödemelerini karşılama oranını artırmıştır.

TABLO 58 : BORÇLARIN GSMH VE VERGİ GELİRLERİ İÇİNDEKİ YÜKÜ
(2000-2005)

YIL	İç Borç Stok (Bin YTL)	İç Borç Faiz Ödemeleri (Bin YTL)	Dış Borç Stok (Bin YTL)	Dış Borç Faiz Ödemeleri (Bin YTL)	Vergi Gelirleri (Bin YTL)	GSMH (Bin YTL)	İç Borç+ Dış Borç/ GSMH (%)	Faiz Ödemeleri/ Vergi Gelirleri (%)
2000	36.420.620	18.609.423	79.606.168	4.232.791	29.672.535	125.596.129	92,4	77,0
2001	122.157.260	40.484.246	163.523.295	10.269.871	44.732.053	176.483.953	161,9	113,5
2002	149.869.691	43.468.540	212.493.303	10.464.075	59.756.761	275.032.366	131,8	90,3
2003	194.386.700	52.635.979	202.171.346	9.752.699	80.663.413	356.680.888	111,2	77,3
2004	224.482.330	50.052.868	217.730.225	9.585.278	97.724.946	428.932.343	103,1	61,0
2005	244.781.857	39.269.562	229.020.447	10.688.937	117.060.579	486.401.032	97,4	42,7
2006	251.470.000	38.659.000	290.459.879	13.232.268	135.176.946	575.783.962	94,1	38,4
2007	256.125.000	27.614.000	287.913.840	12.513.537	152.831.736	719.729.953	75,6	26,3

Kaynak: TÜİK, DPT ve Hazine İstatistikleri, www.tuik.gov.tr, www.dpt.gov.tr, www.hazine.gov.tr, (11.05.2008).

Bununla birlikte, Tablo 58'den görüldüğü üzere, 2000'li yıllarda hem iç hem de dış borç stok değerleri sürekli artma eğilimi göstermiştir. Bu durum, önümüzdeki süreçte de, dış borç ana para ve faiz ödemelerinin bütçe üzerinde önemli bir yük teşkil edeceğini ve borcun finansmanında küresel dengesizliklerin kritik bir rol üstleneceğini göstermektedir.

2000'li yıllarda borçlanma yapısında görülen en önemli gelişme, özel sektörün dış borçlanmasındaki yüksek artıştır (Tablo 59). Bu dönemde özel sektörün toplam borç stoku içindeki payı % 64'e yükselmiştir. Aşırı değerli Türk Lirası, uygulanan yüksek reel faiz politikası özel sektörün yurt dışından borçlanmasını cazip hale getirmiş, maliyetleri düşürmüştür. Ancak, geçmişte de yaşandığı gibi, döviz ile borçlanma sadece faiz değil kur riskini de taşımaktadır ve muhtemel krizler veya küresel dengesizliklerin dış borçlanmanın yükünü daha da ağırlaştırması olasılığı bulunmaktadır.

TABLO 59: DÜNYA İLE ENTEGRASYON DÖNEMİNDE DIŞ BORCUN ANALİZİ
(milyon ABD doları)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	113.592	129.701	144.301	160.839	169.000	207.735	247.200
KAMU SEKTÖRÜ	47.129	64.534	70.844	75.668	70.414	71.587	73.359
Kısa Vade	1.019	915	1.341	1.840	2.133	1.750	2.164
Uzun Vade	46.110	63.619	69.503	73.828	68.280	69.837	71.195
TCMB	24.351	22.003	24.373	21.410	15.425	15.678	15.801
Kısa Vade	752	1.655	2.860	3.287	2.763	2.563	2.282
Uzun Vade	23.599	20.348	21.513	18.123	12.662	13.115	13.519
ÖZEL SEKTÖR	42.112	43.165	49.084	63.761	83.161	120.470	158.039
Kısa Vade	14.632	13.854	18.812	26.753	32.207	38.002	37.357
Uzun Vade	27.480	29.311	30.272	37.008	50.954	82.468	120.682
DIŞ BORÇ SERVİSİ	24.623	28.852	27.811	30.480	36.612	38.391	47.407
Ana Para	17.489	22.450	20.824	23.338	28.653	30.317	36.663
Faiz	7.134	6.402	6.987	7.142	7.959	8.074	10.744

Kaynak: Hazine Dış Borç İstatistikleri, www.hazine.gov.tr. (11.05.2008).

Rasyonel davrandığı varsayılan özel sektörün borç yükündeki artış, önümüzdeki dönemde ödenecek faizlerin azalacağı anlamına gelmemektedir. Hatta, küresel likiditeye ilişkin daralma ihtimali ve/veya muhtemel küresel dengesizlikler ağır borç yükü altındaki özel sektörün maliyetlerinin daha da artmasına ve reel sektörün hızla daralmasına yol açabilir. Süreç, düşen aktif fiyatlarının yabancı sermayeye daha ucuza alım için fırsat yaratması veya ödenemeyen borçların kamunun garantisine alınarak kamu finansman dengesini bozulması ile sonuçlanabilir. Her iki durumda, faiz kanalıyla süregelen kaynak aktarımının artarak sürmesi anlamına gelmektedir.

3.3.3.5. Portföy Yatırımları Kanalı

Türkiye'ye portföy yatırımı olarak gelen yabancı sermaye, her zaman önemli bir paya sahip olmuştur. 2000'li yıllarda artan doğrudan yabancı yatırımlar ile birlikte aynı süreçte portföy yatırımı olarak gelen yabancı sermaye miktarında da önemli artışlar görülmüştür (Tablo 51).

Portföy yatırımlarının spekülatif niteliği ve aktif fiyatlarında yarattığı balon etkisi, gelişmekte olan ülkelerde 1990'lı yıllarda yaşanan finansal krizlerin en önemli nedeni olarak görülmektedir. Kamu finansman açığı, gelişmekte olan ülkeleri, kısa süreli ve istikrarsız nitelik taşıyan bu tür yatırımları çekebilmek amacıyla yüksek reel faiz politikası izlemelerine yol açmaktadır. Ancak ekonomiye ilişkin herhangi bir

olumsuz beklenti veya diğer gelişmekte olan ülkelerden yayılan kriz dalgası, bu tür yatırımların hızlı bir şekilde ülkeyi terk etmesine ve ülkenin daha büyük bir dar boğaza girmesine neden olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan finansal krizler sürecinde, portföy yatırımlarında görülen ani çıkışlar, aktif fiyatlarında hızlı düşüşlere ve artan risk primleri nedeniyle borç yükünde önemli artışlara yol açmıştır. Tablo 51'den görüleceği üzere, portföy yatırımlarından kaynaklanan giderler, kredileri içeren diğer yatırımlar kaleminden daha azdır. Ancak, yaşanan krizler dış borç yükünün katlanmasına yol açarak kamu finansman açığı üzerinde büyük bir baskı yaratmış ve önemli üretim kayıplarına neden olmuştur. Türkiye'de de gayrisafi milli hasılda görülen dalgalanmalar üretim kayıplarının en önemli göstergesidir.

3.3.3.6. Rezerv Artışları Kanalı

2000'li yıllarda da, reel büyüklüklerden ziyade finansal büyüklüklere (kısa vadeli borçlar gibi) endekslenen rezerv varlıklar kaleminde IMF gibi uluslararası mali kurumların direktifleri paralelinde, önemli artışlar görülmüştür. Bu artışta, Merkez Bankalarının parasal büyüklükleri kontrol altında tutabilmek için, yabancı para akımlarına karşı yaptıkları sterilizasyon politikaları da etkili olmuştur.

Rezerv varlık olarak kabul edilen kalemler incelendiğinde, Türkiye'de 1990'lı yıllarda döviz varlıklarındaki artışın 2000'li yıllarda yerini menkul kıymetler kalemindeki artışa bıraktığı görülmektedir (Tablo 60). 2000-2007 döneminde döviz varlıklarındaki artış 6,6 milyar ABD Dolarında kalırken, menkul kıymet artışı 34 milyar ABD Doları seviyelerine çıkmıştır.

TABLO 60: DÜNYA İLE ENTEGRASYON DÖNEMİNDE REZERV VARLIKLARIN GELİŞİMİ

(Milyon ABD Doları)	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Rezerv Varlıklar	-354	2694	-6153	-4047	-824	-17847	-6114	-8032
Uluslararası Para Fonu Nezd. Varlıklar	0	0	0	0	0	0	0	0
Resmi Rezervler	-354	2694	-6153	-4047	-824	-17847	-6114	-8032
Döviz Varlıkları	-1545	404	1763	-99	-1267	-2327	-91	-3481
Menkul Kıymetler	1191	2290	-7916	-3948	443	-15520	-6023	-4551
Diğer Döviz Varlıkları	0	0	0	0	0	0	0	0

Kaynak: TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri, www.tcmb.gov.tr. (03.04.2008).

Diğer gelişmekte olan ülke merkez bankalarının yaptığı gibi, Türkiye Merkez Bankası da, parası rezerv para olarak kabul edilen ülkelerin ulusal paralarını ve ihraç ettikleri -nispi olarak düşük getirili- bonoları rezerv varlık olarak tutmaktadır. Bu durum, kamu finansman açığını ve/veya tasarruf açığını karşılamak amacıyla dışarıdan sağlanan kaynağa verilen yüksek getirili aktiflerin ülke ekonomisine olan maliyetini daha da yükseltmektedir. Bir yandan borç yükü artmakta, diğer yandan etkin bir şekilde kullanılmayan kaynaklar dışarıya aktarılmaktadır.

3.3.3.7. Senyoraj Kazançları Kanalı

Türkiye’de, para ikamesi olgusunu açıkça ortaya koyan bankalardaki döviz mevduat hesapları, toplam mevduat içinde önemli bir paya sahiptir. Kriz dönemlerinde hızlı bir artış gösteren bu hesaplar, 2001 krizinden sonra yaşanan istikrarlı dönemde bile % 35’lik payın altına gerilememiştir (Tablo 61). Ayrıca, değerlenen Türk Lirası nedeniyle TL bazında bu oran nispi olarak düşük çıkmaktadır. Nitekim T.C. Merkez Bankası verilerine göre, mevduat ve katılım bankaları nezdinde yurt içi yerleşiklere ait döviz tevdiat hesaplarının döviz kompozisyonuna bakıldığında (Tablo 62), ABD Doları cinsinden toplam mevduatlarda artış olduğu görülmektedir.

TABLO 61: DÜNYA İLE ENTEGRASYON DÖNEMİNDE DTH HESAPLARININ TOPLAM MEVDUAT İÇİNDEKİ PAYI

(milyon YTL)	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
DÖVİZ TEVDİAT HESAPLARI	25.342	60.398	74.694	71.437	79.098	79.970	104.426	107.528
TOPLAM TL MEVDUAT	30.661	44.518	58.003	78.627	103.587	146.160	171.253	212.459
TOPLAM MEVDUAT (TL+DTH)	56.003	104.915	132.698	150.064	182.685	226.131	275.679	319.987
DTH/Toplam Mevduat (%)	45	58	56	48	43	35	37	37

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, TCMB Elektronik Veri Dağıtım, www.dpt.gov.tr, www.tcmb.gov.tr (05.04.2008).

TABLO 62: MEVDUAT VE KATILIM BANKALARI NEZDİNDE YURT İÇİ YERLEŞİKLERE AİT DÖVİZ TEVDİAT HESAPLARININ DÖVİZ KOMPOZİSYONU (milyon)

YIL	Toplam Mevduat (ABD Doları cinsinden)	ABD Doları Mevduat	Euro Mevduat
2003	48,799	31,333	13,111
2004	56,682	33,674	15,843
2005	59,828	34,842	19,874
2006	75,783	45,353	21,849
2007	94,767	52,963	27,066

Kaynak: TCMB EVDS veriler, www.tcmb.gov.tr. (05.04.2008).

Finansal liberalizasyon döneminde olduğu gibi bu dönemde de, senyoraç kazancı kanalı ile önemli oranda dışarıya kaynak aktarımı yapılmıştır.

İkinci bölümde teorik olarak analiz edilen kaynak aktarım mekanizmaları, Türkiye açısından süreç içinde uygulanan politikalar ve yaşanan ekonomik gelişmeler ışığında değerlendirilmiştir. Bu bölümde yapılan analizlere göre, 1980 sonrası küreselleşme sürecinde tüm Dünya’da uygulanan politikalar ve küresel ölçekte görülen değişimler sonucu, Türkiye’de emeğin yoğun olarak kullanıldığı katma değeri düşük, düşük teknoloji yoğun bir üretim/ihracat yapısı oluşmuştur. Bu yapı, enerjide dışa bağımlılığın yarattığı döviz açığını daha da artırarak, cari açığın kapanmasını güçleştirmesinin yanısıra üretimin küreselleşmesi sürecinde öne çıkan katma değer paylaşımı nedeniyle dış ticaretin büyümeye sağladığı katkının azalmasına da yol açmıştır. Yani, üretimin küreselleşmesi sürecinde görülen büyüme, oluşan kaynak aktarımları nedeniyle nispi olarak daha az katma değer yaratan bir hasıla artışı ile sağlanmıştır. Sermaye hareketlerinin liberalizasyonu sonucu, tasarruf açığı olarak görülen cari açığın finansmanının ötesinde artan sermaye akımları da, bu sürece değerlendirilen ulusal para birimi ile katkı sağlayarak, finansal kaynak aktarım kanallarını hem çeşitlendirmiş hem de dışarıya aktarılan kaynağı artırmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK KÜRESELLEŞME VE KAYNAK AKTARIM MEKANİZMALARI ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN AMPİRİK ANALİZİ

4.1. Literatür Taraması

Literatürde kaynak aktarımı veya transferi olgusu mali bir aktarım olarak değerlendirilmektedir. Özellikle, çalışmamızda da incelenen dönem olan, 1980’li yıllardan sonra yayılan liberalizasyon uygulamalarına paralel, gelişmekte olan ülkelere yönelen yabancı sermaye akımları ve bu akımların neden olduğu maliyetler kaynak transferi olarak görülmeye başlanmıştır.

Bu anlayış çerçevesinde, 1994 yılında, Birleşmiş Milletlerin bir organı olan Ekonomik ve Sosyal Konsey, ödemeler dengesini dayanak alan, finansal ve harcama esaslı olmak üzere iki ayrı kaynak transferi tanımı yapmıştır. Finansal esaslı kaynak transferleri, sermaye akımları ile bu akımlardan doğan yatırım gelirleri (giderleri) olarak tanımlanmıştır. Yapılan bu ilk tanımlama rezerv varlıklardaki değişimleri içermemektedir. Harcama esaslı kaynak transferi ise, mal ve hizmetler için yurt dışına yapılan transferleri göstermektedir. Eğer ödemeler dengesi negatif bakiye veriyorsa (açık ise) kaynak aktarımı pozitif, pozitif bakiye veriyorsa (fazla ise) kaynak aktarımı negatif kabul edilmiştir.³⁴⁸ Ekonomik ve Sosyal Konsey’in 2000’li yıllarda yaptığı raporlarda ise, önceden net finansal transfer (aktarım) tanımında yer almayan rezerv hareketlerinin de aktarım sürecine dahil edildiği ve süreç içinde artan rezerv varlıklar nedeniyle mal ve hizmet ticareti pozitif bakiye veren gelişmekte olan ülkelere yapılan net finansal aktarımların negatife döndüğü görülmektedir (II.Bölüm-Tablo 19).

Boratav tarafından ortaya konulan kaynak aktarımı tanımı Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilen kaynak transferi tanımına paralellik arz etmektedir. Boratav’ın tanımına göre bir ülkenin dış dünya arasında net kaynak aktarımı, cari işlem dengesi rakamından faiz/kar gelir-gider toplamı çıkartılması ile bulunulabilir. Eğer net sonuç

---

³⁴⁸ Birleşmiş Milletler, Ekonomik ve Sosyal Konsey, A/49/309 nolu rapor, 12 Ağustos 1994, s. 24.

eksi –negatif- ise dış dünyadan o ülkeye, pozitif ise o ülkeden dış dünyaya kaynak aktarımı yapılmıştır.³⁴⁹

Diğer taraftan, yine Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan sürdürülebilir büyüme göstergelerinden olan net kaynak transferi/gayrisafi yurt içi hasıla göstergesinde, net kaynak transferi IMF kredileri haricinde kullanılan uzun vadeli borçlanmalar ile borçlanma yaratmayan sermaye akımlarına yapılan ödemeler olarak tanımlanmıştır. Borçlanma yaratmayan sermaye akımları, yabancı sermaye yatırımları (% 10 iştirakler dahil), portföy yatırımları ve hibelerden oluşmaktadır.³⁵⁰

Yentürk tarafından milli gelir özdeşlikleri kullanılarak yapılan kaynak aktarım analizine göre ise, cari açık en genel anlamda dış kaynak transferini ifade etmektedir. Cari açığın oluşmasına etki eden kaynak transferleri, yurt dışına yapılan faktör ödemeleri (esas olarak dış borç faiz ödemeleri) ile mal ve hizmet ticareti açığıdır.³⁵¹

Tanım gereği, yurtiçi tasarruflar, yurtiçi gayrisafi milli hasılanın tüketime (C) gitmeyen kısmından oluşur. Bu şekilde elde edilen gayrisafi yurtiçi tasarruflara (GDS) yurt dışına yapılan faktör transferleri (NIFA) ve diğer cari transferler (NOT) eklendiğinde gayrisafi ulusal tasarruflara (GNS) ulaşılır. Gayrisafi ulusal tasarruflar (GNS), gayrisafi yurtiçi yatırımlar (GDI) ve mal ve hizmet ticareti dengesine (RB) eşittir.³⁵²

$$GDS = GDP - C$$

$$GNS = GDS + NIFA$$

$$GNS = GDI + RB$$

$$CA = RB + NIFA + NOT$$

³⁴⁹ Boratav, Yeni Dünya Düzeni, s.293.

³⁵⁰ United Nations Division for Sustainable Development, Indicators for Sustainable Development, www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators (19/08/2008).

³⁵¹ Yentürk, Birikimin Kaynakları, s. 476.

³⁵² Yentürk, Birikimin Kaynakları, ss. 471-472.

GDP = Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

GDS = Gayrisafi Yurtiçi Tasarruf

C = Tüketim

NİFA = Yurt dışından net gelir, faktör transferleri (faiz-kar ve bir yıldan aşağı olmak üzere yabancı ülkede yerleşiklere ödenen maaşlar) diğer cari transferler ve işçi dövizleri

RB = Net kaynak transferi (Faktör gelirleri hariç mal ve hizmet ihracat ve ithalatı)

GDI = Gayrisafi Yurtiçi Yatırımlar ve stok değişimleri

NOT = Resmi transferler

CA = Cari Açık (RB, NİFA ve NOT toplamı)

Bu özdeşliklere göre, gayrisafi ulusal tasarrufların gayrisafi yurt içi tasarruflardan düşük olmasına yol açan, önemli bir kaynak aktarım kanalı olarak da görülen faktör ödemeleridir. Gayrisafi yurt içi tasarrufların düşüklüğü, bir diğer kaynak aktarım kanalı olarak kabul edilen, mal ve hizmet ticareti açığı ile birlikte gayrisafi yurt içi yatırımlar, dolayısıyla büyüme üzerinde etkili olmaktadır.

Kaynak aktarım sürecinin yeni olması ve süreç içinde kaynak transferi olarak değerlendirilen gelişmelerin literatürde ayrı analizlere konu olması, bütüncül anlamda ele alınmaması nedeniyle, çalışmamızda literatürden fazla katkı alınamamıştır.

Yapılan kaynak aktarım tanımlarından, aktarımların daha çok sermaye hareketleri ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu çerçevede, ödemeler bilançosu ve milli gelir özdeşliklerine dayanarak açıklanan kaynak aktarım tanımları, ampirik olarak ortaya konulabilen finansal aktarımların analiz edilmesine olanak vermektedir. Bu nedenle, ikinci bölümde teorik çerçevesi çizilen ve mevcut kaynakların etkin bir şekilde dağılımını bozarak üretken kaynakların dışarıya aktarımına yol açan diğer kaynak aktarım kanalları değerlendirme dışı kalmaktadır. Bununla birlikte, değerlendirme dışı kalan kaynak aktarım kanallarının ekonomiler üzerindeki etkisi daha fazla hissedilmeye başlandıkça, analizlere dahil edilmelerine imkan veren yeni göstergelerin oluşturulacağı düşünülmektedir.

4.2. Ekonometrik Yöntem

Bu bölümde, 1980'li yıllardan günümüze kadar olan dönemde, ekonomik alanda yaşanan küreselleşme süreci ile II. Bölümde teorik çerçevesi çizilen, kaynak aktarım mekanizması arasındaki ilişki analiz edilecektir. Ancak, teorik çerçevesi çizilmekle birlikte, ampirik olarak elde edilmesi mümkün olmayan kaynak aktarım kanalları analize dahil edilememiştir.

Çalışmada ekonometrik yöntem olarak, zaman serileri yaklaşımı kullanılmıştır. Süreç içinde analize konu olan değişkenler arasında oluşan ilişkiyi belirleyebilmek için, öncelikle milli gelir ve ödemeler dengesi kalemlerinden yararlanılarak, küreselleşme sürecini ve kaynak aktarım mekanizmasını ortaya koyan endeksler oluşturulmuştur. Daha sonra, oluşturulan küreselleşme endeksleri ile kaynak aktarım endeksi arasındaki uzun dönemli ilişki, zaman serilerinin durağanlık testleri yapılarak, koentegrasyon- eşbütünlüme analizi ile değerlendirilmiştir.

4.2.1. Zaman Serilerinde Birim Kök Sınaması

Zaman serisi analizlerinde kullanılan serilerin durağan olup olmadıkları elde edilecek sonuçların güvenilirliği açısından önemlidir. Değişkenler arasında ekonometrik anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan seriler olması gerekmektedir. Değişkenlere ait zaman serilerinde trend bulunuyorsa, ilişki gerçek olmaktan çok, sahte regresyon şeklinde ortaya çıkabilir. Seriler arasında bir ilişki olmamasına rağmen, taşıdıkları ortak trendler nedeniyle beraber hareket ettiklerinden dolayı bir ilişki varmış gibi görünür.

Durağan süreç, ortalaması ve varyansı zaman içinde değişmeyen, iki dönem arasındaki kovaryansı bu kovaryansın hesaplandığı döneme değil de, yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan süreçtir. Eğer zaman serisi durağan ise, varyansı ve kovaryansı ne zaman ölçülse aynı kalır. Durağan zaman serileri için şoklar geçicidir. Şokların etkisi zamanla kaybolur ve seriler uzun dönem ortalama seviyelerine geri dönerler.

Bir zaman serisinin durağan olup olmadığının anlaşılabilmesi için;

- 1) Görsel saptama yapılabilir ve korelograma bakılabilir.
- 2) Birim kök testleri uygulanabilir

Aşağıda, durağanlığın sınanması amacıyla çalışmamızda kullanılan Genişletilmiş Dickey Fuller, Phillips Perron ve Kwiatkowski, Phillips, Schmidth, Shin (KPSS) birim kök testleri incelenmiştir.

4.2.1.1. Genişletilmiş Dickey Fuller Testi

Zaman serilerinde durağanlığın tespit edilmesinde kullanılan en tanınmış birim kök testi Dickey Fuller testidir. Standart Dickey-Fuller testi hata terimlerinin bağımsız ve aynı şekilde dağılımları varsayımı üzerine kurulmuştur. Hata terimleri farklı varyansa sahipse veya seri korelasyon şeklinde dağılıma durumu var ise bu test kullanılamaz. Bu durumda genişletilmiş Dickey-Fuller (parametrik) ve Phillips Peron (nonparametrik) testleri kullanılır. Hata terimindeki otokorelasyon ve zaman serilerinin birinci dereceden otoregresiv süreçler şeklinde ifade edilmeme olasılığından dolayı modelde genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi uygulanması daha uygun bulunmuştur.

ADF, Y_t gibi bir zaman serisi için aşağıda verilen denklemdeki γ katsayısı için hesaplanan t istatistiğine dayanır.

$$\Delta y_t = \alpha + \beta_t + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^n \Delta y_{t-i} + U_t$$

Ardışık bağımlı bir süreci gösteren denklemde U_t 'deki ardışık bağımlılığın ortadan kaldırılması için serinin gecikmeli farkları eklenmelidir. Bu gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC) vb. gibi model seçim kriterleriyle belirlenir. Uygun modelin tahmin edilmesinin ardından yapılan ADF testi, $H_0 \gamma = 0$ hipotezinin test edilmesine dayanmaktadır. Hipotezin reddedilmemesi serinin birim kök içerdiğini gösterir. Bütünleşme düzeyinin belirlenmesi için serinin birinci farkı alındıktan sonra yeniden ADF testi uygulanır.

Bu aşamada $H_0 \gamma = 0$ hipotezinin reddi, serinin birinci farkının durağan, $I(1)$ olduğunu gösterir. Yani seri 1. dereceden bütünleşiktir.

4.2.1.2. Phillips Perron Birim Kök Testi

Dickey Fuller'ın bağımsızlık ve homojenlik varsayımı yerine, Phillips Perron testi dağılımın zayıf bağımlı ve heterojen bir yapıya sahip olabileceğini öne sürmüştür. Bu testte hata terimlerinin oluşum sürecinin yapısı daha az sınırlandırılmıştır.

PP testi şöyle açıklanabilir;

$$y_t = a_0^* + a_1^* Y_{t-1} + \mu_t \text{ ve}$$

$$y_t = a_0' + a_1' Y_{t-1} + a_2' (t-T/2) + \mu_t$$

T = Gözlem sayısı μ_t = Hata terimlerinin dağılım terimi

PP testinde ADF testinde olduğu gibi otokorelasyonu gidermek için sistemi genişletmeye gerek yoktur. Test istatistiği düzeltilerek otokorelasyon sorunu giderilmeye çalışılmıştır. Kullanılan test istatistikleri şöyledir;

$$Z(t a_1^*) : a_1^* = 1 \text{ hipotezi } \tau_\mu$$

$$Z(t a_1') : a_1' = 1 \text{ hipotezi } \tau_1$$

$$Z(t a_2') : a_2' = 0 \text{ hipotezi } \tau$$

$$Z(t \Phi_3) : a_1 = 1 \text{ ve } a_2 = 0 \text{ hipotezi } \Phi_3$$

Buradaki değerler Dickey Fuller tablo değerleri ile karşılaştırılıp, otoregresiv sürecin birim kök taşıyıp taşımadığında karar verilir.

4.2.1.3. KPSS Birim Kök Testi

Kwiatkowski, Phillips, Schmith, Shin (KPSS), gözlem sayısının yeterince büyük olmadığı durumlarda, H_0 hipotezinin reddedilmesinin zor olduğunu vurgulamakta ve alternatif bir durağanlık testi önermektedirler. KPSS testinde H_0 ile H_1 hipotezleri yer değiştirmekte, böylece koentegrasyonun varlığı, H_1 hipotezinin reddedilmesine bağlı olmaktadır.

KPSS testinde, rassal yürüyüş, deterministik trend ve durağan hata terimi toplamı şeklinde gösterilebilen süreçte birim kökün varlığı LM istatistiği kullanılarak test edilmiştir. Birim kök alternatifine karşı durağanlığın testi şeklindedir.

$$Y_t = \zeta_t + r_t + \varepsilon_t$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t$$

ε_t ve u_t birbiriyle korelasyonu olmayan beyaz gürültülerdir. H_0 hipotezi rassal yürüyüşteki gürültünün varyansının sıfır olduğu şeklindedir. Çünkü trend durağan öğeler için H_0 hipotezinde varyansın rassal yürüyüşü sıfırdır. Hesaplanan test istatistiğinin değeri Kwiatkowski ve diğerleri tarafından hesaplanan kritik değeri aşarsa, durağanlığı gösteren sıfır hipotezi reddedilir.

Testin gücü gecikme parametresinin belirlenmesi ile yakından ilişkilidir. Schlitzer (1995) gecikme 8 alındığında testin gücü ile büyük gözlem sapmaları arasındaki uzlaşmanın gerçekleştiğini öne sürmektedir. Bu değer arttıkça KPSS testinin gücü azalmaktadır.

4.2.2. Koentegrasyon – Eşbütünleme Yöntemi: Sınır Testi Yaklaşımı

Değişkenlerin koentegre-eşbütünleşmiş olması uzun dönemde birlikte hareket etme yönünde bir eğilim olduğunu ve bir şok durumunda ayrılmaları halinde serileri bir araya getiren ortak özelliklerin olduğunu gösterir.

Eşbütünleme ile ilgili çalışmalar Engle ve Granger'ın 1987 tarihli makalesi ile başlamıştır. Bu makale, durağan olmayan değişkenler ile ekonomik analizlerin yapılmasına önemli katkı yapmıştır. Bu makaleden sonra durağan olmayan ekonomik değişkenlerin doğrusal bileşimlerinin durağan olup olmadığı test edilebilir ve uzun dönemli denge ilişkileri araştırılabilir hale gelmiştir. Geliştirilen eşbütünleşme yaklaşımlarının temel özelliği tüm değişkenlerin aynı dereceden durağan olmalarıdır. Eğer buna (eş durağanlık kısıtı) dikkat edilmezse elde edilen regresyon bulguları sahte olacaktır. Ancak, Pesaran, Shin ve Smith tarafından 2001 yılında geliştirilen sınır testi yaklaşımı ile eş durağanlık kısıtı aşılmıştır. Sınır testi yaklaşımında serilerin hangi düzeyde durağan olduklarına bakılmaksızın aralarında bir

eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığı araştırılabilmektedir. Sınır testi üç aşamada uygulanabilir.³⁵³

- ✓ Eşbütünleşmenin olup olmadığında karar verebilmek için uygun gecikmeli kısıtlanmamış hata düzeltme modeli (UECM),
- ✓ Eşbütünleşik ilişkinin olduğu modellerdeki uzun dönem ilişkinin belirlenmesi için uygun ARDL (autoregressive distributed lag) modeli,
- ✓ Kısa dönemli ilişki ve hata düzeltme mekanizmasının (ECM) kontrolü için uygun ARDL modeli.

Burada eşbütünleşme ilişkisinin varlığı katsayıların topluca anlamlılığının test edildiği $H_0 : \beta_1 = \dots \beta_n = 0$ hipotezine dayanır. Hipotez testinde elde edilen F istatistiği Pesaran vd.'nin çalışmasında verilen kritik değerlerle karşılaştırılır. Belirlenen anlam düzeyinde F istatistiği, üst sınır değerinden büyükse eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığı H_0 hipotezi reddedilir. Eşbütünleşme ilişkisi vardır. Eğer F istatistiği alt sınır değerinden küçükse, bu durumda uzun dönem ilişkisinin bulunmadığı H_0 hipotezi kabul edilir. F istatistiğinin kritik sınır değerlerinin arasına düşmesi durumunda yorum yapılamamaktadır.

4.2.3. Küreselleşme Endeksleri

Literatürde kullanılan küreselleşme göstergeleri, küreselleşme süreci içinde yaygın uygulama alanı bulan liberal politikaların ekonomik alandaki etkilerini değerlendirebilmek amacıyla oluşturulmuştur. Bu göstergelerin diğer toplumsal alanlarda görülen değişimleri de içerecek şekilde çeşitlendirilmesi, sürecin bütüncül açıdan değerlendirilebilmesi sağlayan küreselleşme endekslerine dönüştürülmesine yol açmıştır. Oluşturulan endeksler ülkelerin gelişmelerinin izlenmesinin yanı sıra ülkeler arasında karşılaştırmalar yapılmasına da imkan vermiştir.

Bu konuda yapılan çalışmalar arasında, 2001 yılında A.T. Kearney Danışmanlık Firması tarafından oluşturulan küreselleşme endeksi, ağırlıklandırma metodolojisi açısından oldukça fazla eleştiri almasına rağmen yaygın bir şekilde

---

³⁵³ M. Hashem Pesaran, Yongscheol Shin, Richard J. Smith, "Bounds Testing Approaches to the Analyses of Level Relationships", **Journal of Applied Econometrics**, US, 16, 2001.

referans alınan bir çalışma olmuştur. Kearney küreselleşme endeksine giren göstergeleri dört kategoriye ayırmıştır. Bunlar; **Ekonomik Entegrasyon**; dış ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar ile portföy yatırımları akımı, gelirler ve giderler, **Politik Bağlılık**; uluslararası organizasyonlara üyelik, ülkenin katıldığı birleşmiş milletler güvenlik konseyi görevleri, yabancı elçilikler, **Teknoloji**; internet kullanıcıları ve internet sunucu sayısı, **Kişisel Bağlantılar**; uluslararası seyahat ve turizm, uluslararası telefon trafiği, sınır ötesi transferlerdir.³⁵⁴ Kearney'in endeks göstergelerinin kullanıldığı bir başka çalışmada ise, göstergelerin ağırlıklandırılması ve normalleştirilmesi metodolojisinin değiştirilmesi ile ülke sıralamalarında değişimlerin olduğu görülmüştür.³⁵⁵

2003 yılında Andersen ve Herbertsson tarafından yapılan çalışmada ise, küreselleşme göstergeleri ekonomi ağırlıklı olarak aşağıdaki gibi belirlenmiş ve yapılan bu endeksin daha güvenilir bir dışa açıklık göstergesi olarak kullanılabilceği ileri sürülmüştür.³⁵⁶

Martens ve Raza tarafından yapılan Maastricht Küreselleşme Endeksinin son revizyonunda, diğer endekslerden farklı olarak, organize şiddet kategorisi altında konvansiyonel silahlara yapılan askeri harcamaların payı ile çevre kategorisi altında küresel ekolojik açığı gösteren ekolojik ayak izi gibi bazı yeni göstergelerin endekse dahil edildiği görülmektedir.³⁵⁷

2005 yılında Bobek ve Vide tarafından yapılan çalışmada ise, küreselleşme göstergeleri büyüme ile ilişkilendirilerek, yedi ana kategori altında –üretici kaynaklar, teknoloji, organizasyonel düzenlemeler, ürün piyasası özellikleri, uluslararası ticari faaliyetler, kurumsal çerçeve, devletin rolü- seksen üç gösterge kullanılarak küreselleşme endeksi hesaplanmıştır.³⁵⁸

---

³⁵⁴ Kearney, ss. 62-63.

³⁵⁵ Lockwood, ss. 3-5.

³⁵⁶ Andersen ve Herbertsson, ss. 8-9.

³⁵⁷ Martens ve Raza, s. 7.

³⁵⁸ Bobek ve Vide, ss. 597-598.

Büyüme ve küreselleşme süreci arasındaki ilişkiyi küreselleşmenin tüm boyutlarıyla ortaya koymak amacıyla Dreher tarafından yapılan bir başka çalışmada³⁵⁹, küreselleşme endeksi üç ana kategori altında, toplam 23 değişken kullanılarak oluşturulmuştur. Üç ana kategorinin açıklaması şöyledir;

- ✓ Ekonomik küreselleşme; sınır ötesi mal, hizmet ve sermaye akımlarının yanı sıra bu akımları ilgilendiren kısıtlamalar,
- ✓ Politik küreselleşme; devletin politikalarının yayılımı,
- ✓ Sosyal küreselleşme; fikirler, bilgiler, imaj ve kişilerin dağılımı.

Küreselleşme endekslerinin ekonomik alanın dışında, politik ve kültürel alanlarda yaşanan değişimleri de içermeye çalıştığı ancak, ağırlığın yine ekonomik alana verildiği görülmektedir.

4.3. Ekonometrik Analizde Kullanılan Veriler ve Ampirik Uygulama

Küreselleşme endekslerinin oluşturulmasında, çalışmanın amacına uygun olarak, bütüncül bir yaklaşımdan ziyade ekonomik alana ilişkin göstergeler kullanılmıştır. Oluşturulan küreselleşme endekslerinin literatürde yapılan çalışmalara ve ekonomik alanda gerçekleşen küreselleşmeyi değerlendirdiğimiz birinci bölümde yapılan ayırıma uygun olmasına dikkat edilmiştir. Bu çerçevede, ekonomik alana ilişkin olarak, üretimdeki küreselleşmeyi yansıtan reel küreselleşme endeksi ile finansal açıdan küreselleşmeyi yansıtan finansal küreselleşme endeksi olmak üzere iki ayrı endeks oluşturulmuştur. Kaynak aktarım endeksi ise ağırlıklı olarak mali bir aktarımı ifade eden ekonomik göstergelerden oluşturulmuştur. Endekslerin içerdiği ekonomik göstergeler ve endeks oluşumuna esas olan ağırlıklandırma yöntemi aşağıda ayrıntılı bir şekilde verilmektedir.

Reel Küreselleşme Endeksinde yer alan göstergeler, üretimin küreselleşmesi sürecinin önemli araçlarından olan, mal-hizmet ihracatı, mal hizmet ithalatı ve doğrudan yabancı yatırımlardır. Bu göstergelerden oluşturulan toplam akım (giren + çıkan) değişken olarak modele dahil edilmiştir.

---

³⁵⁹ Dreher, ss. 1092-1094.

Finansal Küreselleşme Endeksi, finansal küreselleşme sürecinde hızlı bir artış gösteren portföy yatırımları ile dış kredi kullanımlarından oluşmaktadır. Finansal küreselleşme sürecinde diğer yatırımlar altında, mevcut sermaye stokuna yapılan yatırımlar olarak analiz edilen kurumsal yatırımlar ile birleşme ve satın almalar şeklinde yapılan yatırımlar, doğrudan yabancı yatırımlar içinde gösterildiğinden analize dahil edilememişlerdir. Ancak, bu tür yatırımlardan, uzun vadede doğrudan (yeni) yabancı yatırımlara eş faydalar sağlanması beklendiğinden endeks oluşumuna dahil edilememesinin olumsuz bir etki yaratması beklenmemektedir. Finansal küreselleşme endeksinin oluşumunda da, kullanılan göstergeler toplam akım (giren + çıkan) değişken olarak modele dahil edilmiştir.

Aktarım Endeksi, ikinci bölümde ayrıntılı bir biçimde analiz edilen kaynak aktarım kanallarından, ampirik olarak analiz edilmeye uygun ve elde edilebilir olan ekonomik göstergeler kullanılarak oluşturulmuştur. Ağırlıklı olarak mali bir aktarımı ifade eden bu göstergeler, dış ticaret açığı, doğrudan yabancı yatırımların kar payı, portföy yatırımlarının temettü-getiri ödemeleri ve yurt dışından kullanılan kredilere ilişkin faiz ödemeleridir. Reel ve finansal küreselleşme endeks oluşumlarından farklı olarak aktarım endeksi oluşumunda göstergelerin net (gelir-gider) değerleri kullanılmıştır. Mali bir aktarım olmakla birlikte, rezerv varlık artışları ve senyoraj kazançlarının neden olduğu kaynak aktarımı, veri yetersizliği nedeniyle oluşturulan aktarım endeksine dahil edilememiştir. Ayrıca, yabancıların TL. varlıklara (hazine bonusu gibi) yaptıkları yatırımlardan elde ettikleri gelirlerin sermaye hesabına yazılması ve ülke dışına aktarıldığında ilgili gider kalemi yerine sıcak para hareketlerinin takip edildiği net hata noksan kaleminde yer alması aktarım endeksinin gücünü zayıflatan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶⁰ Aktarım endeksinin gücünü zayıflatan bir diğer etken ise, rezerv varlıkların neden olduğu aktarımın endekse dahil edilememesine rağmen, TCMB'nin rezerv varlık olarak tuttuğu yabancı menkullerden elde ettiği gelirlerin portföy gelirlerine dahil

---

³⁶⁰ Bu konuda bkz. Korkut Boratav "Yabancı Sermaye Girişlerinin Ayrıştırılması ve Sıcak Para: Tanımlar, Yöntemler, Bazı Bulgular", **İktisat Üzerine Yazılar II-İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.H.Köse, F.Şenses, E.Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss. 25, 27. Asaf Savaş Akat, "Dış Açık Hesabına Katkı", **Vatan Gazetesi**, 28.02.2008, "Net Hata Noksan Tartışmaları", **Vatan Gazetesi**, 23.08.2008.

edilmesidir. Bu gelirleri ayrıştırmak mevcut veri sistematığı ve verilerle mümkün olamamaktadır. Bunların yanı sıra, T.C. Merkez Bankası tarafından yayınlanan ödemeler dengesi uygulama esaslarına göre hizmet giderleri içinde yer alan ve üretim teknolojisi açısından dışarıya bağımlı yapıyı gösteren patent-lisans ödemelerine ait sağlıklı bilgiler bulunamadığından aktarım endeksine dahil edilememiştir.

Yukarıda açıklanan endekslerin oluşturulmasında kullanılan göstergeler, literatürde yer alan çalışmalarda da kullanılan bir yöntem olan, gayrisafi yurt içi hasıla içindeki payı ile ağırlıklandırılmıştır.

Çalışmamızda teorik analizler 1980’li yıllardan günümüze kadar olan dönemi kapsamakla birlikte, ekonometrik analiz sağlıklı ve yeterli sayıda veri elde edebilme sorunu nedeniyle 1992Q1-2007Q4 dönemi için yapılabilmektedir. TCMB Ödemeler Bilançosu istatistiklerinden yararlanılarak oluşturulan reel ve finansal küreselleşme endeksleri ile aktarım endeksi Tablo 63’te verilmiştir.

TABLO 63: REEL-FİNANSAL KÜRESELLEŞME İLE KAYNAK AKTARIM ENDEKSLERİ

Yıl-Dönem		Reel Küreselleşme Endeksi	Finansal Küreselleşme Endeksi	Kaynak Aktarım Endeksi	Yıl-Dönem		Reel Küreselleşme Endeksi	Finansal Küreselleşme Endeksi	Kaynak Aktarım Endeksi
1992	Q1	100	100	100	2000	Q1	190	314	198
1992	Q2	103	98	133	2000	Q2	184	286	259
1992	Q3	81	87	103	2000	Q3	141	221	188
1992	Q4	97	116	117	2000	Q4	159	303	229
1993	Q1	105	126	137	2001	Q1	223	385	162
1993	Q2	108	116	206	2001	Q2	207	398	80
1993	Q3	80	86	142	2001	Q3	171	306	78
1993	Q4	104	154	144	2001	Q4	183	396	72
1994	Q1	122	202	143	2002	Q1	170	496	81
1994	Q2	145	174	111	2002	Q2	185	284	116
1994	Q3	105	104	54	2002	Q3	161	249	90
1994	Q4	134	122	93	2002	Q4	170	275	107
1995	Q1	144	175	139	2003	Q1	198	394	153
1995	Q2	139	133	174	2003	Q2	181	307	135
1995	Q3	107	108	137	2003	Q3	146	216	107
1995	Q4	148	200	193	2003	Q4	172	268	134
1996	Q1	175	207	139	2004	Q1	187	351	174
1996	Q2	169	229	168	2004	Q2	205	312	177
1996	Q3	125	144	82	2004	Q3	170	258	133
1996	Q4	153	144	121	2004	Q4	185	304	147
1997	Q1	183	175	152	2005	Q1	199	366	172
1997	Q2	176	157	183	2005	Q2	201	348	206
1997	Q3	142	123	142	2005	Q3	166	250	160
1997	Q4	170	161	168	2005	Q4	193	327	173
1998	Q1	187	194	163	2006	Q1	196	373	205
1998	Q2	181	176	178	2006	Q2	235	360	251
1998	Q3	131	182	120	2006	Q3	186	273	177
1998	Q4	148	177	123	2006	Q4	204	395	161
1999	Q1	168	240	72	2007	Q1	236	386	194
1999	Q2	163	231	167	2007	Q2	211	361	194
1999	Q3	118	167	102	2007	Q3	175	259	169
1999	Q4	154	261	138	2007	Q4	188	286	164

Bağımsız değişken olan reel ve finansal küreselleşme endeksleri ile bağımlı değişken olan aktarım endeksi arasında iktisadi açıdan anlamlı, uzun dönemli eşbütünleşik ilişkinin olup olmadığının araştırılması amacıyla oluşturulan modelimiz ve modelde kullandığımız kısaltmalar aşağıdaki gibidir.

$$\text{Aktar} = f(\text{reel}, \text{fnans})$$

$$\text{Aktar} = \text{Aktarım Endeksi}$$

$$\text{Reel} = \text{Reel Küreselleşme Endeksi}$$

$$\text{Fnans} = \text{Finansal Küreselleşme Endeksi}$$

Zaman serileri şeklinde oluşturulan endekslerin durağanlık testleri yapıldıktan sonra, eş bütünleşik ilişki sınır testi ile analiz edilmiştir.

Çalışmada kullanılan istatistiki ve ekonometrik analizlerde E-Views 5.0 paket programından faydalanılmıştır.

4.3.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 64’de reel, finansal ve aktarım endekslerine uygulanan ADF, Phillips Peron ve KPSS birim kök testlerinin sonuçları görülmektedir. Parantez içindeki rakamlar, ADF testi için Schwarz Bilgi Kriterine göre, Phillips Peron testi için Newey West Bilgi Kriterine göre uygun gecikme sayılarıdır. Tabloda kullanılan değerler ADF ve Phillips Peron testi için MacKinnon (1996), KPSS testi için Kwiatkowski, Phillips, Shin ve Schmidt (1992) değerleridir.

TABLO 64: BİRİM KÖK TESTLERİ

ADF Birim Kök Testi Sonuçları							
Değişken	Seviye				I.Fark		
	Sabit		Sabit+Trend		Sabit	Sabit+Trend	
Aktarım	-4.416	(1)	-4.600	(1)			
Finansal	-1.509	(4)	-2.431	(5)	-4.113	(3)	-4.144 (3)
Reel (*)	-2.206	(8)	-3.502	(8)	-7.334	(6)	-7.271 (6)
	Sabitli Mackinnon		Sabit+Trendli MacKinnon		Sabitli Mackinnon		Sabit+Trendli MacKinnon
5%	-2.908		-3.482763		-2.908		-3.482763
10%	-2.592		-3.169372		-2.592		-3.169372
Phillips Perron Birim Kök Testi Sonuçları							
Değişken	Seviye				Fark		
	Sabit		Sabit+Trend		Sabit	Sabit+Trend	
Aktarım	-4.444	(1)	-4.652	(1)			
Finansal	-3.222	(1)	-5.052	(1)			
Reel	-3.752	(1)	-6.067	(1)			
	Sabitli Mackinnon		Sabit+Trendli MacKinnon		Sabitli Mackinnon		Sabit+Trendli MacKinnon
5%	-2.908		-3.482763		-2.908		-3.482763
10%	-2.592		-3.169372		-2.592		-3.169372
KPSS Birim Kök Testi Sonuçları							
Değişken	Seviye				Fark		
	Sabit		Sabit+Trend		Sabit	Sabit+Trend	
Aktarım	0.284		0.073				
Finansal	0.879		0.160		0.131		0.086
Reel	0.882		0.245		0.160		0.099
	Sabitli KPSS		Sabit+Trendli KPSS		Sabitli KPSS		Sabit+Trendli KPSS
5%	0.463		0.146		0.463		0.146
10%	0.347		0.119		0.347		0.119

(*) ADF Birim Kök Testine göre reel küreselleşme endeksinin II.farkı durağandır.

Birim kök testi sonuçlarına göre, aktarım endeksi tüm testler açısından düzeyde durağan, finansal küreselleşme endeksi tüm testlerde birinci farkı durağan çıkmaktadır. Reel küreselleşme endeksinin ise Phillips Peron ve KPSS testinde birinci farkı, ADF testinde ise ikinci farkı durağan hale gelmektedir.

4.3.2. Sınır Testi Uygulaması ve Sonuçları

Birim kök testlerinin ardından küreselleşme ile kaynak aktarım arasındaki uzun dönem denge ilişkisi analizine geçilebilir. Birim kök analizinden zaman serilerinin hepsinin aynı dereceden durağan olmadıkları ve bu nedenle, Engle-Granger veya Johansen eşbütünleşme yaklaşımlarının gerektirdiği eş durağanlık şartının gerçekleşmediği görülmektedir. Bu durumda Pesaran vd.'nin geliştirdikleri, eş durağanlık kısıtını aşan sınır testi kullanılabilir. Sınır testi yaklaşımında serilerin hangi düzeyde durağan olduklarına bakılmaksızın aralarında bir eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığı araştırılmaktadır. Sınır testinin diğer bir önemli avantajı küçük örneklerde de güvenilir sonuçlar vermesidir.

Üç aşamada uygulanan sınır testi için aşağıda belirtilen modeller oluşturulmuştur;

- √ Eşbütünleşmenin olup olmadığına karar verebilmek için uygun gecikmeli kısıtlanmamış hata düzeltme modeli (UECM unrestricted error correction model),
- √ Eşbütünleşik ilişkinin olduğu modellerdeki uzun dönem ilişkinin belirlenmesi için uygun ARDL (autoregressive distributed lag) modeli,
- √ Kısa dönemli ilişki ve hata düzeltme mekanizmasının (ECM) kontrolü için uygun ARDL modeli.

Kısıtlanmamış hata düzeltme modelimiz (UECM) şöyle oluşturulmuştur;

$$\Delta \text{aktar} = \beta_0 + \beta_1 \text{aktar}_{t-1} + \beta_2 \text{reel}_{t-1} + \beta_3 \text{fnans}_{t-1} + \sum_{i=1}^n \beta_{ni} \Delta \text{aktar}_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{ni} \Delta \text{reel}_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{ni} \Delta \text{fnans}_{t-i}$$

Uygun gecikmelerin belirlenmesi için Akaike bilgi kriteri (AIC) kullanılmıştır. Ayrıca, otokorelasyonun varlığı Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık sınaması istatistiği kullanılarak araştırılmıştır.

TABLO 65: SINIR TESTİ İÇİN OPTİMUM GECİKME SAYISI VE ARDIŞIK BAĞIMLILIK SINAMASI

Optimum Gecikme Sayısı	AIC	$X^2_{BG(1)}$
1	9.908	0,121

Tablo 65'te görüldüğü üzere modelimiz için AIC'e göre belirlenen gecikme sayısı 1'dir. Ayrıca, belirlenen modelde otokorelasyon problemi de bulunmamaktadır. X^2_{BG} ardışık bağımlılık istatistiğidir ve % 5 ve % 10 düzeyinde ardışık bağımlılık olmadığını göstermektedir.

UECM modellerinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, katsayıların topluca anlamlılığının testi ile ortaya konur. Bu test için hipotez $H_0 : \beta_1 = \dots \beta_n = 0$ şeklinde kurulur ve hesaplanan F istatistiği Peseran (2001)'deki kritik alt ve üst değerler ile karşılaştırılır.³⁶¹

TABLO 66: SINIR TESTİ F İSTATİSTİĞİ VE KRİTİK DEĞERLER

K	F istatistiği	Alt Sınır I(0)(*)	Üst sınır I(1)(*)
3	9.5660	2,45	3,63

k = bağımsız değişken sayısı
(*) % 5 anlamlılık düzeyi

Tablo 66'dan görüldüğü üzere model için hesaplanan F istatistiği Peseran vd. (2001)'deki kritik üst değerinden büyüktür. Bu modelimizde kurulan değişkenler arasında eşbütünleşik ilişkinin var olduğunu gösterir. Eşbütünleşik ilişkinin varlığına karar verdikten sonra değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişki belirlenebilir.

Uzun dönem ilişkinin belirlenmesi için uygun gecikmeli ARDL (autoregressive distributed lag) modeli yine AIC kriterine göre oluşturulmuştur. Buna göre optimum gecikme uzunluğuna sahip uzun dönem model ARDL(1,3,1) modelidir.

³⁶¹ Peseran, case 2, s. 300.

$$\text{aktar} = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_1 \text{aktar}_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_2 \text{reel}_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_3 \text{fnans}_{t-i}$$

Optimum gecikmeli uzun dönem ARDL modeli oluşturduktan sonra modele ilişkin uzun dönem katsayılar bulunur.

TABLO 67: ARDL(1\3\1) SONUÇLARI

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	T Değeri	Prob.
β_0	25.50422	26.65652	0.956772	0.343
AKTAR(-1)	0.563362	0.112488	5.008182	0.0000
FNANS	-0.029053	0.106006	-0.274069	0.7851
FNANS(-1)	0.011795	0.11054	0.106705	0.9154
FNANS(-2)	-0.059183	0.103054	-0.574292	0.5682
FNANS(-3)	-0.020777	0.09057	-0.229404	0.8194
REEL	0.849228	0.249159	3.408372	0.0013
REEL(-1)	-0.469775	0.261538	-1.796203	0.0782

$$R^2 = 0.49 \quad F \text{ istatistiği} = 7.2055 \quad (0.0000) \quad DW = 1.9119$$

TABLO 68: ARDL İLE HESAPLANAN UZUN DÖNEM KATSAYILARI

Değişkenler	Katsayılar
sabit	58.410445
fnans	-0.2226513
reel	0.8690334

Uzun dönem modelinden görüldüğü üzere, aktarım endeksi ile reel küreselleşme endeksi arasındaki ilişki beklendiği gibi pozitif olup, katsayısı istatistiki olarak anlamlıdır. Reel küreselleşme endeksindeki 1 birimlik yükselme, aktarımı 0,87 birim artırmaktadır. Aktarım endeksi ile finansal küreselleşme endeksi arasındaki ilişki ise istatistiksel olarak anlamlı değildir (Tablo 67-68). Böyle bir sonuç elde edilmesinde, endeks oluşumlarında açıklanan, aktarım endeksine dahil edilemeyen finansal akımların etkili olduğu düşünülmektedir.

Sınır testi yaklaşımında kısa dönem dinamikler hakkında da bilgi sahibi olunabilmektedir. Bu amaçla hata düzeltme mekanizmasının çalışıp çalışmadığı kontrol edilir. Çünkü, Granger temsil teoremi, eğer iki değişken arasında koentegrasyon ilişkisi varsa hata düzeltme mekanizmasına sahip olacaklarını yada eğer hata düzeltme mekanizması çalışıyorsa bu değişkenler arasında koentegrasyon

ilişkisi olduğunu ifade etmektedir. Bunun için uzun dönem dengesine benzer bir süreç izlenerek aşağıda verilen kısa dönem modeli tahmin edilir.

$$\Delta \text{aktar} = \beta_0 + \sum_{i=1}^a \beta_1 \Delta \text{aktar}_{t-i} + \sum_{i=0}^b \beta_2 \Delta \text{reel}_{t-i} + \sum_{i=0}^c \beta_3 \Delta \text{fnans}_{t-i} + \text{ecm}_{t-1} \quad (\text{ARDL}_{\text{SR}})$$

Modeldeki ecm_{t-1} değişkeni Tablo 67’de verilen uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata terimleri serisinin bir dönem gecikmeli değeridir. Bu değişkenin katsayısı kısa dönemdeki dengesizliğin ne kadarının uzun dönemde düzeltileceğini gösterir. Bu katsayının 0 ile -1 arasında olması beklenir. ARDL_{SR} modelindeki uygun gecikme sayılarının belirlenmesinde de AIC kriteri kullanılmış ve model (1,3,2) olarak belirlenmiştir. Kısa dönem dinamiklerinin belirlendiği bu modele ait katsayılar Tablo 69’da verilmiştir.

TABLO 69: KISA DÖNEM ARDL MODELİ HATA DÜZELTME MEKANİZMASI SONUÇLARI

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	T Değeri	Prob.
DAKTAR(-1)	0.608926	0.286682	2.124047	0.0386
DFNANS	-0.023458	0.111213	-0.210929	0.8338
DFNANS(-1)	-0.057658	0.114991	-0.501411	0.6183
DFNANS(-2)	-0.206944	0.117016	-1.768517	0.0831
DFNANS(-3)	-0.178583	0.111693	-1.59887	0.1162
DREEL	0.837291	0.264053	3.170927	0.0026
DREEL(-1)	-0.535124	0.328468	-1.62915	0.1096
DREEL(-2)	0.451458	0.246614	1.83063	0.0731
ECM(-1)	-0.973417	0.300055	-3.244131	0.0021
C	0.851627	4.469752	0.190531	0.8497

Tablo 69’da görüldüğü üzere, hata düzeltme mekanizmasının katsayısı 0 ile -1 arasında olup, istatistiki olarak anlamlıdır. Hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Katsayının büyüklüğü uzun dönem dengesinden sapmaların hızlı bir şekilde ortadan kalkacağını göstermektedir. Ancak, uzun dönem modelinde olduğu gibi, kısa dönem modelinde de finansal küreselleşme ile aktarım arasındaki ilişki negatif olup, istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır.

Küreselleşme süreci ile kaynak aktarım mekanizması arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yaptığımız ekonometrik analiz, teorik analizlerle uyumlu sonuçlar vermiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Ancak, reel küreselleşme ile

aktarım mekanizması arasındaki ilişki beklentiler doğrultusunda istatistiksel olarak anlamlı çıkarken, aktarımın finansal küreselleşme ile bağlantısının kurulmasını sağlayan göstergelerden önemli bir kısmının aktarım endeksine dahil edilememesi nedeniyle finansal küreselleşme ile kaynak aktarımı arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Aktarım endeksini zayıflatan etkenlerin giderilerek eksik göstergelerin modele dahil edilmesinin sağlanması ile bu ilişkinin de pozitif ve güçlü çıkacağı düşünülmektedir.

Gerek teorik gerekse ekonometrik analiz sonuçları çerçevesinde, Türkiye’de küreselleşme sürecinde hızlanan sermaye akımlarının ve bu akımlarla şekillenen dış kaynağa ve dış talebe bağımlı, düşük katma değerli üretim/ihracat yapısının, dışarıya kaynak aktarımının artmasına yol açtığını ifade edilebilir.

SONUÇ

Tarihsel olarak 16. yüzyıla kadar götürülebilen ancak, literatürde 20. yüzyılın son çeyreğinde yoğun bir şekilde ele alınan küreselleşme olgusunun tanımlanmasında egemen olan eğilim, sürecin ekonomik alandaki değişimler referans alınarak ifade edilmesidir. Bu nedenle literatürde birden fazla küreselleşme süreci yaşandığı ileri sürülmektedir. Uluslararası boyutta artan mamul mal ticaretini temel alan küreselleşme yaklaşımlarına göre, iki küreselleşme süreci yaşanmıştır. Bu yaklaşıma göre, 1870'lerde yaşanan dönem birinci küreselleşme, 1980'lerden sonra yaşanan dönem ikinci küreselleşme sürecidir. Ticari ilişkilerin oluşumuna zemin hazırlayan gelişmeleri dikkate alan yaklaşımlara göre ise, 1980 sonrası dönemde yaşanan süreç üçüncü küreselleşme olarak adlandırılmaktadır. İlk ikisi ise, merkantilizmin egemen olduğu 16. yüzyıl ile liberal ideolojinin egemen olduğu 19. yüzyılın sonunda yaşanmıştır. Bu farklı yaklaşımlara rağmen, bütün küreselleşme yaklaşımlarında ortak bazı noktalar olduğu söylenebilir. Bunlar, üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımı, teknolojik gelişmelerin belirleyici niteliği ve süregelen bir süreç olmasıdır.

Küreselleşme süreçlerine ilişkin ortak noktaların bulunması, bir olgu olarak tanımlanmasında sorunlar olmadığı anlamına gelmemektedir. Özellikle farklı ideolojik yaklaşımlarla konunun ele alınması nedeniyle, tüm toplumsal alanlarda yaşanan değişimleri içeren tanımların yapılamadığı görülmektedir. Tanım ve sürece ilişkin tartışmaların bir diğer nedeni ise, süreç içinde uygulama alanı bulan politikaların tüm tarafların yararına sonuçlar üreteceği iddiasında olmasına rağmen, toplumsal alanlarda yaşanan değişimlerin bazı ülkelere daha fazla yarar sağlaması, bazı ülkelerin ise gelişmelerden zarar görmesidir. Nitekim, yaşanan süreç önce gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayırımına neden olmuş, daha sonra bu ayırımı derinleştirerek, ülkelerarasındaki gelir farklarının daha da açılmasına yol açmıştır. 1980 sonrasında yaşanan küreselleşme sürecinde ise, ulusüstü kurumsallaşma sonucu önemini yitiren ulusal sınırlar nedeniyle ayırım, kazananlar ve kaybedenler olarak yapılmaya başlanmıştır.

Küreselleşme süreci tarihsel olarak ele alındığında, yukarıda ayırımın oluşmasında, önce sermaye sahipliğinin, sonra hem sermaye hem de bilgi sahipliğinin öne çıktığı görülmektedir. Çalışmamızda kullandığımız ayırım paralelinde, birinci küreselleşme süreci olarak kabul ettiğimiz, merkantilizmin egemen olduğu ortaçağın sonu ile sanayi devrimi arasındaki dönemde, Avrupa’da sermaye birikimi, yeni keşfedilen kıtalardan getirilen değerli madenler ile değerli maden birikimi sağlayan ticari fazla ile oluşturulmuştur. Bu aktarım, ülkeler arasında gelişmiş-gelişmekte olan ülke ayrışmasından ziyade bölgesel ayrışmaya neden olmuştur.

İkinci küreselleşme sürecinde ise, bu birikim sanayi üretimine dönüşmüş ve yeni pazarlar bulma ihtiyacı doğmuştur. Ulus devletlerin doğuşu ile süreç, gelişmiş-gelişmekte olan ülke ayırımına uygun hale gelmiştir. Bu ayrımı oluşturan aktarım bu kez, geleneksel ürünler yani, hammaddeler ile mamul mallar arasındaki değişim sonucu gerçekleşmiştir. Ayrıca, bu dönemde sermayenin kar arayışı ile yeni pazarlara yönelimi mamul mal ticaretini yanısıra yatırım amaçlı olmaya da başlamıştır. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkeler uluslararası ticaretten nispi olarak daha az gelir elde etmişlerdir.

Üçüncü küreselleşme dönemi olan 1980 sonrası dönemde ise, bilgi sahipliği öne çıkarken, sermaye dolaylı olarak -teknolojik gelişmeler için yapılan araştırma-geliştirme yatırımları açısından- önemini korumuştur. Katma değer yaratımında bilginin belirleyici rolünün artışı ile aktarım, bilgi sahipliği ile oluşan teknoloji-yoğun ve emek-yoğun ürünler arasında oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde sermaye, katma değerdeki belirleyici rolündeki azalışı nedeniyle oluşan kaybını, gelişmekte olan ülkelerde oluşan rant ekonomisi kanalı ile fazlasıyla telafi etmiştir.

Yaptığımız inceleme ve analizler çerçevesinde birikim sürecinin tıkanmaması yada duraklamaması için sermayenin karlılığının sürmesine ihtiyaç duyulduğu, küreselleşme sürecinin de buna hizmet üzere kurgulandığı ancak bu durumun, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayırımını daha da derinleştirdiği görülmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse ister ekonomik ve toplumsal gelişmelerin doğal sonucu, isterse egemen grupların/sınıfların kurguladığı bir süreç olarak algılandığını

küreselleşme süreci hızla genişlemekte ve derinleşmektedir. Hem bazı değişmelerin/gelişmelerin sonucu hem de birçok değişme/gelişmenin nedeni olan küreselleşme sürecinin farklı boyutlardan analizi bilimsel açıdan büyük önem taşımaktadır.

Küreselleşme sürecinin önemli sonuçlarından biri de ülkelerarası gelir farklılıklarının artmasıdır. Bu gelişmeyi yaratan faktörlerin başında ise gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere çeşitli şekillerde gerçekleştirilen kaynak aktarımının geldiği ifade edilebilir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelere kaynak aktarımı ve küreselleşme sürecinin bu aktarım üzerine etkilerinin analizi son derece önemli bir araştırma konusu haline gelmektedir.

Bu önem çerçevesinde hazırladığımız çalışmamızın temel amacı, son küreselleşme sürecinde uygulanan politikalar paralelinde oluşan ve ülkelerarasındaki eşitsiz gelişimin nedeni olarak gördüğümüz kaynak aktarım mekanizmalarını, hem teorik hem de verilerin elverdiği ölçüde, ampirik analizlerle değerlendirmektir. Süreç içinde hem reel (üretim) hem de finansal açıdan dünya ile entegrasyonu artan gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye açısından, bu aktarım kanallarının değerlendirilmesi, entegrasyon sonucu elde edilecek gelirlerin artırılması açısından önem taşımaktadır.

Literatürde yer alan kaynak aktarımı tanımlarının sermaye akımları referanslı olarak yapıldığı görülmektedir. Bu tanımlarda sürece bütüncül yaklaşılmadığı gibi, sürecin küreselleşme ile ilişkisi de yeterince kurulmamıştır. Nitekim, uluslararası mal, hizmet ve para (borç-yatırım) alışverişleri sonucu oluşan kaynak aktarım mekanizmaları, küreselleşme sürecinde toplumsal alanlarda yaşanan gelişmelerle yakından ilişkilidir. Bunun nedeni, hem küreselleşme sürecinde hem de kaynak aktarım mekanizmalarının oluşumunda öne çıkan unsurların, mal, hizmet ve para akımları olmasıdır. Dolayısıyla kaynak aktarımına sadece sermaye hareketleri çerçevesinden bakılması eksik bir yaklaşımdır ve bunu dikkate alarak hazırladığımız çalışmamızda konuya bütüncül yaklaşılmıştır.

Diğer küreselleşme süreçlerinden farklı olarak, 1980 sonrası yaşanan küreselleşmede yönü değişmemiş olmakla birlikte, yeniden şekillenen kaynak

aktarımında, bir ülkenin diğer ülkelerle yaptığı mal, hizmet ve para alışverişlerinin temelinde de yer alan, küreselleşme sürecine nasıl ve/veya üretimin hangi aşamasında entegre olduğu konusu büyük önem taşımaktadır. Çünkü uluslararası ekonomik entegrasyon, bu akımların bir anlamda hem nedeni hem de sonucudur. Bu aktarım kanalları, kaynakların etkin kullanımına engel olarak hasıla/gelir üzerinde etkili olmakta ve bu hasıladan/gelirden doğrudan veya dolaylı olarak dışarıya kaynak aktarımına yol açmaktadır.

Malların, hizmetlerin, sermayenin ve sınırlı da olsa emeğin ülkelerarasındaki alış-verişlerinin artmasına hizmet eden temel yaklaşım neo-liberalizmdir. 1970’li yıllarda gelişmiş ülkelerde uygulanmaya başlayan, 1980’li yıllarda gelişmekte olan ülkelere (Latin Amerika ve Asya) yayılan, 1990’lı yıllarda ise sistemin çökmesinin ardından, merkezi planlı ülkelerde de, uygulama alanı bulan liberal politikaların çerçevesi, Washington Konsensüsü olarak bilinen yaklaşım ile çizilmiştir. Bu politikaların temel amacı, kaynakların tahsisinde piyasaların rolünü artırmaktır. Bu temel amaç çerçevesinde malların, hizmetlerin ve sermayenin uluslararası dolaşımını engelleyen her türlü kısıtlamaların, yurt içi fiyatların oluşumu da dahil, kaldırılması gerekmektedir. Bu tür uygulamalar, özellikle 1980’li yıllardan günümüze yaşanan küreselleşme sürecindeki gelişmelerin de, bir anlamda, nedenini oluşturmaktadır.

Küreselleşme olgusunun tanımı çerçevesinde yapılan tartışmalara ve sürece ilişkin teorik yaklaşımlara yer verilen çalışmanın birinci bölümünde, yukarıda belirtilen paradigma çerçevesinde uygulamaya konulan ekonomi politikalarının tüm toplumsal alanlar üzerinde etkileri olduğu için, ekonomik, politik ve kültürel alanlarda küreselleşme bağlamında yaşanan gelişmeler değerlendirilmiştir. Ekonomik alana ilişkin olarak genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra, son küreselleşme sürecinde öne çıkan gelişmeler, üretimin küreselleşmesi ile finansal küreselleşme açılarından ele alınmıştır. Her bir sürecin analizi, sürecin araçları ile birlikte yapılmıştır. Bu analizin sonuçlarına göre, teknolojik gelişmelerin önderliğinde, üretimin küreselleşmesini yani küresel üretim ağının oluşmasını sağlayan araçların;

- ✓ Uluslararası ticaretin değişen yapısı -endüstri içi ticaret, firmalararası ticaret ve küresel üretim ağına fason üretim,
- ✓ Çok uluslu şirketlerin sınır ötesi doğrudan yatırımları,
- ✓ Emek hareketleri,
- ✓ Özelleştirme uygulamaları olduğu görülmüştür.

Finansal entegrasyon olarak da ifade edilen, finansal küreselleşme sürecinin en önemli aracı sermaye hareketleridir. Yine gelişen teknolojilerin belirleyici olduğu süreçte, liberal uygulamaların yayılması sonucu sermaye akımlarının hızı ve miktarı artmış, yatırım araçları çeşitlenmiştir. Ülkeler arasında –özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında- getiri farklarının azalması beklenen süreçte, böyle bir gelişme yaşanmadığı gibi, vade ve getiri açısından çeşitlenen yatırım araçlarına ilişkin artan risk algılamaları, yatırımların ekonomiler üzerindeki muhtemel etkilerinin de farklılaşmasına yol açmıştır. Küreselleşmenin entegrasyondan ziyade, finansal kırılganlıkların bulaşıcılığını artırdığı görülmüştür. Etkin bir finansal entegrasyonun oluşmamasının temel nedeni olarak, küresel anlamda düzenleyici ve koordine edici bir kurumun olmayışı ve bağımsız (herhangi bir ülke parasından) bir dünya parasının bulunmayışı gösterilmektedir.

1980'lerden günümüze yaşanan küreselleşme sürecinde görülen temel paradigma değişikliğinin politik alanda görülen etkisi, devletin rolünde değişim ile devletin egemenlik alanının sınırlanmasına yol açan ulusüstü kurumsallaşmalardır. Mal ve para hareketlerinin serbestleştirilmesi ile ekonomik alana ilişkin politikalarının etkinliği azalan devletin, hakim paradigma çerçevesinde, ulusüstü kurumlara hükümlerlik haklarının devrinde zorlandığı görülmektedir. Ancak, diğer taraftan siyasi iradeyi elinde bulunduran hükümetler, iktidarda kalmalarının önemli bir dayanağı olarak gördükleri ekonomik başarı için (daha çok da dış kaynak temini için) ulusüstü kurumlarla (IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar ile çok uluslu şirketler) işbirliğine gitmektedirler. Ayrıca, yeni küresel değerlerin oluşumu, sorunların küresel perspektifte algılanması/algılatılması devletin egemenlik alanında etnik ve dini değerlerin öne çıkmasına ve kültürel alanda, bu temel üzerinde çatışma zemininin oluşmasına yol açmıştır. Ancak, bu çatışmaların batı kültüründe egemen olan tüketim alışkanlıklarının yerleşmesine engel olmadığı da görülmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, kaynak aktarımın tanımı yapılarak, son yaşanan küreselleşme sürecinde oluşan ülkelerarası kaynak aktarım mekanizmalarının teorik çerçevesinin oluşturulması amaçlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, kaynak aktarımın mal, hizmet ve para (borç veya yatırım) alış-verişleri sonucu olduğu ve bu alış-verişlerin bakiyesinin pozitif olduğunda ilgili ülkeye kaynak aktarıldığı, bakiyenin negatif olduğu durumda ilgili ülkeden kaynak aktarıldığı şeklindeki bir tanımlamanın kullanılmasının daha gerçekçi bir yaklaşım olacağı anlaşılmıştır. İkinci bölümde, birinci bölümde ekonomik alana ilişkin yapılan küreselleşme süreci ayrımı paralelinde, kaynak aktarım mekanizmaları üretimin küreselleşmesi ile finansal küreselleşme kanalları olarak ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucu, üretimin küreselleşmesi olarak tanımlanan, üretimin bazı aşamalarının, özellikle emek yoğun aşamalarının, farklı ülkelerde yapılmasına imkan veren ve gelişmekte olan ülkelerin üretim/ihracat yapısını değiştiren araçların aynı zamanda kaynak aktarım kanallarını oluşturduğu görülmüştür. Bu aktarım kanallarının ise;

- ✓ Endüstri-içi ticaret,
- ✓ Firmalararası ticaret,
- ✓ Fason üretim,
- ✓ Dış ticaret hadleri,
- ✓ Cari açık,
- ✓ Doğrudan yabancı yatırımlar,
- ✓ Özelleştirmeler,
- ✓ Beyin göçü şeklinde sınıflandırılmasının uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Finansal liberalizasyon uygulamalarına paralel olarak, 1990'lı yıllarda hızlanan finansal küreselleşme sürecinde, artan ve çeşitlenen sermaye akımları, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle olan borç-alacak ilişkisini adeta yatırım ilişkisine dönüştürmüştür. Ancak, mali getirilerin yaklaşması beklenen süreçte, sermaye akımlarının yeni kaynak aktarım kanalları yarattığı görülmüştür. Borç kanalının yanısıra, yatırım ilişkisine dayalı oluşan aktarımlar, portföy yatırımları, birleşme ve satın alma yatırımları ve kolektif yatırım kurumlarının yatırımları kanalı

ile olmuştur. Diğer taraftan, finansal serbestlik sonucu artan riskler (kur, faiz riski gibi) karşılık olarak tutulması istenen varlıkların yükselmesine ve para ikamesinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu çerçevede rezerv varlık artışları ve senyoraaj gelirleri kanalı ile de yurt dışına kaynak aktarımı yapılmaya başlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde kaynak aktarım kanalları, teorik analizlerin yanısıra gelişmekte olan ülkelerin gayrisafi hasıla ve ödemeler dengesi kalemleri verileri ile yapılan ampirik analizlerle de desteklenerek değerlendirilmiştir. Yapılan analizler sonucu, küreselleşme sürecinde oluşan kaynak aktarımlarının ağırlığının, süreç içinde üretimden finansal boyuta kaydığı görülmüştür. Bunun temel gerekçesi ise, artan ve çeşitlenen finansal akımlar sonucu yükselen risk primleri ve bu akımların üretim/ihracatı şekillendirici etkisi olmuştur. Yükselen faizler ve daha fazla üretim/ihracat yapılmasına rağmen daha az gelir yaratan ekonomik yapının dış kaynak bağımlılığını artıran bir döngü yarattığı ise, bu bölümde ulaşılan bir başka sonuç olmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümü ise, önceki bölümlerde yapılan teorik analizler çerçevesinde, Türkiye’de oluşan kaynak aktarım kanallarının, liberal politikaların uygulanma aşamaları dikkate alınarak değerlendirilmesine ayrılmıştır. Politikaların dönem ayırımında, önemli bir strateji değişikliğini (ithal ikameci stratejiden ihracata dayalı büyüme stratejisine dönüşüm) gösteren 24 Ocak 1980 Kararları, sermaye hareketlerinin liberalizasyonu kararının alındığı 1989 tarihli 32 Sayılı Karar ve 2000 yılında IMF ile yapılan anlaşmada yer alan koşullar çerçevesinde uygulamaya konulan kararlar belirleyici olarak kabul edilmiştir. Analiz için dönemsel ayırım yapıldıktan sonra, bu dönemlerde uygulanan politikalar ve ekonomik gelişmeler değerlendirilmiş ve her bir dönemde etkili olan kaynak aktarım kanalları, ekonomik göstergeler yardımıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, son küreselleşme sürecinde, küresel üretim ile finansal sisteme entegrasyonu sağlayan araçlar ve kanallar açısından, Türkiye’de oluşan kaynak aktarım mekanizmalarının ana hatlarıyla şöyle olduğu görülmüştür;

- ✓ Endüstri-içi ticaret, kaynak dağılımında etkinliğin sağlanmasını engellemiştir. Şöyle ki; endüstri-içi ticarete konu olan ürünlerin –özellikle dikey EİT- ihracat değeri bu ürünlerin ihracatlarından elde edilen katma

değerden önemli ölçüde yüksek olmaktadır. Bu nedenle istihdam ve katma değer, ağırlıklı olarak, ticarete konu olmayan sektörlerde oluşmaktadır. Hem ihracata verilen teşvikler açısından hem de dış rekabete kapalı olan sektörlerde oluşan fiyatların serbest piyasa fiyatlarını yansıtmamasından, neo-klasik okul teorisyenlerinin en önemli tezlerinden biri olan kaynak dağılımında etkinlik gerçekleşmemektedir.

- ✓ Üretimdeki katma değer düşüklüğünün bir diğer nedeni ise fason üretimdir. Önemli oranda istihdam sağlamakla birlikte, fason üretimin yaygın olduğu küçük ve orta ölçekli işletmelerde, ucuz işgücüne dayanan rekabet nedeniyle kayıtdışılığın önüne geçilememektedir. Kayıtdışılık sosyal güvenlik kuruluşlarının prim gelirlerini ve kurumsal vergi gelirlerini azaltmış, bütçe açıklarının dolaylı vergilere yüklenerek kapatılması vergi adaletini bozmuştur.
- ✓ Dönem boyunca verilen teşvikler kaynak dağılımının etkinliğinin sağlanamamasının yanısıra mali yapıyı da bozarak önemli oranda kaynak aktarımına neden olmuştur. Özellikle, 1980'li yıllarda nakit ihracat teşvikleri, tasarruf oranı yüksek olduğu varsayılan sermaye kesimi üzerindeki vergi yüklerinin azaltılması ve bu paralelde, kamu borçlanma politikasında görülen değişim mali yapıdaki bozulmanın en önemli nedenlerinden olmuştur.
- ✓ Bu süreçte para ve döviz kuru politikaları da kaynak aktarım kanalları oluşumunda etkili olduğu görülmüştür. Nitekim, 1980'li yıllarda değerli döviz kuru politikası sonucu aleyhe dönen dış ticaret hadleri, 2000'li yıllarda ise, sermaye akımları ile değerlendirilen Türk Lirası ile dünyada mamul mal ihracatçıları aleyhine dönen dış ticaret hadleri önemli oranda gelir kaybına yol açmıştır.
- ✓ 1989 yılı sonrasında sermaye hareketlerinin liberalizasyonu ile birlikte değerlendirilen Türk Lirası, ithalatı teşvik ederken, ülkenin uluslararası rekabet gücünü azaltmış ve ihracatın ithalata bağımlılığını arttırarak, cari açık kanalı ile kaynak aktarımına yol açmıştır.
- ✓ Kriz yılları dışında daralma göstermeyen cari açık, enerjide dışa bağımlı yapının yanısıra uluslararası rekabet gücünde azalma ve yeni

üretim/ihracat yapısı nedeniyle kronik bir hal almıştır. Cari açığın süreklilik kazanması, her şeyden önce varlıkların da sürekli bir şekilde azalması anlamına geldiğinden, varlık azalışı ile karşılanamayan açık borçlanma ve/veya yabancı yatırımlar ile finanse edilmiştir. Cari açık, finansman şekline göre oluşacak mali aktarımların yanında, istihdam yaratacak olan iç talebin dışa kayması anlamına geldiğinden, işsizliğin artmasına da katkıda bulunmuştur.

- ✓ Süreç içinde artan kamu iç ve dış borç faiz ödemeleri önemli bir kaynak transfer kalemidir ve bütçe üzerinde önemli bir yük teşkil etmektedir. Bütçe üzerindeki büyük borç yükü kamunun eğitim, sağlık gibi alt yapı yatırımlarını azaltırken, büyümeden fedakarlık yapılmasına neden olmuştur.
- ✓ Portföy yatırımlarının temettü ve getiri transferlerinin yanısıra kısa vadeli ve küresel dengesizliklere duyarlı yapısı ekonomiye önemli yükler –risk priminin yüksekliği gibi- getirmiştir.
- ✓ Özellikle 2000’li yıllarda büyük artış gösteren, doğrudan yabancı yatırımlar ağırlıklı olarak birleşme ve satın almalar şeklinde mevcut sermaye stokuna yapılmaktadır. Bu durum kar transferlerinin hızlı bir şekilde gerçekleşmesine olanak vermiştir.
- ✓ Yeni yatırım olarak gelen doğrudan yabancı yatırımların ise, dış rekabete kapalı, iç piyasaya hizmet veren sektörlerde yoğunlaştığı, dış rekabete açık, ihracat ağırlıklı sektörlerin ise ithal girdi bağımlılığı yüksek olan sektörler olduğu görülmüştür. Yüksek değerli Türk Lirası bu süreci destekleyen bir diğer olgu olarak karşımıza çıkmıştır.
- ✓ Kar transferlerinin hızlı bir şekilde oluşmasına hizmet eden bir diğer yabancı yatırım şekli kolektif yatırım kurumlarının % 10’luk kurumsal iştirak şeklinde yaptıkları yatırımlardır. Bir portföy yatırımı olmakla birlikte, doğrudan yabancı sermaye kabul edilen, % 10 iştirak payına sahip kurumsal yatırımcıların, kısa vadeye odaklı yatırım stratejisi uzun vadeli faydaların göz ardı edilmesine yol açmıştır.
- ✓ Özelleştirmeler veya birleşme-satın almalar şeklinde büyük ölçekli yatırımlar için gelen yabancı sermayenin, yerli girişimcileri caydırdığı ve

özellikle rekabete kapalı olan sektörlerde tek el oluşumlarına yol açtığı görülmüştür.

- ✓ Çok uluslu şirketlerin transfer fiyatlaması ile vergi kaçırmasına olanak sağlanmasının yanısıra karlı kamu kurumlarının özelleştirilmesi sonucu kar ve vergi gelirlerindeki azalma, kamu gelir-gider dengesinin bozulmasına katkı yapmıştır. Bu dengenin yeniden kurulması veya sürdürülebilirliğinin sağlanması için vergi yükü dolaylı vergiler aracılığıyla, marjinal tüketim eğilimi yüksek, dolayısıyla gelirleri düşük kesimlere aktarılmıştır. Dışarıya kaynak aktarımı ülke içindeki gelir dağılımını da bozucu bir etki yaratmıştır.
- ✓ Bu noktada ayrıca, küreselleşme süreciyle birlikte gelir aktarımının sadece emekten yerli büyük ve/veya küresel sermayeye değil, aynı zamanda fason üretirme gibi yollarla küçük firmalardan büyük ölçekli işletmelere doğru da gerçekleştiği görülmüştür. Dolayısıyla küreselleşme sürecinin bölüşüm analizlerine yeni ilave açılardan da bakılması zorunluluğunu doğurduğu anlaşılmıştır.
- ✓ Rezerv varlıklar, finansal büyüklüklere endekslenme ve parasal büyüklükleri kontrol altında tutmayı amaçlayan politikalar nedeniyle, sürekli artış eğilimi göstermiştir. Bu durum, önemli miktarda kaynağın rezerv varlık olarak kabul edilen yabancı ülke paraları veya yabancı ülkelerin ihraç ettikleri hazine bonolarında tutulmasına ve bu yolla, bu ülkelere senyoraj gelirleri kanalı ve/veya kendi borçlanma maliyetinden daha düşük getiri getiren yabancı aktiflere yapılan yatırımlar kanalı ile önemli oranda kaynağın transferine yol açmıştır.
- ✓ Uzun süre yaşanan enflasyonist süreç Türkiye’de Türk Lirasına olan güveni sarstığından -2000’li yıllarda düşen enflasyona ve nispeten istikrarlı bir ortam yaratılmasına rağmen- para ikamesi olgusu yaygındır. Bu durum Türk Lirasına ikame edilen yabancı ulusal paraların menşee ülkelerine (ABD Doları veya Euro) önemli oranda senyoraj geliri sağlamıştır.
- ✓ Üretimde yeni bir faktör olan bilgi bileşeninin katma değer anlamında belirleyici hale gelmesi ve mamul mal üretiminde benzer faktör

donanımına sahip gelişmekte olan ülkeler arasındaki rekabet baskısı, bir taraftan telif ve patent hakları yoluyla gelişmiş ülkelere kaynak aktarımına, diğer taraftan emeğin üretimden aldığı payın azalmasına ve gelir dağılımının daha da bozulmasına neden olmuştur.

- ✓ Bu üretim-ihracat yapısı nitelikli emeğin istihdam olanaklarını azaltmış ve beyin göçüne yol açmıştır. Beyin göçü beşeri kaynak transferi olarak önemli boyutlara ulaşmıştır.

1980 sonrası dönemde küreselleşme sürecinde, Türkiye’de uygulanan politikalar çerçevesinde yaşanan değişimler ve oluşan kaynak aktarımları üçüncü bölümde ortaya konulduktan sonra, çalışmanın dördüncü bölümünde, yine Türkiye özelinde bu aktarım kanalları ile küreselleşme süreci arasındaki ilişkiyi değerlendirebilmek amacıyla ekonometrik analizler yapılmıştır. Zaman serileri oluşturularak yapılan bu analizde endekslerden yararlanılmıştır. Küreselleşme sürecine ilişkin endekslerin oluşumu literatürde yer alan küreselleşme endekslerinde kullanılan metodolojiler çerçevesinde yapılmıştır. Değişen üretim yapısını ve artan sermaye hareketlerini gösteren, reel ve finansal küreselleşme endeksleri ile süreç içinde oluşan kaynak aktarımını gösteren aktarım endeksi, ikinci bölümde yapılan teorik analize uygun ancak, veri kısıtları altında oluşturulmuştur. 1980-2007 dönemine ilişkin sağlıklı veri elde edilememesi nedeniyle analiz çeyreklik veriler üzerinden, 1992-2007 dönemi için yapılmıştır. Oluşturulan aktarım endeksi ile reel ve finansal küreselleşme endeksleri arasındaki uzun dönemli ilişkinin analizinden şu sonuca ulaşılmıştır; Aktarım endeksi ile reel ve finansal küreselleşme endeksleri arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Ancak, aktarım endeksi ile reel küreselleşme endeksi arasındaki ilişki iktisadi açıdan anlamlı olmakla birlikte, finansal kaynak aktarımlarının sağlıklı bir biçimde aktarım endeksine dahil edilememesi nedeniyle, aktarım endeksi ile finansal küreselleşme endeksi arasında iktisadi açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Çalışmada ayrıca, Türkiye’nin küresel düzene entegrasyon sürecinde oluşan kaynak aktarımlarının devam etmesi halinde ülkenin, yeni krizlere girmesinin kaçınılmaz olacağı ve büyüme sürecinin kesintiye uğrayacağı öngörülmüştür. Bunun da ötesinde, sürecin adeta fakirleştiren bir büyümeye yol açtığı görülmüştür. Bu

şekilde kaynak aktarımının önüne geçilmesi ancak, yeni bir üretim/ihracat yapısı ile mümkün olabilecektir. Dolayısıyla çerçevede, kısa vadeli politikaların yerine uzun vadeli hedefleri içeren uzun vadeli politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu ve küreselleşme sürecinin de önemli ölçüde katkı yaptığı başta ihtiyaç duyulan kaynakların dışarıya aktarılması olmak üzere ekonomik sorunlardan/kısır döngülerden bir an önce çıkılması gerekmektedir. Zira bu sürecin etkileri sadece ekonomik alanla sınırlı kalmamakta, başta sosyal barışın tehlikeye girmesi olmak üzere sosyal, politik ve kültürel sonuçlar da üretmektedir. Bu noktada, değişen dünya ve Türkiye koşulları ile dünyanın ekonomi politikası tecrübeleri de dikkate alınarak, yeni bir ekonomi politikası vizyonuna ihtiyaç bulunmaktadır. Bu vizyonun genel çerçevesinin ise şöyle olmasının uygun olacağını öngörmekteyiz;

a) Sorunların algılanması ve çözümünde felsefik temelde bir dönüşüm yapılmalıdır. Bu bağlamda geçmişte yapıldığı gibi sonuçları değil, nedenleri ortadan kaldırmayı hedefleyen bir bakış açısı geliştirilmelidir.

b) Yine sorunların algılanmasında ve çözümünde tek yönlü mekanik etkileşimler değil çok yönlü, dinamik, kümülatif nedensellik ilişkileri perspektifi kullanılmalıdır.

c) Gerek ülkemizde mevcut ekonomik sorunlar gerekse başta kaynak aktarımı yoluyla olmak üzere küreselleşme sürecinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesinde ekonomik süreç yanında ekonomik yapı ve ekonomik sistem-düzen boyutu da mutlaka dikkate alınmalıdır.

d) Türkiye ekonomisinin gelişmesi ve insanların refahının artırılması için uygulanacak ekonomi politikalarının uluslararası kurumlar tarafından değil, gerektiğinde onların önerilerini de dikkate alan, ancak daha çok özgün ulusal ekonomik ve toplumsal koşulları/öncelikleri önplana çıkaran ve bunları küresel koşullarla harmanlayabilen nitelikte belirlenmesi sağlanmalıdır.

e) Ekonomik büyüme ve kalkınmanın finansmanının tamamen dış kaynaklara bağlanması yerine, iç kaynakları ve potansiyelleri harekete geçirmeye öncelik veren stratejilere dayandırılması yönünde vizyon değişikliği gerçekleştirilmelidir.

f) Uygulanacak ekonomi politikalarının belirlenmesi sürecinde kısa, orta ve uzun vadeli politikalar entegre edilmeli, bunların değişen koşullara bağlı olarak yenilenmesine imkan verecek dinamik politika oluşturma sistemi geliştirilmelidir.

Bu genel öneriler yanında konumuz bağlamında dışarıya kaynak aktarımının azaltılması açısından da bazı önerilerin ortaya konulmasında fayda bulunmaktadır. Bu önerilerin çerçevesi, küreselleşme sürecine ilişkin yapılan ayrıma paralel olarak, reel yani üretim/ihracat yapısı ile ilgili politikalar ile finansal, yani sermaye akımları ile ilgili politikalar olmak üzere iki grupta sıralanabilir;

Reel politikalar boyutunda önerilerimiz;

- ✓ Üretimin/ihracatın (düşük teknoloji ve emek yoğun) mevcut yapısını değiştirmek ve katma değeri yüksek yüksek teknoloji yoğun mal üretimini sağlamak amacıyla, öncelikle yeni bir üretim/sanayileşme stratejisi oluşturulmalıdır. Bu strateji;
  - ◇ Bilginin katma değerin belirleyici öğesi haline gelmesi nedeniyle, bilgiye dayalı, küresel ölçekte rekabet üstünlüğü sağlayacak olan sektörlerin/ürünlerin seçimini,
  - ◇ Teşvikin nasıl olacağı ve ne kadar süre yapılacağını,
  - ◇ Devletin yaratabileceği dışsallıkları,
  - ◇ Bu sektörlerde istihdam edilecek emeğin eğitim politikalarını içermelidir ve bu çerçevede, mesleki ve teknik eğitim yeniden planlanmalıdır.
- ✓ Teknoloji üreten sektörlerle AR-GE teşvikleri yanısıra vasıflı emeğin istihdamında muafiyet ve indirimler uygulanmalıdır.
- ✓ Dış girdi bağımlılığını azaltmak amacıyla yerli üretime yönelik teşvikler ancak, kaynak dağılımında etkinliği bozmayacak ve sanayileşme stratejisi ile çelişmeyecek şekilde verilmelidir.
- ✓ Kayıtdışılığın yaygın olduğu küçük ve orta ölçekli kuruluşların denetimi için elektronik veri ağlarından yararlanılmalı, ilgili kurumların ortak kullanımlarına sunulmalıdır.

- ✓ Küresel üretim ağına bağımlı yapının ortadan kaldırılması için ürünlerin kalite ve standart kontrollerine yönelik uygulamalar artırılmalıdır.
- ✓ Doğrudan yeni yabancı yatırımların teşvikinin sanayileşme stratejisi ile çelişmemesine ve yeni istihdam olanakları sağlamasına dikkat edilmelidir.
- ✓ Yabancı yatırımlardan elde edilen karların yeniden sermaye eklenmesini teşvik eden muafiyetler verilmelidir.
- ✓ Özellikle 2002 yılı sonrasında günümüze kadar uygulanan ve adeta üretimi/üreticiyi cezalandıran yüksek faiz-düşük kur politikasından vazgeçilmelidir. Böylece ülkemizde mevcut üretim kapasitesinin artırılması ve potansiyellerin harekete geçirilmesi mümkün olacak, dış bağımlılık ve dış ticaret yoluyla dışarıya aktarılan kaynaklar azaltılabilecektir.

Finansal politikalar boyutunda önerilerimiz ise;

- ✓ Finansal liberalizasyon uygulamaları sonucu oluşan finansal entegrasyon krizlerin ülkeler arasında bulaşıcılığını artırdığından, yeni bir düzenleyici kurumun (bağımsız) kurulması ve geliştirilen finansal araçlarının risklerinin belirlenmesine ilişkin standartların oluşturulmasına yönelik olarak uluslararası alanda çaba gösterilmelidir.
- ✓ Kısa vadede kar amaçlayan yatırımların (birleşme ve satın alma veya kolektif yatırım kurumları yatırımları gibi) yatırım yaptıkları sektörlerden –sanayileşme stratejisine uygun- çıkış stratejileri oluşturulmalıdır. Yeni yatırım şartı ve/veya süre açısından sınırlamalar getirilmesi konusu tartışılmalıdır.
- ✓ Özel kesim dış borçluluk oranlarına ilişkin olarak, gelirleri döviz üzerinden olan kurumların serbestçe dış borçlanma yapabileceği, geliri döviz üzerinden olmayan kurumların dış borçlanma yapmaları durumunda ise, kur riskini ortadan kaldıran vadeli araçlar kullanması veya belli teminatlar bulundurması hükme bağlanmalıdır.
- ✓ Sermaye akımlarının reel kurlar üzerindeki etkileri göz önüne alınarak, ulusal paranın değer kazanması ile kaybedilen uluslararası rekabet gücü arasındaki denge için belli aşamalarda kurlara müdahale imkanı veren para ve kur politikaları oluşturulmalıdır.

- ✓ Nakit veya menkul kıymet olarak tutulan rezerv varlıkların maliyetini azaltmak amacıyla rezervlerin reel büyüklüklerle ilişkilendirilmesi sağlanmalıdır.
- ✓ Finansal rantlar yerli-yabancı ayrımı yapılmaksızın mutlaka, reel ekonomiyi cazip hale getirecek düzeyde, vergilendirilmelidir.
- ✓ İç tasarrufların artırılması ve bunların yatırımlara dönüştürülmesi konusunda yeni stratejiler geliştirilmelidir. Bu bağlamda daha çok altına yatırım şeklindeki iddiharın çözümlenerek ekonomiye kazandırılması için, sosyo-psikolojik boyutları da dikkate alan, stratejiler geliştirilmelidir.
- ✓ Bu arada tasarruf artışı için başta IMF olmak üzere uluslararası kurumların (ve dolayısıyla da TCMB'nin kullandığı) kullandığı ve “tasarrufların faizin fonksiyonu” olduğu şeklindeki klasik varsayım yerine Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için daha gerçekçi olan “tasarrufların gelirin fonksiyonu” olduğu şeklindeki keynesyen varsayım kullanılmalıdır. Bunun anlamı Türkiye gibi ülkelerde para değil maliye politikalarının daha etkili olmasıdır. Dolayısıyla para politikaları yerine maliye politikalarına ağırlık verilmelidir.

Sonuç olarak, yurt dışına yapılan kaynak aktarımının ortadan kaldırılmasına yönelik önerilen kısa ve uzun vadeli politikaların uygulanması ile Türkiye'nin hızlı bir kalkınma sürecine girmesi ve böylece gelişmiş ülkelerle aramızda oluşan farkın kapanması mümkün olabilecektir. Bu politikalar sadece dışarıya aktarılan kaynakların azalması yoluyla üretimin artmasına ve dış bağımlılığın azaltılmasına değil aynı zamanda içeride paylaşılacak kaynakları da artırarak –ilave bazı bölüşüm politikalarıyla- gelir dağılımının da düzelmesine katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKLAR

ABELLA Monolo, Global Competition for Skilled Workers and Consequences, Competing for Global Talent, **Competing for Global Talent**, der. Christiane Kuptsch ve Pang Eng Fong, International Institute for Labour Studies, Switzerland, 2006, ss. 11-32.

ABD Merkez Bankası, www.federalreserve.gov/paymentsystems/coin/default.htm (11/02/2008).

ACAR, Sadık. **Uluslararası Reel Ticaret: Teori, Politika**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2000.

AKAT, Asaf Savaş. “Dış Açık Hesabına Katkı”, **Vatan Gazetesi**, 28.02.2008, “Net Hata Noksan Tartışmaları, **Vatan Gazetesi**, 23.08.2008.

AKYÜZ Yılmaz, Gelişmekte Olan Ülkelerde Para ve Kur Politikaları: Türkiye Deneyimi”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Ankara, Kasım 2004, ss. 5-29.

AKYÜZ, Yılmaz. “Gelişmekte Olan Ülkelerde Para ve Kur Politikaları: Türkiye Deneyimi”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Ankara, Kasım 2004.

ALBA Pedro, Amar Bhattacharya ve Stijn Claessens, “Volatility and Contagion in a Financially-Integrated World: Lessons From East Asia’s Recent Experience”, **PAFTAD**, May 20-22 1998, ss. 1-63.

ALP, Ali. **Finansın Uluslararasılaşması**, YKY Yayınları, İstanbul, 2000.

AMIN, Samir. **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme**, Çev. Semih Lim, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.

ANDERSEN, M. Torben ve Tryggvi Thor Herbertsson. “Measuring Globalization”, **The Institute for Study of Labor Discussion Paper, Bonn**, No: 817, 2003, ss. 1-18.

ANDREW, D.C. Smith ve Michael J.Trebilcock, “State-Owned Enterprises in Less Developed Countries: Privatization and Alternative Reform Strategies”, **European Journal of Law and Economics**, The Netherlands, 12-2001, ss. 217-252.

ARESTIS, Philip ve Santonu Basu. “Financial Globalization and Regulation”, **The Levy Economic Institute**, New York, December 2003, ss. 1-20.

A.T. KEARNEY INC. “Measuring Globalization: Who’s Up, Who’s Down?”, **Foreign Policy Magazine**, Jan-Feb 2003, ss. 60-73.

ATEŞ, Davut. “Küreselleşme: Ne Kadar Tek Boyutlu”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, 2003, ss. 25-38.

AY ÇINAR, SEMA. “Türkiye’deki Kobilerin Finansman Sorunları”, **Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**, Yıl 4, Sayı 1, Ocak, 2008, ss. 1-8.

BAKKAL, Ufuk. **Kayıt Dışı Ekonomi**, Derin Yayınları, İstanbul, 2007.

BALCI Ali. “Roland Robertson: Küreselleşme ve Kültür”, **Bilgi Dergisi**, Sayı 12-1, 2006, ss. 25-36.

BALDWIN, Richard E. ve Phillippe Martin. “Two Waves of Globalization: Superficial Similarities, Fundamental Differences”, **National Bureau of Economic Research**, 1999, ss 1-33.

BANK FOR INTERNATIONAL SETTLEMENTS, Papers No:17, “Regional Currency Areas and The Use of Foreign Currencies”, May, 2003.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, www.bddk.gov.tr.(21.02.2008).

BAIROCH Paul ve Richard Kozul Wright. "Globalization Myths: Some Historical Reflections on Integration, Industrialization and Growth In The World Economy", **World Institute for Development Economics Research of the United Nations University**, Conference on Transnational Corporations and the Global Economy, Cambridge, March 1996, ss. 1-32.

BERG, A. ve E.Borensztein. "The Dollarization Debate", **IMF Finance and Development**, 2000, Vol 37, No:1, ss. 1-4.

BERKSOY, Taner. "Küreselleşmede İki Dönem: Benzerlikler, Farklılıklar ve Sonuçlar", **Osmanlı Bankası Voyvoda Caddesi Toplantıları**, İstanbul, 2005, www.obaravsiv.com (05.08.2005).

BIERSTEKER, J. Thomas. "Reducing the Role of State in the Economy; A Conceptual Exploration of IMF and World Bank Prescription", **International Studies Quarterly**, Vol:34 No:4, Dec 1990, ss. 7-24.

BOBEK, Vito ve Romana Korez Vide. "The Signification and the Feasibility of Measuring Globalization of Economy", **The Emerald Research UK**, 2005, ss. 596-610.

BORATAV, Korkut. **Yeni Dünya Düzeni Nereye?**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

BORATAV, Korkut. "Yabancı Sermaye Girişlerinin Ayrıştırılması ve Sıcak Para: Tanımlar, Yöntemler, Bazı Bulgular", **İktisat Üzerine Yazılar II-İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.Haşim Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss. 25, 27.

CASTELLS, Manuel. **Ağ Toplumunun Yükselişi Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

CELASUN, Merih. “2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası”,
www.econ.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf (11.12.2007).

CHACHOLIADES, Miltiades. **International Economics**, McGraw Hill Publishing Company, Singapore, 1990.

CHANG, Ha-Joon ve Ilene Grabel. **Kalkınma Yeniden-Alternatif İktisat Politikaları**, çev. Emre Özçelik, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

CLARKE, Thomas ve Stewart Clegg. **Changing Paradigms The Transformation of Management Knowledge for the 21st century**, Harpers Collins Business, London, 1998.

DEMİRCİ, Nedret. **Finansal Krizlerin Anatomisi**, SPK Yayınları, Ankara, 2005.

DPT, **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar Alt Komisyon Raporu**, Ankara, Ocak 1995.

DPT, **Makro Ekonomik Hesaplar ve Ödemeler Dengesi Raporu**, Ankara, Haziran 1998.

DPT, **IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, Ankara, 1979.

DPT, **V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)**, Ankara, 1984.

DPT, **VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**, Ankara, 1989.

DPT, **VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)**, Ankara, 1995.

DPT, **VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Doğrudan Yabancı Sermaye Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, Mayıs 2000.

DREHER, Axel. “Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization”, **Applied Economics**, London, 2006, ss. 1091-1110.

DUMONT, Jean-Christophe ve Georges Lemaitre. “Counting Immigrants and Expatriates in OECD Countries: A New Perspective”, **OECD Social Employment and Migration, Working Papers No:25**, 2005, ss. 1-44.

Dünya Bankası, www.miga.org/documents/IGG07tur.pdf, (02.04.2008).

Dünya Bankası, **Turkey Country Economic Memorandum**, Washington, February 23, 2006.

EDWARDS, Sebastian. “Does the Current Account Matter?”, **National Bureau of Economic Research**, New York, January, 2001, ss. 1-66.

ERCAN, Fuat. “Küreselleşme Sürecindeki Yerellikler”, **Kapitalizm Küreselleşme Azgelişmişlik**, der. Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Fuat Ercan, Koray R. Yılmaz, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, ss. 24-45.

Gazi Erçel, Taba AmCham Toplantısı, İstanbul, 13 Kasım 1998,
www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/1998/k13.html (10.12.1997).

EROL, Turan. SPK Başkanı basın açıklaması,
<http://www.tkbb-gazetesi.com/2007/05/30> (21.11.2007).

ERKAN, Hüsnü. **Ekonomi Sosyolojisi**, Fakülteler Kitabevi Barış Yayınları, İzmir, 2004.

ERKAN, Hüsnü. **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.

EKİN, Nusret. **Küreselleşme ve Gümrük Birliği**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1999.

EKZEN, Nazif. “Cumhuriyetin Ortaçağı: Kamu Ekonomisinde Finansman Politikası Aracı Olarak İç Borçlanma (1984-1999)”, **İktisat Üzerine Yazılar II-İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.Haşim Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss. 630-665.

ERDEM, Tevfik. **Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavram ve Süreçler**, Lotus Yayınları, Ankara, 2006.

EŞİYOK, B.Ali. “Türkiye Ekonomisinde İhracata Dayalı Büyüme Modeli ve İmalat Sanayinin Yapısı”, **Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Araştırma Müdürlüğü**, Ankara, Ekim 2002, ss. 1-88.

FREEMAN, Chris ve Luc Soete. **The Economics of Industrial Innovation - Yenilik İktisadi**, çev. Ergun Turkcan, TUBITAK Yayınları, Ankara, 2003.

FUKAO, Kyoji, Hikari Ishido ve Keiko Ito. ”Vertical intra-industry trade and foreign direct investment in East Asia”, **Journal of the Japanese and International Economies**, September 2003, ss. 468-506.

GIDDENS, Anthony. **Sosyoloji**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000.

GOKLANY, M. Indur. “The Globalization of Human Well-Being”, **Cato Institute**, August 22, 2002, No:447, ss. 1-20.

GÖKALP, H.Faysal. “Türkiye’de Liberalizasyon Sürecinde Dış Ticaret Hadlerindeki Gelişmelerin Analizi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1998.

GÜRAN, Nevzat. **Makro Ekonomik Analiz**, D.E.Ü. yayınları, İzmir, 2002.

GÜVEL, Enver Alper. “Senyoraj: Teori ve Türkiye’de Senyoraj’ın Açıklayıcıları Üzerine Bir İnceleme”, **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Dergisi**, Nisan, 2001, ss 1-18.

HARVEY, David. “Baskı Rejimine Rıza Göstermek”, Çev. Münevver Çelik, **Conatus çeviri dergisi**, İstanbul, Ekim 2004, Sayı 2, ss. 29-41.

HAWKINS, John ve Marc Klau. “Measuring Potential Vulnerabilities in Emerging Market Economies”, **BIS Working Papers**, No 91, 2000, ss. 1-34.

HERATH, Dhammika. “Development Discourse of Globalist and Dependency Theorist”, **Third World Quarterly**, Vol. 29, No. 4, 2008, ss. 819-834.

HIRST, Paul ve Grahame Thompson. **Küreselleşme Sorgulanıyor**, çev. Çağla Erdem, Elif Yücel, Dost Kitabevi, Ankara, 2007.

İMER, Evrim. “Genel Kabul Gören Gözlemler açısından Türkiye Ekonomisindeki Krizler ve Krizlerin Bulaşıcılığı Üzerine Bir Uygulama”, **T.C. Merkez Bankası**, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, Eylül 2003, ss. 1-100.

İstanbul Sanayi Odası İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2006 Yılı Raporu, 25 Temmuz 2007, www.iso.org.tr/tr/Web/StatikSayfalar/Meclis_Konusmalari_25-07-07.aspx, (17.01.2008).

JENKINS, Rhys. “Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi”, **Kalkınma İktisadı Yükseliş ve Gerilemesi**, der. Fikret Şenses, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 211-253.

KANSU, Ayhan. **Döviz Kuru Sistemleri ve Döviz Krizleri**, Güncel Akademi, İstanbul, 2006.

KAYA, Ayten Ayşen. “İmalat Sanayi İhracatında Uzmanlaşma”, **Ege akademik Bakış**, İzmir, Temmuz 2006, ss. 73-82.

KAYA Naciye, Nilüfer ERGÜN ve K. Gülsün BOR. “1923-2003 Türkiye Ekonomisi”, **Hazine Dergisi, Cumhuriyetin 80.Yılı Özel Sayısı**, T.C. Hazine Müsteşarlığı, Ankara, 2003, ss. 43-56.

KARLUK, Rıdvan. “Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye” **TCMB, İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü, Eğitim Müdürlüğü**, der. Ali Tarhan, Ankara, Şubat 2001, ss. 97-115.

KAZGAN, Gülten. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.

KAZGAN, Gülten. **Küreselleşme ve Ulus-Devlet- Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

KAZGAN Gülten, **Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

KAZGAN, Gülten. “Sanayi Devriminden Günümüze Siyasal, Ekonomik ve Teknolojik Boyutlarıyla Küreselleşme”, **Osmanlı Bankası Voyvoda Caddesi Toplantıları**, 2004, www.obaravsiv.com (05.08.2005).

KEPENEK, Yakut ve Nurhan Yentürk. **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

KINDLEBERGER, Charles. “The Terms of Trade and Economic Development”, **The Review of Economics and Statistics**, Vol 40 No 1 Part 2, Feb 1958, ss. 72-86.

KÖSE, M.Ayhan, Esward Prasad, Kenneth Rogoff ve Shang-Jin Wei, “Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence”, **International Monetary Fund Working Paper**, March 2003, ss. 1-86.

KÖSE, H. Ömer. “Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı 49, Nisan-Haziran 2003, ss. 3-46.

KRUGMAN Paul R. ve Maurice Obstfeld. **International Economics Theory and Policy**, Harpers Collins Publishes, New York, 1991.

LAZONICK, William. **Organizational Learning and International Competition**, Globalization, Growth and Governance, der. Jonathan Michie ve John Grieve Smith, Oxford University Press, London, 1998, s. 217.

LOCKWOOD, Ben. “How Robust is the Foreign Policy/Kearney Index of Globalisation”, **The University of Warwick - Centre for the Study of Globalization Regionalization**, Working Paper, Ağustos 2001, ss. 1-18.

LECHNER, Frank. “Rejections of Globalization and Their Directions”, **Meeting of Association for the Sociology of Religion**, Chicago, 2002.

LUTHJE, Teit. “Does intra-industry trade exist in the real world?”, **Applied Economics Letters**, 2006, ss. 825-827.

MACKINNON, Neil. **The Limits to Global Markets- Global Economics**, Cambridge-1999.

MARTENS, Pim ve Mohsin Raza. “An Aupdated Maastricht Globalisation Index”, **International Centre for Integrated and Sustainable Development Universiteit Maastricht**, 2008, ss. 1-52.

MULUGATA, Dugassa ve Assefa Atsede. “The Economic Focus”, **Ethiopian Economic Association**, Volume IV, no:4, Jan-Feb 2002, ss. 1-15.

MÜFTÜOĞLU, Berna Güler. “Ana Sanayiler ve Fason Üretim”, **TMMOB Sanayi Kongresi**, Ankara, Aralık 2007, ss. 1-12.

NESVETAILOVA, Anastasia. “United in Debt: Towards A Global Crisis of Debt Driven Finance?”, **Science and Sociology**, Vol 69, No:3 July 2002, ss 396-419.

OECD, Intra-Industry and Intra-Firm Trade and the Internationalization of Production, **Economic Outlook No 71**, Paris, 2002.

OECD, **Stan Bilateral Trade Database**, Paris, 2006.

OHMAE, Kenichi.

<http://www.sociology.emory.edu/globalization/debates.html> (14.09.2006).

ORAN, Baskın. “Kaçınıcı Küreselleşme”, **Rekabet Kurumu**, Perşembe Konferansları, Haziran 2000.

Otomotiv Sanayi Derneği, www.osd.org.tr (09.04.2008).

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, www.oib.gov.tr/baskanlik/yasal_cerceve.htm (17.04.2008).

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2006 ve 2007 Yılı Faaliyet Raporları, Ankara.

ÖZMEN Erdal, “Cari Açık ve Ekonomi Politikaları Üzerine”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Ekim 2004, s. 5-19.

PARLAK, Zeki. “Yeniden Yapılanma ve Post-Fordist Paradigmalar”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1999, Cilt 1, Sayı 1, Adapazarı, ss. 83-102.

PESARAN M. Hashem, Yongscheol Shin ve Richard J. Smith, “Bounds Testing Approaches to the Analyses of Level Relationships”, **Journal of Applied Econometrics**, US, 16, 2001, ss. 289-326.

PATTILLO, Catherine, Helene Poirson ve Luca Ricci. "Through What Channels Does External Debt Affect Growth?", **Brookings Trade Forum**, The Brookings Institution Press, Washington, 2003, ss 229-258.

PRASAD, Eswar, Kenneth Rogoff, Shang-Jin Wei ve M.Ayhan Köse, "Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence", **International Monetary Fund**, Washington D.C., 2003, ss. 1-86.

ROBERTSON, Roland. **Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

ROBINSON, I. William. "Global Capitalism: The New Transnationalism and the Folly of Conventional Thinking", **Science & Society**, Vol 69, No:3 July 2005, ss. 316-328.

RODRIK, Dani. "Feasible Globalization", July 2002,
<http://ksghome.harvard.edu/~drodrik/Feasglob.pdf>, (15.02.2007)

RODRIK, Dani. "The Social Cost of Foreign Exchange Reserves", **American Economic Association Meetings**, Boston, 2006, ss. 1-23.

ROSTOW, Walt. "The Terms of Trade in Theory and Practice", **The Economic History Review**, Vol 3, No 1, 1950, ss. 1-20.

RUGMAN, Alan. **The End of Globalization**, Random House, London, 2000.

SARISOY, Ebru. "Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi", **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Dergisi**, Ankara, Temmuz 1997, ss 1-11.

SEYİDOĞLU, Halil. **Uluslararası İktisat**, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2003.

SILVER, Mick ve Mahdavy Khashayar. "The Measurement of a Nation's Terms of Trade Effect and Real National Disposable Income within a National Accounting Framework", **Journal of Royal Statistical Society**, 1989, ss. 87-107.

SOMEL, Cem. "Meta Zincirleri, Bağımlılık ve Eşit Olmayan Gelişme", **İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.Haşim Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 561-598.

SÖNMEZ, Sinan. "Türk İktisat Politikasındaki Çıpa: Dış Borçlanma", **İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.Haşim Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 305-362.

Sermaye Piyasası Kurulu, **Portföy Yönetim Şirketleri Tanıtım Rehberi**, http://www.spk.gov.tr/kyd/pys/pys_index.html?tur=pys (21.11.2007).

SUBAŞAT, Turan. "Küreselleşme ve Devletin Rolü", **Kalkınma ve Küreselleşme**, der. Saniye Dedeoğlu ve Turan Subaşat., Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 55-86.

STIGLITZ, Joseph. **Making Globalization Work**, W.W. Norton & Company Inc, New York, 2006.

ŞANLISOY, Selim ve Özcan Abdülvahab. "Türkiye'de Bağımsız Düzenleyici Kurumların Bağımsızlığı", **Türkiye Ekonomi Kurumu, Uluslararası Ekonomi Konferansı**, Ankara, 11-13 Eylül 2006, ss. 99-132.

ŞAYLAN, Gencay. **Postmodernizm**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

ŞENESEN, Ümit ve Gülay Günlük Şenesen. "Üretimde Dışarıya Bağımlılık: 1970'lerden 2000'lere Ne Değişti?" **İktisat Üzerine Yazılar II-İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.Haşim Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss. 533-559.

ŞENSES, Fikret. **Kalkınma İktisadı Yükseliş ve Gerilemesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ŞENSES, Fikret. “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı Engel mi?”, **Kalkınma ve Küreselleşme**, der. Saniye Dedeoğlu ve Turan Subaşat., Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 13-54.

ŞENSES, Fikret ve Erol Taymaz. “Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?”, **İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.Haşim Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 429-461.

ŞİMŞEK, Nevzat. **Türkiye’nin Endüstri İçi Dış Ticaretinin Analizi**, Beta Yayınları, İstanbul, 2008.

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu, www.tmsf.gov.tr. (08.02.2008).

TBMM, <http://www.tbmm.gov.tr/Anayasa.htm>, (03.04.2008).

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı,
http://www.hazine.gov.tr/imf_niyetmektubu_17stand-by.htm (28.04.2008).

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü,
Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2006 Raporu. Ankara, 2007.

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım Bülteni,
Aralık 2007.

TCMB, **Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım ve İlkeleri ile Türkiye Uygulaması**, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü Ödemeler Dengesi Müdürlüğü. Ankara.

TCMB, **T.C.Merkez Bankası Yıllık Rapor 1996**, Ankara.

TCMB, **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Ekileri**, Ankara, Haziran 2002, ss. 1-109.

T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, Kabinet internet sayfası, www.kabinet.org.tr/hizmetler/bilgibankasi/ekonomi/001.html.

TEZCAK, Özlem. “Ortodoks Kalkına Yazınında Devlet”, **Kapitalizm Küreselleşme Azgelişmişlik**, der. Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Fuat Ercan, Koray R. Yılmaz, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, ss. 180-192.

TİRYAKİ, S. Tolga. “Cari İşlemler Hesabına İlişkin Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği”, **TCMB Araştırma Müdürlüğü Tebliği**, No:8, Temmuz 2002, Ankara, ss. 1-24.

TOKSÖZ, Gülay. **Uluslararası Emek Göçü**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

TUIK, **Sorularla Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri**, T.C.Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, Ankara, 2003.

TÜREL, Oktay. “Özelleştirme Üzerine Notlar”
www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/IktisatToplum11Agu.2003
(08.02.2006).

UN, Economic and Social Council, **Macroeconomic Policy Questions: Net Transfer of Resources Between Developing and Developed Countries**, A/49/309, August 1994.

UN, United Nations Division for Sustainable Development, Indicators for Sustainable Development, www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators (19/08/2008).

UN, **World Economic Survey 1990**, New York, 1990.

UN, **World Economic Situation Prospect 2005**, New York, 2005.

UN, **World Economic Situation Prospect 2007**, New York, 2007.

UNCTAD, **World Investment Report-2000**, Geneva, Ekim, 2000.

UNCTAD, **World Investment Report 2005**, Geneva, Eylül 2005.

UNCTAD, **World Investment Report-2006**, Geneva, Ekim, 2006.

UNCTAD, **Trade and Development Report 2005**, Geneva, Eylül, 2005.

UNCTAD, **Trade and Development Report 2007**, Geneva, Eylül, 2007.

UNCTAD, Emergence of a new South-South Trade, **Key Trade and Development Issues and The New Realities on the Geography of The World Economy UNCTAD Konferansı**, 20-25 April 2008, www.unctad.org (05.07.2008).

UNIDO, **Industrial Development Report 2005**, Vienna, Kasım 2005.

UYGUR, Ercan. “Cari Açık Tartışmaları”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Ankara, Eylül 2004, ss. 5-20.

UYGUR, Ercan. “Türkiye’de Cari Açık Tartışması”, **GAP Bölgesinde Dış Ticaret ve Tarım**, der. Ercan Uygur ve İrfan Civeir, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2004, ss. 1-31.

UYSAL, Yaşar. “Devlet Merkezli Spekülatif Rant Ekonomisi: Oluşumu ve Sonuçları”, **Ekonomik Yorumlar**, İstanbul, Yıl 44, Sayı 511, Eylül 2007, ss. 38-54.

WATERS, Malcom. **Globalization**, Routledge, London, 1995.

WENT, Robert. "Globalization: Waiting In Vain for the New Long Boom", **Science & Society**, Vol 69, No.3, July 2005, ss. 1-28.

WILLIAMSON, John. "A Short History of the Washington Consensus", **CIDOB-Centre for International Relations and Development Studies**, Conference "From the Washington Consensus towards a new Global Governance," Barcelona, September 24-25, 2004, ss. 1-14.

YASED, Türkiye'de Yabancı Yatırımların gelişimi, www.yapi.com.tr. (05.10.2005).

YASED, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Değerlendirme Raporu 2007, Mart 2008.

YELDAN, Erinç. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

YELDAN, Erinç. "Türkiye Ekonomisinde Finansal Serbestleştime ve İktisadi Artığın Dağıtım Süreçlerinde Devletin Rolü", **Stradigma Dergisi**, Ankara, 2003, www.stradigma.com.(24.03.2008).

YENTÜRK, Nurhan. **Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

YENTÜRK, Nurhan. "Birikimin Kaynakları", **İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, der. A.Haşim Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 463-503.

YENTÜRK, Nurhan. "Türkiye'de Uygulanan İktisat Politikalarının İhracatın İthalata Bağımlılığı Üzerindeki Etkileri: Girdi-Çıktı Tekniği ile Bir İnceleme", **Gülten Kazgan'a Armağan-Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 421-438.

YILDIZOĞLU, Ergin. “Hegemonyadan İmparatorluğa”, **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, der. A.Haşim Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 539-568.

YILMAZ, Figen. “Türkiye’de Küçük ve Orta Boy İşletmeler-KOBİLER”, **Türkiye İş Bankası, İktisadi Araştırmalar ve Planlama Müdürlüğü**, Aralık 2003, ss. 1-22.

YILMAZ, Lerzan. “4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Sermaye Kanununun Getirdiği Yenilikler”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, İstanbul, Sayı 10, Güz 2006/2, ss. 173-190.

YÜLEK, Murat. **Financial Liberalization and The Real Economy**, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara, 1998.

YÜKSELER, Zafer ve Ercan Türkan. “Türkiye’nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar”, **TUSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu**, Haziran 2006, ss. 1-168.